

ИУАЦХЪЭМАХУЭ

ISSN 0206 – 5266

ИЮЛЬ • 2019 • АВГУСТ

4

ГУАЩХЪЭМАХУЭ

12+

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЭ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКЭ
ЖУРНАЛ

1958 гъэ лъандэрэ къыдоки

июль **4** август

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм
и «КъБР-Медиа» къэрал кӀэзонэ
луэхуцӀапӀэм къыдегъэки

РЕДАКТОР НЭХЪЫЩХЪЭР
Мыкъуэжь Анатолэщ

РЕДКОЛЛЕГИЕМ ХЭТХЭР:

Ацкъан Руслан, Бакиуу Хъанджэрий, БищӀо Борис,
Гъут Іэдэм, Къэрмокъуэ Хъэмид, Кхъуэлүфэ Хъэчим,
ТӀымыжь Хъэмыщэ, Хъэвжокъуэ Людмилэ,
Истэпан Залинэ (жэуап зыхь секретарь)

НАЛШЫК
2019

Псалъащхьэхэр

ЖьантIэ

<i>Артист Къаздэху СултIан кызыралхурэ илъэс 85-рэ ирокъу</i>	
Тембот Санитэ. Цыхугухэм ноби щопсэу.....	3
<i>ЩIэныгъэлI, тхакIуэ, егъэджакIуэ Гьут Iэдэм илъэс 75-рэ ирокъу</i>	
Хьэвжокъуэ Людмилэ. Лъэпкъ хьугъуэфIыгъуэхэм я хьумагIуэ. <i>Интервью</i>	9
Гьут Iэдэм. Емук. <i>Рассказ</i>	14

Прозэ

Журт Биберд. Унагъуэ. <i>Роман</i>	19
---	----

Усыгъэ

Мыкъуэжь Анатолә. <i>Усэхэр</i>	71
--	----

Уи гъуэгу кIыхь хьуну

<i>УсакIуэ Къаныкъуэ Заринэ илъэс 50 ирокъу</i>	
Истэпан Залинэ. Гупсысэм псалъэхэр екIуу тезышэ.....	85
Нало Заур. Псэрыусэ.....	89
Къаныкъуэ Заринэ. <i>Усэхэр</i>	93
Къаныкъуэ Заринэ. ЩыIащ, псэуащ, щыIэщ... <i>Пьесэ</i>	103

«Адыгэ псалъэ» газетыр илъэс 95-рэ ирокъу

ХьэфIыцIэ Мухьэмэд. Лъэпкъым и джакIуэ.....	121
ТIымыжь Хьэмышцэ. Цыхубэм я узэщIакIуэ.....	123
Мыкъуэжь Анатолә. УщыIэхукIи – адыгэр псэунщ! <i>Прозэу тха усэ</i>	134

Публицистикэ

НэщIэпыджэ Замирэ. ЗэгурыIуэныгъэр фIым и шэсыпIэщ.....	135
ХьэфIыцIэ Мухьэмэд. Лъэпкъым и мэлухущ Адыгэ Хасэр.....	141

Кульгурэ

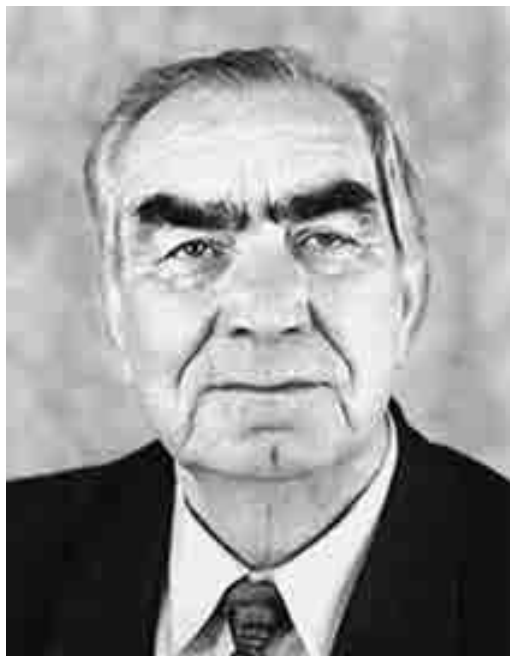
Истэпан Залинэ. Искусствэр псалъэ хуэныкъуэкъым. <i>Интервью</i>	149
--	-----

ЩIэблэ

Кумыщ Маринэ. <i>Усэхэр</i>	159
--	-----

ГушыIэ кIэщIхэр	163
Мыз Ахьмэд. Псалъэзэблэдз.....	166

Артист Къаздэху СултIан къызэралхурэ илъэс 85-рэ ирокъу

4

ЦЫХУГУХЭМ НОБИ ЩОПСЭУ

Сыт хуэдэ лъэпкъми и зыужьыныгъэр къызэралхурэ пщальэ нэхыщхъэхэм ящыщц щэнхабзэмрэ гъуазджэмрэ. Абыхэм я щытыкIэмкIэ, здынэса лъагапIэмкIэ, зыIэрагъэхьа ехьулIэныгъэхэмкIэ наIуэ мэху лъэпкъым и зэхэщыкI-гупсысэм и кууагъыр, ар дуней псом къышекIуэкI глобализацэ зыужьыныгъэм зэрыхэзагъэр. Щэнхабзэм и зэфIэкIхэм я зы гъэунэхупIэщ икIи гъэлъэгъуапIэщ театрыр.

Адыгэ театрыр – ЩоджэнцIыкIу Алий и цIэр зезыхъэ Къэбэрдей къэрал драмэ театрыр – илъэс пщIы бжыгъэ куэд ирикъу тхыдэ гъуэгуанэ къикIуащ. Абы и къежьапIэр зауэ лъэхъэнэ гуащIэм хуээри, гугъуехъ куэд пылурэ япэ лъэбакъуэхэр ичаш. ЗэманкIэ къэбгъэлыгъуэмэ, адыгэ театрыр щIэдзапIэ хуэхъуауэ щытащ 1937 гъэм и май мазэм зэхаша Къэбэрдей колхоз-совхоз театрыр. Абы и лъабжьэгъэтIыль хуащ актёрхэу Тубай Мухъэмэд, ДыщэкI КIунэ, Шортэн Даниткэ, нэгъуэщI зыбжани, апхуэдэуи – япэ адыгэ режиссёрхэу, иужькIэ я IэзагъэкIэ, лэжыгъэкIэ цIэрыIуэ хуахэу Шортэн Аскэрийрэ Мыд Хъэжмусэрэ.

Мэзкуу дэт ГИТИС-м и кьэбэрдей, балъкьэр студием шеджа артист гупышхуэм хэкум кьагьээжауэ шытащ 1940 гьэм и гьэмахуэм. Апхуэдэхэт: Сибэч Быхуэ, Тыхъужь Алий, Сонэ Мухьэрий, Балъкьэр Кэлисэ, КьардэнгьушцI Зырамыку, Щхьэггэпсо Мухьэмэд, Шэрий Азрум, Кьумахуэ Хужьэ, Сонэ Башир, нэгьуэщIхэри. Ахэр театр гьуазджэм и дерс щхьэпэхэм щIаггэдэжыкIат, еггэдэжIуэ нэхьыфIхэм я Iэзагьхэр зыхалгьхьауэ я лгьэпкьхэм кьахьхьэжат. Артист ныбжьыщIэхэм спектакль зыбжанэ кьыздашэжат, шеджэ ильгьэхэм ягьэувауэ – Бомарше П. и «Фигаро и физышэ» («Женитьба Фигаро»), Островский А. и «Зэчийхэмрэ абыхэм щIыхь яхузыщIхэмрэ» («Таланты и поклонники»), КьардэнгьушцI З. и «Кьанщобийрэ Гуащэггагьрэ» пьесэхэр я лгьабжьыуэ ягьэувахэр. А ильгьэ дьдэм и октябрым Бомарше П. и «Фигаро и физышэ» спектаклымкIэ Кьэбэрдей-Балъкьэрым профессиональнэ театр кьыщызэIуахауэ шытащ.

ГИТИС-м и Кьэбэрдей студием и егIуанэ кьыщIэкIыгьуэр 1958 гьэм хуэзащ. Ар кьэзыухуэ кьэзыгьээжа артист гупышхуэм – Кьаздэхуэ СулыгIан, Мысостышхуэ Пщызэбий, Сэкрэк Мухьэдин, Срыкьуэ ХьэмщIасэ, ШэрыIужь Анатолэ, Кьушхьэ Кьанщобий сымэ, нэгьуэщI зыбжанэми – лгьэпкь щэнхэбзэм и зыужьыныгьэм я гуащIэ халгьхьащ, ауэ нэхьыбэ дьдэ зыхузэфIэкIахэм, кьахэпэжыкIахэм ящыщI артист гьуээдэжэ Кьаздэхуэ СулыгIан.

* * *

5

Кьаздэхуэ СулыгIан Хьэмид и кьуэр Бахьсэн районым щыщ Исльэмей (Кьызбрун II) кьуажэм 1934 гьэм августым и 8-м кьыщалгьхуащ. И ныбжьыр ильгьэс 24-м иту Луначарский А. В. и цIэр зэрихьэу Мэзкуу дэт Театр гьуазджэмкIэ кьэрал институтыр (ГИТИС-р) кьииухри, 1958 гьэм и хэку кьыгьээжащ. А ильгьэсым кьыщыщIэдзауэ и гьащIэ гьуэгуанэр иухьхуэ ЩоджэнцIыкIу Алий и цIэр зезыхьэ Кьэбэрдей кьэрал драмэ театрым щылэжьащ, роль зэхуэмыдэ куэд игьээзэщIащ. Театрым и архивым щыщ тхыгьэхэм кьагьэлгьагьуэ бжыгьэхэм ятепщIыхьэмэ, и иужьрей ильгьэс 20-м кьриуыдэу Кьаздэхуэр спектаклищэхэм щыджэгуащ. ЗэрыгурыIуэгьуэщи, ар лэжьыгьэшхуэщ, зыхузэфIэкIынури цIыхуэ зэчиифIэ зырызыххэхэрщ – Кьаздэхуэ СулыгIан хуэдэхэрщ. Артистым и зэфIэкI инхэр гулыгьтэншэ хьуакьым: 1973 гьэм абы «Кьэбэрдей-Балъкьэрым щIыхь зиIэ и артист», 1982 гьэм – «Кьэбэрдей-Балъкьэрым и цIыхубэ артист», 1992 гьэм – «Урысей Федерациэм щIыхь зиIэ и артист» цIэ лгьапIэхэр кьыхуагьэфэщащ. Ауэ псом нэхьрэ нэхьыщхьэраци, театреплгьхэм я гур кьихьэхун лгьэкIащ Кьаздэхуэм, зи гьащIи зи гуащIи цIыхубэм щхьэузыхь хуэзыщIа артисту шытащ ар. ЖыгIам щыхьэт тохьуэ усакIуэ, тхакIуэ, драматург IутIыж Борис и псалгьэхэри: абы Кьаздэхуэр «лгьэпкьпсо лгьагьуныгьэ кьэзылэжьыфа» артисту кьилгытащ. А лгьагьуныгьэр кьызэрихьэхуэ щIыкIэри гушыIэ шаржым и жыпхьэм иту усакIуэм мы сатырхэм кьыщиIуэтащ:

*ГушыIэр, жаIэ, Тхьэм и щIасэщ.
Ар зи мыщIасэр щIэх жыы мэхьу.*

*Жьы зывмыщIыну мэ нэхъ пасэу,
Хуицхьуэ хьарзынэщ, мыр: «КЪАЗДЭХЪУ»...
Хуицхьуэгуэ папцIэу уи лэжьыггьэр
Уэ яхуогуэшыр цIыху кьопцIам...
Араш и цьхур лъагьуныггэ
Адыгэ лъэпкьым кьыпхуицIам...*

ИутIыжым пэжу гу зэрылгытащи, «дунейм мылIэжын кьытрапль-хуэркьым, «гьащIэ зиIэм уахьгыи иIэжщ» жыхуаIэм нэхъ пэжи кьэ-гьуэтыгьуейщ, ауэ цIыхухэм яхэтц лIэныггьэр и щхьэм хуумыхьыфу, дунейм ехыжа иужькIи кьыпхэту, кьыпхуэзэну, узыхуэзэну кьыпщыхьу-хэр. Апхуэдэ цIыхухэм псом япэу яхьубжэ хьунуц езыхэри нэжэгужэ-рэ нэжэгужаггьэр ягуэшу дунейм тетахэр. Апхуэдэ цIыхухэм ящыщт зи IэщIаггьэмкIэ, зи IэзаггьымкIэ адыгэу дунейм тетым фIыгуэ закьезы-гьэлыагьуфа, зи джэгукIэр гукьинэж ящыхьуа ди актёр ин Къаздэхьу СултIан».

ИутIыж Борис и тхыггьэхэм кьытраплькIа спектакль куэ-дым щыджэгущ Къаздэхьур. Абы езы тхакIуэри «хуабжы иригуфIэу икIи иригушхуэу щытащ». ИутIыжым иужькIэ зэ-ритхыжащи, «СултIан ящыщт птхам нэгьуэщIынэкIэ уезы-гьэпльыжыфхэм, ущыгуфIы-кIыу, кIуэаракгэ, уриггьэхуэп-сэжу ролыр зыггьэзащIэхэм». Апхуэдэ роль гукьинэжхэм ящыщт «Тырггьэтауэ» пьесэм кьытраплькIа спектаклым Къаздэхьум щиггьээщIа Шупа-шэ – Тырггьэтауэ и адэм – и об-разыр. Тхыггьэр зи IэдакьэщIэ-кIым гу зэрылгытащи, артистым «Шупашэ и ролыр гукIи псэки етауэ иггьэзащIэу, текстым зы «IэфI гуэр» хэлыыххэмэ, ар кьепльхэм, кьедаIуэхэм я деж ныхьэсыфу» щытащ.

Апхуэдэ дыдэу ехьулIэны-ггьэ иIэу Къаздэхьум иггьээщIащ ИутIыж Б. и «Эдип» пьесэм кьытраплькIа спектаклым хэт Форбас и ролыр. Ауэ зи гугьу тщIы артистыр нэхъ цIэрыIуэ зыщIар, цIыхубэм ягу кьызынар гушыIэ тепльэгьуэхэм зэрыщыджэгущ. Ахэр нэхьыбэу кьызытраплькIари ИутIыжым и гушыIэ тхыггьэхэрщ: «Жьэмыггьуэ – Африкэм», «Гуащэмьдэхьэблэ», «ГушыIэр гушыIэщ», «ГушыIэ махуэ апщий!», «Хьэцацэ дахащэ». Мы спектаклхэм роль нэхьыщхьэхэр щызыггьээщIар «зэкIэрыпч мыхьун» жыхуаIэм хуэ-

Къаздэхьу СултIан «Тырггьэтауэ» спектаклым Шупашэ и ролыр щеггьэзащIэ.

дэ актёрхэу Къаздэху СултIанрэ Мэшыкьуэ Фенярэщ. А артистхэм я лэжьыгэмкIэ арэзыныгэ ин кыхэщу IутIыж Борис итхыжыгъащ: «А артист гьуээзджэхэм (Къаздэху СултIанрэ Мэшыкьуэ Фенярэ. – Т. С.) я фIыгъэкIэ си персонажхэу Жьэмыгьуэрэ Хьэжымудрэ роль-маскэ жыхуаIэ мыхьэнэр щагьуэтауэ кьызолытэ ди театр искусствэм».

Артистым и Iэзагьэр здынэсыр кьэзыхутэфынур, нэхь цхьэтечауэ тепсэлыхьыфынур ар зыдэлэжьа режиссёрхэрщ е актёрхэрщ. Къаздэху СултIан щыджэгуа ролхэм нэхьыбэ дыдэрэ лэжьэгьу икIи акьылэгьу хуэхуу зи творческэ гьащIэр зыдыха актрисэ Мэшыкьуэ Феня игу кьегьэкIыж: «Ныбжьэгьушхуэу сиIащ Къаздэху СултIан. Ар «бессменный партнер» жыхуаIэм ещхь, роль кьэсыхункIэ абырэ сэрэ дызэдэджэгуащ. Зэгьунэгьуу дыпсэууэ щытати, ныдэкIуейрэ «Си унагьуэр згьэшхэн хуейщ, ей, скIэрыкI»» жысIэ цхьэкIэ кьимыгьанэу, залымыгьэкIэ дигьэлажьэу щытащ».

«ХьунщIакIуэхэр» («Разбойники») спектаклым щыщ теплэгьуэ. СэмэгумкIэ кьыцщыщIэдзауэ: Хьыдээдж Борис, Иуан Владимир, Къаздэху СултIан сьмэ.

Къаздэхур фIыуэ зыцIыхуу, и лэжьэгьуу щыта Шыбзыхьуэ Басир жеIэ: «Къэбэрдей театрым и актёр Къаздэху СултIан куэдым фIыуэ яльагьурт, ар умыльагьун хуэдэ цIыхутэкьым. И IэзагьэмкIэ нэхьыщIэхэм сыт цыгьуи кьыддэгуашэрт».

ИщхьэкIэ кьэдгьэлэжьэгьуахэм нэмыщI, Къаздэху С. нэгьуэщI роль гукьинэж куэди игьээщIащ. Апхуэдэщ, псалгэм папщIэ, КьардэнгьущI Зырамыку и «Кьанщобийрэ Гуащэгьагьрэ» пьесэм кьытращIыкIа спектаклым хэт Хьаныр, Островский Александр и «Хейуэ мысэ хьуахэр» («Без вины виноватые») жыхуиIэм хэт Шмага, Нэш Ричард и «Уэшх

зыщэм» («Продавец дождя») хэт Карри, Шолохов Михаил и «ЩыщIэ кьэIэтам» («Поднятая целина») хэт Разметнов, Ануй Жан и «Медея»-м хэт Ясон, Акьсырэ Залымхьан и «Лашын» пьесэм хэт пщыр, нэгьуэщI куэди.

Апхуэдэуи Къаздэхьур Шиллер Фридрих и «ХьунщIакIуэхэр» («Разбойники») тхыгьэм, ЩоджэнцIыкIу Алий и «Къамботрэ Лацэрэ» романым кьытращIыкIа спектаклхэми щыджэгуащ.

Къаздэхьу СултIан режиссёрхэу Кулиев Б., Моисеев Г., Теувэж С., Ерчэн Л., Фырэ Р. сымэ ядэлэжьащ. Псом хуэмыдэу ар фIыкIэ зигу кьинэжахэм ящыщц Теувэж СултIанрэ Фырэ Русланрэ. Артистыр игу кьыгьэкIыжу иужьрейм мыхуэдэу жиIэгьащ: «СултIан комедием кьыхуигьэщIа актёрт, апхуэдэу ар драмэ ролхэми Iээу хэзагьэрт. Ричард Нэш и IэдакьэщIэкIыр и льябжьэу сэ згьэува «Уэшх зыщэ» спектаклым абы адэм и ролыр фIы дыдэу щыгьээщIащ. Абы ди хэгьэгуми Урысейми я журналистхэр тетхыхьауэ щытащ. Ар Кьэбэрдей-Балькьэрми езым и лIакьуэми узэрыгушхуэ хьун я кьуэ пажэу щытащ».

Къаздэхьум и актёр Iэзагьэм, театр утыкур мыхьуу, нэгьуэщI IэнатIэхэми гьэунэхупIэ щыгьуэтащ. Псалгьэм папщIэ, артистыр киноми и зэфIэкI щеплыжащ. Ар щыджэгуащ 1979 гьэм режиссёр Гаспарянц Р. триха «Карабаир и льяужьхэмкIэ» («По следам Карабаира»), а режиссёр дыдэм 1987 гьэм триха «Кьуршхэр жейркьым» («Вершины не спят») фильм цIэрыIуэхэм. Иужьрейм артистым Мусса и ролыр щыгьээщIащ.

Къаздэхьу СултIан Кьэбэрдей-Балькьэр радиноми ильэс куэдкIэ дэлэжьащ, «Аркьэн» нэтыныр иригьэкIуэкIыу. Псори зэхэту ар ильэс 60-м щIыгьукIэ адыгэ льяпкь щэнхабзэм хьэлэлэу хуэлэжьащ, хэлхьэныгьэ ини хуищIащ. А псор кьалыгьтэри, Налшык кьалэ администрацэм и унафэкIэ, Тэрчокьуэм и уэрамым тет жыг хадэ цIыкIум Къаздэхьу СултIан и цIэр фIащащ, фэепль мыви ягьэтIылгьащ. Артистыр а щыпIэм пэмыжыжьэу, Ватутиным и цIэр зезыхьэ уэрамым ильэс тIощIым щIыгьукIэ щыпсэуат.

Къаздэхьу СултIанрэ Хьэмыку Жаннэрэ «Къамботрэ Лацэрэ» спектаклым щоджэгу.

«Къуршхэр жейркъым» («Вершины не спят») фильмым щыщ теплъэгъуэ.

9

Зыми хэмыгъуэщэн и лъагъуэ хишыжу, псэухукIэ абы димыдзыхыу, кыыхиха IэщIагъэм хуэпэжу зи гъащIэр езыхъэкIым, лъэкъым хуэщхъэпэн Iэужрэ лъэужь дахэрэ тхыдэм кыыхэзынэм нэхъ насыпфIэ щыIэкъым. Апхуэдэ цIыхухэр мы щIыльэм пIалъэкIэ ЩЫIЭ къудейкъым, атIэ МЭПСЭУ, я псэуныгъэм фIы пылзу, а фIымкIэ цIыхубэм яхуэупсэфу. Абыхэм ящыщ зыт цIыхубэм ноби ягу имыхуж Къыздэху СулытIан.

ТЕМБОТ Санитэ

*ЩIэныггээлI, тхакIуэ, еггэджакIуэ Гьут Iэдэм
ильэс 75-рэ ирокъу*

ЛЪЭПКЪ ХЪУГЪУЭФЫГЪУЭХЭМ Я ХЪУМАКИУЭ

*ЩыIэщ цIыху, хужьтIэныр куэдыщэрэ кыищыцIэбдзэнур кыт-
хуэмыщIэу, е и Iуэху зехьэкIэкIэ, лэжьыггэкIэ, IуцыггэкIэ бэм яцIыхурэ
зэрэбггэцIыхужьыну, узэрытесэлъыхьыну лэныкыуэр убзыхугъуей-
уэ. Апхуэдэщ филологие щIэныггэхэм я доктор, профессор, тхакIуэ,
еггэджакIуэ, лэпккым куэд хуэзылэжьа Гьут Iэдэм Мухьэмэд и кыуэр.
Абы и Iэдаккэ кыищIэкIа тхыль щхьэхуэхэмрэ щIэныггэ статьяхэмрэ
я бжыггэр лытэгъуейщ, кыищынэмыщIауэ, художественнэ тхыггэхэри
кьохьулIэ – усэхэр, рассказхэр етх.*

*Гьутыр лэпкк хьугъуэфIыгъуэхэм – тхыдэм, бзэм, хабзэм, Iуэ-
рыIуатэм, литературэм – я хьумакиуэщ, а псом кьадэкIуэуи, ар
ныбжыщIэхэм еджэным гу хуэзыггэщI, щIэныггэм и гьуэгу нэхум тезы-
шэ еггэджакIуэ Iээщ.*

*И гьащIэмрэ и гуащIэмрэ, и ехьулIэныггэхэмрэ и хьуэпсапIэхэмрэ
тедггэпсэлъыхьын мурадкIэ, дэ иджыблаггэ Iэдэм зыхуэдггэзащ.*

– Сыт хуэдэ псалгэри зэрырашажэ хабзэр цыхум кьежьаплэ хуэхуамклэщ. Уи псыпэм, уи гьащлэ гьуэгуанэм я гугьу уэзгьэщлэнут.

– Пэж дыдэщ: кьызэрепшажэр и кьежьаплэращ, кьызэребгьажэри и ешэжьаплэращ. Си адэшхуитлэри Кьатхэным и дзэм хэтащ. Ауэ абы щхэклэ Советхэм кьабгьэдэклыу зыри кьалгысакьым. Си анэм и адэр псы кьиуам итхэлащ, кьуиплрэ зыпхьурэ кьыщлэнири. Си адэм и адэр цыхухэр гьащлэцлэм хэзышэнухэм и флэщү яхэувауэ цытащ. Ауэ лажэ зимылэхэр Сыбыр, Соловки яхуу щрагьажэм щыгьуэ, «сэ лыжь сыхуащ, дунейр зи щлалэгьуэхэращ зейр» жилэщ, ар щхэусыгьуэ ищлэри, и унэ итлысхэжащ. Ар уэрэдрэ хьыбарыжкьлэ апхуэдизклэ лэзэти, кьиуэтэжахэм ящыщ зыкьом ди институтым кьыдигьэклауэ цыта тхылгхэм ярыту щылэщ. Андрей си нэхьыжхэми, псалгэм папщлэ, си адэ-анэм, адэ кьуэш-анэ дэлхухэм, Гуэрыгуатэмрэ тхылгьымрэ зыгьэлгьаплэхэр яхэтащ. Адэшхуэм и шынэхьыжыбыр джэгуаклуэу, ежэрэ мазэ-мазитклэ, зы джэгум хэклым андрейм хыхьэу, кьиклухьу цытауэ жалэжырт. Мис абыхэм ягуатэхэм сыщлэдэгуащ, абыхэм садэпльейуэрэ сыкьэхуащ. Гуэрыгуатэмрэ литературэмрэ си Гуэхуцлафэ хьуну си гугьауэ схужылэнукуьым, ауэ кьызгурылуа нэужьы, а гьуэгуум сытеклуэтыжакьым.

– **Лэщлагьэ пхуэхьунум дауэ ухуэклауа, сытым ухуиша?**

– Университетым сыщыщлэтлысхэм кьыхэсхар адыгэбзэ кьудамэратакьым, урысыбзэрт. Гьащлэр апхуэдэу кьеклэрэхуэаклэри, сэ школым адыгэбзэ сыщеджатэкьым, си аттестатым ар итыххэтэкьыми, сыхуеджану сыхуиттэкьым. Ауэ сэр-сэру ерыщу седжэжащ, сызыщымыгьуазэу цыта лэджэ зэзгьэщлэжащ, ямылейуэ щлэныгьэшхуэ сымыгьуэтами, адыгэбзэ езыгьаджэхэми, зыдж студентхэми яжеслэн согьуэт, аспирантхэри соуэщлэщф.

– **Кьэбуха еджаплэхэм (аспирантурэ, докторантурэ), щлэныгьэ лэжыгьэхэм (кандидат, доктор диссертациэхэм) утезгьэпсалыхьынут.**

– Аушыджэр школыр кьэзухаш, КьБКьУ-м сыщеджащ, тлуми егьэджаклуэу сыщылэжэжащ. Диплом плыжыкьлэ кьэзухати, аспирантурэм сыклуэну е си лэжьаплэр сэ езым кьыхэсхыжыну (а зэманым еджаплэ кьэзыухар здагьаклуэм клуэн хуейуэ арат) сыхуитти, си кьуажэм згьээжащ. Ауэ зыжеглэпхэхэм (ар сызыщеджа университетымрэ мы иджы сыщылажэ институтымрэт) хьыбар езгьэщлэщ щлэныгьэ Гуэхум пыщэну сызэрыхуеймклэ, арат хабзэри. Абыхэм еджаплэфл гуэр кьыхуагьуэтынымрэ Гуэхур зэрыхуэнымрэ сыпэплэу сыщымысу, школым сызэрыщылажэм хуэдэурэ си щлэныгьэм зэрыхэзгьэхуэным яужь ситащ, сытхаш, экзамен гуэрхэр стащ. 1971 гьэм Совет Союзым щлэныгьэхэмклэ и академием Дунейпсо литературэмклэ и институтым и аспирантурэм сыщлэтлысхэщ. Абы сэ щысщлэн щылэтэкьым, Аушыджэр, Налшык сыщыдэхэм щыгьуэ Сокьур Мусэрбий, Хьэклуащэ Андрей, Клуэклуэ Жэмадин, Апажэ Мухьэмэд, Иуаныкьуэ Нурбий, Каюмовэ Рано, Хьэщхуэжь Рае, Мыд Мухьэрбий, Тресков Илья Васильевич сымэ хуэдэхэм драмыгьэджауэ цытатэмэ, Кьэжэр Хьэмид хуэдэ сыхуэмызатэмэ, Теунэ Хьэчим, Шортэн Аскэрбий, Налэ Заур

кьэзымщцыхуатэмэ. Зы льябжьэ гуэр сиІэу Москва сыкІуамэ, мис абы-хэмрэ абыхэм яхуэдэхэмрэ я фЫшцІэщ, псоми я цІэ кьизмыІуэфми. Сэри сыхущцІэкуащ кьару кьысхэзылхьахэм я щцІэр зэрысхьумэным. А сыздэкуар зищцысыр сыт жыпІэмэ, ди кьэралышхуэми, дуней псоми зи цІэр щылбапІэ еджагьэшхуэхэм, тхакІуэхэм я зэхуэсыпІэт. Сызыхэхуа кьудамэми апхуэдэ куэд кьегьэщцЫлІат. Си узэщцІакІуэ хьуар директорым и кьуэдзэу куэдрэ лэжьа, зи нэфЫм Іэджэр хузэпешэ Петросян Арфо Аветисовнэт. Ар куэд зыльэгьуа, акьылышхуэ зыбгьэдэлэ цІыхути, абы кьыбгьэдэхар щцІэныгьэм и закьуэкьым, атІэ, си анэм хуэдэу, цІыхугьэм, щэным, шыІэныгьэм сыхуиуциящ. Апхуэдэу щытащ ди льэпкьэгьуу зызылгыгэж, Мэздэгу адыгэм ипЫжа Алий Аллэ Ивановнэри, гупым я унафэщцІ Гацак Виктор Михайловичри, нэгьуэщцІхэри.

Диссертацэм и темэ кьыхэхыгьуэр кьыщысым сэри, си узэщцІакІуэхэри, иджы сыщылажьэ институтри дызэдегупсысри, нарт эпосым и зэхэлгыкІэр, эпос пшынальэхэмрэ хьыбархэмрэ искусствэм и пкьыгьуэу яхэлгыр кьэпщытапхьэу кьэтлгытащ икІи ильэсищым кьриубыдэу стхаш «Адыгэ нарт эпосым и поэтикэ» диссертацэр. ИужькІэ абы типологиер щцІызгьужри, Союзпсо щцІэныгьэ академием и тхылэ тедзапІэм кьыщыдагьэкІыну кьыхуагьэфэщэжат. Абы япэкІэ а тхылэ тедзапІэ цІэрыІуэм и дамыгьэ телъу гуманитар кьэхутэныгьэ дунейм кьытехьатэкьым, ди республикэм щыщ цІэныгьэлІ и Іэдакьэ кьыщцІэкауэ.

Доктор диссертацэм и Іуэхур «я Алыхь, дымышцІэххэу жэнэтым дыхь» жыхуалэм хуэдэу зэфцІэкауэ щытащ: планкІэ стха моно-графием и Іэрытхыр зи цІэ кьисцІуа Гацак Виктор езым и гукьэкІкІэ Іэрызгьэхьати, куэд дьдэ дэмыкІыу, Алий Аллэ си деж кьэпсэлэжаш, «мыхэр-мыхэр гьэтэрэзыжи, уи доктор диссертацэр пхыбгьэкІын щхьэкІэ кьакІуэ», жиІэри. Сэ ар щхьэфэтеуду стхауэ жысІэнкьым, си гуащцІи хэслхьат, ауэ ар диссертацэ хьуну сыщыгугьакьым.

– Сэ сызэрыщыгьуазэмкІэ, литературэмрэ щцІэныгьэ лэжыгьэмрэ уи гьащцІэм щызэхэхуэнащ. А тІур зэдэпхьыну гугьу, хьэмэрэ зыр зым дэІэпыкьуэгьу хуэхьурэ?

– КьызэрысфІэщцІымкІэ, цІыхум игу кьихьэу и псэр зыхуэкьабзэр ищцІэмэ, аращ хуитыныгьэкІэ зэджэжыр. Иджы усэ стхын хуейщ хьэмэрэ кьэхутэныгьэм зестынущ, жыпІэ щхьэкІэ усакІуэ-тхакІуи щцІэныгьэлІи ухьунукьым. А зы гьащцІэ закьуэр уи псэм узыхуишэр зыхэпщцІэрэ абы уригьуазэу епхьэкІын хуейщ. Уи Іэужьыр зыгуэрым игу щынэсынури абы щыгьуэщ. Сэ усэ, рассказ куэд си Іэдакьэ кьыщцІэкакьым, сигу кьызэрыхудэжым елгытащ ахэр зэрыстхыр. Темэ гуэр кьыщыспкьрыхьэм деж ар зэрызэгьэн жыпхьэ кьызолгыхьуэ икІи щхьэм кьихьа идеер си гупсысэхэм пкьы яхуохьури, е хьыбар, е усэ, е очерк мэхьуж. Хьэлэмэтращи, апхуэдэхэр зэзэмызэ кьызэрызэхьулІэм и фІагь кьэхутэныгьэхэми щекІ щыІэщ: тхакІуэм, усакІуэм и психологиер нэхь нэгьэсауэ кьызощцІэри, авторым жиІэну зыхуеямрэ абы кьигьуэта Іэмалхэмрэ фІыуэ кьызгуроІуэ. Абы и щхьэкІэ кІуэуэ си ІэдакьэщцІэкІхэм зы гулгытэ гуэр кьалэжьмэ, хьарзынэщ, ауэ ар зэрыжысІэм кьикІыркьым сэ тхакІуэ-усакІуэ профессионалхэм сабгьурыувэу. Абы щыгьуэми, а стха мащцІэр зэштегьэу хуэщцІэу щыт-

кЪым – дэтхэнэ зы тхыгЪэми си гурыгЪурэ си псэм щыщрэ хэлъщ. Литературэм щыгЪуазэ псоми зедашIэ роман зытх дэтхэнэри рассказ фIэкIа зымытхам нэхърэ зэрымынэхъ Iээр. Ауэ тхыгЪэшхуэм зэманьшхуэ токIуадэри, сэ абы зеспщытыну гукъыдэжи зэмани сиIэкЪым: усэ зыкъом, хъыбар зыбжанэ, очеркхэр – мис ахэращ си литературэ лэжыгЪэр зэрыхЪур.

– **ЩIэныгЪэм и лЪагЪуэм ущытехЪэм гЪуазэ сыт пхуэхЪуа е хэт шапхЪэгЪэлягЪуэ уиIа?**

– Шекспир и псалЪэу кЪэнахэм ящыщц «дунейр зэуэ театрщ, цIыхухэр абы щыактёрщ» жыхуиIэр. Уэ улIмэ, зыми зебгЪэщхьын хуейкЪым, уи гЪуэгур бзыпхЪэ хъэзыркIэкЪым кЪызэрыхэпхьнур, уи псэм узыхуишэмрэ уи щхЪэм кЪитIэсымкIэщ. ИтIанэми, си Iыхьлы-благЪэхэм ящыщхэм яжъ кЪысщIихуауэ кЪызолгытэ. Си зы адэ кЪуэшрэ зы анэ дэлъхурэ егЪэджакIуэу лажъэу я дунейр яхъащ, нэгЪуэщI зыр журналисту щытащ. ДызыкIэлъыкIуэ-кЪыткIэлъыкIуэж ди гЪунэгЪухэм, ди благЪэхэм тхакIуи журналисти яхэтащ. Дауи, абыхэм я фIыщIэ хэлъщ сэ мэкЪумэшым елэжъ IэщIагЪэлI, юрист, экономист, инженер сымышЪуу, филологиейр кЪызэрыхэсхам.

– **Уи щIэныгЪэ лэжыгЪэхэм IуэрыIуатэми, литературэми, бзэми ехЪэлIа кЪэхутэныгЪэхэр щызэхэхухуэнащ, уеблэмэ зи гугЪу сщIыхэр зы статьям щыхэплЪагЪуэ щыIэщ. Абы щыгЪуэми IуэрыIуатэм теухуа кЪэхутэныгЪэхэр уи лэжыгЪэхэм щынэхъыбэщ. Абы гу нэхъ хуэщIыным сыт щхЪэусыгЪуэ хуэхЪуар?**

– Абы сегупсысакЪым... Си гугЪэмкIэ, мы дуней дызытетри ди гЪащIэри IыхЪэ-IыхЪэу гуэшакЪым, я зэхуакум бгы шытх дэтыжу. Апхуэдэу щыхъукIэ, уэ нэхъ узыжъэхуэ псоми нэгЪэсауэ хэпщIыкIыу щытын хуейщ. Пэжщ, дзэ дохутырыр лЪакЪуэ узыфэхэм щымыгЪуэ-защэ щхЪэкIэ суд кЪыхъыркЪым, ауэ хищIыкIмэ, кЪызэрыхуэщхъэлпэнур пщIэнукЪым, нэхъыбэ пщIэху нэхъыфIщ. IуэрыIуатэр анэдэлъхубзэм и дахапIэщ, литературэм и шынэхъыжыщ, лЪэпкЪым и тхыдэ хЪумапIэхэм ящыщ зыщ, гЪэсэнгыгЪэ-ущииныгЪэм и зы пкЪыгЪуэщ, лЪэпкЪым игЪэляпIэ хабзэ-бзыпхЪэмрэ дуней лЪагЪукIэмрэ кЪызэрыщ гЪуджэщ. Апхуэдэу щыхъукIэ, IуэрыIуатэ кЪэпщытакIуэ зи щхЪэ пщIэ хуэзыщIыж дэтхэнэри щIэныгЪэм и лэужыгЪуэ зыбжанэм куууэ щымыгЪуазэмэ, гЪащIэм кЪыкIэрыхунуш.

– **Уи тхыль, «ПсалЪэм и зэфIэкIыр» фIэщыгЪэм щIэту, дунейм кЪытехъащ. НобэкIэ художественнэ псалЪэм сыт и лЪэкIыныгЪэ, ар нэхъ пасэ лЪэхъэнэхэм ехЪэлIауэ, егЪэпщауэ кЪэбгЪэлягЪуэмэ?**

– Пэжыр жысIэнщи, сэ абы «ПсалЪэр бгЪэуvmэ...» фIэсщыну сыхэтат. ПсалЪэжъу щыIэщ «ПсалЪэр бгЪэуvmэ, вым хуэдэщи, бгЪэтIысмэ, цIэм хуэдэщ» жиIэу. Абы гупсысэшхуэ щIэлъщ: псалЪэр купщIэншэмэ, зыми щыщкЪым, жыхуиIэщ, ауэ псалЪэ гЪэпсакIэ бгы якЪутэ, цIыху мелуанхэр кЪызэщIагЪэаджэри, Хэкум кЪытеуа бийм езэуэну ирашажъэ, хЪэмэрэ кЪызэщIагЪэстри, ямышIапхЪэ ирагЪащIэ. Адыгэ джэгуакIуэжъми зэрыжиIащи, псалЪэм кЪэрабгЪэр лIыхъужъ ещIыф. Ди жагЪуэ зэрыхъуши, махуэ кЪэс «ДыгЪужъ кЪокIуэ!» жиIэурэ жылэр кЪэзыгЪэжажъэу щыта малыхъуэ цIыкIум кЪыщыщIар ди литера-

турэм и натIэ хьуащ: ди тхакIуэ-усакиуэхэм, езыхэм лажьэ ямыIэми, я IэдакьэщIэкIым пщIэ лъэпкь имыIэжу кьэнащ.

– Уэ узэрэпльымкIэ, лъэпкь литературэмрэ бзэмрэ нобэ сыт я щытыкIэ? Ахэр щыхунIэм щхьэщыхьауэ кьызэралытэм арэзы утехьуэрэ?

– ЮНЕСКО-м и кьэпщытэныгьэхэм кьызэрагьэлъэгьуамкIэ, адыгэбзэр миноритар бзэхэм ящыщ зыщ. Абы кьикIыр – жьабзэр зэрыкIуэдыкIын лъагьуэм тету аращ. Плъагьурэ, сэ адыгэ литературэм и тхыдэр кьэспщытэн хуей щыхьуам щыгьуэ япэ дыдэу гу зылъыста-хэм ящыщ мыпхуэдэ парадоксыр. Зы лъэныкьуэкIэ уеплъмэ, лите-ратурэбзэм, абы щыцу тхыбзэм, хьарзынэу зиузэщIащ. Сыти жыIи, тхакIуэфI гупышхуэ дызэриIам и фIыщIэкIэ, тхыгьэ зимыIэу щыта ди лъэпкьым илъэс пщIы бжыгьэ зыхыблым кьриубыдэу узэщIа литерату-рэшхуэ иIэ хьуащ, тхыбзэ зызылъэщIар и лъабжьэу. Ауэ а пIалъэ дыдэм кьриубыдэу дызэрыпсалъэ бзэр кIуэдыжхэм я гьуэгу теуващ. Сабийр еджапIэм япэу щыкIуэ махуэм щегьэжьауэ имыбзэкIэ ирагьаджэмэ, и анэдэлъхубзэр хуэгьэшэрыуэжыркьым, абы щыгьуэми, урысыбзэ-ри урысым хуэдэу ищIэркьым. Сыт щIимыщIэр, жьыпIэмэ, бзэр икIи псэщ, икIи дуней епльыкIэщ, абы гьэсэнныгьэри, щIэныгьэри, динри, психологиери кьызэдеубыд. Аращи, щIэблэр кьохьу и анэдэлъхубзэм и IэфIым хуэхейуэ, хамэбзэми хуэмышэрыуэу, зы бзи нэгьэсауэ имыщIэу, щимыщIэкIэ – цIыху ныкьуэу, хуэармууэ.

14

– Лъэпкь щIэныгьэм хэлъхьэныгьэ пыухыкIахэр хуэпщIыну ухунэсащ, уэ езым кьэбгьэщIыжа хьэтIкIэ уи цIэр абы хэптхэжынуи пхузэфIэкIащ. Ар сэ си епльыкIэ кьудейкьым. НобэкIэ узыхунэмы-сауэ сыт кьанэрэ? ЩIэныгьэр и лъабжьэу елэжын хуейуэ сытхэм иджыри уагьэпIейтейрэ?

– Уи упщIэм и япэ Iыхьэм си щхьэр ирызигьэхьэхмэ, щытхьур си жагьуэу аракьым, си хуэмышуагькIэ кьэнар зыхуэдизыр сощIэжри аращ – сщIэн хуейуэ, си кьалэну, сэр нэмышI ар зыщIэну хуэхьэ-зыр зэкIэ щымыIэу. ИтIанэми, зымышхыхьыжу, слъэкIыр сщIащ, жьысIэфынущ. Ауэ дэ зыгуэр тхузэфIэкIамэ, ди япэ ита псоми ялэжьбар ди телущIыкIыпIэти аращ. Нэгумэ Шорэ, ХьэтIохьуощокьуэ Кьазий сымэ, иужьылуэкIэ Тамбий Пагуэ, Кьэшэж ТIалиб, Цагьуэ Нурий, Дым Iэдэм сымэ хуэдэхэм, абыхэм яужьыжкIэ Шортэн Аскэрий, КьардэнгьущI Зырамыку, ХьэдэгьэлI Аскэр, Налэ Заур, Хьут Шэмсудин сымэ дэ дралэужыщ. Абыхэм лъагьуэ цIыкIуу кьрашажьэу гьуэгушхуэ ящIар дэри ди гьуэгуши, зыгуэр кьыпытщэфамэ, ди кьалэныр дгьэзэщIауэ жытIэну жьэ диIэщ. ЩIэрыщIэу мы дунейм зэ сыкьытехьэжатэмэ, злэ-жьын згьуэтынуг. Ауэ ар щымышхунукIэ, дэ ди япэ итахэм я Iуэхум зэ-рыпытщам хуэдэу, ди ужь кьыхьуэхэми кьыпащэным дыщыгугьынщ. Мис а кIапсалъэрышэр зэпыудыхуш ди бзэр бзэуэ, ди лъэпкьыр лъэп-кьыу дунейм зэрытетынур.

– Уи IэщIагьэм нэмышI, сытым удихьэхрэ? Лэжьыгьэм зэман лей кьыщыпхуэдэхуэ кьэхьумэ, ар сыткIэ зэрыбгьэнщIыр?

– Хамэ жыжьэхэм я бзэкIэ «хобби» жыхуалэм ущIэупщIэу ара-мэ, апхуэдэ сиIэкьым. Ауэ тхэкIэ-еджэкIэ зэрысщIэ лъандэрэ тхыль

еджэныр зыхэслъхьэ щыIэкъым. Ещанэ-еплIанэ классхэм сыщыщIэс-хэм щыгъуэ школ библиотекэм си ныбжьым елытакIэ сыздэжэ хъун тхыль щамыгъуэтыжу, тхыль Iувышхуэхэр кысхуаху кысхуа щыIащ. Иджыри Лермонтовым, Достоевскэм, Щедрин, Хемингуэй, Сент-Экзюпери сымэ я тхыль кыызэгъуэсхэмэ, сыздэщыIэри зэманри сщыгъуэщэжынкIэ мэхъу. Абы хуэдабзэу, Агънокъуэ Лашэ, ПащIэ Бэч-мырзэ, ЩоджэнцIыкIу Алий, КIыщокъуэ Алим сымэ я Iэужьхэм дап-щэрэ семыджэжами, иджыри гу зыльызмыта хьэлэмэт гуэрхэр къахы-зогъуатэ.

– Тхьэм уигъэпсэу, Iэдэм. Зэман тхухэпхыу псалъэмакъ щхьэпэ кызырэдыдбгъэкIуэкIам папщIэ фIыщIэ ин пхудощI. Уи гуащIэр мыкIуэщIу иджыри илъэс куэдкIэ лъэпкъым ухуэлэжьэну ди гуапэщ.

Енсэлыр ХЬЭВЖОКЪУЭ Людмилэщ

ГЪУТ Iэдэм

ЕМУК

Рассказ

15

Зэгъуэрым си лэжьэгъу нэхъыжь Заурбийрэ сэрэ абы и кабинетым дыщIэст. ПIури дыщIэныгъэрылажьэ кызырэыгъуэкIщ, ауэ Заурбий икIи тхакIуэщ, ди лъэпкъ цIыкIум кыхэкIа тхакIуэ-усакIуэ нэхъ Iээхэм ящыщ зыщ. Ар сэ нэхърэ илъэс зы пщыкIутхукIэ нэхъыжьщ, нэхъыби илъэгъуащи, нэхъыбэу псалъэр аращ, сэ, си къалэнращи, нэмысыфIэу содаIуэ. ЩхьэкъэмыIэту узыпэрыт лэжьыгъэм укыпэрыкIарэ пIалъэкIэ зытебгъэуну ущыхуейм деж утIыпщауэ Iэджем ущытепсэлъыхъ къэхъуркъэ, мис апхуэдэу, ди бзэм и гугъу тцIыныр етшэжьат. Ауэ мы зэм ар кIуэдыжыгъуафIэ зэрыхъум дри-нэщхьейуэ аратэкъым, атIэ, сыт хуэдизу адыгэр дымымащIэми, игъащIэкIэ иугу кысщымыкIыну гуэрхэм ар уи тхьэкIумэм зэээмы-зэ кысщыIуэнкIэ зэрыхъурат. Къэхъуащ, езы Мэзкуу, хьэмэрэ псибл адрыщI щыIэ нэгъуэщI къалэшхуэ гуэрым и уэрамым уздрикIуэм илъэскIэ умыльэгъуа уи къуажэгъум шокъуэ жоуэ ухуэзэу! Мы дунеиш-хуэм апхуэдэ фIэкIаи кысщыхъуркъэ...

Ауэрэ, Заурбийм игу кыигъэкIыжащ, аддэ, зэгъуэрым Мэзкуу ко-мандировкэ кIуауэ зыщIэс хьэщIэщ уардэм зы лы хэкIуэта гъусэ кыс-щыхуэхъуауэ зэрыщытар. ЛIыр урыст, зауэм зэрыхэтам и щыхъэту, и бгъэм орденхэм я дамыгъэ сатырищ хэлът, ауэ езыр иджыри бжыфIэт. ХьэщIэщым зы номер кысбдыщIэсым щIэхыу нэIуасэ ухуэхъу хабзэщ: совет зэманым щыгъуэ Iэджэрэ кызырэыгъуу щытараци, е зэгъусэу рестораным укIуэну узэдыщIэкIырт, е, нэхъ зэрыхабзэу, кысщэжьэм щыгъуэ щхьэж и унэгъуащэ гъуэгу гъуэмылэу кысхурилъхьар езы но-мер кIуэцIым кысщызэдыкъуахырти зэдедзакъэрт. Ауэ а унэгъуащэм

щыгьэпщкIуауэ пхьуантэ дурэшым кьыдэкI хабзэт хьэщIэшым гуэгьу щыпхуэхьуар нэхь псынщIэу ныбжьэгьу кьэзыщI зы бжьэри. Мыбдежри апхуэдэти, куэд дьдэ дэмыкIыу пщыхьэщхьэшхэр зэныбжьэгьу зэIуцIэм нэхь ебгьэщхьын хуэдэ хьуаш.

Си гьусэр, жи Заурбий, цIыху нэгу зыIухат, псалъэрейуи жыпIэн-тэкьым, ауэ гуапэу кьопсалъэрт. Апхуэдэр урысым яхэтц – ныбжькIэ зэрынэхьыжьым щхьэкIэ узэщIимыIулIэу, абы щыгьуэми и нэмысыр иIыгьыжу. Сытми, а уэ пщIэ фалгэ куухэм ярытым лгьащIэм нэсу зэрэ тIэурэ дыхэплгьа нэужь, ди бзэхэри нэхь кьииутIыпщаш, дэри нэхь дызэрыщIыхуаш – щхьэж и IуэхущIафэр, кьыздикIар, командировкэ кьыщIэкIуа щхьэусыгьуэр зэхуэтIуатэу кьыщедгьажьэм...

– АтIэ, кьуэшыфI, уэ Кавказым укьикIамэ, ар, зэрыжаIэщи, бзэкIэ зэмылIэужьыгьуэ Iэджэм я хэкущ, уэ езыр сыт лгьапкь ухьуну?

– Сыадыгэщ. Кьэбэрдейщ.

Ар щызэхихым си уэршэрэгьум и нэгум слгьагьуурэ зехьуэжри, симыгугьэххауэ зыкьызэкьуех:

– Кьэбэрдейщ, жыпIа? Хьэуэ, – жи, – уэ уадыгэкьым.

– Дауэ сызэрымыадыгэр!

– Зи дауэраци, уадыгэмэ, «емук» жиIэм кьикIыр кьызжепIэнщ.

Сэ си пащIэкIэ сыщIэгуфIыкIащ: пльагьуркьэ, езыр Урал шыщми, тхьэм ещIэ а зы псалъэ закьуэр щызэхихар, ари урысыбзэкIэ зы псалъэу пхуэзымьдзэкIыну. «ЕмыкIу», жи. Игугьатэкьэ апхуэдэ зы псалъэкIэ сыкьииубыду шыбгьэ сыкьрильхьэну. Мыгьуэ-махуэми, сэ псалъэ зэрызэрадзэкI уэзгьэлгьагьуфынущ, – ахэр си щхьэ хужызоIэж...

– Пльагьуркьэ, – си жьэкIэ жызоIэр щабэу, – мыбы хуэдэ дьдэ псалъэ урысыбзэм хэткьым. Дэнэ ар щызэхэпхар – си хэкуэгьухэр Уралми щызекIуэу ара, хьэмэрэ уэ езыр ди щIыпIэхэм ущыхьэщIа?

– Ахэракьым сэ сызыхуейр, сыноупщIамэ, жэуап кьызэтыф, абы кьикIыр нэгьуэщI мыхьуми хуэгьэфэщэуэ кьызгурыгьаIуэ, – мыарэзыщэу сызэпеуд Урал шыщым.

Пэжыр жьысIэнщи, ар псалъэ гурыIуэгьуэ гуэру кьыпщыхьуми, бзэмыIум дежкIэ зэхэщIыкIыгьуафIэу кьыщIэкIакьым.

– ЕмыкIу кьэпхьыныр, – жызоIэр сэ, жьысIэнухэр сакьыпэурэ кьыхэсщыпкIыу, – пхуэмыфащэ гуэр пщIэн, уи напэр текIын, жьыхуиIэщ. А псалъэр цIыхум и щэныр кьызэрапщытэхэм ящыщ.

– Мис, мис аращ, щэнырщ, – аргуэру сызэпеуд лым. – Абы и щытыкIам мис ар тохуэ. Ауэ езым и урысыбзэр IэшрыI хьэнтхьупсти, зэуэ зыми зэхэтщIыкIыртэкьым. Сэри кьызгурыIуащэтэкьым абы жиIэхэр, мис а зы псалъэращ си гум кьинэжар.

– «Ар» жьыхуэпIэр хэт, тхьэмадэ?

Си гьунэгьум гьуащэ пэтрэ зыкьыщIэжа хуэдэу кьыдэплгьейри зиудыгьужащ. ТIэкIурэ щыму щысащ, Iэнэм тетхэр кьигьэкIуэтащ-нигьэкIуэтащ, и хьэпшыпхэр зэщIэкьуа дахэу щыльми, кьыщтэм, игьэтэрэз хуэдэурэ зэпипльыхьурэ игьэтIыльыжащ. Кьэтэджщ, ваннэ пэшым щIыхьэри, и нэкIум псы щIикIащ, зызэпилгьэщIыхьыжащ. Мы сызыхуэза мыщIыхум си щэхур хуэсIуэтэну хуэфащэу пIэрэ, жиIэ хуэдэ зыкьомрэ зрилгьэфыхьа нэужь тегушхуэри кьригьэжьащ.

– ЩыIащ апхуэдэ. Сталинград деж. «Емукур» абы и щэнт. «Зегьэзых, шэр кьагьэльтальэ!» – жесIэрт сэ. Езым «Емук», – кьызжиIэжт.

И щхьэ хуигьэфашэртэкьым, плъагьурэ, шэ кьаклуэм зыхуигьэщхьыну. Хьэлэмэтракьэ, шэри кьытегушхуэу шытакьым.

Си уэршэрэгьур тутыным екьури, лугьуэр здэклуар умыщлэу игьэклуэдащ. Зызаулрэ мыпсалгьэу шыса нэужь, и пэм лугьуэ тлэклу кьригьэхуурэ и псалгэм кьыпищэжаш.

– ... Шалгьэр кьэсыху кьытегушхуакьым... Нэмыщэхэм я лъэныкьуэклэ и щлэбагь игьээнри абы дежклэ «емукт». Сыт хуэдэ бэлыхь дыхэмыхуами, сыт хуэдизу гугьу демыхьами, кьэдзыхэныр «емукт». Абы и гум тыхуэнутэкьым зыщлэплэ деж хуэмыхуагь-зэклэлымыкьлуагьэ гуэр кьыкьуэщыныр. И лэщэри зэщлэльэщларэ зэщлэцлуэужу шытын хуейт, шыгьри кьабзэлъабзэрэ зэщлэжьуауэ флэкла плъагьунутэкьым, сыхьэт закьуэ нэхь зэрымысыну окоп-ри илъэсклэ зыщыпсэун унэм хуэдэу еклуу ищлэнут. Нэгьуэщлэу «емукт». Соцлэж, зы зэхэуэ гуащлэ гуэрым ди старшинар улэгьэ хьэлгэ кьыщачлэат, дэри бийм ауэ ди щхьэр кьыдигьэлэтыртэкьым, зыгуэр хуэщлэну иужь уихьэмэ, уэри ухэклуэдэнурат. Ауэ «Емукыр»! А ди старшинар абы зы псэзэпылгьхьэлэ кьыхихьжати, псэууэ апхуэдэм кьыхэкьлэфын шылэу уи флэщ хьунтэкьым. Атлэ, укьаукьлэпауэ шытми, уи гьусэ зэуаплэм кьылубнэныр «емукщ», зыкьэбгьэукьлэныр – напэщ!

Апхуэдэу, зэгуэрым эзыр улэгьэ кьыщыхьуам шыгьуэ санитарым едалэуэ госпиталым клуэн идакьым, «сичас атакэ будит – бэжат емук будит», жери. Зыгуэрклэ и хуэмыхуагь кьыщлэгьэщынутэкьым, флэ ищлэми илуэтэжынутэкьым, ишхьнури, зэфэнури, нэгьуэщлэ зрихьэллэнури пыбзыкьлауэ нэхь мащлэрат. Тшхьн кьыщытхуахь-хэм дежи, япэ ишу нэхь лыхьэфлэ зылыгьэсыныр, и псыхуэллэ япэ иригьэклэныр – ахэр псори «емук» защлэт. Апхуэдэхэм деж ар яужь дьдэ кьинэрти, мыплащлэу, кьылгыса тлэклуэ зэуэ зылурымьдзэу, зэрымэжэллар зыкьлэ кьыуимыгьащлэурэ шхэнут.

... Кьэхьунур кьыщыхьуар бжыхьэклэрт. Нэмыщэхэр апхуэдизу кьыттегушлэрт, ди кьарури щилгьэсыклэти, зэрытхуэтемылэгьэнур нэрылыгагьут. Мыдэ, укьаукьлэху уимыклуэт, жалэ. Атлэ, бийр уи хьэдэ гущлэлуи ирикьлэурэ уи щлэгуэр иубьдмэ-щэ! Зыкьэбгьэукьлэ гьуэгуэр ешту, уи унэжь щлэбгьэдэжэгухьыну? Арати, мис а кьылуихьыжауэ шыта старшина дьдэм кьыджелэ, кьарууэщлэ кьэсыху дикьлэуэтын зэрыхуейр. Си «Емукыр» абы и унафэм щлэодэлури, и урысыбзэ ныкьуэ-кьуагуэмклэ быдэу желэ: «Нашэ бэжат емук». Сыт дымыщлэми, икьлэуэтын идакьым: «Нашэ вам кьалэ будит!», жи лэщ, и закьуэу кьанэри, хьийм икьла фашистхэм яхэуэрэ, дэ дикьлэуэту дькьыщызыэуэнклэ нэхь езэгьырабгьу щлэплэ дьнэсу бийдзэм дькьыпэтлэсыху зэтрилэгьэфаш.

Икьлэуэтакьым. И псэр пытыху зэуащ. Абы и флэщлэклэщ дэ кьытщымыщлэуэ дькьызыэрикьлэуэтари, ухуеймэ, псэууэ дькьызыэрына дьдэри. И «емукым» дькьыхьумащ.

Етлуанэ махуэращ ди дээр кьэсу, ди взводым и закьуэ мыхьуу, дивизэ псом зэрыщыту атакэу зыщытлэтар. Мис абы шыгьуэ абы и хьэдэри кьэдгьуэтыжауэ шытащ, мыжурэпэмрэ фочышэмрэ зэпэгьуанэ ящлэуэ, ауэ и хьуреягьыр нэмыщэ хьэдэ бэгыжахэу.

Мис аращ, икьлэуэтын, и щлэбыр бийм хуигьэзэн, зигьэщхьын и щхьэ хуигьэфэщакьым – «емук». Ауэ щыхьукьлэ, и псэр итыныр зы-хуигьэфэщэжаш. Апхуэдэр «емук»-тэкьым.

Пльагьуркьэ ар зэрыхьур, и цлэ-унэцлэ кьудеи сцлэжьуркьым, абы щыгьуэ лыгьгьуэ зэрихьар зылуэтэжыни сэ зым флэкла кьэнакьым. Езыри хэклуэдащ, ди гьусахэри лыгьгьэ зырызым хисхьащ. Сэр дыдэм згьэцлэгьуэжу, псоми ськьелащ, си насып кьиклри, зауэм и клэ дыдэм сипльащ, мис, ськьэнауэ сопсэу. Сыт хуэдэ зэхэуэ сьхэмыхутами, а «Емукым» нэхьрэ си гум нэхь кьинэжын сьхуэзакьым. Ар сытклэ бгурызгьэлуэн иджы, а иужьрей зэхэуэу ар зыхэклуэдам кьыхэклыу абы и «емукыр» сэ кьыспкьрыхьауэ кьысщохьуж. Абы «емук» зыхужилэр цлхум хуэмыфащэхэрат, сыт хуэдэ иклагьэри, хуэмыхуагьри, зыхуэбэлэрыгьыжам кьыклэрышцлэу зыгьэпуд флэйри «емукц». Хэклуэдакьым ар, и псэр кьаклуэри сэ кьысхэтлхьащ, и «емукри» си гьуазэу. Си псэракьым абы кьихьумар – псэм нэхьрэ нэхь льяплэ си цлху напэр кьихьумащ.

Нтлэ, иджы уэ сыадыгэщ, жыболэ, шынэхьыщлэ. Сцлэркьым, кьэбэрдэйджэр псори абы фьхуэдэми, ауэ ар и льяпкьым хуэфэщэжу щытащ. Мис абы и фэр адыгэ псоми фьзоплэ, си кьуэш. Итланэ, зэрыжыслэнур сцлэркьым, ауэ сэри зымащлэклэ нэхь мыхьуми сыарауэ кьыщлэклынущ, и псэм щыщ щысхэлкьлэ. Умыгьэщлагьуэ апхуэдэу зэрыжыслэр, сэ льяпкьрэ кьупщхьэрэ симылэу аракьым. Атлэ, уэ егупсысыжыт: сэ мы сызэрыщытым сьхуэдэнут, ар сьмыщлхуатэмэ? Хьэуэ, зытлэклулэ нэхь мыхьуми сынэгьуэщлынутэкьэ!

Ахэр кьызжилэ нэужь, дэ иджыри махуэ зыщыплкьлэ а зы номерым кьызэдыщлэсыжащ. Ауэ Мэзкуу командировкэ щылэр махуэм хущлхьэркьым, пщыхьэщхьэм ешаеллауэ кьоклуэлэжри, куэдрэ щысыфынукьым. Итланэ, жыслэм, иджыри дьхущлхьэанкьэ, жыслэурэ дьзэрыщылэну плальэр иклри, а лыжы хьэлэмэтым икли гупсэхуу семыуэршэрылэжу, и адрес кьудеи зэмыгьэщлэуэ щхьэж и унэ дьзэбгьрыкьыжащ. Эджэ щлащ абы льяндэрэ, и цлэ кьудеи сцлэжьуркьым, зэрымыщлэклэ дьзэрызэлушцлэуэ щытам хуэдабзэу дьзэфлэклуэдыжащ: жьым кьыхьащ – псым ихьыжащ. Пэжым ухуеймэ, сэри абы кьысхуилуэтэжар занцлэу зыхэсцлэакьым, иужьклэщ кьысщыспкьрыхьэжар.

Кьызэрыслытэмклэ, апхуэдэр и гум илэу илэс куэдкьлэ кьезы-хьэклынур зи псэр кьабзэрщ. Игьащлэм зэи ди хэку кьимыхьа лыжьым кьилуэтэжахэр – ар зэштегьэу хьыбаркьым, кьыщыхьуари зэманым и нэхь хьэлгьэщ. Хэт ищлэн, абы зи гугьу кьысхуищлэхэм хуэдэ цлху щымылатэмэ, зэманри зэрыхьэлгьэм нэхьрэ нэхь хьэлгьэж хьуну кьыщлэклынт. Нэгьуэщлэу уеплэмэ, апхуэдэ дапцэ кьэхьуа, кьэзылуэтэжыфын дапци щыла! А псор хэт кьэзыпщытэжыфынур?..

Мы зи гугьу тцлэ хьыбар цлэклум зы гьащлэ псо кьыкьуош, арыншамэ, апхуэдиэ илэс дэклауэ, Урал щыщ лыжьым и псэм хэлынтэкьым и щлалэгьуэм щыгьуэ и нэгу щлэклэхэр. Итланэ, уэ езыр абы псэклэ уремыщхьэмэ, апхуэдэр куэдрэ пхьумэфын сытми? Цлху лэйм и гум кьинэжыну щытыр бгырыс ахьмакьым кьыщыщла мыхьумыщлагьэ гуэрхэращ – и бзэр уи бзэм щытемыхуэклэ, уэ узэсам щыхуэхейклэ, узэрыщлэнэклэныр мащлэ сытми. Мыбдежым аракьым: зыр Кавказым и бынми, адрейр Урал кьыкьлами, мы тлур псэклэ зэ-кьуэшт. Мис иджы кьызгуролуэ, «емукым» и хьыбарыр кьызжилэным ипэклэ ар зыкьомрэ щлэгупсысар. Япэ кьэсым хуилуэтэфынутэкьым, и

псэм хэлъу илъэс щIы бжыгъэкIэ кърхьэкIати, зауэ лъэхъэнэм и нэгущIэкIахэр абы и дежкIэ фIыцIагъэ лъапIэм пащI тхыдэ хуат.

* * *

– Уа, Заурбий, мыр хыбар хъэзырщ, зыри хэплъхъэжын хуэмейуэ, уэ езыр утхакIуэщ, щхъэ птхыжу кыитрумыгъадзэрэ? – сыхъэлыдащ сэ.

Заурбийр хэщIыкI къудейуэ, ауэ и нитIым нэщхъейр щIэлъу и пащIэкIэ щIэгуфIыкIащ:

– Иужь сихъа кыпфIэщIыркъэ, тIу – зыри кыкIакъым. Уэри зэрыпщIэщи, литературэ тхыгъэм уэ уи Iэзагъэ гуэр хэплъхъэжын хуейуэ къоув. Мыбдежым зыри зэпхъуэкI хъуркъым – хэбдзми хэплъхъэми зэIыпщIэу аращ. Зэрыщыта дыдэу сотхыжри, ар сэ си тхыгъэ хъуркъым, зыгуэр зызохъуэкIри, а лIым апхуэдизу псэкIэ зэрихъа пэжыр слэщIокI. ЗыкIи сезэгъыркъым. Сымыхми, си псэр кызыныкъуэкъу, стхынущи, сыпэлъэщыркъым. Апхуэдэу илъэс Iэджэ щIащи IукIэ зызохъэ, кIуэдыпэнкIэ сышынэу. Согупсысыжри, езы кысхуэзыIуэтэжами ар си зэш тригъэун щхъэкIэ кысхуиIуэтэжакъым, щIым здыщIимыхъэн щхъэкIэ сэ дзыхъ кысхуищIауэ аращ. Иджыри къэс зесхъащ, мис иджы уэ узот, си нэхъыщIэ, жыхуиIэу.

Пэжым ухуеймэ, Заурбий «зыри кыкIакъым» жыхуиIар сэ кызыэрысIуэтэжам нэхърэ IэджэкIэ нэхъ дахэт. Ауэ, Iуэхуракъэ, иджы езы Заурбии щыIэжкъым, ар зыхуэзауэ щыта урыс лIыжь, адыгэ сэлэтым и псэм щыщ зи пкъым хэлъауэ зылъытари, бгъуэтыжынкъым. Сэ зым си закъуэ кысхуэнащ, зауэм хэкIуэда адыгэлIми, абы и хыбарыр псэкIэ зезыхъа урыс лIыжьми, езы Заурбии я зэхуэдэ фэеплъу. Апхуэдэу щыхъуакIэ, жысIэу, мы хыбарыр зэрысхуэзэфIэкIкIэ кызоIуэтэж. КIуэдыпэ нэхърэ нэхъыфIщ.

Иджыблаггэ «Гуащхэмахуэ» журналым и лэжъякГуэхэм лэГу тхыггэкIэ зыкытхуиггээащ Аушыджэр кыуажэм дэт курыт еджапIэм адыгэбзэмрэ адыгэ литературэмрэ щезыггэдэж Урыс-Шэшэн Людмилэ. Ар ди деж кьотхэ езым хуэдэ еггэдэжакIуи 160-м кьабггэдэжIу: «... ди тхакIуэ нажэхэм я тхыггэ нэхьыфIхэр адыгэбзэкIэ кьыдэкI ди журнал закьуэм кьытхутевдзэну дыныволгэIу. Ди лэГум и щхьэусыггүэр еджапIэр кьэзыух класс нэхьыжьхэм хухахауэ литературэмкIэ хрестоматием ит пычыггүэхэр зэрымащIэриц, ди школ библиотекэхэри абы и лэныкьуэкIэ нэсу кьызырэзымыггэпэщарц, адыгэ хабзэмрэ лэпкь тхыдэмрэ куууэ кьызыхэщыж тхыггэхэм иджыпсту, зэи хуэмыдэжу, дызэрыхуэныкьуэрц.

Зи гугьу тцIы тхыггэхэм хуэдэхэр кьытедзэныр зэхэвублэну дыхуейт Журт Биберд и «Унагьуэ» романымкIэ.

Шэч кьытетхьэркьым кьытцIэхьуэ щIэблэр зыщыщ лэпкьым хуэфачэу гьэсэнмыкIэ апхуэдэ Гуэху бггэдыхьэкIэм мыхьэнэшхуэ зэриIэ-нум».

Ди гуапэу доггээащIэ ди республикэм и курыт еджапIэхэм адыгэб-зэмрэ адыгэ литературэмрэ щезыггэдэжхэм я лэГур.

20

ЖУРТ Биберд

УНАГЬУЭ

Роман

1

Я пщыр я гьусэу щакIуэ кьыкIыж гупым, кьуажэм кьэблэггэжыпауэ, сабий кьаггүэтащ гүэгум телгү. Гупыр Iанкун зэрыггэхьуащ, ящIэнур ямыщIэу. Сабийр, зилIэжу, гьырт. ЩакIуэхэм ныбжькIэ я нэхьыжь Елдар шым зыкьриггэлгьэтэхри кьипхьуэтащ ар. Кьызырицтэххэуи, абы и гьыныр нэхь кIащхьэ ищIащ. Сабийр хьыданжэрүмэм кIуэцIылыгт, джэдыгужь гүэри кIуэцIышыхьыжауэ.

Зэгурыуам хуэдэу, гупыр я пщым еплгьащ, «Мыбы етщIэнур сыт, Елмырзэ?» – жыхуаIэу. Пщым ар кьыгурыуати, мащIэу и пащIэкIэ щIэгүфIыкIащ.

– ЗэкIуэцIыфхи девггэпл, – унафэ ищIащ абы, шым кьепсыхьуэрэ. – Хьыджэбз цIыкIуу кьыщIэкIэмэ, Гуащэм хуэтхьынщ, и нэ кьы-

хуокI; щIалэ цIыкIуу щытмэ, мис, Инал бын иIэкъыми, Алыхьым къри-тащ.

– Ди Тхьэу Тхьэшхуэ, сыкъыумыжэгъужамэ, щIалэ цIыкIуу кыщIэгъэкI! – къэпсэлъащ Инал, къэгуфIарэ и Iупэхэр зетемыхъэ-жу. – Ар си дежкIэ насышышхуэт.

– Сынохъуэхуэ, Инал, уи лъэIур зэхихащ ди Тхьэшхуэм! – и щхьэр кыдрихьейри, къэпсэлъащ Елдар, Инал хуеплъэкIуурэ. – ЩIалэш. Алыхьу тэхъэлам кыпхуигъэхуэ! Алыхьым ущигъэгуфIыкI!

– Iэмин! – зыжьэу жаIащ щакIуэхэм.

Инал егъэляуэ къэгуфIащ. Ар сабийм бгъэдыхьэри кIуэцIылыри зыкIуэцIылыри набдзэгубдзаплъэу кызыэпилъыхьащ. ЩIалэ цIыкIур зыкIуэцIылыхэмкIэ нэрылбагъут ар къэзылъхуа цIыхубзыр зэрымыкъулейсызыр, ауэ къулеищэкIи уеджэнутэкъым.

– ЗэкIуэцIыплъыхьэжыркъэ, Елдар! А зиунагъуэрэ, щIыIэ евгъэуэкIынурэ сымаджэ фщIынущ сабийр, – жиIэу Инал кыщыпсалъэм, гупыр ину зэщIэдыхьэшхаш, Инал ауан ящIу.

ЖиIам гу лъитэжауэ, езы Инали дыхьэшхырт, ауэ кыкIуэтыжыпIэ иIэтэкъыми, гушыIэ лъэпкъ хэмылбу, и псалъэхэм пищаш:

– А зиунагъуэрэ, уаещ! Сабийр апхуэдэу зэкIуэцIыпхыпэ хьурэ-тIэ?

Гупыр нэхъ иныжу зэщIэдыхьэшхаш.

– Ди Тхьэу Тхьэшхуэм куэдрэ ущигъэгуфIыкI, Инал, – къэпсэлъащ пщыр, цIыхухэр нэхъ зэтесабырэжа нэужь. – Сэ быдэу си фIэш мэхуэ щIалэ цIыкIур уэ зыхуей зэрыхуэбгъээзэфыгур! Плъагъунущ фIыуэ, уи Iэпкълэпкъым кыкIам ещхьыркъабзэу. Уэ уцIыху хъэлэлщ, нэгъэсауэ псэ дахэрэ гу къабзэрэ уиIэш. Семыгупсысу, ауэ сытми кыгуэслъэфу жысIакъым, «ЩIалэ цIыкIуу кыщIэкIмэ, Инал ейщ», жысIэу. Куэд щIауэ гу лъызотэ быным уи нэ кызырэыхуикIым. Си мызакъуэу, куэдым гу лъатащ абы. Мис, Алыхьым кыгуитащи, узэрыхуейуэ Тхьэм кыпхушIигъэкI. ИпэжыпIэкIэ жысIэнщи, абы хуитыжыр уэращ. Тхьэм кыпхуэзэпищэ.

– Iэмин!

– Алыхьым жиIэ!

– ДыкъэзыгъэщIауэ мы щIылыгъэмрэ мо уафэмрэ зэтезыIыгъэ Азалыхьым... – Зым жиIэр адрейм фIэмащIэу, гупыр Инал ехъуэхьурт. Ехъуэхьурт ягурэ я псэрэ кыбгъэдэкIыу, я ныбжьэгъум и гуфIэгъуэр даIэту. Сабийр езым кыIэрыхьэжати, Инал ар и щIакIуэ кIапэм кIуэцIилъхьэри шым шэсыжащ. Уанэгум кызыэрихутэжыххэу, абы шым нэхъ хуабжьэ зригъэщIащ. Мыдрейхэми абы зыкыкIэрагъэхуртэкъым.

– Ярэби, Елмырзэ, мы Iуэхур мыпхуэдэу цыхъуакIэ, мы щIалэ цIыкIум зы цIэ гуэр фIэтцамэ мынэхъ тэмэму пIэрэт? – жиIэу шуэхэм ящыщ зы кыщыпсалъэм, мащIэу мамырри, пщыр Елдар еплъащ, «Уэ сыт жыпIэн, ди нэхъыжь?» жыхуиIэу. ЩакIуэ лIыжьым арэзыуэ и щхьэр ищIащ. Псалъэмакыыр къэзыIэтам зыхуигъазэри, Елмырзэ жиIащ:

– ИкьукIэ тэмэмщ, шынэхьыщIэ. А кыхэплъхьар Елдари фIэкъабылщи – фыарэзымэ, сэ цIэуэ щIалэ цIыкIум ГъуэгулI изот! ЦIэфIэщ джанэр Iуащэм и Iуэхуш, сэ зы выщIэ гъэшха кыстохуэ.

– «ГъуэгулI» жоIэ-тIэ? Тхьэ сыгъэIэ, цIэ хьэлэмэткIэ!

– ЦIэ ахьырзэманщ, уэлэхьи!

– Ахьырзэманщ, ар зыгъэпэжын Тхьэм ищI!

Щхьэж кызырэыщыхьум хуэдэу, щлалэ цыкIум фIаща цIэм теп-сэлыхьурэ, щакIуэхэр кыужэм кыдыхьэжащ. ЗэгурыIуами ярейуэ, гупыр зэрыщыту Иналхэ еблагъэри, хьэщIэщым щитIысыкIащ.

Жэщищ-махуищкIэ щакIуэ щыIахэр шэджагъуэ нэужьыфIым кыэ-сыжат. Абыхэм иджыри зэман яIэт кыщэкIуахэр япщэфIыну. Куэди кыаукIатэкъым мы зэм: зы щыхь домбейрэ мэз бжэниIрэт я насыпым кыихьар. Ари кыелыжу ярикъунут хьэщIэщым щIэсхэм. АрщхьэкIэ щлалэ цыкIум и хьэтыркIэ лыпшэ кырамыгъэкIыу идакъым Инал. Уна-фэ ищIри, зы мэлгъаши фIагъэжащ. Инал щакIуэ кыкIыжа нэужь сыт щыгъуи и хабзэт и гъунэгъухэр кыриджэрэ кыихьа пшэрыхьыр япщэфIу, нэху щыхукIэ хьыбарыжь жалэрэ ефэ-ешхэхэу зэхэсу.

Ныщхьэбэ щакIуэ гупыр кызырэблэгъар щалъагъум, кыэхуам зыри хамыщIыкIыу, гъунэгъухэри кызырехьэкIащ Инал деж. Iуэхур зытетыр кыщащIэм, хьэщIэщым щIэмыхьэу, щхьэж хуэфашэр ищIэжырти, занщIэу я Iэщхьэлъащхьэ драхьейри, я кыалэн ягъээщIэну уващ, хьэблэм дэс нэхыжьытIыр хьэщIэщым щIагъэхьэри.

– ФыкIуэ, лъэпкъым я нэхыжьым, Аслъэмырзэ, хьыбар евгъащIэ. Уэри, Инал, сабийр и анэм Iэрыгъэхьэж, ар пыщIауи мэжэлIауи кыщIэкIынщ, шэч лъэпкъ хэмылгу! – унафэ ищIащ Елдар, псори я пIэм изэгъа нэужь.

Кыужэпщ Елмырзэ фIыуэ илъагъурт Елдар. Япэрауэ, Елдаррэ езымрэ сабийуэ кызэдэхъуат, нэхыжьыгъуэр Елдар ейуэ; еIуанэ-рауэ, арагъэнут пщым Iуэхур нэхь зытрищIыхьри, накIэнэшхьагъэ лъэпкъ зыхэмыль, нэсауэ псэ кыабзэ зиIэ, гу хьэлэлкIэ и пщым бгъэдэт лыт. А тIур я закъуэу кыщынэхэм деж, Елдар, ехьэкI-нехьэкI лъэпкъ хэмылгу, игу иль псор пщым жриIэфырт, ар езы пщым игу иримы-хьыну гурыщхьуэ ищI пэтми. Куэдри кыэхурт пщыр и ныбжьэгъум щедатуи щечэнджэщи. Арагъэнт, мис мыпхуэдэ гуп зэхэтIысхьа нэ-ужь, Елдар нэхыжьь щIищIыр. Цыхухэри абы есэжати, ар зыми уэим ищIыртэкъым. Уэблэмэ абы щхьэкIэ езы пщым нэхь пщIэ лей хуащIырт.

Инал и щхьэгъусэ Думэсарэ и щыпэгъэхьэщIэтэкъым лы гуп. Ауэ нобэ, мо лы гупышхуэр кыщыдыхьэм, машIэу кыэуIэбжьат, пщэфIэным и закъуэу пэмылгъэщынкIэ кыэшынауэ. АрщхьэкIэ ар нэхь Iеижу кыэуIэбжьащ, Iуэхум зы масти хымыщIыкIыу, щлалэ цыкIур хуахьу и IэплIэм щралъхьам. Инал ещхьыркыабзэу, Думэсари егъэ-леяуэ щыгуфIыкIащ сабийм, итIани, ищIэнур имыщIэу, кIэрахьуэу утыкум кыинащ. И насыпти, гъунэгъу нанэ, Дисэ, щIэст. Думэсарэ и щытыкIэр щилъагъум, нанэм жиIащ:

– КIуэ псынщIэу Гуащэпс деж, быдз ирегъэгъафэ, плъагъуркыэ зэ-рыпыхьэр. МэжэлIауэ аращ.

– Гъунэгъухэр кыеджи гыпщафIэ, Дисэ!

НэгъуэщI жимыIэу, Думэсарэ сабийр иIыгъыу унэм кыщIэжащ. ЗызылIэжу гы сабийр щыIэщIалъхьэм, абы пыщIа псоми емыгуп-сысу, Iихри быдз иригъэфащ гъунэгъу нысащIэми. Щлалэ цыкIур зэрымэжэлIэщам и щыхьэту, нэхъуеиншэу быдзым щIэфырт, зээмызи кыжьэдихрэ зэщыджэу. ИтIанэ зэуэ быдзым епхьуэжырт.

Сабийр, быдзышэ хуабэкIэ зигъэнщIа нэужь, Iурихри IэфI дыдэу жеш.

– Берычэт бесын, нысащIэ, иджы уи хьыджэбз цыкIуми дэлъху игъуэтащ, – жиIэри, Думэсарэ арэзыуэ кыпыгуфIыкIащ.

Ар шызэхихым, сабийр быдз езыгъэфа нысащІэр ищІам мащІау щІэщтэжащ. Иджыт щегупсысар а ищІам пыль псом. Хамэ сабий быдз ебгъафэмэ, адыгэ хабзэмкІэ куэд дыдэ кьокІ, нэхъыбэжи пыщІащ. Ауэ ахэратэкъым гъунэгъу нысащІэр иджыпсту зыгъэгузэвар, атІэ зэрыс унагъуэм, зыхэс лъэпкъым а илэжъар къазэрыщыхъунурат, и гуащэ-тхъэмадэмрэ и щхъэгъусэмрэ жаІэнурат. Езы Думэсарэ дыдэри зэуэ егупсысакъым абыхэм, сабий мэжалІэм ирихужьати, а псом егупсысышІи иІэжакъым.

НысащІэр мащІау гуитІщхьитІ зэрыхуам гу щылъитэм, езыри къызэрыгузэвэжам гу лъримыгъатэу, Гуащэпс и гур фІы хуищІыж щІыкІау, Думэсарэ жиІащ:

– Умыгузавэ уэ, нысащІэ, дэ дызыхэс лъэпкъхэр, сэ сызэрыщыгузэзэмкІэ, жагъуэу зэрылбагъуркъым, быдзышэкІэ зэпыщІа дызэрыхуами хущІегъуэжыну, ар я гум кьеуэну фэ есплъыркъым. Алыхуэ дыкъэзыгъэщІам лъэпкъитІми насып къытхудигъакІуэ мы сабийм.

– Алыхым жиІэ! – мащІау къыпыгуфІыкІащ Гуащэпс. «Къэхъунур къэхуащ, сыт абы утепсэлъыхыжкІэ? СрагъэкІыжын нэхъыбэ сыт къызащІэн?» – жыхуиІау арагъэнт. Ар къыгурыІуати, Думэсари и гур нэхъ зэгъэжащ.

Гуащэпс и теплъэми и дуней тетыкІэми къыбжалэрт зыхыха унагъуэм и лъэр быдэу зэрыщиубыдар. И щхъэгъусэ Хъэбалэ абы къыхуиІэ лбагъуныгъэшхуэр игъэкІуэдыжыфыну къыщІэкІынкъым гъунэгъу сабий быдз иригъэфа щхъэкІэ. Ар езы нысащІэм ищІэжырт хэт нэхъри нэхъыфІу. Апхуэдэу щыт пэтми, абы и гущІэм аддэ жыжъэу зы плейтеиныгъэ гуэрхэр щыпІэжъажэрт: сыт хуэдизкІэ и щхъэгъусэм фІуэ къимылбагъуми, лъэпкъыр лъэпкъщ, псоми я гур игъэныщкІуакъым нысащІэм.

– ИІэ-тІэ, нысащІэ, сэ хъэщІэ хъушэ сиІэщ, мыбдеж сыщыскІэ си Іуэхухэр зэфІэкІынукъым, ауэ, къызжиІакъым жумыІэж, мы зэмкІэ си сабийр ирикъуну къыщІэкІынкъым, зыгуэр къэзгупсысыхукІэ уэращ гугъапІау сиІэр.

Ар жиІау Думэсарэ къыщытэджыжым, нысащІэр къэпсэлъащ:

– ЗыкІи укъысщымысхуэ къакІуэ уэ, Думэсарэ. Алыхым щІалэ цІыкІур псэ быдэ пхуищІ!

– Алыхыр арэзы къыпхухуэ, си шыпхуэ цІыкІу!

Думэсарэ и щІалэ цІыкІур Гуащэпс и быдзышэ зэрефар а пщыхъэщхэ дыдэм хъэблэ псом зэлъащІысащ, ар зэрыс лъэпкъым я дежи нэсыжащ. Я гуэныхъ сыту ищІын, Гуащэпс ищІам щхъэкІэ зэрыс унагъуэми, зыхэс лъэпкъми Іей щызэхихакъым. Щызэхихын дэнэ къэна, и тхъэмадэжъым и гуапэ зэрыхуар къызэпхигъэІукІащ. Лыжыр къэхуам зэрыщыгуфІыкІам щхъэусыгъуэ зыкъом иІэт, ауэ нэхъыщхьэр зыт: Есэнкъул Инал пщІэрэ щхъэрэ зиІэ цІыхут, къызыхэкІа лъэпкъкІэ жыпІэнущи, фІэлІыкІ яІэт, нэхъ лъэпкъ тэмэму жылэм дэххэм ящыщт. Есэнкъулхэ зэи ягъэгъуащэртэкъым я мэ зыщыуа. ТІэ, сыткІэ Іей апхуэдэ цІыхухэм быдзышэкІэ благъэ уахуэхуыныр!

Думэсарэ къыздэкІуэжам хъэблэ псор зэрызехуэу я пщІантІэм дэту кырихъэлІэжащ: цІыхухухэр нышыр яукІауэ зэІахуэ гуэщ кІыхышхуэм щІэтт, цІыхубэхэми хэти джэдкъазыр яфыщІырт, хэти пІастэ зэращІыну шыуанхэр ятхъэщІырт. Ахэр щилбагъум, Думэсарэ мащІау къэгузэвэжащ, «Ярэби, куэдыІуэрэ сыкъэмытауэ пІэрэ?» – жери. АрщхъэкІэ, и щхъэгъусэм и плъэкІэм мыхъун гуэри щыхимы-

л'баг'уэм, и гур зэг'эжауэ унэм щ'ых'эжащ. Хуэсак'ыш'эурэ сабийр п'эм ирил'х'х'эри, езыри ц'ыхубз п'щ'аф'л'эхэм ях'ых'эжащ, и л'эщ'х'эл'ащ'х'э дрих'х'ейри. П'щ'аф'л'ап'л'эм щ'л'эт ц'ыхубзхэм ежауэ сабийр зэ-папл'ых'х'ырт, и нэк'л'у ц'ык'л'ур к'ыщ'л'аг'эщауэ.

– Хуэму, т'х'эм щ'х'эк'л'э, к'эвмыг'эуш, – жи'л'эу Думэсарэ гузавуэ к'ыщ'ыпсал'эм, ар хуабж'у ауан к'ящ'л'ащ, с'ых'эт зы-т'л'у и пэк'л'э и щ'х'эг'усэр щ'ак'л'уэхэм ауан к'ызэращ'лар зыми щ'ымыщу. Думэсарэ мащ'л'эу к'ызэрыгумэщ'л'ам нэх'ри гук'ыдэж к'яритауэ, ц'ыхубзхэр гушы'л'эу хуеж'ащ, щ'л'аг'ыбзэ гуэрх'эри я псал'г'эхэм щ'л'ал'х'х'эу. Хэти и ф'л'эщу гушы'л'эрт, хэти Думэсарэ нэб'г'уэзк'л'э епл'ырт, а гушы'л'эр к'ызэрыщ'ых'ур зриг'эщ'л'эну.

– Пу-пу, – жи зым, – сыту сабий дыг'э, Алых'ым к'ыг'г'эх'ун!

– Алых'ым жи'л'э!

– Дэнэ к'ык'л'а дыг'э, дзыг'уэ шырщ нэри к'эсыжауэ! – мэдых'эшх нэг'уэщ'л'э зы физи, сабийм щ'х'эщ'ых'ауэ.

– Ярэби, мы ди ц'ыхух'ух'эр сыту г'эщ'л'эг'уэныщ'э-т'л'э... Сыт, абыхэм дыделэ дыдэу я гуг'эу ара, х'эмэрэ?..

– Ар сыту, сымыг'уэ?

– Т'л'э, хэт абыхэм к'яг'г'эщ'л'эну зи ужь итыр, мыр щ'ак'л'уэ дык'ыщ'ик'л'ыжым к'эд'г'уэтащ, жал'эу? Дык'эзыг'эщ'л'ауэ дызыг'эл'л'эжыну Азалых'талэм и псэ, дауэ щ'ымытми, ар Инал и л'апк'эльэпк'э к'ымык'л'амэ, зывэзмыг'эук'л'ым!

– Тобэ. Си гум ук'ышхыдык'л'ащ, си псэр ушх, арат нет'л'э схужымауэ сызук'л'ыр! Ф'л'баг'урк'э, на, к'ыпачауэ зэреш'х'ырк'ябзэр?

– А ц'ыхух'ух'эм я щ'х'эр к'раг'г'эщ'л'эж езыхэм! Хэт, сымыг'уэ, мор зи дахаг' сабий п'хухыф'л'эзыдзэнур? И ж'эпк'ыпэ кумб ц'ык'л'у нэг'унэ Инал имейуэ зыц тетмэ, Алых'ым сык'ыиук'л'!

Думэсарэ щ'ытт, л'апэляпэсыс х'уарэ жи'л'энур имыщ'л'эу. Пэжу, япэ псал'эмак'х'эр абы щ'л'аг'уащ'эу к'рирзак'ыым, к'ызэрыдэг'ушы'л'эр, яг'эунэхуну и ужь к'ызэрих'яр к'ыгуры'л'уэрти, ауэ 'л'уэхур ж'эпк'ыпэ кумб ц'ык'л'ум щ'ынэсым, маф'л'эу к'ызэщ'л'энащ. Езыми гу л'ытитат Инал и ж'эпк'ыпэм ещ'х'ырк'ябзэу сабийм ейми кумб ц'ык'л'у зэри'л'эм, щ'ы'л'э-щ'ы'л'эуи зыгуэрх'эр игу к'эк'л'ат. Иджы жал'эм епл'и т'ысыж!

– Мы си пэр фэзг'эуп'л'энщ, т'х'э, дэнэ к'ык'л'ами, ар Инал к'римыг'эл'х'уамэ! – иухащ псал'эмак'ыр физыж'хэм ящ'ыц зым.

«Ярэби-т'л'э, сэ зыри зэхэзыха щ'х'эк'л'э, мыбыхэм к'ыздэг'ушы'л'эурэ 'л'уэхум и пэжып'л'эр к'ызжал'эу арауэ п'л'эрэ?» – егупсысащ Думэсарэ, мащ'л'эуи и щ'х'эр к'л'эрэх'уащ.

– Азалых', си псэм хуэдэхэ, алейк'л'э гуг'у зевмыг'эх'э, фи ж'эри фымыг'эузыж, а фэ жыф'л'эхэм щ'х'эк'л'э к'эмыск'л'эну Думэсарэ! Ар щ'х'эг'усэк'л'э зигурэ зи щ'х'эрэ зетель ц'ыхубзщ, фэ фхуэдэу, и л'ым тегужейк'ларэ к'эзызу дунейм тетк'ыым! – к'эпсал'ащ ал'бандэрэ зы псал'ы жимы'л'эу, жал'э псоми едалуэу п'л'экум иса Дисэ.

– Пэж дыдэщ, Азалых'... К'эвг'уэтай физэрыгушы'л'эн! Апхуэдэурэ жыф'л'эурэ Думэсарэ и гум фемыуэ, т'л'асэ! – к'эпсал'ащ псом япэу а псал'эмак'ыр к'ых'эзыдэ г'унэг'у физыр.

Псори зэщ'л'эдых'эшхаш. Аргуэру псал'эмак'ыр ирашэж'эжри, увы'л'эжык'л'э ямыщ'л'эу, ирих'эж'эжащ ц'ыхубзхэр. Апхуэдэу адэк'ли ек'л'уэк'л'ыну к'ыщ'л'эк'л'ынт, езы Думэсарэ к'ых'эх'амых'амэ:

– Азалыхьыр маплъэри плъаплэм итщ, си гьунэгъу дыщэхэ. А зэрыжыфлэ дьдэм хуэдэу щытми, сигукли си псэкли сыарэзыщ! Дэнэ кьиклами, си деж кьэклуэжакгэ?

– Сыт, на-а, ущлэмыарэзынур! Тлэ, ильэсибл лъандэрэ уэ мэл клэвей кьыпкларемыхуамэ, мо лы бжыфлэшхуэр уэ кьоплгу щысын хуейуэ ара? Апхуэдэ дьдэу щытми – захуэщ, Азалыхь!

Зы дакьикьэклэ физхэр щым хьуащ. Абы хэту, Радымхьан кьэпсэлыащ:

– Аркьым, Дисэ, а уэ кьыдэбутлэпщам кьипхыр сыт? Хэт зилл нэхь тешыныхьу дэ тчыщу уэ гу зылыптар?

– А-а, джаур гуп, кьывгурымылуа нэпцл зыфщла сфлэщлаи! – и дзахгэ мащлэр кьыщлэггэщу, хуабжыу зыхуэарэзыжу кьэдыхьэшхач нанэр.

– Тхьэ, Дисэ, уэ зыгуэрым гу лъумытауэ, а жыплар ауэ сытми уигу кьипхыу жумыла. Кьыджылэ, хэт дэ тчыщу нэхь тешыныхьыр и щхьэггусэм? – хиггэзыхьащ фызыжыу цлхубзхэм ящыщ зым.

Нанэр аргуэру кьэдыхьэшхри, щысхэр ней-нейуэ кьызэпиплгы-хьащ:

– А, си делэ цлклу, зи щхьэггусэхэмклэ зигу мыггүэхэм езыхэм защлэж, сыт ар псоми зэхыхуу щлжыплэнур! Ауэ, пэжым ухуеймэ, щэхуу нэхь мыхьуми, зи щхьэггусэклэ шынаггэ зимылэ цлхубзхэр зырызыххэщ.

Дисэ и псалгэхэм гьунэгъу нысащлэхэр зэриггэплгыжащ икли зыщлэггэгулгысысжащ. Ипэжыплэклэ жыплэмэ, хэт и щхьэггусэм кьыганэу емыжэжыну нэсу зигурэ зи щхьэрэ зэтелгыр, хьэмэрэ тлуанэ тращлэнклэ мышынэр? Ауэ ар щхьэтечу зыми жимылэфу аркьудейщ. Клэщлу жыплэмэ, фызыжыу и псалгэхэм зыми зыри пидзыжыфакьым.

Дисэ – хьэблэм зыпашл щымылуэ – флуэ ялыаггу фызыжыт. Нэхьщлэхэми гуащэ нэхьыжылуэхэми шыпхьу яхуэхьуу ихьащ и гьащлэ лыхьэр. Абы и хьэл-щэн дахэмрэ и бзэ лэфлымрэ димыхьэхрэ гукьинэж зыщымыхьурэ кьэггүэтыггүейт, ар зэзакгүэ нэхь мыхьуми ильэггүауэ.

Цлхубзхэм я гушылэныр абдежи щаухыну кьыщлэклэнтэкьым, ауэ пщэфлаплэм кьыщлэхьащ Думэсарэ и нысэггү нэхьыжы Фаризэт. Ар щалыаггум, псалгэмакьыр пачащ. И кьыщлэхьэри и гиери зыуэ, Фаризэт кьриггэжыащ:

– Догуэ, аркьым, си нысэггү щхьэзыфлэфл цлклу, мы фи зэхэтыклэр дауэ зэхэтыклэ? Мы хьыбарыр хьэми кхьуэми кьелыжа нэужь, дэ кьыщлэтылгэсын хуейр сыт? Хьэмэрэ апхуэдэу нэхь кьэфщтауэ ара? Ара иджы кьыфхуэгупсысар лыжыу и гум феуэну? Азалыхьгалэу дызыггэпсалгэ, зиггэгусати, кьэмыклуэну залымыггэ зэфзэщклэ кьэзмылгэфамэ! Жалэуи ялуатэуи зэхэсхакьым сэ а фэ фщлам хуэдэ телгыджэлажэ дьдэ цлхум ящлэу. Ар сыт хьэдэггүэдахэу кьыдэфщла, сымыггүэзэрабг!

– Тхьэ дьдэ, Фаризэт, мыр зылэзыбжыу кьэхьуа луэхуклэ, хэщлэкли щымылэ, – жилуэ Думэсарэ кьыщриггэжыу, абы и псалгэр Фаризэт лэпиудащ:

– Уэ зэи зыри зыми хэщлэкыркьым игьащлэми! Тхьэ фыкьысхулулгэн мы бегьымбар шыр цлклу! Зыри хищлэкыркьым!

– Сабийр зилэжу гыуэ кыщыщлахэм, сыгужейри, Гуащэпс дежкIэ сежэклащ, быдз ирезгэгьэфэну. Абы ськыкIыжыхукIэ...

– Нэхъ телъыджэжыр кызыжепIаи, сымыгъуэзэрабгI! Хамэм я деж плъэфу сабийр быдз ирумыгъэгъафэмэ, Есэнкьулхэ яхэмыту арат ар быдз езыгъэфэн! – Iэпиудащ аргуэру Думэсарэ и псалъэр и нысэгъум. – Мис апхуэдэу ущхъэзыфIэфIщ уэ игъащIэми, ущIи уси уилэкъым! – увыIэжыкIэ имыщIэу кытIэтIыпащ Фаризэт.

– Тхъэ дьдэ мыгъуэ, а къомми семыгупсыса, щIалэ цIыкIур...

– А уэ кьэбгъэкIуэкI къомым сыхуейкъым сэ! Укызыэрытхыхъэрэ, уи деж кыщемыжьэу, зы хьэргъэшыргъи кыщыхъеякъым лъэпкъым. – Абы и псалъэр зэпигъэуащ, арщхъэкIэ, жиIар фIэмащIэ хъужа, нэхъ хэкъузауэ кыщIигъужащ: – Сызэпсалгъэ мыгъуэр хэт езыр? Адэмыущий-анэмыущий! Уэ зыгуэрым уигъэсауэ цытамэ, ахэр зэхэпщIыхъынтэкъым!

Нысэгъу нэхъыжкымы и иужьрей псалъэхэр Думэсарэ и гум ешыкылащ. Абы, адэкIэ зыхуэмыIыгъыжу, и нэпсхэр кыфIыщIэхуащ. Думэсарэ адэ-анэ имыIэжу кызыэрыхъуар иджытэкъым и нысэгъум кыщрихъуэныр, ауэ хьэблэ псор зэхэту, и нэр кърихуу аргуэру кызыэрырихъуэнар егъэлеяуэ гущIыхъэ щыхъуащ, нобэ зыхэт гуфIэгъуэри кыфIэмыIуэхужрэ щхъэщIыбым дригъэдзэжауэ.

ПщэфIапIэм щIэтхэри, жалэнури ящIэнури ямыщIэу, кызыэхэнащ. Абыхэм сыт цыгъуи зыхащIэрт Думэсарэ и нысэгъур кызыэрыхуэдыджыр, ауэ апхуэдэ дьдэу теутIыпщхъауэ кьэпсалгъэу ящIакъым. Думэсарэ унагъуэ кыщыхъам гуащэ-тхъэмадэ кърихъэлIакъым. Гуащэуи нысэгъууи иIар Фаризэтщ. Мис абы лъандэрэ тегушхуэгъуафIэ кыщIауэ цыгъэтыжыкIэ ищIэркъым. Думэсарэ, нобэр кыыздэсым мы дунейм зы псалгъи кытримыгъэхъауэ, а псори ебзыщI, и щхъэгъусэми зыри хищIыкIыркъым абыхэм. Думэсарэ зэрылIэжыным хуэдэу и фIэщ мэхъу, ахэр и щхъэгъусэм зэхихмэ, Фаризэт зэрыхуимыдэнур, арщхъэкIэ и зэранкIэ псалъэмакъ унагъуитIым яку кыдэхъуэну хуейкъым.

Псалъэмакъыр егъэлеяуэ куу хъууэ фэ щриплъым, Дисэ кьэпсэ-лъащ:

– А, сымыгъуэ дьдэт, Фаризэт, ара, на-а, уи хъуэхъури уи гуфIэгъуэри зэрыхъур? НэгъуэщI мыхъуми, лъэпкъым цIыхухъу кы-хэхъуащ, моуэ зы псалгъэ IэфI жыпIэркъэ, пщIэркъыми насыпышхуэ кыдэкIуэнуми. Моуэ, на, гущэ, и щхъэр тепхыу сабийм уIуплъэркъэ!

Дисэ и псалъэхэр цызэхихым, Радымхъан епIэщIэкIыу жьэгум дэт шыуаным и джабэм IэпэкIэ кIэгъуасэ тIэкIу кыкIэрихри, ГъуэгулI и натIэм щихуащ, икIи кызыфIимыгъэIуэху-кызыфIимыгъэIуэхуу жиIащ:

– Апхуэдэу пщIымэ, сабийр нэ Iейм щихъумэу жаIэ.

ПщэфIапIэм щIэт цIыхубзхэм иныкъуэм зрагъээкIри кыпы-гуфIыкIлащ, иныкъуэри Фаризэт еплъащ, Радымхъан ищIамрэ жиIамрэ нысэгъум кызыэрыщыхъуар зыхуэдэр зрагъэщIэну. Ауэ Фаризэти ахэр кызыгурымыIуэнухэм ящыщтэкъым. Ар кьэлыбащ. И жьэр зэщIимыхыфу, зыкъомрэ и Iупэхэр пIэжьэжьа нэужь, кыщиудри, и гу бампIэр Радымхъан трикьутэу щIидзащ:

– СIо, си псэм хуэдэ, сэ нэ Iей сиIэу жыпIэну ара узыхуейр? Хьэмэрэ сыугъурсызу жаIэу щызэхэпхар сыт цыгъуэ уэ Iейм? Ара уэ узэ-рагъэсар, нэхъыжь, нэхъыщIэ умыщIэу?

– Хьэуэ, на-а, алыхь, Радымхъан ахэри къримыха мыгъуэ абы! – жи Іэу Дисэ кыщригъажьэм, Радымхъан къэпсэлыащ:

– Уи жагъуэ умыщІ, Фаризэт, ауэ, Азалыхь, Азалыхь дыдэ, си нитІым уриязми, уэ нобэ Думэсарэ иупэсахэр сэ пхуэзмьшэчыну. Уасэ и Іэтэкъым уэ узынысэгъуну, щымышхэм ущызмыгъэтІахъуэмэ, Алыхь си Іэтэкъым. Мыдрейуэ, сэ сызэрагъэсамрэ сызыгъэсамрэ утесэлъы-хьыну уэ ухэт езыр?

Фаризэт шыуаныжбым нэхрэ нэхъ Іейуэ къэуфІыцІащ. Пщэ-фІапІэм щІэтхэр, я нэр кыхуу, Радымхъан еплъырт. ИгъащІэ псокІэ зы цІыхум и пщІыхьэпІи кыхыхуэнтэкъым а цІыхубз зэкІуж дахэ цІыкІум апхуэдэу зыкызыэкъуихыну, апхуэдиз лІыгъэ къуэлъыну. ИужькІэ абы Думэсарэ зыхуигъазэри тритхъуащ:

– Уэ, си ныбжьэгъу дыщэ, слІо, уджалэу уи Іупэр зэгъуэдауэ ара, апхуэдиз фІейр пшэчын хуейуэ? Зеиншагъэр къащэхуркъым. Ар хъуэн зыщІхэр езыхэр зыгъэсар хэту пІэрэ? Хьэмэрэ ахэр къэзылхъуа-хэр нэхьфІу ара щІым щІэлъ уи адэ-анэм нэхрэ?..

Радымхъан кызырэыгубжыпар щилъагъум, Дисэ къэгъузэващ:

– А, сэ сылІэу сызэгъэжащэрэт, делэ фыхъуауэ ара мы гуфІэгъуэ ма-хуэшхуэм? ЗэтефпІэ фи жьэр псоми!

Фаризэт зыкъомрэ зриІуэнтІыхьри, Думэсарэ зыхуигъэзащ:

– Уэращ сэ а псори кысхуэзылэжьар, апхуэдэу тегушхуэгъуафІэ мыбыхэм сакъезыгъэщІар!

НэгъуэщІ кыфІимыгъэкІыу, игъэкІэрахъуэри щІэжыжащ Фаризэт. МыдэкІэ къэнахэм абы псалъэ пщтыр зыкъом кІэлъамыугІыпщу къагъэнэнт? – кІэлъаутІыпщащ.

– Абы нэхъ гукъеяуэ ди Тхьэшхуэм кыуимыткІэ, си псэ тІэкІу, – жи Іэри, Дисэ Думэсарэ зыхуигъэзащ, – ари яцІыхури, уэри укъацІыху. УщІэгъузэвэн лъэпкъ щыІэу слъагъуркъым. КъэмыкІуэн нэхьыщхьэ сыт хузэфІэкІын, къэмыкІуэмэ, утыншынщ. Уи гуфІэгъуэщи, зыщыгъэ-гъушцэ а псалъэмакъыр, щыІагъэххэтэкъым, жыІи. Сабий фызэри-мыІэр фигу къеуэрти, мис, Алыхьым кывиттащ сабий дыгъи, фи на-сыпри фи узыншагъэри дэубагъуэ.

– Алыхьым жи Іэ!

– Іэмин!

Дисэ, и псалъэр иухуу тІэкІу дэкІа нэужь, мащІэу кыпыгу-фІыкІри, Радымхъан зыхуигъэзащ:

– А, си дуней нэху, Іэсафэ дыдэ уэсплърти, сыту лІыгъэ пхэлъу укыщІэкІа!

ЦІыхубзхэр зэщІэдыхьэшхащ.

– Нэдым и щхьэр умытІэтауэ, хьэ илърэ ху илърэ кыпхуэщІэ-нукъым, Дисэ, – къэпсэлыащ езы Радымхъан. – Ей, бетэмал, зы мазэ закъуэкІэ сэ си нысэгъуащэрэт ар, напэ си Іэкъым, ІэбжьанэкІэ щІыр кърэзмыгъэтхьутэмэ!

– Ана-а-а, сымыгъуэ...

– Апхуэдэхэм нэгъуэщІу уапэлъэщынукъым, Дисэ, нэгъуэщІи къа-лэжьыркъым.

ЦІыхубзхэр аргуэру зэщІэдыхьэшхащ.

– Сэри тІэкІу мыхъумыщІэу сыгушыІауэ кыщІэкІынщ, Дисэ, ари кызыгуроІуэж, ауэ, сыт хуэдэу щымытами, нобэ хуэдэ махуэ-тІэ апхуэдэу зыщащІыр? СлІо, а зызыгъэгубзыгъэ фызышхуэм кыгурымыІуэу ара, унэм кыхьа сабийм псалъэмакъ кытригъэхъеикІыну зэрыемыкІур.

ЕмыкIум и гугъу сцIынкъыми, гуэныхьыр-щэ? НэгъуэщI мыхъуми, Алыхьым дежкIэ щхьэ мыпльарэ?

Радымхъан и псалгъэр зэпигъэури, хьэлгъэу щэтащ.

– ИтIани, дилIхэм датегужьеикIауэ жоIэ уэ, Дисэ, – кыпыгу-фIыкIащ нэгъуэщI зы нысащIи. – ДыкъэпцIыхуркъыми аращ апхуэдэу кыщIыпщыхур.

Диси, и дзахьэ тIэкIур кыицIигъэщу, аргуэру дыхьэшхаш:

– Алыхьым гъащIэ къывит псоми, си сабий цIыкIухэ. Мис мы Радымхъан хуэдэу, Думэсари и щхьэ бадзэ трихужыфу хъуа мыгъуэмэ, аратэкъэ.

– ХьэлIамэ хъунщ! – жиIащ Радымхъан, Думэсарэ мащIэу зэрыху-зэгупыр и псалгъэхэм кыыхэщу. – Хъунумэ, куэд щIат зэрыхурэ. Япэ махуэ дьдэм щыщIэдзауэ зытригъэгущуащи, мис иджы, емыкIури екIугъэри имыщIэжу, къовэри дэтщ уэрамым.

– Уи гуащэжь мыгъуэр Iэджэуи гугъу ебгъэхьа хъунщ уэ, Радымхъан, – мыдэкIэ щытхэм нащхьэ яхуищIри, щIэупщIащ цIыхубзхэм ящыщ зы, Радымхъан къэгубжынкIи зэрыхъунум щхьэкIэ кымыгъанэу.

АрщхьэкIэ Радымхъан, къэгубжыным и пIэкIэ, ину дыхьэшхаш.

– Алыхь, си псэм хуэдэхэ, сэ гугъу езгъэхьыни гугъу сезыгъэхьын гуащи симыIа. ЗдэкIуам Тхьэм щигъэтынщ, си жагъуэ хъуну игъащIэ псом зы псалгъэ зэхызыгъэхакъым. Нэсри къэсыжауэ бегъымбарт сэ си гуащэ тхьэмыщкIэ мыгъуэр!

НысащIэм жиIахэр Дисэ и гуапэ хъуат. И гуапэ хъуам кыщымынэу, зы фэилхьэгъуэ кыхуищIауэ кыщыхъуащ, сыту жыпIэмэ Радымхъан и гуащэ Муслъимэт мыгъуэм хуэдэу илбагъу а хьэблэ псом зы цIыхуи дэсакъым. А фызыжытIым хуабжъу я дзыхьы зэрагъэзырти, я щэхуи зэхуаIуатэрт.

– Иджы, си псэм хуэдэхэ, сэ зы лъэIу фхузиIэщи, ар кысхуэвмыщIэмэ, дунейкIи ахьрэткIи сыфхуэарэзыкъым... Ныщхьэбэ мыбдеж Фаризэт зэрыщызищIар мы дунейм кытевгъэхьанкъым. Зэхэфхакъым зыри. ЩымыIэххауэ тцIынщ а псалгъэмакыр.

– Щхьэ кытедгъэхьэу, Дисэ!

– Ана-а-а, апхуэдэ хабзэ щыIэ?

– Ар къыджумыIэххами хъунут, Дисэ.

– Армэ, фIыгъуэр Алыхьым кыфхуищIэ!

Арыххэу, екIуэкIа хьэргъэшыргъэр яIэщIэхужри, псынщIэ дьдэу ящыгъупщэжаш, – кьакъэ-пщIыпщIу зэхэувэжаш цIыхубзхэр. Ягъэхьэзырынухэри и кIэм нагъэблэгъат. АрщхьэкIэ Думэсарэ и гум ихуртэкъым и нысэгъу нэхьыжыым кыIэта хьэргъэшыргъэр, сыт имыщIами, щыIэ-щыIэу и гум кыфIыдэжейрт. Абы ищIэртэкъым, и пщIыхьэпIи кыхэхуэртэкъым и гъащIэм кыщыхъуну хьэргъэшыргъэшхуэмрэ гукъутэмрэ я щIэдзапIэ къудейуэ ар зэрыщытыр.

... Ефэ-ешхэр и гуащIэгъуэу хьэщIэщым щекIуэкIырт. Абы щIэсхэр фIыуэ кызэрыжанам и щыхьэту, адыгэ уэрэдыжыр кIыхьу яукъуэдиящ. Лъэкъым цIыхухьу кыщыхъуам деж, адыгэм зэрахабзэу, пщIантIэм фочхэр щыдрагъэуейуэ щIадзащ, Есэнкъул Инал къуэ зэригуэтамкIэ жылэм хьыбар ирагъащIэу.

Жэщищ-махуищкIэ зэхэтащ Инал и гуфIэгъуэр. Пэжу, мызэкIэ апхуэдизу ину иIэтын мурад иIакъым Инал и щIалэ цIыкIум и дауэдапщэр, арщхьэкIэ, жылэм псынщIэу зэлыщIыса хьыбарыр зэхэзыххэр

кыакІуэрэ, кІыхь хьуащ. ПцІыр сыткІэ щхьэпэ, апхуэдэу зэрыхьуари и жагбуащэтэкьым езы Инали: иныщэт и гуфІэгьуэр, абы кьыдэкІуэуи – жылэм гуапэу кьызырыдаІэтым ар нэхь иныж ищІырт.

Пщым и псалгэри иггэпэжат: гупыр зэрызэхэтІысхьэу, Гуащэм деж лЫкІуэ иггакІуэри, Іуэхур зытетыр жриггэІати, цІэфІэщ джанэр, нэгьуэщІ зыгуэрхэри щІыгьуу, кьиггэсащ, езы пщыми выщІэ ггэшха кьриггэхури, ГгьуэгулІ и дауэдапщэм хриггэукІащ. Жэщищ-махуищыр кІуауэ, гупыр зэбгрыкІыжын хуей щыхьум, Елмырзэ зы псалгэ жиІэну гукьыдэж зэриІэр ибзыщІакьым.

– ЩІалэм цІэ фІэзыщар уэращ, Елмырзэ, дыхуит псалгэ уэдмытыну, – дэгушыІащ абы Елдар.

Елмырзи, мащІэу кьыпыгуфІыкІри, кьэтэджащ:

– Лгэпкьым нобэ кьыфхэхьуа щІалэ цІыкІур, Аслгэмырзэ, – зы хуиггэзащ абы Есэнкьулхэ я нэхьыжьым, – Алыхьым псэ быдэ фхуищІ, фызэрыхуей дыдэу Тхгэм кьыфхущІиггэкІ. Фыщымыгуггэуэ, фыпэмыплгэуэ, гуфІэгьуэ куэд лгэпкьым кьыфхуихьыну Алыхьым жиІэ.

– Іэмин!

– Тхгэшхуэм жиІэ!

– Быныр кгэплгьуакІи кьыумылгьуакІи пщІэнукьым зэрыхьунур, абы и насыпыр здэщІэр зыщІэр ди щхгэщыгу ит Алыхь закгэуэрщ. Кгэплгьуам нэхгэрэ нэхь куэдкІэ уи гумрэ уи псэмрэ кьыдыхгэу кьыпхуэхьуну Алыхьым жиІэ.

– Іэмин! – жаІащ псоми зыжгэу.

Гупыр хгэщІэщым кьыщыщІэкІыжым, пщІантІэм дэтхэм я фочыр иджыри драггэуейт. Абыхэм жылэм хьыбар еггэщІэн яухатэкьым Есэнкьул Инал кгэуэ зэриггэуэтамкІэ.

Есэнкьулхэ я гуфІэгьуэр зэхэтыхукІэ жекьым ггунэггэу фызыжь Дисе. Абы езым и Іуэху иІэжт, ефэ-ешхэм пымыщІами, ГгьуэгулІ и Іуэхум быдэу епхауэ. И Іуэхум и ужь щихгэм, ар мащІэу кгэшынежат, зыгуэркІэ сыпэмылгэщыжмэ, жыхуиІэу. Пэмылгэщыжыпэми, губггэн хуэщІІ мыхьуну апхуэдэт Дисэ. Сыт и жыл щІат абы гущэм сабий зэрыхимыпхэрэ? И кгэуэрылгьу цІыкІурат абы иужь дыдэу зи гущэ хгэпшыпхэр иггэхгэзырари, зи гущэкгэу уэрэд иусыжари, ар куэд щІауэ лЫ хьури унаггэуэ тІысыжат.

Дисэ псом япэу гущэр, мис а кгэуэрылгьу цІыкІур зрипЫкІар, кьилгьыхгэужыну щІидзащ. Ауэ, сыхгэт мыггэуэракгэ, сыт имыщІэми, кьыхуэгубзыггыжыркьым здиггэувыжауэ щытар. Я лгэпсэр кьызыриггэдзэкІащ гущэр кьилгьыхгэужыхукІэ. Кьиггэуэтыжри, и щхгэ мыггэуаггэ хуихьыжащ: дауэ щыггупщэнкІэ хгэуат ар здиггэувар? И щхгэггэусэ тхгэмыщІкІэм елгэІури дриггэхгэуэуэ щытат.

Гущэр гуэщыщхгэм кьрихгэхьыжу щызэпиплгьыхьым, и гур нэхь кьызырыггэуэтыжащ. Сабэмрэ бэджихьымрэ зэрыщІаггэнар мыхгэумэ, нобэ ящІам хуэдэу, быдэт икІи дахэ дыдэт гущэр. Уеблэмэ нобэ апхуэдэ гущэ зыхуэщІыни щыІэжкьым. Зи хгэдрыхэ фІы хгун и щхгэггэусэ тхгэмыщІкІэр нэсауэ Іэзэт гущэкІэ, кьытекІуэ ауз псом дэмысу. Псапэу Азалыхьым кьритыж гущэу ищІу игуэшари. Хэтхэ сабий кьыхуалгьуауэ зэхихми, кІуэрт хгэуэхгэуакІуэ, гущэ щІэрыпс яхуихьырти.

Дисэ гушэр кьабзэ дыдэу игьэкьэбзэжауэ бгьэдэст абы еплу, куэди игу кьэкьыжу. «А мыгьуэ, жьы сыхьури делэ сыхьужащ... Мыпхуэдэу сыщысклэ си Гуэху зэфлэкьыну сэ?» – и щхьэ хужилэжри, кьэтэджащ нанэр, арщхьэклэ щхьэхуимыту аргуэру и нэгу кьыфлэщлэ хьэжырт блэклахэр. Абыхэм зэрегупсысым хуэдэурэ, ар тлэсащ ГуэгулI и гушэ хьэпшыпхэр ищлэну. «Схуэщлэжыну плэрэ? Сыт щла мастэрэ Гуданэрэ зэрызэхуэзмыкьыжрэ, лэныстэ кьызэрызмьщтэжрэ?» Арщхьэклэ зэрыщлэидзэххэу кьыгурылуаш зыри зэрыщымыгьупшэжар. Лэныстэри лэкьулэпхэу игьабзэрт. Ауэ япэрэи лэ псынщлагьэр дэнэ кьрихыжынт? Щлэмахуэ пщыхьэщхьэм тлэсамэ, цыр ипщлэ, иджу, игьэпщлэжу, пщэдджыжьым щлакьуэр хьэзыру нэху кьригьэкьыу щыщытар щылэжтэкьым. Ар езыр сыт хуэдэ щлакьуэт, бгьэувамэ, зэфлэту. Аращ-тлэ, зэманым пэлэща кьэхьуакьым икьли кьэхьунукьым. Зэманым нэхьэрэ нэхь гушлэгьуншэ дунейм зыри кьытехьуакьым.

Япэ жэщитлэым кьанэ щымылэу игьэхьэзыращ Дисэ гушэ хьэпшыпхэр, гушэ уэншэкум кьыщыщлэдзауэ гушэ тепхьуэм деж щихуыжу. Уэншэкум ирикьута куэнсаплэр тлэуней игьэкьэбзащ, языныкьуэхэм зэрэщлэым хуэдэу, шабэ дыдэуи ищлакьым ар. Уэншэкур шабэлеймэ, сабийр хошатэри, гугьу ирегьэхь, нэхь лэпкьлэпкь махи хьууэ кьелытэ Дисэ. Апхуэдэ уэншэку нэхь ткьийщ и бынхэри и бынхэм кьалэхужахэри зэриплар. Алыхьым и шыкурклэ, псори узыншэщ, насыпыншэ хьуаи яхэткьым. Кьыхрехьукьл-тлэ ГуэгулIи апхуэдэ гушэ хьэпшыпхэм!

Дисэ кьыхуэмыгьэсыжу пэлгьэрт ефэ-ешхэр щихуыну. Хуэпщлэрт Думэсарэ игьэгуфлэну. Нанэм флэуэ ищлэрт сабий зэрымыгьуэтэщы щхьэкьлэ абы гуныкьуэгьуэу илар зыхуэдизри, нобэ и гуфлэгуэм и инагьри. Арат езы нанэми кьару кьыхэзылхьэр, и лээр щлэзыгьэкьыу жьыджэру мы жэщитлэым зыгьэлажьэри. Дисэ зэми кьытехьэрт, ищла псори кьыщтэу гьунэгьум екьулэпхэну, зэми щлэгуэжырт. Сыт кьыхужалэн, ефэ-ешхэщхуэ зилэм ахэр илыгьыу яхыхьэмэ? Ауэ аратэкьым ар нэхьыбэу кьэзыгьэувылэр, атлэ гушэхэпхэр нэгьуэщлэ хабзэу зэрыщытырт, абыи Гуэхугьуэ телыджэ куэд зэрыщыщларт. Атлэ, зы Гуэхум етлэуанэр кьыхэпльхьэн?

Кьыщынэмыщлауэ, гушэхэпхэр зейр цлэхубзхэрщ, иджыпсту ахэр псори хушлэпхэркьым. Ящлэныц иужькьлэ, хуиту, нэгьуэщлэ кьахэмыхьэу, езы хьэблэ фызыр зэхэсу. Апхуэдэут Дисэ Гуэхум зэрэплтыр.

Щлэхуэхуэхэри зэбгьрыкьыжри, унагьуэми тлэкьу загьэпсэхужауэ, яхыхьащ Дисэ Есэнкьулхэ. Ар кьыщилэагьум, илыгьэхэми кьемыплэ щлэпхэ, Думэсарэ зыкьыхуигьэгусащ:

- А, Дисэ, дэнэ, сымыгьуэзэрабг, мы махуэхэм ущыкьуэдар?
- Сыхушлэпхэакьым, си хьыджэбз цлэпхэ.
- Ана-а-а, Дисэ, апхуэдэ кьуэдкьлэ щылэ? Дыкьызэхэбнэри уежьэ-жащи, мыхэр псэу хьэмэрэ лла, жьыплэу укьыкьуэкьыркьым!
- Сыхушлэпхэакьым, си псэ тлэкьу, фи закьуэ уи гугьэрэ гуфлэгуэу зилэр, сэри силэщ гуфлэгуэ!

Фызыжьым кьыхьа гушэр бжэ кьуагьым кьыкьуихыжщ, утыкум иригьэуэри, и псалэхэм кьыщлэпхэжыращ:

- Мис, ГуэгулI гушэрэ гушэ хьэпшыпхэмрэ хузэзгьэпэщащ. Азалыхьым угьурлы дыдэ тхуищлэ! Ар нэхьыфлэкьэ, на-а гушэ, мыбдежым фэ сьвдэуэршэру сыщыса нэхьэрэ?! – ищлэхэр и напщлэ телу, жишэщ Дисэ.

Нанэм кьихьа гушэр щилъагъум, Инал хуабжью щыгуфЫкІащ. Зэрызехьэм ІэщІигъэгъупщыкІа? Абы и щІыхьэпІи кьыхэхуэжыртэ-кьым гушэ хуейхэу.

– УхьэщІэ лъапІэ дыдэщ, Дисэ, нышэдибэ. Уэр мыхьуамэ, ди щІалэр гушэншэу къэдгъанэтэкІэ, тхьэ сыгъэІэ, – жиІэурэ, Инал гушэр кьызэпишлгыхьырт.

Думэсарэ гушэ хьэпшыпхэм еплъырт, лъэтэным хуэдэу щыгуфЫкІыу, Дисэ хьуэхьуу щыІэм я нэхь дахэмрэ ІэфЫмрэ хужиІэу. Нанэми, кьызэрыщытхьум, и гугъуехьыр къазэрыгурыІуам иригушхуэу, тригъалэрт:

– Тхьэ дыдэ, щІалэ цЫкІум и хьыбарыр зэрызэхэсхуэ, занщІэу сигу къэкІар гушэмрэ гушэ хьэпшыпхэмрэтэмэ. СщІэжырт, зыгуэркІэ дыхуеижынщ жысІэу, згъэувауэ зэрыщытар. Дадэ тхьэмыщкІэ мыгъуэм, и хьэдрыхэ нэху Алыхьым ищІ, мыращ иужь дыдэу ищІыжауэ щыта гушэр. НэхьыщІэ цЫкІур, дыщымыгугъыжыххэу, кьыщалъхуам, тЫсри зы жэщым ищІат си тхьэмыщкІэжь мыгъуэм!

– Ахьрэт нэхур Алыхьым кьрит, гушэ мащІи ищІакъым Безрыкъуэжь мыгъуэм, – хьэлъэу щэтащ Инали, зэман блэкІахэр и нэгу кьызэрыщІэувэжыр ІупщІу.

– Еплъыт, цЫхухьу, мы хьэпшыпхэм я дахагъымрэ я фІагъымрэ! – зыхуигъэзащ Думэсарэ и щхьэгъусэм. – Тобэ, тобэ, сыту гугъушэ зыкьыддебгъэхьа, Дисэ. Алыхьым гуфІэгъуэкІэ пхузигъэщІэжи! – мэбзэ-рабзэ Думэсари, фызыжьым нэхь и гуапэ зерищІыным хэту.

– Иджы, си хьыджэбз цЫкІу, Инали и Іуэху и ужь ихьэжынщ, уэрэ сэрэ кьалэнышхуэ кьытпэщылъщ, – жиІэри, Дисэ гьуэлъышІэ натІэм едзэкІа напэлъэщІ Іувышхуэр кьыщтащ.

Инал, иджыпсту зэрылейр, мыбдеж щыщІэн зэрыщымыІэр кьыгурыІуэри, унэм кьыщІэкІащ, мащІэу и пащІэкІэ щІэгуфЫкІыурэ. Абы и щхьэр а дакьикъэм лъагэу иригъэлягъужат гьунэгъу нанэм. Хуабжью и гуапи хьуат Дисэ къазэрыхуэгумэщІар, къэзылъхуа анэм хуэдэу унагъуэм къазэрыхушІэкІар.

Нэхь мащІэу игу хэхьуатэкъым Думэсари. Гьунэгъу фызыжьыр сыт щыгъуи икьукІэ гуапэу кьыхушыт пэтми, нобэ абы кьылъыкьуэкІар кьыхуищІэну и щІыхьэпІи кьыхэхуатэкъым. Нанэр зыми емыкІу ищІынутэкъым мы нобэ ищІахэр имыщІами. Уеблэмэ абы и ныбжьыр здынэсам ахэр хузэфІэкІынуи зыми хуигъэфэщэнутэкъым. А псори зэхалъхьэжауэ, зэгурыІуам ещхьу, арат зэщхьэгъуситІым ягукІи я псэкІи нанэм фЫщІэ ин щІыхуащІыр.

– Сабийр хэпхэн хуейщ, – жиІащ Дисэ, Инал щІэкІыу бжэр кьызэрыхуищІыжыххэу, икІи унэкум ит гушэм шэнт лъахьшэкІэ бгъэдэтІысхьэри гушапІэр зэращІыр Думэсарэ иригъэлягъуу щІидзащ. ИужькІэ хьыданжэрүмэр гушэм «хигъэгъуальхьэри, хипхащ», дэтхэнэ и зы ІэбэкІэри нысащІэм иригъэлягъуурэ, жриІэурэ. ТІэуней ищІащ апхуэдэу. ИтІанэ езы Думэсарэ гушэм бгъэдигъэтІысхьащ.

– СхуэщІыну пІэрэ, Дисэ? – къэпсэлъащ Думэсарэ, мащІэу и Іэхэр кІэзызу.

– ПхуэщІынуш, си хьыджэбз, щхьэ пхуэмыщІу! СІо, адреихэм псори ящІэу кьалъхуа уфІэщІрэ? Йосэ, зрагъасэ. Іуэху мыублэ блэ хэщ, жи. Мыбы зыри гугъуу хэлъкъым, тегушхуэн хуейуэ аращ. ИІэт!

Хьыданжэрүмэр зэрэ-тІэурэ «хригъапхэри», Дисэ жиІащ:

– Къащтэт иджы Гьуэгулі!

Щалэ цЫкІур кьэушауэ пІэкум илът, и Іэ цЫкІуитІыр мащІэу игьэджэгуу. Думэсарэ щыбгьэдыхьэм, ар и нэ фЫцІэ цЫкІухэмкІэ кьепІащ гьэщІэгьуэн гуэру, кьыщыгуфЫкІ щЫкІэу. Анэми хуэ-сакьыпэурэ сабийр кьыщтэри гуцэм иригьэгуэлъхьащ. Псори тэмэ-му иригьэлыагьумэ нэхъ кьыщтэрэт, хьэмэрэ зэуэ дзыхъ хуимыщІарэ, Дисэ бгьэдыхьэри япэщЫкІэ езым щІалэ цЫкІур гуцэм хипхаш, зэрищІынухэр аргуэру иригьэлыагьуэрэ, жриІэурэ:

– Мы и льякьуэхэр захуэу укьуэдиин хуейщ, си псэ тІэкІу, мис мыпхуэдэу. Льягуажьэтесхэм хуэсакь, ахэр зэмыІусэн щхьэкІэ, мы щэкІ тІэкІур я кум дэлъхьэ. Мыпхуэдэу занщІэ пщІа нэужь, мы льякьуэпхымкІэ зэпхыж, абы и ужькІэщ льякьуэ щхьэнтэр щытеплъ-хьэнур.

Нанэм ІэкІуэлъакуэу сабийр гуцэм хипхэри, и гуцэпсхэри ипхэ-жащ.

– ИІэт, иджы, кьыхэтЫкІыжи уэ хэпхэжыт.

Думэсарэ сабийр кьыхитЫкІыжри, езым хипхэжу щІидзащ, нанэр кьыкІэлъыплъурэ. Дауи, хьыданжэрумэм нэхьрэ езы сабий дыдэр гу-щэм хыупхэну куэдкІэ нэхъ гугьуу кьыщІэкІащ. Апхуэдэу щыт пэтми, Думэсарэ мыхуэмыхуу ар ищІырт. Дисэ хуабжьу абы щытхьурт, нэхьри тригьэгушхуэу.

– Алыхъ, сыкьэбгьэпщІащ армыхьумэ псори пщІэртэмэ. Ей, мы иджырей нысащІэхэри, мы иджырей нысащІэхэр! Алыхъ закьуэ, кьа-нэ щымыІэу ящІэу унэ йохьэкІэ! Сэ сытым хуэдиз гугьуехъ кьызди-шэчар си гуащэжъ мыгьуэм, япэ сабийр щызгьуэтам. Тхьэмахуэ псокІэ сыхуегьэсатэкьым сабийр гуцэм хэспхэфу. А, си псэ тІэкІу, а цЫбэр щыдэпІхьэкІэ хуэсакь. ЗыгуэркІэ кьыдэхурэ и щЫфэр псыф хьу-мэ, сабийр гугьу иригьэхьынущ. Мис апхуэдэу, Алыхьым фЫгьуэр зыхуищІэн, тэмэм дыдэу уощІ. И щЫфэр псыф хьуами мыхьуами, сабийр кьыхэптЫкІыжа нэужь, хьыдан кьабзэ тІэкІу кьащти, псы хуабэкІэ псыф пщІурэ мы и бэкьу цЫкІухэр зэпылгьэщІыхьыж. Ар икІи кьабзагьэщ, сабийм и щЫфэми зигьэпсэхунущ. Ыхьым. Азалыхъ, тэмэм дыдэу хыупхакІэ. Алыхьыр арэзы кьыпхухьу! Зэ-тІэу хыупхэж-мэ, игьащІэ лъандэрэ хэзыпхэу щыгтахэм уатекІуэжынущ!

КьакІэлъыплъам хуэдэу, Инал унэм кьыщІыхьэжащ псори щызэфІэкІ дыдэм ирихьэлІэу.

– Азалыхъ закьуэ, нэри кьэсыжауэ сабий угьурлыкІэ! – гуфІэрт Дисэ. – Е мыгьа, е зимыгьэхьея! Тобэ, тобэ! Аракьэ-тІэ угьурлыкІэ зэ-джэжыр!

– Тхьэ дыгьэлэ, Дисэ, ар апхуэдэу зэфІэкІыну кьыщІэмыкІыну, – кьэпсэлъащ Инал, и щІалэр гуцэм хэлъу щилъагьум.

– ЗэфІэкІ хьурэ, сымыгьуэ, – дыхьэшхаш Дисэ. – Апхуэдэ зэфІэкІ щыІэ? Дэ иджыри гуцэхэпхэ тщІын хуейщ, мыр ауэ сытми езгьэлъэ-гьуауэ аращ нысащІэм, иужькІэ гугьу демыхьыжын щхьэкІэ. Гуцэхэп-хэм ехьэлІа псори зэфІэгьэкІын хуейкьэ, на!

Гуцэри абы хэлъ сабийри Дисэ зэ кьызэпилъыхьыжащ, ярэби, ду-нейм зыгуэр кьысщымыгьупщауэ пІэрэ, жыхуиІэу. ИтІанэ, Думэсарэ зыхуигьазэри, жиІащ:

– Ярэби, нысащІэ, и пІэщхьагь цЫкІур мылхьашьэу пІэрэ? Са-бийм и пІэщхьагьыр лхьашьэ пщІы хьунукьым, ар лхьашьэу ебгьасэ-мэ, щхьэукьуэу кьэнэнущ. ПІэщхьагьыр льяги лхьашьши пщІы хьуну-кьым, – тІури зэранщ.

Пшэщхьагыр тлэкIу зэригъээхуэжри, Дисэ щIэупщIащ:

– Дашщэщ-тIэ ди гушэхэпхэр?

– Сыт щыгъуэ тщIымэ нэхъ тэмэм хъуну, Дисэ? – упщIэм упщIэкIэ жэуап къритыжаш Думэсарэ.

– Азалыхь, Алыхьым жиIэмэ, нобэ зыхуэдгъэхьэзырынщи, нэху дыкъекIмэ, тщIынкIэ ди гушэхэпхэри!

ЕтIуанэ махуэм ЕсэнкIулхэ я гушэхэпхэри зэфIагъэкIащ. Хьэблэ фызыр зэхэсаш дахашэу, гукъинэжу. Ауэ Думэсарэ и нысэгъу нэхьыжь Фаризэт гушэхэпхэм къахуэкIуакъым.

Инал и жэщищ-махуищ ефэри сабийм и гушэхэпхэри зэфIэкIа щхьэкIэ, цIыху накIуэ-къакIуэр зыкъомрэ зэпыуакъым. Иужь дыдэу хьыбарыр зылъэIэсар гъунэгъу къуажэм щыпсэу, Инал нэхьыфI дыдэу ильагъу и ныбжьэгъу Астемырщ. Хьыбарыншэ зэрищIам щхьэкIэ зигъэгусарэ гукъанищэр иIэу къэкIуащ Астемыр, зы шу гуп щIыгъуу.

Астемыр, Инал ещхьу, щакIуэ цIэрыIуэт. Арат а тIур ныбжьэгъу щIызэхуэхуари. Абы фIыгуэ ищIэрт Инал и нэ хуабжыу къызэрэхуикIыр сабий иIэну, псом хуэмыдэу щIалэ цIыкIу. Астемыр, мо и ныбжьэгъум хьыбар зэрыримыгъэщIам щхьэкIэ, япэщIыкIэ и мурадащ, гукъанэ хуищIу къымыгъэнэжу, хуабжыу зыхуигъэгусэну. Ауэ, апхуэдиз зэман лъандэрэ бын зэримылар къилъытэри, псори хуигъэгъуащ. IуэрыIуэтэжу зэхиха щхьэкIэ къымыгъанэу къэкIуащ, нэхьыфIу ильагъухэр зыщIигъури. Ахэри зы жэщ-махуэ щыхьэщIащ ЕсэнкIулхэ.

Астемыр къыщыкIуам Исмел кърихьэлIакъым, къигъэкIуакъым и щхьэгъусэм. И шынэхьыжьыр къригъэшэну игъэкIуа щIалэр къэкIуэжри къыжриIэжащ Исмел гукъыдэмыжу зэрыхэлъыр. Ар и фIэщ хъури, Инали уэим ищIыщакъым и шынэхьыжьыр къызэрымыкIуар, и гуапашэ мыхъуами. Ауэ хьэщIэхэр щезьэжа пщэд-джыжь дыдэм Исмел, и щхьэгъусэ Фаризэти щIыгъуу, къыдыхьэри, унэми яхущIэмыхьэу, гуэщым деж хьэргъэшыргъэшхуэ къыщиIэтащ. КъегъэкIуэкI-негъэкIуэкI куэд хэмылгу, зэуэ зриупсеящ и шынэхьыщIэм:

– Аркъым, щIалэ, упщIэрэ усэрэ уимыIэжу, мы уэ зэхэпщIыхьхэр зищIысыр сыт? Хэт и сабий хыфIадзэжа къэплъэфу ди адэжь и унэм къыщIэбгъэтIысхьар?.. Ди адэжь и мылкъум къыхэбгъэтIысхьар? Догъуэ, зыгуэрым зинэкIэ къильхуу хыфIидзэжар уэ бын пхуэхъуну ущыгугъыу ара? Хьэмэрэ ар лъэпкъым ебгъэдэну уи мураду ара? Хуабжыу ущыуащ апхуэдэ гугъэ нэпцIхэр уиIэ иужь! ЦIыхум щхьэ щIыфIэтыр гупсысэну аращ. Сыт мы жылэм ауану дыщIыхэплъхьар? Япэ къэсыр къытщыдыхьэшхуу, уэрамым дыкыдыхьэну дыхуимыту, мы дызыхэбдза бэлыхьыр зищIысыр сыт?

Инал и щхьэр къыфIэхури, и нэхэри щыункIыфIыкIащ. Ар и шынэхьыжьым едалуэрт, пидзыжынури къыхуэмыгъуэтрэ и къарури щIэкIауэ. Жейми абы и пщIыхьэпIэ къыхэхуэнтэкъым апхуэдэ псалъмакъ Исмел къилэтыну. Нэхъ тэмэму жыпIэмэ, псалъмакъыр къызыпкърыкIлар и щхьэгъусэр зэрыарам фIыгуэ щыгъуазэми, абы дэIуэгъу хуэхъуу, ар унажэ къыхуэжэну. Инал щытт щыму, щытт, гум къыщIатIыкIыжа шы ягъэсагъащIэм хуэдэу, пщIэнтIэпсыр къыпыжу. Хэбгъэзыхьмэ, а дакъыкъэм ар нэхьыбэу зэгупсысыр и шынэхьыжьым къыжриIэхэртэкъым, атIэ Исмел, и акъылым имыгъуу, мо щхьэгъусэ жьейм делэ зэрищIарт. Абы къримыхужьамэ, ар апхуэдэу къежэжьэнкIэ дуней зы Iэмал щыIэтэкъым.

Нэхьапэхэми абы гу лъитэрт шынэхъыжьыр мащІэу хэпсэлъыхъ зэрхъуам, зэрызэтемытыжым. И гуи щІэгъурт хуабжьу. Ауэ апхуэдэ дыдэу тхьэмыщкІагъэшхуэм и Іуэхур нэсауэ ищІакъым. Сабийри ІэщІыб фІэхъуауэ, иджыштусту абы игъейр и къуэшырт, адэкІэ абы и Іуэху зэрхъунурт.

Инал и гупсысэхэм жыжьэ яхъыжат. Абы и нэгу къыщІигъэхъэжырт зэкъуэшхэр егъэлеяуэ фІыщэу зэрылъагъуу къызэрызэдэхъуар. Зыр пщІантІэм дэкІамэ, ар къыдэмыхъэжын фІэщІу, адреир тегу-жьейкІауэ зэрызэдэпсэуар.

Исмелрэ Иналрэ я кум зы хъыджэбзрэ щІалитІрэ дэтащ. Ис-мел быным я нэхъыжыт. ТІэкІуи нэхъ хагъэфІыкІыу къэхъурт. Ауэ абы къыкІэлъыкІуэ щІалэ цІыкІуитІыр, куэдыщэ дыдэ я мызэхуакуу, лІэжащ. Унагъуэр а тІум я лІэныгъэм ІэджекІэ нэхъ гъунэгъу зэхуищІат. Инал, нэхъыщІэ дыдэр, зыми памыщІу ягъафІэу щІадзащ. Исмили, аргуэрыр ІэщІэкІынкІэ шынэрэт е сытыт, Иналт нэкууи напІэуи иІэжыр. Зы лъэбакъуэ ичыртэкъым ар и мыгъусэу, дэнэ кІуэми, щынэ ІэрыпІым хуэдэу, къыздрищэкІырт. Езы цІыкІури и къуэшым и ужьым итт, и жьэр имыгъэувыІэу «Исмэ, Исмэ» жиІэу. Тобэ, сыту сабиигъуэ ІэфІыщэ, сабиигъуэ дахашэ-тІэ а тІум къызэдагъэщІар!

Я шыпхъу нэхъыщІэр набдзэ зытелъым я нэхъ дахэт, и дэлъхухэм фІэкІа Іуэху иІэтэкъым. Зээмызи хуабжьу зигъэгусэрт и дэлъхухэр здэкІуэм зэрыздамышэм щхъэкІэ. Ар хъыджэбз цІыкІухэм зэрагъусэм нэхърэ щІалэ цІыкІухэм зэращІыгъур нэхъыбэт. Ауэ зэгуэрым унагъуэм нэщхъеагъуэшхуэ къихъуащ: я шыпхъур, я къуэшхэми хуэдэу, игъуэ нэмысу дунейм ехыжащ. Апхуэдэ гукъутэм унагъуэр игъэгужьейри нэхъ зэпэгунэгъуж ищІащ. Иджы адэ-анэр къахуэна щІалэ цІыкІуитІым ятегужьейкІауэ псэурт, бадзэ къатетІысхъэн яфІэщІу, я псэр ІукІауэ. Езы цІыкІуитІри нэхъ зэрыІыгыи, нэхъыфІыжу зэрылъагъуи хъуат.

Апхуэдэурэ екІуэкІащ Исмел щхъэгъусэ игъуэтыхункІэ. Фаризэт унагъуэм къихъэри, куэдыщэ дыдэ дэмыкІыу, щІалитІым я адэр дунейм ехыжащ. Ар нобэ зы илъгэс ирокъу щыжаІэм, я анэри лІащ. Абдежым занщІэу къыщыщІидзащ Фаризэт жьантІэр убыдыным. Исмел, лІы зэпІэзэрыт щхъэкІэ, егъэлеяуэ цІыху щабэт, жыІэзыфІэщт, хъэрэмыгъэншэт. Мо цІыхубз ябгэрэ бзаджеми ар нэсу къигъэсэбэпащ: и лІыр иІуантІэри, тетІысхъэжащ, адэкІи мыдэкІи зигъэхъеину хуимыту. Абы къыщцежьэри, зэкъуэшитІым яку илъ лъагъуныгъэри ужьыхыу щІидзащ. Япэ къомым гугъу ехъащ Инал, къэхъуар къыгурымыІуэу. Зэгуэрым абы зыхищІащ гури псэри зыгъэдий щІымахуэ жьы щІыІэр – и нысэм къыпкърихур. А жьыр кІуэ пэтми нэхъ гуащІэ хъууэрэ нобэм къэсащ. Къэсащ, зыри зыпхуемыщІэжын мафІэсу, псы къиуа толькуну. А псори фІы дыдэу къыгурыІуэрт Инал, къыгурымыІуэжу и щхъэр зыкъутэр нэгъуэщІт: дэнэ мы цІыхубзым апхуэдиз дыджагъэрэ Іимансызыгъэрэ къыздрихыр? Щхъэи зэ емышрэ? Сыту гын куэдыщэ къритат абы Азалыхьым! Шыд щхъэ куцІ зышхам хуэдэу, кърихуэкІырт абы Инал. Ар игу къэкІыжыхуи и лъыр дийрт, гукъыдэж лъэпкъ имыІэжрэ хъэдэ изы-хауэ игъэнэщхъейуэ.

Инал зэщІэзыІулІа гупсысэ гуащІэм думпу къыхихыжащ Фаризэт и макъ къэІуам:

– А-а, дыдыд Іей мыгъуэ, дыдыд Іей гущэр ди махуэти! Хъэдрыхэ хабзэ щыІэмэ, лІыжь-фызыжь мыгъуэм я хъэдэм загъазэу къыщІэкІынщІ! – жиІэу, и нэпс къыщІэмыкІыр къыщІипІытІыкІыу щыщІидзэм,

Инал и кьурмакьейр зыгуэрым щиубыдыкIащ, имыгьэбауэу. Ар кьызэкIуэкIат и нысэм жьэхэлъэну, минрэ и анэ кьильхуа и шынэхьыжьем и щхьэгъусэми, бзаджэ трипIэну, арщхьэкIэ ерагьмыгъуейуэ зызэтриубыдэжаш. Сыт хуэдизу ар мыкьуаншэми, цIыхухъу хьэлкьем щхьэлящIэ ущыхэну, ущыхэн дэнэ кьэна, зыкьэбгъэщIэххэну. Инал щытт, акьмыкь хьуарэ делэ-делэу и шынэхьыжьем еплъу. Исмени, и жьафэ гьур пIащIэр щIэуэ мыхьумэ, и макьым кьикIыжIатэкьым. Зэрыщыту зэфIэскьыскьэрт, хьэмкIэшыгужь щэщэнум хуэдэу. И шынэхьыжьем щыIуплъэм, Инал и гур нэхъри кьиузыкIащ. ИпэжыпIэкIэ, гуузт абы уIуплъэныр. Ар, и ныбжьем емылгытауэ, лIыжь кхьахэ дыдэ хьуат.

– ФынакIуэ, Исмэ, унэмкIэ, щIыIэ упIыщIащ, – жиIащ Инал, и шынэхьыжьем и Iэблэр иубыдри.

Фаризэт и гьынэнэныр иухри, Инал пэрыуащ:

– ДыщIыхьэнукьым зыщIыпIи!

– А зиунагъуэрэ, мыр щIыIэм ес, – жиIэу Инал аргуэру кьыщригъажьэм, Фаризэт идакьым:

– Исыркьым щIыIэми.

– Хьэуэ, сыпIыщIэркьым, – ерагьыу, зэхэпх кьудейуэ, кьыдришеящ езы Исмени.

– Дауэ узэрымышIыщIэр, уокIэзыз, зиунагъуэрэ!.. ИтIанэ-щэ... – жиIэу Инал и нысэм дежкIэ зыщигъазэм, и гур кьыхэдзэкьыкIащ. Абы кьыфIэщIащ и пащхьэ кьитыр Шаризэту, Фаризэт и шыпхъу нэхьыжьыр арауэ. Тобэ, сыту зэщхьыщэ ахэр!

Зэшыпхъу зыкьом хьурт Фаризэт сымэ, я теплъэ кьудейкIэ мыхьуу, я хьэл-щэнкIи, я дуней тетыкIэкIи зэщхьыркьабзэу. Нэхьапэхэм Инал кьыщыхьурт, зымащIэкIэ нэхь мыхьуми, адреи и шыпхьухэм Фаризэт теплъэкIэ кьащхьэщыкIыу. Ауэ – кьыпачат. А зэшыпхьухэр сыт хуэдэ унагъуэ имыхьами, сыт хуэдэ лIы дэмыкIуами, Исмел ещхьыркьабзэу, зэтрахурт, унагъуэри хьэргъэшыргъэм хагьэкIыртэкьым. Хамэ кьуажэ яша я шыпхъу нэхьыщIэ дыдэми и хьыбарыфI кьэIуртэкьым. «Ей, цIыхубз Iимансыз, Iимансыз псо мыгъуэм уралейти уэ», – жиIащ Инал игукIэ.

– Ягьэ кIынкьым, кьуэщ, умышIыщIами, ныщIыхьэ, – жиIащ Инал, нэгъуэщI Iэмал щимыгъуэтыжым. – Жьыщ, уэ пщэдджыжьышхэ пщIыну ухунэсагъэнкьым.

– Уэ кьуэщ ухуеиж сытми, уэ анэкьильхуи кьыпфIэIуэхуж! – кьэпсэлящ Фаризэт. – Уэ узыхуейр кьезыгьэлъхуар умышIэу мо зинэкIэ кьальхуарати, кьэпхъри, игъащIэ лъандэрэ мо лIыжь-фызыжь тхьэмыщкIэхэм кьалэжьам хэбгъэтIысхьащи, хэгьэс быдэу! Егьэшх плъэкI лъэпкь кьыумыгъанэу! Ауэ зыщумыгъэгъуипщэ ар зыхэбгъэтIысхьа хьугъуэфIыгъуэм мыбдеж щытым и быным я Iыхьи зэрыхэлъыр, тIасэ цIыкIуу сиIэ! – Фаризэт ирихьэжьбауэ кьэувыIэжыфыртэкьым. – Зыщумыгъэгъуипщэ!

– Хэлыщ, уэлэхьи, сыт щIыхэмылгырт! – жиIащ Исмени, и макьым нэхь зригьэлэту.

Инал кьэскIащ. Абы зэуэ кьыгурыIуащ и нысэмрэ и шынэхьыжьымрэ кьрахуэкI уейпсейр. А тIур мылгыку щхьэкIэ зэуакIуэ кьежьбауэ арат. Инал, и щхьэр ИтIкIэ фIиубыдыкIыжри, абдеж щызэтель кьэпхэм тетIысхьащ. И пщыкьуэм и щхьэр зэрыкIэрэхьуар щилыагъум, Фаризэтым нэхъри трикьузэу щIидзаш:

– Уигу ирихь си гугъэкъым ар! Иримыхьми, аращ Гуэхур зэрыщытыр, си псэм хуэдэу си пщыкъуэ цыкIу!

– Сыт мыгъуэ, Фаризэт, мы кьевгъэкIуэкI хьэдэгъуэдахэхэр зищIысыр? – кышхьэщытхэм къахудэплъеящ Инал.

– Азалыхь, ар мыхьэдэгъуэдахэ! Сыт, сымыгъуээрабг, щIэхьэдэгъуэдахэр? Хьэдэгъуэдахэ ухуеймэ, хьэдэгъуэдахэщ фэ зэлIзэфызым фцIар, – и пщыкъуэм ишхыным хуэдэу жьэхэлъэри, Фаризэт и лIым хуеплъэкIащ. – Сыт уэ зыри щIыжумыIэр? Ара мыбы укыщIэсшар, уи пэ лы ивэжауэ ущытыну? Плъагъуркъэ мы уи къуэшым хьэ и нэмыс къызэрыпхуимыщIыр?

– Пэжщ, шынэхьыщIэ, мыбы жиIэхэр. Сэ ди адэм и мылъкум щыщу къыслъыса щыIэкъым.

Инал хьэлъэу къыдэплъеящ. Псалъэмакъыр адэкIи екIуэкIыну къыщIэкIынт, Дисэ пцIантIэм къыдэмыхьамэ. Ар щилъагъум, Фаризэт, и псалъэм кIэщI зригъэщIри, куэбжэмкIэ иунэтIащ, и щхьэгъусэм и Iэпэр иубыдри. Инали, зытеувэр имылъагъуу, бомкIэ игъэзащ, Iэщым яшхын аритыну.

Дунейм сыт хуэдизу зимыгъэткIыбжьами, гъатхэр къызэрыблэгъэпам и нэцэнэ гуэрхэри плъагъурт: дыгъэ бзийр гуми псэми дыхьэу хуабэ хъуат, унашхьэм пицIа мылым хуэм-хуэмурэ псы къыпыткIуу щIидзат, уэс лъабжъэри щIэткIуырт, щIыпIэ-щIыпIэхэм деж псыхьэлыгъуэ цыкIухэр щыщIу. Мэкъу Iэтэхэм къыкIэщIэмькIыу щыта бзухэми, жыгыщхьэхэм зратауэ, мыпIащIэурэ я уэрэд гъэфIахэр кърашырт, зым къригъажьэм адреир дежьюу.

Жэщым зэрымыжеямрэ псэм дыхьэ дыгъэ бзийхэмрэ хузэхыхьэжри, Инал Iэтэ лъабжъэ гъущэм кIэщIэгъуэлъхьащ. Абы и нэкIур а бзий гуапэхэм ягъафIэрт, нышэдибэ зыгъэгулэза псори щагъэгъушцэжыну хэт хуэдэ. Ар щылт, и Iэпкълъэпкъ псом дыгъэм и хуабэр хыхьарэ зигъэхьейну дзыхь имыщIу, зигъэхьеймэ, а IэфIагъ псори кIуэдыжынкIэ шынэу. Щылт, и къуэшым и тхьэмыщкIагъэ псори щIэрыпсу къыхуеблэжарэ абы щIэгупсысу. «Хъуатэкъым ар насып, – жиIэрт абы игукIэ. – Хъуатэкъым. Сыт щыIэ мы дунеишхуэм цIыхубз жьей нэхьрэ нэхь шынагъуэ, Iэмал гуэр нэхь къызыхуумыгъуэтын?! МафIэсым и нэхь инми, псыдзэми зыгуэрурэ зыщыпхьумэфынкIи хьунщ, уеблэмэ я нэхь Iейуэ щIыр щыхьеями зыгуэрхэр къол, къызэтонэ, ауэ цIыхубз жьейм къела лы щыIэкъым. Зэхахакъым апхуэдэ къэхьуауэ. Азалыхьталэм гуцIэгъу къыпхуищI, си къуэш тхьэмыщкIэ». Инал и гупсысэхэм хуэм-хуэмурэ и щIалэ цыкIум дежкIэ загъээжащ. ФIыуэ гъащIэм япэ ищат а гупсысэхэр. Ар къэхьумэ, къуэши шыпхьуи имыIэу дауэ зэрыпсэунур, и щхьэ закъуэ и лъакъуитIу? И гугъащ и шынэхьыжьым и щIалэхэр къуэш хуэдэу къыбгъэдэувэну. Ауэ ар щхьэгъэщIэжу къыщIэкIынущ. Фаризэт и псалъэхэм къыщIэтэджыкIхэр абы зэи щIэгъэкъуэн къыхуэмыхьуну аращ. Думэсари езыри игъащIэкIэ псэунукъым, ауэ, насып яIэмэ, нэхьыбэIуэрэ сабийм щхьэщытынхэщ. ЗыгуэркIэ адэ-анэр теукIуриикIмэ, къэнауэ аракъэ и щхьэ закъуэ и лъакъуитIу, жьымы уаеми пэщIэт, губгъуэ нэщIым ит жыг закъуэу.

Нышэдибэ зэлIзэфызым Инал къраудэкIахэр, шэч лъэпкъ хэмьлыу, а тIум унагъуэми щагъэхьыбар. АтIэ ахэр зэхэзы щIалэ цыкIухэр дауэ ГъуэгулI къызэреплъыну? Я къуэшу къэтэджыным и пIэкIэ, и бийуэ къэхьунухэщ! Абы шэч хэлъкъым. Ахэр и щхьэм щызэригъэзахуэрэ Инал жеящ.

Ар кышыушам, дыгъэр шэджагъуапІэм иуват. «Тобэ, сыту ІэфІыщэу сыжея! Си гъащІэ псом зэ ІэфІу сыжеямэ, етІуанэщ!» – жиІэурэ кьэтэджыжаш ар. Кышытэджыжым гу льбитащ щхьэгъусэм и цыхъар Іувыр тепІауэ зэрыщылтам. «Мыри кышыстрипІар сыт щыгъуэ?» – игукІэ жиІэри, машІэу кыпыгуфІыкІащ Инал. КІагуэри цыхъарри зэгъусэу кыщтэжри, унэм щІыхьэжаш, и жейбашхъуэри те-мыужыпауэ.

– Укъэуша? Алыхь, цІыхухъу, апхуэдизкІэ дахашэу, ІэфІыщэу ужеяти, укъэзгъэушыну си псэм кысхуимыда. УпІыщІакъэ? – кышыгуфІыкІыу кыІушІащ Думэсарэ.

– ИкъкІэ тэмэму пщІащ сыкыызэрумыгъэушар, – арэзыуэ жиІащ Инал. – Си гъащІэ псом зэ ІэфІу сыжеямэ, нобэ етІуанэщ.

– Сыту фІыт. Ныжэбэ узэрымыжеяр аращ.

– Арагъэнщ, ауэ дыгъэм и гуакІуагъэри абы кыыхьхьэжаш. Гъатхэпэ дыгъэм ущІэжеикІыну сыт щыгъуи ІэфІщ.

– Уи кьэушырэ уи нысэмрэ щхьэ кыщІумышарэ нышэдибэ?

– ТІэ, щыпльагъум, щхьэ уныщІэмыкІарэ?

– Слъэгъуа кьудейуэ, сыныщІэкІынрэ пэт, Дисэ кыщІыхьэри, сыныщІэкІыфакъым, си гугъащ фыкыщІыхьэну. Ауэ псынщІэ дыдэу дэкІыжаш.

И кьэушырэ и нысэмрэ я гугъу щызэхихым, екІуэкІа псалъэмакъыр игу кьэкІыжри, Инал хуабжыу кызэхэуаш. Ар щилъагъум, Думэсарэ кыгурыІуащ Іуэхур зэрымыщІагъуэр, ауэ, кьэхуар сыт, жиІэу щІэупщІакъым, хуейуэ кьилгытэмэ, езым кыжриІэнщ. Инал и щхьэм зыкьом щызэригъэзахуэри, Іуэхур зыІутыр и щхьэгъусэм жриІэмэ нэхъ тэмэму кьилгытащ. Хэт ищІэрэ, абыи зыгуэр кыхильхьэнкІэ хьунщ мы кхъуэм и кхъуэцу зэхээрыхьа Іуэхум, кыхимылъхьэфми, ищІэн хуейкэ унагъуэм щекІуэкІыр?

– Алыхь, лы, зыри бжезмыІэжа щхьэкІэ, щІалэ цІыкІур кышыфхьа пщыхьэщхьэ дыдэми псалъэмакышхуэ кьіІэтауэ шытамэ си нысэгъум, – хуэм дыдэу жиІащ Думэсарэ. – Хьэблэ фызыр мыбдежым зэхэту, емькІу зыпыль кьызипэсащ.

Инал и щхьэгъусэм ней-нейуэ еплъащ.

– АтІэ, щхьэ зыри жумыІэжарэ?

– Ноби жысІэжынутэкъым, уэ кыуумыгъэжьамэ.

Инал и щхьэр нэхъри кыфІэхуаш.

– ЗэрыжыпІэмкІэ, нобэкъым а псалъэмакыр кышыхьэяр.

Махуэ псом аращ псалъэмакыу унагъуэм илъар. Махуэ псом зэлІэфызыр, я щхьэр кьахуэмыІэту, абы иринэщхьеящ. Пщыхьэщхьэм Инал и шынэхьыжьым деж кІуащ епсалъэну, мы псалъэмакы кьэхьеям, кьехьулІэххэмэ, кІэ иритын мурад иІэу. АрщхьэкІэ езыр зэрыгугъауэ Іуэхур кыщІидзакъым.

– А сабийр уи унэ щІэсу дэ дыщІызэпсалъэн лъэпкъ щыІэкъым, ар кыыздипхам хьыжи, итІанэ депльынщ, – кІэщІу пиупщІащ Фаризэт.

– Тхьэм щхьэкІэ, си нысэ, мы псалъэмакы укыыхьэмыІэбэ, дэ дызэкъуэшмэ, дызэгъэпсалъэ, дэр-дэру дызэгурыІуэжынщ, – жиІэу Инал и нысэм зыщыхуигъазэм, Исмел кьэпсалъащ:

– Сэри бжесІэнур, си кьуэш цІыкІу, уи нысэм кыбжиІа дыдэрщ!

– Си нысэм жиІэр зэи кьэмыхъуну аращ, Исмел! Уэ фІыуэ уегупсысауэ кыщІэкІынукукъым мы Іуэхум, – жиІэу Инал кыщтригъажьэм, абы и псалъэр шынэхьыжьым Іэпиуащ:

– Сегупсысащ, сегупсысу кьэзгьэнэжа кьудейкьым. Сэ бжесIар бжесIащ!

Абдежым зэкьуэшитIым, зызэраупсейри, игьащIэм зэжрамыIа псори ирагьэкьужащ. Хьэдэ изыхауэ нэщхьейуэ Инал унэм кьэкIуэжащ.

А махуэм щыщIэдзауэ зэфIэкIуэдащ зэкьуэшитIыр.

3

Зэманыр шэ икIауэ макIуэ. Дыгьуасэ хуэдэщ Инал щIалэ цIыкIуэ щигьуэтар, ар жылэ псом ину щалэтар, иджы ГьуэгулI и адэм Iэпыдзлэпыдз хуохьу: и шыр псафэ ешэ, ежьэnumэ, уанэри хутрельхьэ. Сытым хуэдиз Инал кьигуфIар, япэу ГьуэгулI шым уанэ трильхьэу щильэгьуам! Ар Думэсарэт езыгьэщIар, щэхуу и адэм ирамыгьэ-льагьуу, иужькIэ ягьэгуфIэн щхьэкIэ. ИпэжыпIэкIи – щыгуфIыкIыпат. «Шым уанэ трильхьэф щыхьуакIэ, – сегупсысащ Инал, – иджы си IэщIагьэми хуезгьасэ хьунуш». Инал я куюм зэрыщыцIэрыIуэр зэрыщакIуэшхуэм и закьуэтэкьым, ар икIи икьукIэ фащIэ Iэзэт. Абы и уанэм хуэдэ зыщIыфу Кьэбэрдей псом исыр зырызыххэт. Арат дэнэкIи кьикIыурэ уанэ, шы Iэпслэпсхэр щIрагьэщIыр, «Инал и уанэ», «Инал и шы Iэпслэпс», жалэу цIыхум щIахэлбыр.

СыткIи арэзыт Инал: и щхьэгьусэмкIи, игьуэта и бын закьуэмкIи. Ауэ и шынахьыжьбыр зэрыфIэкIуэдар, зэкьуэшитIыр зэрызэлъимы-хьэр гуауэшхуэу и гум иль зэпытт. Зэи-тIэуи и ужь итащ екIужыну, арщхьэкIэ кьикIалакьым. Сыт хуэдэу мыинми, Инал и гуауэр мы дунейм кьытригьэхьэртэкьым: хэт зыхуэпIуэтэнур апхуэдэ Iуэху? ХуэпIуэтапэми, укьыгурыIуэну? «Си шынахьыжьбыр и фызым бий схуищIащ», жыпIэу, уэрамым дауэ узэрыдыхьэнур? Удыхьэми, цIыхухэр кьыпщыдыхьэшхынкьэ? Абы и закьуэ, и шынахьыжьбым и напэри, езым и напэри трихыжауэ аракьэ итIанэ? Хамэр ауэ кьэгьани, а нэхьыфI дыдэу укьэзыльагьуу пфIэщIми укьыгурыIуэнукьым, кьыпщыдыхьэшхынуш, уи щIыбагь кьызырэбгьазэу. Аращи, Инал и бампIар и гум щегьэв, мы дуней нэхур фIэмыIэфIыжрэ и щхьэр зэрихьэу. Щрысымаджи кьохьу куэдрэ, Думэсарэ кьудей зыкьримыгьащIэу.

Апхуэдэу екIуэкIыурэ, махуэ гуэрым унагьуэм нэщхьегьуэшхуэ кьихьуащ. Хьэблэ щIалэ цIыкIум чын кьрахуэкIыу мылым здытетым, Исмел и кьуэ нэхьыщIэр, Езид, ГьуэгулI кьезэуащ. Ар фIыуэ нэхьыжыт ГьуэгулI нэхьри – тыншу кьикьуащ. Кьикьуу кьигьэнэжа? Псори зэхэту, «КьагьуэтакIэ» кьещащ. Зы мыхьэнэншэ гуэр кьыпиубыдауэ кьыщезауэм, «Уи кьуэшым щхьэ уезауэрэ?» – жиIэу зы щIалэ цIыкIуэ Езидым кьещати, мыдрейм: «Дэнэ кьикIа си кьуэш, ар гьуэгужьым телъу кьагьуэтащ», – жиIащ. АдэкIи нэгьуэщIэ зы щIалэ цIыкIуэ кьэпсэ-льащ: «Уэрей, кьагьуэтамэ-тIэ... сэри зэхэсхамэ... ди мамэ жиIэу. Аращ ГьуэгулI щIыфIащари».

Абы Езид аргуэру щыхьэт техьуащ. ЩIалэ цIыкIухэр ГьуэгулI кьыщыдыхьэшхащ. Зы кьэпсалэри, щытхэм зэхыхын хуэдэу, ину жиIащ:

– Нобэ щыщIэдзауэ «Кьагьуэтащ» ГьуэгулI дызэреджэнур!

– Аращ! Аращ!.. Кьагьуэтащ! Кьагьуэтащ! – зэрыгьэкIиящ псори.

ГьуэгулI и накIэр щIэударэ гьуэгыу унэм кьэкIуэжащ. Зэ-кьуэшитIыр, Исмелрэ Иналрэ, зэлъимыхьэ щхьэкIэ, Иналрэ Думэсарэ-рэ я сабий закьуэм зэпымычу жраIэрт Исмел и щIалэхэр зэрикьуэшыр, ахэр фIыуэ ильагьун зэрыхуейр. Исмелхэ ятеухуауэ Инал и уна-

гъуэм Іей лъэпкъ щыжалэртэкъым. ЗыгуэркІэ зыгуэр жалэн хуей хъуами, зэлІэфызыр абы щытепсэлгъыхьыр щІалэ цІыкІур щыщІафысхэм дежт.

НэгъуэщІт Фаризэт и бынхэр зыщІигъэдэІур. Зэпымычу и щІалэхэм я тхэкІумэр яхуиІуантІэрт: «ГъуэгулІ фи къуэшкъым, ар Есэнкъулхэ еиххэкъым, Инал ипІ къудейуэ аращ, гъуэгужьым телъу къагъуэтауэ!» Сыт хуэдэу щымытми, Исмел фІэфІыщэтэкъым и щхьэгъусэм ахэр зэрыжиІэр, арщхьэкІэ пэльэщыртэкъым. Ар хуитэкъым псалгъамакъым хэлэбэну, хыжиІыхьынІауэ.

ГъуэгулІ гухэщІу гыуэ, и наклэри щІаудауэ къыщыдыхьэжым, Думэсарэ хуабжыу къэцтащ:

– Сыт, си псэ тІэкІу, къэхъуар? Щхьэ угьрэ? Хэт уи наклэри щІаэзыудари? – зэкІэлъыгъэпІащІэрт Думэсарэ.

– Уэ жыпІакъэ Езид сымэ си къуэшу, фІыуэ слъагъун хуейуэ? – и нэхэм ІаштІымкІэ щІауэтыхьурэ ерагъкІэ къызыжъэдигъэпІащ щІалэ цІыкІум.

– Ана-а-а, уи къуэшкъэ-тІэ, сымыгъуээрабг! Хэт ахэр уи мыкъуэшу къыбжезыІар? – зы мыгъуагъэ гуэр къызэрыхъуар и псэм ищІарэ зэщІэкІэзызэу, щІаушщІащ анэр.

– Уэрей, си мыкъуэш-тІэ... Си къуэшмэ, щхьэ къызэзэуа? Сэ Есэнкъулхэ сащымыщыххэу, гъуэгужьым сытелъу сыкъагъуэтауэ аращ яжриІар щІалэжъ цІыкІухэм. Сытым хуэдэу къысцигъэдыхьэшха ахэр! – нэхъ иныжу зэщыджэу щІидзащ щІалэ цІыкІум.

Анэм сабийр зрикъузылэри куэдрэ щыму шытащ, и нэпсхэр къещэщыху. Хьарпшэру мыхьумэ, и нэхэми ялъагъужІатэкъым. Иджыпсту хуэдэу, абы зэи къехьэлъэкІатэкъым и щхьэгъусэр зэрыдэмысыр. И анэм щыжимыІаІам, езы щІалэ цІыкІур и фІэщыбзэу щІаушщІащ:

– Нанэ, сэ гъуэгужьым сытелъу сыкъагъуэтар пэж-тІэ?

– Я щхьэр къокъуалъэ ар къыбжезыІахэм, си псэ тІэкІу, къыбдэгушыІауэ аращ ахэр...

– ТІэ, мо Дахэуэс и къуэми жиІаи сыкъэвгъуэтауэ.

– Дауэ зэрыжиІар, сымыгъуээрабг?

– ЩІалэжъ цІыкІухэр къыщысщыдыхьэшхым, зыгуэр къысщхьэщыжат, къагъуэтакъым, жери. ИтІанэ Дахэуэс и къуэр къэпсалгъэри жиІащ: «Уэрей, къагъуэтама-тІэ! Сэри зэхэсхащ ди мамэ жиІауэ». Уэрей, апхуэдэ дыдэу яжриІамэ псоми.

– Сэ сахурикъунщ а гъуамэхэм, умыгузавэ абыхэм щхьэкІэ! – йоубзэрабзэ Думэсарэ и щІалэ цІыкІум, и щхьэфэм Іэ дилгъурэ. Ауэ езым и Іэхэр мэкІэзыз, и псалгъэхэри дахэ-дахэу къыхудэмышейуэ и тэмакъыр зыгуэрым щыубыдыкІауэ екъуз.

Зи гур хэщІа сабийм зригъэтхьэщІыжщ, игъашхэри, пщэфІапІэм щІэт пхьэ гъуэлъыпІэшхуэм иригъэгъуэлъхьащ. ЩІалэ цІыкІу пІыщІар щІгэх дыдэу Іурихри ІэфІу жеящ, зэзэмызи къыхэскІыкІыу. Анэри абы щхьэщысащ, дунейм тетыр и гум щыщІэрэ ищІэнури жиІэнури хузэхэмыхьэу. Нобэ къэхъуар гува-щІахами къызэрыхъунур зэлІэфызым я псэм ищІэрт. ЯщІэрт апхуэдэ Іуэхур зэи бзыщІа зэрыхьунур. Ар кърахъуэнынкІэ зэрыхъунури хьэкъг. Езыхэм я дежтэкъым ар къыщэжъэнури, игъашІэми хабзэт. Абы нэхъ зыщыщтэрэ зыщышынэри хэлътэкъым хамэ сабий зэрапІым и Іуэхум. Думэсарэ апхуэдизкІэ щыщтэрти, игу къызэрыкІыххэу, и лъыр дийрт. Ауэ, сыт хуэдэу щымытами, щыгугъакъым а Іуэху шынагъуэр апхуэдэу

псынщІәу кьэхъеину. Моуэ нэхъ кьыдәкІуәтеяуэ шытами аратәкьэ сабийр, бгьәтІысу пэжыр, псори кьызәрекІуәкІар жепІә хьун хуәдәу. Бетәмал ихъэжын, пасәІуәу кьрахъуәнащ сабийм теухуа щәхур. Абы мызә-мытІәу тепсәлгыхъат зәлІзәфызыр. Инал щІалә цыкІум и кьекІуәкІыкІар щибзыщІын мурад иләтәкьым, игьәтІысу жриІәну хәтт, ауэ зыпәплгьэр нэхъ кьыщыдәкІуәтеинурт. ЗәшәзәпІәу кьытепсыха гуауэм хуәхъэзыртәкьым цыхубзыр. НәгьуәщІ мыхъуми, Инал дәсамә арат. Ахәр и щхъэм щызәригьэзахуәу, Думәсарә щІалә цыкІум и пІә лгьапәм тест, псә хәтыжу кьыпхуәмьщІәну.

Думәсарә зәхихакьым Инал кьызәрыдыхъәжар. Сыт щыгьуи хуәдәу, ар унәм щІәжу щхъэгьусәм и шым уанәр трихакьым, шыри игьәзәгьәжакьым. Инали, ар зыхуихьынур имыщІәу, тІәкІуи щтәІәщтабләу кьыщІыхъәжаш, епІәщІәкІыу и шыр игьәзәгьәжри. Бжә Іух макьым кьигьәщта Думәсарә кьыщыльгьәтащ. Щхъэгьусәм и нә пгыжытІым щыІупльәм, Инал кьыгурыІуащ ямылей гуәр кьызәрыхъуар. Абы дзых ищІыртәкьым кьәхъуам щІәупщІәну. Хуейуә кьилгытәмә, езы Думәсарә кьыжриІәнщ. АрщхәкІә Думәсари, зыри жимыІәу тас-кьубгьан кьыщтәри и лгьым зригьәтхъәщІщ, Іәни кьыхуищтәри, махуә псом губгьуәм ита лгьыр игьәшхаш а зәрынәщхъейм хуәдәурә. Думәсарә Іәнәр Іуихыжа нәужь, Инал хуәмьшәчыжыххәу щІәупщІащ:

– Сыт, Думәсарә, кьәхъуар?

И цІәр щызәхихым, Думәсарә кьәскІащ. Илгьәс дапщә хъуауә зәдәпсәурә а тІур, зым Іәпыхур адрейм кьыщтәжу, я псә зы чысә илгьрә псори кьәхъуапсәу, ауэ иджыпсту фІәкІа и цІәр щхъэгьусәм кьыжкьәдәкІауә зәхихатәкьым. Сыт хуәдәу мылгьәдәбми, зышыІә зыхәлт лгьуә щымытми, Инал егьәлеяуә кьызәрыгузәвам и щыхъәтт щхъэгьусәм и цІәр зәрыжиІар. Инали ауэ сытми кьәгузәватәкьым: зәрынәщхъейм, зәрыгьам и мызакъуәу, абы гу лгытащ щхъэгьусәм и ІәбәкІәхәр нәгьуәщІ зәрыхъуам, и зекІуәкІәри япәхәм зәремышщхъыжым. А псори зәхилхъәжри арат кьәхъуамкІә и фызым щІәупщІари.

Думәсарә, зыри хужымыІәу, кьыщиудри, и нәпситІыр кьыфІежәхаш. ІәфІ дыдәу жей сабийр кьигьәушынкІә, кьигьәушу кьигьәщтәнкІә мышынамә, ар хъэзырт ину зәщыджәу макькІә гьыну, гьым кьыщымынәу, хъәдагьәшхуә ищІыну. Зы зәман зә зызәтриубыдәжри, Думәсарә и лгьым хуиІуәтащ нобә кьәхъуахәр. Унәкум ит Инал етІысәхаш. Ар бәуәжу кьыпхуәщІәнтәкьым. Куәдри щысащ щыму, хәгупсысыхъуәу. А дакьыкьәм зәлІзәфызым уаІупльәну гуузт.

– Сыт иджы тцІәжыну мыгьуәр? – жиІащ Думәсарә, и щхъэгьусәм зәреупщІым нәхърә и щхъэм зәрыхужиІәжыр нәхъыбәу.

Думәсарә и псалгьәхәм Инал зыщІәзыІула гупсысә дыджым кьыхашыжри, хуәм-хуәмурә гьащІәм кьыхашәжаш. Ар щыму щІәпльащ нәпсыр уәру кьызыщІәж нә фыщІә дахитІым. Лгьагьуныгьә инрә пәжагьышхуәкІә сыт щыгьуи гьәнщІа а нитІым мы дакьыкьәхәм зыри кьыбжаләртәкьым. Инал есәжат щхъәтечу и фызым кьыжримыІәф куәд а нитІым кьыхуаІуатәу. Ахәр куәд щІауә есат нәкІә зәпсалгьәу, зәжрамыІәфри нәкІә зәхуаІуатәу. Апхуәдәт щазакъуи, цыху щабгьәдәт-щабгьәдәси. И гуащІәгьуәу Инал щыгушыІи, цыхубзым, абы зәрыІупльәу, кьыщІәрт, кьыгурыІуәрт и лгьыр зыхуейр. ИгьащІә псом Думәсарә кьыжкьәдәкІакьым «фІыуә узолгьагьу» псалгьәхәр, ауэ Инал ар сыт щыгьуи гукІи псәкІи зыхищІәрт, и щхъэгьусәм и нәхәм щІәпльәхукІә. А нитІым кьаІуатә гурыщІә дахәхәм гьуни нәзи

яІэтэкьым. А нитЫым Инал, малъхъэдису зыщІашэрти, лыгъэшхуэрэ кьару мыкІуэщІыжрэ кьыхалъхъэрт. А нитЫрат Инал и гьуэгугъэ-льагъуэри и гьуазэри. А нитЫрат Инал и гьащІэри и дунейри. АтІэ а нитЫр иджыпсту псэншэу щымт. КьащІихыжыркьым абыхэм япэ-рей нурри ІэфІагъри. Ар щилъагъум, Инал и лъэр нэхъри щІэхуаш. Ар Іэбэри псалъэншэу и шхьэгъусэр зрикъузылащ. «УцІыхухъукъэ уэ, Инал, кьэгъэблэж уи шхьэгъусэм и нэ дахитЫр, етыж абыхэм гьащІэ. ИгьащІэ лъандэрэ а нитЫым кьыпхалъхъа кьарум щыщ тІэкІу уиІэжыххэмэ, етыж гьащІэ», – Инал и гущІэм аддэ жыжьэу кьийукІырт а псалъэхэр, дунеижьыр зэрымыкъутэжар кьыжраІэрэ гугъэ мащІэ кьыхалъхъэжу.

Думэсарэ и Іапкълъэпкълъ псомкІи зыхищІащ Инал и кьарур, зыхищІащ, зыхэхуа гузэвэгъуэм кьыхишыжрэ и гур хузэхуихъэсыжу. «Ди Іуэхур Алыхьым бгъэдэтлъхъэнщ, Думэсарэ, Алыхьым и кьарур инщ», – жи Инал хуэм дыдэу. «Бгъэдэтлъхъэнщ, Инал, нэхъыфІыр кьытхуищІэну дельэІунщ», – жеІэ Думэсари. Ахэр куэдрэ псалъэншэу зэпсэлащ.

– Бетэмал ихъэжын, – жи Инал, – щІалэм нэхъ пасэу жесІэн хуеящ и Іуэху зыІутыр, губзыгъэ цыкІуш, кьыгурыІуэнт. Апхуэдэу уэрамым кьыщрахъуэна нэхърэ нэхъыфІт, икІи ар апхуэдэу и гум ежэлІэнтэ-кьым. ТІэ, сыт езы цыкІум жиІар?

– Сыт жиІэн, гьащ гухэщІу, си гур икъутащ. ЖысІэнур сымыщІэу шхьээзэ сыхъуат.

– Къэушмэ, згъэтІысынщи сепсэлыэнщ. КьыгурыІуэнщ... Хэт ищІэрэ, кьыгурыІуэнкІи хъунщ.

– ПасэІуэу пІэрэ? Дымыкъутэну пІэрэ и гугъапІэ псори?

– НэгъуэщІ хэкІыпІэ щыІэу слъагъуркьым.

– Ярэби, Инал, зы къуажэ пхыдза гуэр дыІэпхъуэмэ, дауэ уеплърэ? Ар мынэхъыфІу пІэрэ, сабийм и гум деуэ нэхърэ?

– Хъэуэ, Думэсарэ, ар мыхъунщ. Дэнэ умыкІуами, Арысей пхашІэм уІэпхъуами, а хъыбарыр ди ужь иту нэсынуш. Апхуэдэ Іуэхухэр зэи щІэнэркьым. Нэхъ тэмэмыр – и Іуэхум и пэжыпІэр сабийм жетІэнырщ. СощІэ, зыхищІэнуш, кьэхьэлъэкІынуш, ауэ нэгъуэщІ хэкІыпІэ диІэкьым. Аращ зэрыщытыр.

Думэсарэ аргуэру кьэгъащ, кьэгъащ щэхуу, и гущІэ лъапсэм зигъазэу. Инал зыри жимыІэу и шхьэгъусэр аргуэру зрикъузылащ.

Хуэм-хуэмурэ зыкъащІэжащ зэлІзэфызым. Кьахыхъэжащ псэ, адэкІи псэун, сабийр япІын зэрыхуейр кьаригъэщІэжарэ гьащІэ щыхъукІэ бэІутІэІу Іэджэ кьызэрыщыхъури, дяпэкІэ кьызэрыщыхъу-нури фІыуэ зыхащІэу.

– Сыт кьэмыхъуами, мы сабийм и псэр дэращ зыщыгугъыр, нэгъуэщІ гугъапІэ иІэкьым абы, – кьригъэжъащ Инал хуэму. – Ди пщэ щыдэтлъхъэжакІэ, ар зыхуей хуэдгъэзэну ди борщщ. Ди борщщ, и саби-ипсэр нобэ зэрыкъабзэм хуэдэу, къабзэу щІалэ цыкІур цыху тщІыну. Уэрэ сэрэ гхузэфІэмькІын лъэпкълъ абы хэслъагъуэркьым, Думэсарэ. Алыхьыр кьыддэлэпыкъунщ. Нэху дыкьекІмэ, щакІуэ докІуэри, сы-кьызэрысыжу, згъэтІысынщи жесІэнщ и Іуэху кьызэрекІуэкІа псори. Ар, дэ дыбзыщІкІи, бзыщІа хъунукьым. Иджыри зэ жызоІэри, езыр Іуш дыдэщ, кьыгурыІуэнщ. ИужькІэ кьрахъуэнми, апхуэдэ дыдэу гущІыхъэ щыхъужынкьым. Аращ нэхъыфІыр. Сабийр – сабийщ, зыми и жьэ

пхуэубыдынукъым. КъыщыхъеякIэ, а псальэмакъыр екIуэкIынущ яужэгъуу яIэщIэхужыхукIэ. Насып дIэмэ, нэхъ псынцIэу яIэщIэхужынщ. Псальэмакъ тIцIымэ, дытепсэлъыхъмэ, нэхъыбэрэ яжьэдэлъынущ. Дэ къытхуэнэр зыщ: къэмыхъуаIа хуэдэу, сыт хуэдизкIэ дигу къемыуэми, псальэмакъыр зыщхъэдэгъэлухын хуейуэ аращ. Иджы, пхузэфIэкIынуэм, гъуэмылэ гуэрхэр схуэгъэхъэзыр, жыуэ сежьэнущ.

Инал, и щхъэгъусэр иутIыпщыжри, щIалэ цIыкIум и пIэ лъапэм тетIысхъащ. Думэсари, мыдэкIэ къэтIысри, хуэм дыдэу жиIащ:

– Мы зэм умыкIуэмэ, мыхъуну пIэрэ?

– Пэжыр жысIэнщи, сигури си псэри кIуэркъым, мы къэхъуахэм саIыгъщ. Ауэ емыкIуц, Астемыр къэзгъэгугъащ.

Жэщ псом Думэсарэ и напIэ зэтримылъхъэу щакIуэ кIуэну и щхъэгъусэм гъуэмылэ хуигъэхъэзыращ. Инал и гъуэмылэр сыт щыгъуи псоми къахэщырт. IэфIу пщафIэрт Думэсарэ, ерыскъы дахи ищIырт. Ар куэд щIауэ щакIуэхэм ящIэрти, сыт къэмыхъуаи, япэу Инал и гъуэмылэр яшхырт. Ар езы Думэсари фIыуэ ищIэрти, зэм нэхърэ къыкIэлъыкIуэм нэхъыфIыжу зэрыпщэфIэным хуцIэкъурт.

Инали, щIалэ цIыкIум бгъурымыгъуалъхъэу, лэгъунэмкIэ зыщигъэукIуриящ. Ар хуейтэкъым сабийм еплъыну; и гур хэщIырт. Егупсысын хуейт абы жрилэнхэм, нэхъ къемыхъэлъэкIыу, тэмэму псори къыгурыуэн щхъэкIэ. Гъуэлъа щхъэкIэ, жейм езэгъыртэкъым Инал. Хэлъащ зигъэкIэрахъуэу, тепIэныр ишыхъауэ. И щхъэм куэд щызэригъэзахуэрт. ЗэрылгъэкIкIэ Думэсарэ и гур фIы хуищIами, езыр зыгуэрым хуабжыу ирипIейтейрт, зыгъэпIейтейри къыхуэмыщIэу. АдэкIэ сыт къэхъунур? Сабийр, хъэблэ цIыкIухэм яхэмыхъэу, и щхъэ закъуэ и лъакъуйтIу къэхъуфынукъым, яыхыхъэхукIи, хъуэн кърадзу, ар дауэ? Хуэшэчыну ар сабийпсэм? Псом нэхърэ Инал нэхъ зыхищIэр хъуэныр япэу къезыдзар и шынахъыжьым и быныр зэрыарарт. Ар дауэ? ЛIы укIа яку щыдэмылкъIэ, апхуэдэ гущIэгъуншагъэ щхъэ ялэжьынкIэ хъуа абыхэм? Хъэуэ, хъунукъым апхуэдэу. ЩакIуэ къыкIыжмэ, щIалэ цIыкIухэр, Исмел и къуэхэр, игъэтIысынщи яжриIэнщ дяпэкIэ апхуэдэу ямышIэжыну. ЯжриIэнщ, Есэнкъулхэ къамылъхуаи, езым щипIкIэ, ГъуэгулI зэракъуэшыр. Хамэ щIалэжь цIыкIухэр къыщамыгъэдыхъэшхыну быдэу я тхъэкIумэр яхуиIуэнтIэнщ. АрщхъэкIэ, Фаризэт и сурэтыр и нэгу къызэрыщIыхъэу, а и гугъапIэ псори зэуэ щэщэжырт. Щэщэжырти, щIэрыщIэу гуауэм зэщIиIулIэжырт. Аддэ жыжьэу и гуцIэм къыщэжьэрти, и Iэпкълъэпкъ псом итIысхъэу, зыхищIэрт Фаризэт зыщхъэкIи зэримыкIуэтынур. ФIыуэ зыхищIэрт, апхуэдэу жиIэну яхуэкIуапэми, цIыхубз нэжэсыр зэрыгуфIэнур, и гур къызэрытепщэхэнур. Уеблэмэ и щIалэ цIыкIухэр нэхъ Iеижым зэрыщигъэдэлунур.

Нэху щыным куэд имыIэжу, Инал мащIэу хилгъэфаш, арщхъэкIэ зэрежьээн хуейр и гум илти, къижея щыIэкъым. Зихуапэу къыщыщIэкIам, и шыр къабзэу зэпылъэщIыхъарэ уанэри телъыжу шы фIэдзапIэм епхат. Зыри къыщыгъупщатэкъым Думэсарэ: зэрихабзэу, гъуэмылэри щIакIуэри, щхъэж и пIэм илты, уанэм кIэрыщIат. Инал и ныбжьэгъухэм ягъэщIагъуэ зэпытт абы и шыкIэр дапщэци дахашэу зэрызэрыдзар. Ауэ зыми и пщIыхъэпIэ къыхэхуэртэкъым ар зи Iэужьыр Думэсарэу. Ауэ ар езым ищIэжырт.

Думэсарэ и адэр хуабжыу щыгугъат и япэ быныр щIалэ цIыкIу хъуну, ауэ ар хъыджэбз цIыкIуу къыщыщIэкIым, игъэсащ къуэм хуэдэу. Адэри иужькIэ абы хуцIегъуэжакъым. ХуцIемыгъуэжам и закъуэ, ар,

игъафIэрэ игъэгушхуэу къыгъэхъуа хъыджэбз цIыкIур, лIым хуэдэу лIыгъэ хэлъу къызэригъэтэджам мызэрэ-мытIэу щыгуфIыкIыжащ.

Лъэрыгъыпсыр иубыдри, Думэсарэ и щхъэгъусэр шым игъэшэ-саш. Куэбжэри хуIуихри дигъэшэсыкIащ, «гъуэгу махуэ» жыхуиIэу, и нэ дахитIымкIэ едэхашIэурэ. Ар и щхъэгъусэм кIэлъыплъащ нэхуш кIыфIым химылъэгъуэжыхукIэ.

Апхуэдэу и щхъэгъусэр нэкIэ игъэкIуатэрт Думэсарэ, ар пщIантIэм дэкIыхукIэ. Ауэ, дыгъуэшыхъ хуэдэу, ноби ар зыгуэрэм тегузэвы-хьырт, зытегузэвыхъри имыщIэу. Инал, шым шэса нэужь, къызэреплъар абы игу ирихъакъым. ПлъэкIэ гъэщIэгъуэн гуэрт ар: езым щхъэтеч ищIу щхъэгъусэм къыжримыIэфа гуэрхэр хилъэгъуат а плъэкIэм Думэсарэ. Уи гур къэзыгъэувыIэ, уи лъыр зыгъэдий плъэкIэт ар.

Иналрэ и ныбжьэгъухэмрэ илъэс къэс иджы хуэдэ зэманым щакIуэ кIуэхэрт, шыкIульгыр, къурш ажэ сыт къаукIыну. И щхъэгъу-сэм и плъэкIэм мы зэм Думэсарэ зэригъэпIейтеяри и гур хъэжэпхъажэ зэришIари зыхуихъар унагъуэм щекIуэкIа, гур хэзыгъэщI псалъэма-къырт.

Елдар сыми гъунэгъу къуажэм щыпсэу и ныбжьэгъуфI Астемыри къыпэплъэрт абы. А псоми щыгъуазэт Думэсарэ. Узыншэу Тхъэшхуэм къыхуихъыжыну елъэуурэ, ар унэм щIыхъэжащ.

– Нанэ, дадэ щакIуэ кIуауэ ара? – ГъуэгулI, и нэ цIыкIуитIыр хъу-реабзэу къицIыщхъукIу, пIэкум ист, къэушауэ.

– Араш, си щIалэ цIыкIу, жей. Нэху щыным иджыри Iэджэ иIэщ.

– Япэм хуэдэу иджыри бжъакъуэшхуэ къысхуихъыну?

– Къыпхуихъынуш, тIасэ, къыпхуихъынуш. Жей!

Анэм и жэуапым хуабжыу щыгуфIыкIауэ, щIалэ цIыкIум пIэм зыхидзэжри, шхыIэным зыщIиуфэжащ, куэд дэмыкIыуи IэфI дыдэу Iурихъыжащ.

А махуэм и пщыхъэщхъэм нэсаш щакIуэхэр къуршым.

– Ди ныбжьэгъум деж дыIухъэну, хъэмэрэ?.. – жиIэу Елдар щыщIэупщIэм, псоми зыжъэу жэуап яташ:

– ДыIумыхъэу хъурэ, зиунагъуэрэ? Тхъэ дыгъэIэ, и жагъуэ хъунши, зыкыгъухуимыгъэгусэм!

Мэштай псоми фIыуэ ялъагъу я ныбжьэгъу къушхъэ щакIуэ ахъырзэмант. Езыхэми къуршыр мыхуэмыхуу яцIыху щхъэкIэ, Мэш-тай нэхъыфIыжу ицIыхурт, дэнэ деж зы шыкIульгыр лъагъуэ иIэми ищIэрт. Ахэр я ныбжьэгъум деж Iухъащ уэздыгъэ щIэгъэнэгъуэхэм ирихъэлIэу. Шу гупыр гуапэу иригъэблагъэу унэм щIыхъэну къелъэIуа щхъэкIэ, ар щакIуэхэм ядакъым:

– Ар хъунукъым, Мэштай, ныщхъэбэ ди пIэм дизагъэмэ нэ-хъыфIш, нэху дыкызэрекIыу, бгым дыкIэрыхъэн хуэдэу, – жиIащ Елдар. – Уэ иджыпсту ди гъусэу унэмыкIуэфынуэм, пщэдджыжь уныткIэлъыкIуэжынш.

– Хъэуэ, щхъэ сынэмыкIуэфу фи гъусэу? Сэ сыхъэзырщ. Ауэ фы-къэблагъэрэ ныжэбэ дызэхэсамэ, жызоIэри араш.

– Дызэхэсынкъэ иужькIэ!

– Пщыр фи гъусэкъыми-тIэ? – щIэупщIащ Мэштай.

– Пщыр тIэкIу гукъыдэмыжщ, къежьэфакъым мызэкIэ.

Дакъыкъэ зытIушым Мэштай и шы-уанэ зэтрилъхъэри, и ныб-жьэгъухэм гъусэ закъыхуишIащ. Ар щыпсэу къуажэ цIыкIум километр зыхыблкIэ нэхъ пэмыжыжъэу пщыIэ тIэкIу яIэт къыщыгувыIэхэу. Ахэр

а пщыIэм щыIухьам кIыфI хьуат, ауэ псоми занщIэу гу лъатащ ар лъэныкьуабэ зэрыхьуам. ЩакIуэхэм ар зыхуахьынур ямыщIэу здэщытым, Мэштай кьэпсэлъащ:

– БжыхьэкIэхэм жьышхуэ кьыщепщаш мыбыкIэ, арагьэнщ...

– Дауэ щымытами, мыр зыхуей хуэгъээжын хуейщ, армышьумэ ныжэбэ щыIэм диукIынщ. ИIэ псынщIэу! – унафэ ищIаш Елдар. – Моуэ захуэ дывгъэщIыжи, бгьэнри тедвгъэлъхьэж. Абы езым щIэлъын хуейщ гуахьуи джыди.

ДэнэкIи хуэдэу, пщыIэм ихьуреягькIэ уэс куу телът. Лъэужь гуэри щамылъагьум, щакIуэхэр Мэштай жиIамкIэ арэзы хьуаш, икIи траухуаш пщыIэр жьым иригъэбауэ. ЩакIуэхэм яшхэр ягъэзагъэри, я Iуэху иужь ихьаш. Гуахьуэмрэ джыдэмрэ кьилъыхьуэну пщыIэм япэу щIыхьа щIалэм кьэхьуар зэуэ кьыгурыIуакьым. ПщыIэку дьдэм деж ар зы фIыцIэшхуэ гуэрым щыжьэхуэри, хуабжы игьэлъэпэрэпащ. ФIыцIагъэри гурыму кьыщыпщаш. ЩIалэм, шэм хуэдэу пщыIэм кьыщIэцIэфтыжри, уанэм егъэбауэ телът и фочыр кьипхьуэтащ. Гурым макьышхуэм щакIуэ псори кьыгъэуIэбжьат. Абы хэту, пщыIэ джабэр кьыпхитхьри, мыщэ зэрамыщIэж кьыщIэкIаш, ауз псор кьыгъэпсалъэу гуахьуэу. Фочыр кьэзыпхьуэта щIалэр мыщэм еуаш. НэгъуэщIхэри я Iэщэм епхьуэу щилъагьум, Елдар ину жиIаш:

– Фемыуэ! Дэвгъэуеи вгъащтэ!

Щытхэми я фочыр драгъэуеящ. ЗэрагъэпIейтеяр, и жейр зэрызэпаудар фIэфI зэрымышьуар нэрылъагьуу, мыщэжьыр, гурыму кьуэ кIуэцIым зыдидзэри, мэзым щIыхьэжащ. ПщыIэм зэбгъээхуэжынуй кьыхэнэжалатэкьым, щIэрыщIэу щIыжын хуейт.

– Мыр ныщхьэбэ тхуэщIыжынукукьым, кIыфI хьуаш. Уэсыр кIэрывгъэщэщурэ мэкьур мо бгъуэнщIагьым нэфхь. Абы нэху дыкьыщекIынщ ныжэбэ, – жиIаш Елдар, щIалэ нэхьыщIэхэм захуигъазэри. Апхуэдэуи ящIаш. ИужькIэ, щIалэхэм пхьэ тIэкIуи зэрагъэпэщри, мафIэшхуэ ящIаш. Жэщыр бгъуэнщIагьым шагъэкIуаш Елдар и гупым.

Пщэдджыжьым жьыуэ кьэтэджа Елдар мыщэ лъэужьым теувэри кьуэм нэсыху ирикIуаш.

– Лъы слъэгъуакьым, техуа хуэдэкьым, тхьэм и шыкуркIэ, – и гьусэхэм яжриIэ хуэдэу псалъэурэ кьыгъээжащ щакIуэ тхьэмадэм.

– Уа, Елдар, сыт а мыщэм дыщIумыгъэуар дыгъуэпшыхь? – щIэупщIаш Бот, щакIуэ нэхь щIалэр.

– Мыщэбзу кьыщIэкIамэ-щэ, хуэмышу, иджы мыщэм я лъхуэгъуэ дьдэщ! – жэуап кьытащ Елдар.

– Си вы джэмыдэжьыр жэммэ, ар мыщэбзщ, Елдар. Догуэ, умылъэгъуауэ ара ар зэрымышьэхур? – икIуэтыркьым Бот.

– Тхьэ сыгъэIэ, шынэхьыщIэ, пэжым ухуеймэ, сыщтэри абы фIыуэ семыплъа, – и пашIэкIэ щIэгуфIыкIыжащ лъыжьыр. Ауэ щIалэхэм яжримыIэпхьэ яжриIауэ, шынэкъэрабгъафэ и жьыщхьэ кьрапльынкIэ кьэгъузэвэжауэ, и псалъэхэм кьыщIигъужащ: – Си нэхэми щIагъуащэу ялъагъужрэ? Фэ фыщIалэкъэ!

Гупыр ину дыхьэшхаш.

– Уа, Мурат, дыгъуэпшыхь а пщыIэм ущыщIыхьам сытыт а мыщэжьым кьыбжиIар? Сыту псынщIэу укьыщIэцIэфтыжат абы? – щIэупщIаш Мэштай, цIыхухэр нэхь сабырыжа нэужь, Бот кьыргъэжьа псалъэмакьыр диIыгьмэ фIэфIу.

Мурат и жэуапым пэмышльэу, аргуэру гупыр зэцлэдыхьэшхаш, я макьым кьуршыр кьигьэпсалъэу. Бот гушылар иригьэжьамэ, щлэх зэри-мыухыnum флы дыдэу шыгуазэти, Елдар кьэпсалъаш:

– Ди Гуэху зэфлэкмэ, дыгушылэнщ. Илэ, фи щлалэфлын кьивгьэ-кли, мы тлэкгур зэфлэвуд! – Елдар и лэр пщылэмклэ ищлаш. – Мыр зэфлэдмыгьэувэжу кьуршым дыкгуэ хьунукьым. Ньжэбэ дызыщлэ-льар сигу ирихьякьым.

Нэхьыжьым и псалъэм памыдзыжлауэ, щлалэхэр ежэри пщылэр зэфлагьэувэжаш, пщафлэм лы гьур игьэжьэхуклэ, пластэ ищлыхуклэ. Мафлэшхуэм кьетлысэклауэ шхэурэ, гупым щаклуэр зэрэклуэклынум и унафэр ящлырт.

– Гьэклэ зэрытщлу шытам хуэдэу, гупитлу зыдгуэшынци, Алы-хьым жиэмэ, махуэ зытлуцклэ дыщэклуэнщ. Уэсыр кууц, хьэклэххуэклэхэри кьехауэ шытын хуейщ, – жилащ Елдар. – Тлэкгу дедзэкьэнщи, зитчынщ, махуэми флыуэ зрилуэнтлыхьаш.

Зэрыжалам хуэдэу, гупитлу загуэшири, щаклуэхэр кьуршым ихьаш. Зы гупым, зэрыхабзэу, Елдар я нэхьыжьт, адрей гупым Инал нэхьыжь ящлаш. Астемыр зэрагьусэр и гуапашэ хьуати, ар езы Елдар и гупым хигьэхьаш. Апхуэдэу шыхьум, Инали Мэштай гьусэ ищлаш. Инал игу кьеуат Астемыр езым и гупым зэрыхэмыхуар. Ахэр куэд щлауэ зэры-льэгьуатэкьыми, тлэкгу еуэршэрыллэну и мурадт. Езы Астемыри, зыри жимыла, Елдар пэрымыуэфа щхьэклэ, Инал щлыгьуамэ нэхь кьищ-тэнут. Дыгьуасэ кьызэрежьэ льяндэрэ Астемыр игу ирихьыртэкьым Инал и шытыклэр: и мыхабзэу нэщхьейт, псалъэгьуейт, кьызэрежьэрэ жила щылэтэкьым. Апхуэдэу шыт пэтми, кьэхьуар сыт жиэу, и ныб-жьэгьум еушщлыну таучэл ищлакьым. Хуейуэ кьилгытэмэ, езым игу кьеуэр кьыжрилэнщ.

Ауэ, нэгьуэщлэ зы льяныкьуэклэ, Инал шыгуфлыклащ Астемыр езым гьусэ кьызэрыхуэмыхьуам, сыту жыплэмэ и шытыклэм, гукьы-дэж льяпкь зэримылэм гу льятэнкли хьунут. Ар хуейтэкьым и уна-гьуэм кьихьуа нэщхьеягьуэр, щлалэ цыклым и щэхур кьызэрыра-хьуэнар кьригьэцлэну. Ищлэрт ар гушцыхьэ зэрыщыхунур. Инал и пщлыхьэпли кьыхэхуэртэкьым ахэр кьызэрежьэ льяндэрэ Астемыр абы и шытыклэм гу зэрылытар.

Зы щаклуи щылэкьым псэушхьэхэм я щлыхьэплэ-щлэклыплэхэр, я хьэл-щэнхэр езым нэхьыфлу ищлэу зымылгытэж. Апхуэдэт нобэ Елдар иришэжьа гупри. Ахэр а Гуэхухэмклэ зэпеуэрт, зэныкьуэкьурт. Ауэ зы щаклуэгьуи кьанэртэкьым телъыджэ ящыхьун гуэрхэр псэушхьэхэм дамылгагьуу, псом хуэмыдэу кьурш псэушхьэхэм. Гьэщлэгьуэн нэхьы-бэ зыдалгагьур шыкьульгырхэрт. Елдаррэ и ныбжьэгьухэмрэ гукьы-нэж ящыхьуат зы шыкьульгыр ажэ дахашэ. Ар ауэ кьызэрыгуэклэ ажэ-тэкьым – уепль пэтми зыщыбгьэнщлыртэкьым абы уардэу кьурш тхьщлэм кьызэрыщиклухьым. Гьэщлэгьуэныщэуи игьэпщклуфырт и хьушэри.

Пщлыр сытклэ щхьэпэ, Елдар зэзакьуэ кьыхуихуат абы еуэ-фыну, арщхьэклэ и дахагьымрэ и уардагьымрэ щилгагьум, и лэр кьыхуэлэтыжакьым, кьыхуидакьым и гум ар кьиуклыну. Езыр жы-жьэу ялгагьу щхьэклэ, ар апхуэдизклэ сакьти, и хьушэм шыщу зыгуэр ялгагьуну шахузэфлэкьыр зээмызэххэт щаклуэхэм, а зээмызэххэ-ми фочышэкли уальэлэсыфынутэкьым. Ар зэпымычу пльыру кьурш тхьщлэм итт, и щхьэр гьэклэрэ ихьуреягьклэ кьипллыхьу.

– Уа, Елдар, мы си ныбжьэгъужьым сыт хуэдэ гукъеуэ иІэми, зы гукъеуэ гуэр иІэщ, – къригъэжьащ Астемыр, яшхэмкІэ здэкІуэфыным нэсу лъэсу бгым кІэрыхъа нэужь. – Сыт хэпщІыкІрэ дунейм?

Елдар къэувыІэри, Астемыр къеплъащ:

– Уэри гу лъыпта абы, Астемыр? Сэри апхуэдэ гурыщхъуэ сщІат, ауэ дыккъызрержьэрэ сыноушщІыну кысхуихуакъым. Сэр фІэкІа зыми гу лъымыта сфІэщІати!

ЩакІуитІым мывэшхуэ гуэрым зрагъэщІщ, я чысэхэр кърахри, хьэмгъуэкъу гъумыщІэ зырыз яшыхъащ.

– Абы гу лъумытапІэр иІэкъым, Елдар. Плъагъуркъэ и сурэтым зэримытыжри и нэщхьыр зэрызэхэльри?

– Солъагъу, щхъэ сымылъагъуу, шынэхъыщІэ! Ярэби-тІэ, зыгуэр къеузу пІэрэ, тхъэмыщкІэ, дымыщІэ щхъэкІэ?

Астемыр хьэльэу щэтащ:

– Тхъэ сыгъэІэ, сымыщІэ, апхуэдэфэ есплъакъым...

– И унагъуэкІэ гукъеуэ гуэр иІэщ, жысІэнуши, тхъэ соІуэ, Инал нэхъ щхъэгъусэ тынш зиІэ ди жылэ кІыхьым дэмыс!

– Уэлэхы, уэбиллэхы, фи къуажэ сщІэркъым, апхуэдэ щхъэгъусэ зиІэ мы Къэбэрдей псом исым я зырызкІэ! – арэзы хъуащ Астемыр.

– Сыт мыгъуэу пІэрэ-тІэ къэхъуар?

Абы хэту, нэхъ лъэгумкІэ фоч уэ макъ къыщыІуащ. ЛитІыр зэщІэдэІукІащ. Фоч уэ макъыр аргуэру къэІуащ.

– Инал сымэ я насыным зыгуэр кыхъа хуэдэщ, – жиІащ Елдар хуэму.

– Кыхъагъэнуш.

Езы Елдар сымэ къапэщІэмыхуэІауэрэ шэджагъуэм нэблэгъат. ЩакІуэхэр мащІэу зэгуэпырт. Зэзэмызэт абы иджыри хуэдэ хъухукІэ зыгуэр къамыукІуы къащыхуихуэр. Иджы, къаукІын дэнэ къэна, зыри къаІэщІэлъэгъуакъым. Ауэ щыхъукІи, мы щІыпІэм псэушхъэ щыкуэдщ. Шэджагъуашхэ нэужьым зэуэ я пхъэ кыикІыжащ щакІуэхэм: зы шыкълъытыр абрагъуэрэ зы къурш бжэн бэгъуарэ къаукІащ.

Дунейм зэуэ зыкыигъэщІыІащ. Елдар уафэм дэплъеящ: аддэ жыжьэу, Іуащхъэмахуэ лъэныкъуэмкІэ, зы пшэ Іэрамэ цІыкІу кыттрихуэри, псынщІэу нэхъ ини нэхъ гъунэгъуи къэхъуу хуежьащ.

– Къеджэж щІалэхэм, – жриІащ Елдар нэхъ гъунэгъуу щытым. – Дунейр кызэІыхъэнуш, дежьэжмэ нэхъыфІщ.

Астемыри, уафэм дэплъейри, Елдар жиІамкІэ зэрыарэзым и щыхъэту, и щхъэр ищІащ. ЩакІуэхэр еужьэрэкІуы къехыжащ. Ахэр пщыІэм къыщыІухъэжам, пщыІэхъумэм и мафІэшхуэр Алыхьым къузэритынт, и ерыскъырти – зи гъусэр ирапхыу яшхым хуэдэт. АрщхъэкІэ Инал зи пашэ гупыр къэсыжыртэкъым. Мыдрейхэри, хуабжьу къэмэжэлІа щхъэкІэ, къэт гупыр къэмысыжауэ Іэнэм тІысыну кърагъэкІуртэкъым. Борэныр кІуэ пэтли нэхъ кызэщІэтаджэрт. Жьым и фий макъым тхъэкІумэІупсыр иричырт. ЩакІуэхэм иджытэкъым япэу борэн къащытехуэр къуршым иту, ауэ мыпхуэдэ жьапщэшхуэ ялхъэуауэ ящІэжыртэкъым. ЩакІуэхэр аргуэру бгъуэнщІагъым Іэпхъуэжын хуей хъуащ. Пщэдджыжьым зэрагъэпэщыжа пщыІэм трабгъэжа мэкъур жьым трихьпэ щыхъум, Елдар унафэ ищІащ псынщІэу мэкъур бгъуэнщІагъым яхьыну.

– ДгъуэтыжІамэ! – гушыІащ Бот. – Е жьым кытхутехыжмэ...

Жьым уэсыр зэрихьэрт, уимыгъапльэу уи нэм Iуву кышцIиудэу. Инал и гупыр кьэгувэ щыхьум, щакIуэхэм гузавэ кьащтащ. Елдаррэ Астемыррэт темпыIэжыххэр. Ар щилъагъум, Бот жиIащ:

– Я лыхьуакIуэ девгъажьэ, Елдар...

Елдар зыри жиIэртэкъым. Щыст щыму, хэгупсысыхьауэ. Бот, жиIар я нэхьыжьым зэхимыхауэ кышцыхьури, аргуэру кьэпсэлъащ:

– Я лыхьуакIуэ дыкIуэн, Елдар?

– Дэнэ уздэкIуэнур, шынэхьыщIэ? Ахэр лIы гупышхуэ мэхьу, борэныр кьатехьэльамэ, зы увьIэпIэ ящIауэ аращ! – кьэпсэлъащ Елдар.

– Алыхьым жиIэмэ, аращ сэри си гугьэр, – арэзы хьуащ Астемыри.

Жэщыр хэкIуэтауэщ щакIуэхэр шхэну щытIысар, ауэ ерыскъым хагьэщIа щымыIэу, тэджыжахэщ. Псоми, я гур ягьэфI щхьэкIэ, зы гузэвэгьуэ гуэр кьызэрыхьуар я псэм ищIэ хуэдэт.

– Фыжей псори, пщэдджыжь кIыфIзэхэту дыкьэтэджынщи, я лыхьуакIуэ дежьэнщ, – жиIащ Елдар.

– Фэ фыжей, Елдар, дэ иджыри тIэкIу дыщысыжынщ. Хэт ищIэрэ, кьэкIуэжынкIи хьунщ мыхэр, – жиIащ Бот.

АрщхьэкIэ а жэщым Инал и гупым щыщу зыри кьэкIуэжакъым.

Нэхушым деж борэныр куэдкIэ нэхь зэтесабыращ, ауэ языныкьуэ щыпIэхэм уэсыр апхуэдизкIэ щызэтритхьуати, упхыкIыфыну Iэмал зимыIэт. КьэмыкIуэжахэм я лыхьуакIуэ ежьэну кьэтэджа гупыр ящIэнур ямыщIэу зэхэту, бгьуэнщIагъым лIитI кьыIухьащ. Ар Мэштайрэ Инал пэмыжыжьащэу псэу, сыт щыгьуи езым щакIуэ здишэ хабзэ щIалэмрэт. Абыхэм гупым кьыжраIащ гузэвэгьуэшхуэ кьызэрыхьуар, Инал бгым щыхуу зэриукIар.

– Сэ кьуажэм ськIуэжынщи, кIапсэшхуэ зыщыплI кьэсхьынщ, цIыхуи кьэсшэнщ, – жиIащ нэщхьей дыдэу Мэштай. – Ди закьуэу дыпэмылгьэщынкIэ сошынэ, хуабжьу кьуэ кууш зыдэхуар.

– Дауэ зэрыхьуар? – щIэупщIащ Елдаррэ Астемыррэ зыжьэу, Мэштай зэрыIукIыу.

– Сэ сльэгьуакъым. Зыльэгьуахэм зэрыжаIэжымкIэ, екIуэкIыпIэ зэв гуэрым екIуэкIрэ пэт... Е цIэнтхьуа, е уэсыр ежьа?.. СщIэркъым... Зыльэгьуахэри пэгьунэгьуащакъым.

– Ар кьызэрыхьунур и псэм ищIэ хуэдэт тхьэмыщIэжь мьгьуэм, и нэщхьыр щIызэхэлъари, гукьыдэж лъэпкь щIимыIэжари... – хэгупсысыхьауэ жиIащ Астемыр.

– Аращ, – хьэльэу и щхьэр игьэсысащ Елдари.

Гупыр щыму зыкьомрэ зэхэта нэужь, Елдар щIалэм зыхуигьэзащ:

– НакIуэ, шынэхьыщIэ, дышэ.

Мэштай, кIапсэшхуэ зыкьоми яIыгьыу, балъкьэр гупышхуэ щIыгьуу кьэсыжащ шэджагьуэхуегьэзэкIым деж, шьд зытхуи кьыздахури.

А махуэм и пщыхьэщхьэрщ Инал кьуэм кьышцыдахыжьыфар.

Думэсарэ кьытпсыха насыпншагьэшхуэм зэщIиIулIат, щIыма-хуэ уаем хиубыда кьуалэбзууэ. Мы дунеишхуэм теттэкъым зыхуеи-жи кьыфIэIуэхужи. Абы гьащIэм хуиIа лъагьуныгьэ инри щэщэжат. Иджы ар, зылъагьухэм я гур кьутэрэ яфIэпсэкIуэду, кьытенат дунейм мьлIэ-мыпсэууэ. Ар языныкьуэхэм дежи Алыхьым ельэIурт псэхэхьр

кыхуигьэкІуэну. АрщхьэкІэ, и щІалэ цЫкІу закьуэм щыІуплхьэкІэ, Тхьэшхуэм зэрелхьэуам хущІегьуэжауэ, кыхьэскІыкІырт, Алыхь лъапІэм игу кызымыбгьащэрэт, жыхуиІэу.

Инал дунейм зэрехьжрэ мазитІым нэблэгьа пэтми, щІалэ цЫкІумрэ езымрэ я закьуэу зы жэщи кьагьанэртэкьым хьэблэ фызым. Псом хуэмыдэу Дисэ нанэрэ Радымхьанрэ хуабжьу кьахуэсакьырт. Иужьрей махуэхэм Гуащэпси нэхъ кьыщІыхьэрей хьуат Думэсарэ деж. Ар – Дисэрэ Радымхьанрэ ешауэ фэ яриплъат е, ГьуэгулІ быдз зэрыригьэфам щхьэкІэ, и кьалэну кьылгытэжат? – жэщгьуэлъу кьанэурэ зэанзэкьуэм ябгьэдэст. Хэт кьэмыкІуами, псоми Думэсарэ яфІэгьуэныхьт.

Ар яфІэпсэкІуэд хьум кьыщымынэу, хьэблэ фызыр етІысэхьиртэкьым, абы зыщІагьэкьуэн, и гуауэр нэхъ щагьэпсынщІэн папщІэ: щхьэж зэрылхьэкІэ едэхащІэрт, щапхьэ куэд кыхьахьырт абы нэхьрэ нэхъ насыпыншэу ялгытэхэм теухуауэ. Гужьейн хуэмейуэ, и Іуэхур Алыхьым бгьэдилхьэмэ нэхьыфІу зэрыщытыр жраІэ зэпытт. АрщхьэкІэ абыхэм зыри кьыщымыкІым, Дисэ нанэ нысачІэм егиеу щІидзаш:

– А сымыгьуэзэрабг, зыр лІэ щхьэкІэ, адреим зилІэжрэ-тІэ! Дэнэ пхьа пхэлъа лыгьэшхуэр? ЛІым я нэхъ дакъэм упэсщІырти! Мы уафэмрэ мы щІылгьэмрэ зэлъэмыІэсу зэтэзыІыгьэ Азалыхь, си гьащІэ псокІэ си фІэщ мыхьунт апхуэдизу удзыхэну! Ар хьурэ, сымыгьуэ!..

Думэсарэ, сыт хуэдизу мыхьэлыями, фІы дыдэу кьыгурыІуэрт Дисэ кьыжриІэхэр зэрыпэжыр, арщхьэкІэ и кьару щІэкІамрэ игу зэбгьыжамрэ хузэщІэкьуэжыртэкьым, сыт имыщІами, пэлъэщыжыртэкьым моуэ зы мэскьал нэхъ мыхьуми кьару тІэкІу зыхилхьэжыну.

– Сымыгьуэзэрабгт жыІэ, ар дауэ Іуэху хьун, на-а гущэ! Уэ мо щІалэ цЫкІур кьэбгьэхьун хуейкьэ? Уэращ ар зыщыгугьыр. Уэ апхуэдэу укылыагьухукІэ, езы цЫкІури нэхъ Іей зэрыхьур, сабий джэгухэми яхэмыхьэжу унэм кьызэрыщІэнэжар пльагьуркьэ? Абы щхьэ уемыгупсысрэ, нэгьуэщІ мыхьуми? Моуэ уибг щІэкьузи, лыгьэ тІэкІу зыхэлхьэ, узэрыпсэун, сабийр зэрупІыжын Іуэху зехуэ! – фызыжьым, жиІэр езым и гум хыхьэжырти, и псалъэхэр сыт щыгьуи нэпс уэркІэ иухьыжырт.

– Си анэшхуэ тхьэмыщкІэм жиІэрей дыдэу щытащ, – и ахьрэтыр Алыхьым нэху ищІ абы, – цЫхум и гьащІэри и насыпри езым и ІэмыщІэ ильыжу. Гуауэр кьытекІуэрэ и гур хьэжэпхьажэ хьумэ, нэхьри а и гуауэм ипІытІу. Ауэ, кьару зыхилхьэрэ а гуауэм пэщІэувэмэ, куэдкІэ нэхъ тынш кьыщыхьуу, нэхъ гьэвыгьуафІэу игьэву, – Дисэ дежбууэ, Радымхьани псалъэмакьым кьыхыхьэрт.

– Азалыхь, пэж дыдэу жиІэтэмэ! – даІыгьырт мыдэкІэ зэхэс цЫхубзхэми.

АрщхьэкІэ Думэсарэ нэхьыфІ кьэхьуртэкьым, уеблэмэ кІуэ пэтми нэхъ хьэлъэ хьу зэпытт, и сурэтми итыжтэкьым. Ар Дисэ щІлыагьум, Хьэбалэ, Гуащэпс и щхьэгьусэм, елхьэури шыгукІэ хамэ кьуажэ зригьэшащ, икІи абы дэс фыз Іэзэр Думэсарэ иригьэплъыну кьишащ. Іэзэр, хьэблэ цЫхубзхэр зэрыщымыгугьауэ, цЫху телъыджэу кьыщІэкІащ. Ар Думэсарэ хуэплъащ, дыуэ хуитхаш. Абыхэм нэмыщІу, удз хушхьуэ гуэрхэри кьритащ.

Іэзэр цЫхубз хэкІуэтат, езы Дисэ кьызэрыкІэрыху щІагьуэ щымыІэу. Ар нэкІу угьурлыфэт, нэщхьыфІэт, уэ ІукІи сэ сыгьэув

жумыІэну, жьакІуэт, и псалъэхэр псэм дыхьэрэ гум едэхашІэу. Зэры-
Іупльэххэу, Думэсари игу ирихьаш Іэээр.

– Уэ, си шьпхьу цЫкІу, кьоузышхуэ щьІэкьым, уи гуауэр уи гум
ирибгьэжэІуауэ аращ. Ар хьунукьым. Ар быдэу зыгурыгьаІуэ. ИкьукІэ
гуэныхьышхуэщ а дунейм ехыжам дежкІи уи дежкІи апхуэдизу гуа-
уэм зыдебгьэшэхыну. Апхуэдизу лІам укІэлгыпыхьэмэ, укІэлгыгьэмэ,
а дунейм ехыжари арэзы кьышхуэхьунукьым. Сэ кьызэрызжаІамкІэ, уи
щхьэгьусэ тхьэмыщкІэр дунейм зэрехыжрэ мазитІым нэсащ. ТІэ, дап-
щэрэ хуэбгьэуа абы уэ жьэрымэ? Абы и псэр уэ кьыпщогугь. Зы пщы-
хьэщхьэ закьуи дэмыкІыу ар уэ кьыппоплгьэ жьэрымэ хуэбгьэуну.

Іэээм жиІэхэм гьунэгьу физхэр едаІуэрт, я жьэр Іурыхуарэ эзэмы-
зи «Алыхь, пэж дьдэмэ!» – жаІэу дежьюуэ.

– Си адэ тхьэмыщкІэр ефэндьшхуэу, кьыщинэмыщІауэ, удзкІэ
хуабжью Іээу щытащ. Псапэу ди Тхьэшхуэм кьритыж абы цЫхум
яхуищІар; куэдым сэбэпышхуэ яхуэхьуащ, я узыр ящхьэщихащ.
ТхьэмыщкІэ мыгьуэм хуабжью и нэ кьыхуикІырт щІалэ цЫкІу иІэну,
ауэ Алыхьым кьритакьым, кьыщпримытым, сэ сигьэсащ удзкІэ сыІээу.
СыщыцЫкІум кьуршым сыздишэурэ сигьэцЫхуауэ щытащ удз хуш-
хьуэхэр. Иджыри, си ныбжьми семьплъу, Іэмал зэрызгьуэткІэ, зэху-
зохьэс гьэмахуэхэм, бжьыхьэхэм деж. Зэхузохьэсри, зи узыншагьэм
кьыхигьэзыхьэхэм яхузогуэш. Мыр хуэвгьавэ, ушщЫІужа нэужь кьаб-
зэу взыжи, махуэ кьэс стэкан ныкьуэ зырызурэ щэ ефэгьуэ евгьафэ, –
жиІэри Іэээм и кьэпым удз зэмылІэужьыгьуэ Іэрамэшхуэ кьрихар унэ-
кум ит Іэнэ хьурейм трилхьащ.

Дисэ, дуней гуфІэгьуэр иІэрэ хьуэхьуу щьІэм я нэхьыфІыр Іэээм
хуиІэту, физыжьым фЫщІэшхуэ хуищІырт.

– Дэ, си псэм хуэдэхэ, ди лІахэм дыкьалгьагьу. Ахэр жэщи ма-
хуи кьыткІэлъоплъ. КьыткІэлъоплъ жэнэтым щьІэхэри жыхьэн-
мэм кІуахэри. Зы лъэбакьуэ закьуи тчыркьым дэ абыхэм ямышІэу,
ямылгьагьуу. Дунейм цЫху хуэдэу дьтемытыфмэ, мыхьумыщІагьэ
длэжьмэ, абыхэм я щхьэр мащэ блыным ираудэкІ. Аращ, дызы-
щІэгупсысыжу, дымыщІапхьэ дымыщІэу дунейм дыщІытетын хуеҫри.
Абы щыгьуэщ ди напэр кьабзэу ди лІахэм я пащхьэ дыщихьэжынури!

Апхуэдэ куэдым щІигьэдэІуащ щысхэр Іэээм. Ауэ, сыт жимьІами,
псори зыхуэгьэзар зыт: Думэсарэ зыщІигьэгупсысыжу, тобэ кьригьэ-
хьыжу, апхуэдизу щхьэлажьэ зэрызищІыжар щхьэщихынырт. Ар щыс-
хэми тэмэму кьагурыІуати, фЫщІэ хуащІырт, узыншэну, и ІэщІагьэм и
хьер дяпэкІи цЫхухэм куэдрэ екІыну ехьуэхьурт.

Іэээр Хьэбалэ ишэжащ. Ар пщІантІэм щьдэкІыжым Дисэ
кьигьэгугьащ, зыгуэр хуагьэкІуэфмэ, зы мазэ хуэдэ дэкІмэ, зэ
кьыкІэлгыгьэзэну.

– А-а, тобэ, тобэ, сыту Іэээ хьэлэмэтыщэ, Дисэ! Іэээ жаІэ щхьэкІэ
жаІэуи яІуатэуи зэхэсхакьым апхуэдэ Іэээ! – гуфІэрт Радымхьан. – Сэ
Іэээ куэд си фІэщ хьуркьым, ауэ, Азалыхь, мы физыжьыр нэсри кьэсы-
жауэ ІэээкІэ!

– И псалъэкІэ кьудейр-щэ! Азалыхь, Думэсарэ, хэбдзыну зы псалъэ
хэлъу кьысхуэмыгьуэтэ сэ абы жиІахэм! – жиІэри Іуащэпси фІэфІыпсу
псалъэмакьым кьыхыхьащ.

Дисэ шыуан цЫкІур кьабзэу итхьэщІри хьэкум тригьэуващ,
Думэсарэ удз хушхьуэхэр хуигьэвэну. Ауэ зы дакьикьы щІамыгьачэу
Іэээм и гугьу ящІырт.

Думэсарэ абыхэм жалэр зэрызэхих щыЛэтэкьым. Сыт хуэдизу и щхьэр и мыжагьуэми, абы и гушлэьапсэм итГысхьат лэээм жиІахэр, ахэрт зэгупсыри: «ИкьукІэ гуэныхьышхуэщ дунейм ехыжам апхуэдизу укІэлыпыхьэну... Абы и псэр уэ кьыпщогугь... Нобэр кьыздэсым уэ абы зы жьэрымэ тепщэч хуэбгьэуакьым... Апхуэдизу укІэлыгьмэ, а дунейм ехыжари арэзы кьыпхуэхьунукьым... Зы пщыхьэщхьэ закьуи дэмыкІыу ар кьыпшоплгьэ жьэрымэ хуэбгьэуэну». КІапэ-кІапэурэ лэээм и псалгьэхэр абы и щхьэм кьихьэжырт. АтІэми, и щхьэм итГысхьэпауэ имыкІыжхэр «Ди лІахэм дыкьалгьагьу... мыхьумыщІагьэ длэжьмэ, абыхэм я щхьэр мащэ блыным ираудэкІ», жыхуиІэхэрт. Ар хэлът, мащІэу и нэпсыр кьыфІыщІэжрэ пэшым щІэхсхэм псалгьэмакьыншэу якІэлыпылгьу, лэээм жиІахэр зэригьэзахуэу.

«Ярэби-тІэ, сымыщІэжурэ диным сикІа мыгьуэу пІэрэ? Кьызэбгьауэ пІэрэ ди щхьэщыгу итым и гур? Кьэсхьауэ пІэрэ Алыхьым и губгьэн? Езы Инал тхьэмыщкІэм и псэр апхуэдизрэ зыпэзгьэплгьа? Нобэр кьыздэсым зы жьэрымэ тепщэч хуэзгьэуакьым. Пэжщ, Диси, Радымхьани, адреј хьэблэ физхьэми ягьэуащ жьэрымэ чэзууэ, махуэ плІыщІыр кІуэхукІэ, ауэ ар зыпэплгьар сэраш, кьысщыгугьащ сэ хуэзгьэуэну... ТІэ, адрејхэм ягьэуар и псэм лымыса мыгьуэу пІэрэ? НэгьуэщІ хуэзыгьэуэн иІэххэкьым. Мес, Инал тхьэмыщкІэр щІалгьхьэу зэрыдэкІыжрэ, и шынэхьыжьри, и нысэри бжэр Іуахьу кьыщІыхьакьым...»

Хуэмурэ Думэсарэ и гупсысэхэр и пщыкьуэмрэ и нысэгьумрэ я дежкІэ кІуащ. «Лы укІа яку щыдэмылгькІэ, сыту дыгьужьыгур якІуэщІыль-тІэ абыхэм». Езы Думэсарэ зыри жрамыІэ щхьэкІэ, Исмелрэ Фаризэтрэ я Іуэхур хьэблэ псом ауану дэлът. Кьыдыхьэным и пІэкІэ, Фаризэт псалгьэ гуауэ, псалгьэ фІей куэд кьызыпхигьэукІырт. Ахэр зыми Думэсарэ жриІэртэкьым, щысхьхэрти. ЯщІэрт, ахэр зэхихмэ, сымаджэм и узыр тІуащІэ зэрыхьунур. ЖрамыІэми, кьыщылгьымыхьэкІэ, Думэсарэ кьыгурыІуэрт ахэр иджыри кьызэребийр. Сыт хуэдэу щымытами, и шынэхьыжьым и гур мо дунейм ехыжа тхьэмыщкІэм нэхь шабэ зэрыхуэмыхьужар кьагурыІуэртэкьым куэдым.

ГьуэгулІи кІуэ пэтми нэхь зыхищІэрт Исмел и щІалэхэр нэхь гу щІыІэ кьыхуэхьу зэпыту зэрыкІуэр. Псом хуэмыдэу и адэр дунейм зэрехыжрэ абыхэм я зэхушытыкІэр нэхь щІыІэ хьуауэ кьилгытэрти, щІалэ цІыкІур зэи яхьыхьэжыртэкьым Исмел и щІалэхэр зыдэдэжэгу гупым. Зыкьом щІауэ ГьуэгулІ и закьуэу жейрт, ауэ и адэр зэрылІэрэ и анэм елгьэІуэрэ и лгьэпагьым игьуальхьэрт. Думэсари и жагьуэтэкьым ар. И кьуэм и лгьакьуэхэр быдэу ІитІкІэ зрикьузылІауэ щыхэлгьым деж и гуауэр нэхь щхьэщыкІуэту кьыфІэщІырт, и узри нэхь мащІэ хьууэ кьилгытэрт.

Зы жэщ гуэрым, Думэсарэ мащІэу хилгьэфауэ, и кьуэм и гьы макьым кьигьэушащ. ГьуэгулІ цэхуу гьырт, и анэм зыкьримыгьэщІэну хэту, арщхьэкІэ ар кьэзымыщІэну анэхэм ящыщтэкьым Думэсарэ.

– Сыт кьэхьуар, си псэ тІэкІу? – кьэщтауэ кьеупщІащ Думэсарэ, езыми и нэпсыр цэхуу щІилгьэщІыкІыурэ.

– ЗырикІ, дадэ сигу кьэкІауэ аращ...

А жэщым абыхэм я жэщгьуэлгьыр Радымхьант. Радымхьан, и кьызэщыуи и кьэтэджи зыуэ, ГьуэгулІ бгьэдыхьэри, и щхьэфэм шабэу Іэ дилгьэурэ жиІащ:

– Уэ, ГьуэгулІ, лышхуэ ухьуащ иджы. Ар дауэ, жэщым укьэушыжрэ угьыу? Апхуэдэурэ я анэхэр кьагьащтэ хабзэ-тІэ, ыы, си щІалэ

цЫкІу? – гьунэгьу нысащІэм зэрыльэкІкІэ сабийм и гур фІы хуищІырт.

А дакьикьэхэм Думэсарэ и гур Іэджэм жаш: ибзыщІ шхьэкІэ, аргуэру уэрамхэм зыгуэрхэр кьыщыжраІа мыгьуэу пІэрэ-тІэ? Хьэмэрэ и адэр игу кьэкІар пэж? Ауэ абы и гупсысэхэр дэнэ лъэныкьуэкІэ мыжамы, и гур фІы кьыхуэзыщІын гуэри и щхьэм кьихьэртэкьым.

ЩІалэ цЫкІум и анэм пщІы хуиупсат. ГьуэгулІ щІэгьар Исмел и кьуэ нэхьыщІэ Едыдж нобэ кьыжриІарат. Арат щІалэ цЫкІур зэи кьэзымыгьэпсэуэххэр. Мис ноби ГьуэгулІ зыдэджэгү цЫкІухэм яыхьэри, абы кьызыфІимыгьэІуэху-кьызыфІимыгьэІуэхуу кьриутІыпщаш: «Уи анэри малІэри тельщ. Дэнэ иджы уздэкІуэнур, ар лІэмэ? А унэм ущІэдгьэсын пфІэщІу ара? Гьуэгужкьым укьыщагьуэташи, укьыздикІам укІуэжынщ».

Пэж дыдэу, ГьуэгулІ щІалэшхуэ цЫкІу хьуат. Абы кьыгурыІуэрт и псэм еджэу тель и анэ сьмаджэм ахэр жепІэж зэрымыхьунур. ЖримыІэжа щхьэкІэ, и гуауэр хуэмыгьэпщІуу, жэщыбг хьухукІэ зыхуигьэшэча нэужь, кьыфІыщиудауэ арат. ГьуэгулІ тІэкІу зэтосабырэжри, мурад ещІ дьпэкІэ Едыдж здэщыІэ лъэныкьуэмкІэ зэи джэгүакІуэ мыкІуэжыну.

Іэзэр кьепльри, зы тхьэмахуэ хуэдэ дэкІауэ, Думэсарэ зыкьигьазэу хуежыаш. Хуэм-хуэмурэ тІэкІуи кьэтэджу щІидзаш. Хьэблэ псом дуней гуфІэгьуэр яІэт. Ауэ хэт нэхьри абы щыгуфІыкІырт Дисэрэ ГьуэгулІрэ. И анэр кьэтэджу, тІэкІуи хуэпщашІэу щыхьужым, щІалэ цЫкІум и гур нэхь кьызэрыгьуэтыжаш, и нэгум гуфІэгьуэ гуэрхэри кьыщІыхьэжаш. Сьт хуэдэ мурад имыщІами, сабийр сабийщ, и анэр кьэтэджыжа нэужь, ГьуэгулІ цЫкІу джэгүми нэхь яыхьэу щІидзэжаш.

Хьэблэм нэхьыбэу дэсыр щІалэ цЫкІут. Арат Дахэлинэ, – абырэ ГьуэгулІрэ я быдзышэ зэІулыт, – щІалэ цЫкІухэм нэхь щІахэтри. КьыщынэмыщІауэ, ахэр псори зэрагьэхьышхуэ щымыІэу зэныбжьхэт. Иужьрей зэманым Дахэлинэ ГьуэгулІ нэхьыбэрэ джэгүэгьу ищІырт, тІури щыгьуазэт я быдзышэ зэрызэІулытым. Абы мызэ-мытІэу щІагьэдэІуат ахэр я адэ-анэхэм. «ФІыуэ фьзэрыльагьу, фэ фьздэльхузэшыпхьущ», – кьыжраІэрт зэпымычу. А псалъэмакьыр нэхьыбэу щекІуэкІыр Іуащэпсэхэ я унэрт. Зэныбжь щхьэкІэ, ГьуэгулІ, и ильэс бжыгьэм хуумыгьэфэщэну, нэхь пІащэт. Дахэлинэ зыгужьыгьуейуэ зиужьырт, ауэ ар и анэм зыкІи кьыфІэІуэхутэкьым. Зэгүэр Хьэбалэ гушыІэу кьыжьэдэщІэфтат:

– Кьытхурикьуаш мы ди хьыджэбз цЫкІу закьуэр, Мэлычыпхьу ещхьу, хэмыхьуэу кьэнэну си гугьэщ мыр!

– Кьэнэнукьым, умыгузавэ. Ар си дежкІэ кьэкІуэжауэ аращ, сэри сыщытащ апхуэдэу сыхэхьуэгьуейуэ.

ІэмащІэлъэмащІэ цЫкІу щхьэкІэ, Дахэлини псынщІэт, губзыгьэкІейт, щІалэ цЫкІу хьэлти, кьымыкІуэту езым нэхьрэ куэдкІэ нэхь инхэми езэуэнут. БзаджагьэкІи зыри кьыльэщІыхьэртэкьым. Абы кьыщымышынуэ хьэблэ псом зы щІалэжь цЫкІуи дэстэкьым.

Пщыхьэщхьэ гуэрым цЫкІухэр гьуэрыгьуапщІкІуэ джэгүу бжьэпэм здытетым, щІалэ цЫкІуитІ зэзэуаш, зы мыхьэнэнщэ зэпаубыдри. Кьуаншэр нэхь инырт. Дахэлинэ абы бгьэдыхьэри еупщІащ:

– Сьт уэ нэхьрэ нэхь цЫкІум ущІезауэр?

– Сыхуитщи! – пагэу, хьыджэбз цЫкІур тІэкІуи ауан кьыщІу, жэуап кьытащ абы.

– Ухуитмэ, мэ-т!э! – хьыджэбз цыкIур еуэри, мо щIалэшхуэр тIэрабгъуу къриудащ.

– Уарэ! Хъуащ мис ар!

– Хьыджэбзыжь цыкIум укъриудауэ хуэбгъэгъуну?

ЩIалэ цыкIухэр къежауэ ауан ящIырт ар.

– Хэт кысхуэзымыгъэгъунур? КъакIуэ, узэуэnumэ, сэ сыхьэ-зырщ! – жиIэу Дахэлинэ щыкIуатэм, адреир кыщыльгэтри щIэп-хъуэжаш. Абы иужькIэ щIалэ цыкIухэр Дахэлинэ нэхъри кы-щышынащ. ГъуэгулI, гуфIэрэ хуабжыу зигъэпагэу, къэхъуа псоми кIэлъыплъырт. ЗыгуэркIэ а щIалэжь цыкIум зыкъритIамэ, ар хьэзы-рыпсу щытт, жэуэ и шыпхъум кыщцхьэщыжыну. Езы ГъуэгулI дыдэм ищIэжыртэкъым а дакыкхьэхэм абы апхуэдэ лыгъэ кыздрихари. Да-хэлини гу лъытат и дэльхур кыдэщIыну зэрыхьэзырми, нэхъри зи-гъэхьурт.

Исмел и быным ГъуэгулI я къуэшу къамыбжми, Хьэбалэрэ Гуа-щэпсрэ ар кызыэрамыгъэхамэр, я хьыджэбз цыкIум и дэльхуу кы-зэралгытэр Думэсарэ и напщIэ тель зэпытт. Абы ищIыIужым абыхэм зэтIолъхуэныкъуэу щIалэ цыкIуитIи яIэт. Ахэр иджыпсту гущэм хэль-ми, «кыдэкIуэтеймэ, си къуэ закъуэр абыхэми къуэшу ябжынущ», – жиIэу иригуфIэрт Думэсарэ.

Нэхъапэхэм, Инал щыпсэум, Думэсарэ и къуэм теухуауэ апхуэдэ гузэвэгъуэхэм хэттэкъым. Ауэ, и щхьэгъусэр IэщIэкIа нэужь, ГъуэгулI и къэкIуэnum хуабжыу иригузавэ хъуат, дэтхэнэ анэми хуэдэу. Думэса-рэ и гурыгъухэр фIыуэ ящIэрти, Хьэбалэрэ Гуащэпсрэ ГъуэгулI хуаб-жыу кыыхуэгумащIэхэт, я хьыджэбз закъуэм прамыдзыхыу ягъафIэрт. Ахэр хуейт Думэсарэ и гуныкъуэгъуэхэр, зымащIэкIэ нэхъ мыхъуми, дагъэпсынщIэну.

Инал дунейм ехыжа нэужь, Исмел къуэль псори зэуэ сэтей къэ-хъуащ. Исмел сыт щыгъуи ибзыщIырт зэкъуэшитIым яку дэльхэр: зэрызэлымыхъэри, и шынэхъыщIэм и къуэ ГъуэгулI абы зэримыль-хукъуэри. Дэтхэнэр жыпIэн? Уеблэмэ и унагъуэм хьэблэм хуалэ лъагъу-ныгъэм, зэгъунэгъу зэхушытыкIэ хьэлэмэтым Исмел псалъэмакъ къригъэкIащ. А псалъэмакъыр кыщцригъэжьари Хьэбалэрэ Гуащэпсрэ я дежт.

Махуэ гуэрым Хьэбалэ мэкъуауэ дэкIыу Исмел хуэзащ. Гурыщхъуэ гуэрхэр ищIми, зэкъуэшитIым яку илъа псалъэмакъым дахэ-дахэу щы-мыгъуазэ Хьэбалэ, Исмел и гуапэ ищIын, тIэкIуи зыдигъэIэпыкъун му-рад иIэу, жриIащ:

– Ярэби, Исмел, тхьэмахуэ махуэм лы зыщыплI щIыхьэху сщIыуэ мы гъэм Инал мыгъуэм и бынунэм мэкъу тIэкIу сахуеуэн си мурадщи, щIалэ нэхъыжь цыкIур нэбгъэкIуамэ, нэгъуэщI мыхъуми, лъэпсылъэр кытхурихьэжIынт.

ЗыпхрилыгъукIыу Хьэбалэ еплъри, Исмел дыджу жиIащ:

– Хэт уэ къольгэуар Инал и унагъуэм мэкъу уахуеуэну? Уи щхьэм ухуеуэжыфащэрэт уэ мэкъу, нэгъуэщIхэм уахуемыуауэ!

Апхуэдэ жэуапым пэмыплъа, уеблэмэ апхуэдэ дыджагъ Исмел дилъагъуну зи щIыхьэпIэ кыыхьыхуа лIыр, жиIэнур имыщIэу, кыкы хъуащ.

– А зиунагъуэрэ, ара, – къригъэжьащ Хьэбалэ, зызэман зэ и гур кы-зэрыгъуэтыжри, – щIымахуэм яшхын мэкъумылэ ямыIэмэ, унагъуэм я Iэщ тIэкIур яфIызэтелIэнкьэ?! Мы жыпIэр...

– Зэтрыреллэ зэтеллэмэ, куэду фЫщ! – Іэшиудащ Хьэбалэ и псалъэхэр Исмел гуэрым. – СыткІэ уи Іуэху хэль уэ абы?

Хьэбалэ и Іупэхэр пІэжбажьэ мыхьумэ, зы псалъи пидзыжыфакъым. Ар щилъагъум, Исмел и псалъэм пищаш:

– А, сигу къэкІыжыртэкъыми, пэжу, абы япІ а зинэкІэ къальхуа щІалэжь цІыкІур уэ уи хамэкъым. Сэ зэрызэхэсхамкІэ, ар уи щхьэгъусэм и быдзышэ ефаш. Хьунуш мэкъу уахуеуэми, нэгъуэщІ зыгуэрхэр яхуэщІэми.

Ар жиІэри, Исмел кІэбгъу зищІыжащ. Хьэбалэ и жьэр Іурыхуауэ щытт, зэхихар гущІыхьэ щыхьуарэ Исмел и Іуэхур зыІутыр къыгурымыІуауэ. Махуэ псом гуауэу игу илъащ абы къыжриІахэр, зэми иринэщхьейуэ, зэми иризэгупу. Хьэбалэ Іуэхур зытетыр къыщищІар пщыхьэщхьэрщ: мэкъуауэ къыкІыжу пщэдджыжьым екІуэкІа псалъэмакъыр и щхьэгъусэм хуиІуэтэжа нэужькІэщ.

– Алыхь, лЫ, укІуэри хьэдзыгъуанэм къуацэкІэ ухэуамэ! – и щхьэгъусэм къыжриІахэр и жагъуэ зэрыхьуар и фэм къиІуатэу, жиІащ Гуащэпс.

– Ар сыт щхьэкІэ, зиунагъуэрэ?

– Зи щхьэкІэр пщІэркъэ, сымыгъуэ? Мы жылэм удэмыси ущымыпсэуи хуэдэщ уэ! А щІалэ цІыкІур япІыну къызэрахь лъандэрэ зэлъихьэжыркъым а унагъуитІыр. ЗэкІэлъымыкІуэуи, Инал тхьэмыщкІэр дунейм ехыжащ. Ей, а Фаризэти... а Фаризэт!.. Аращ псори зи кІэм къыкІар!

– Сыт Фаризэт и лажьэр, цІыхубз хьарзынэ хуэдэщ...

Гуащэпс гьэщІэгъуэн гуэру и щхьэгъусэм еплъащ:

– Уа, цІыхухьу, уи фІэщу жыпІэу ара ахэр, хьэмэрэ мы къекІуэкІхэм зыри хьумыщІыкІыр пэж?

– Нэхъ пасэу псалъэмакъ гуэрхэр си тхьэкІумэ къищырхьат, ауэ...

– «Псалъэмакъ гуэрхэр си тхьэкІумэ къищырхьат», – зыпищІыжащ Гуащэпс и щхьэгъусэм. – Думэсарэ тхьэмыщкІэр малІэ-мэхьуж жытІэу пщыхэлъам лъапэ къишиякъым а зи гугъу пщІым. Дапщэрэ бжесІа Исмел и щІалэ цІыкІухэм, хьэблэ щІалэ цІыкІухэр зэхэту, ГьуэгулІ «Уэ удыдейкъым, гьуэгум утелъу укьагъуэтащ», жалэу къызэрырахьуэныр?

– А зиунагъуэрэ, ар сыт щІа, зэкІужа сфІэщІащ. Апхуэдэ дыдэу я Іуэхур кууэу си пщІыхьэпІи къыхэхуакъым!

– Алыхь, къыхэхыхуами, арамэ-тІэ! Исмел апхуэдэ дыдэуи зэкІуэкІыну къыщІэкІынтэкъым, зэтрихуащ а цІыхубз хьарзынэу жыхуэпІэм.

Хьэбалэ, и щхьэр хьэлъэу игьэкІэрахьуэрэ, пщэфІапІэм щІэт пасэрей пхьэ гьуэлъыпІэшхуэм и кІапэм пытІысхьащ. Ар щыст, и щхьэр ІитІкІэ фІиубыдыкІыжарэ хуабжьу хэплъэу. «Пэж дыдэу, – мы жылэми мы хьэблэми сьдэмысми ярейщ сэ!» – жиІащ абы, и адэр къызэрыщІыхьами гу лымьытэу. Гуащэпс, къэгузавэри, зигьэІуэлъэуащ. Хьэбалэ къыдэплъеймэ – и адэр къыщхьэщытт, ней-нейуэ къеплъу.

– Къысхуэгъэгъу, ди адэ, зэхэсхакъым укьызэрыщІыхьар...

Къетмырзэ, тІэкІуи губжьауэ и къуэм еплъри, и нысэм жриІащ:

– КІуэ плъэт, нысащІэ, сыту пІэрэ уи гуащэжьым ищІэр?

Гуащэпс, пщэфІапІэм къыщІигьэкІыну и тхьэмадэр зэрыхуейр къыгурыІуэри, зэуэ зыкъыщІригьэхаш.

– Сыт къэхьуар, щІалэ, сыт апхуэдиз гупсысэм ухэзыдзар, уи адэр къыщІыхьами гу лъумытэжу? – щІэупщІащ Къетмырзэ.

– Зыри кьэхуакъым, ди адэ... Сыт кьэхун?

– «Кьэхуар сыт?» жысІэри сыноупщІащ сә!

Хьэбалэ кьыгурыІуащ и адэр фІырыфІкІэ зэрыфІэмыкІынур икІи Исмелрэ езымрэ яку илҕа псалҕэмакъыр жримиІэжу хуаакъым.

Къетмырзэ хьэлтәу шатәри, и Іә ижыыр ину иридзыхаш:

– Армә Іуэхукъым, нәгүэщІ зыгуэр кьэхуа, унагүэм хьэрггә-шырггә кьихуа сфІэщІри сыгузэват, – лыжыыр и пашІәкІэ щІәгу-фІыкІри, щІәкІыжыну бжәр Іуиха щхьәкІэ, кьызэтеувыІэжащ:

– Ахәр Исмел и псалҕэкъым, абы жиІам тумыщІыху, мурад хьарзынә пщІащи, мэкью хуеуә нысащІәм, псапәщ. Хьарзынәу гукьәкІ пщІащ. Ауә умыггәгүвә.

Къетмырзэ пщәфІапІәм кьыщІәкІыжри, пщІантІәм дыхьэжащ. Абы и гур здәжамрә Іуэхур кьызэрыщІидзамрә шурә льәсрә я зэхуакут. Араггәнщ хуабжью арэзыуә и пашІә дахитІым Іә дилтәурә пщІантІәм дәкІыу ищхьэрәкІэ щІриггәзыхар.

Тхьэмахуә махуэм щІалитху хуәдиз щІыхьэху ищІри, Хьэбалә Думәсарә и Іәщым яшхыну гә мэкьюр хуприггәупщІащ, имыггәгуващәуи кьыхуишәжри хузәтрильхьэжащ. Мэкьюауә щІыхьэхуми, Іәнащтәми, мэкьюр кьыщришыжми Хьэбалә абыхәм здишаш ГьуәгулІи. ЩІыхьэхум хәтахәми езы Хьэбали зэрамыгуггәуә, икьукІә ІәкІуәлҕакІуәу кьыщІәкІащ щІалә цыкІур. Ләжыггә, гуггүехь щхьәкІә кьикІуәтынутәкъым ар. Мэкью щеуи, Іәнә шашти зыкІи кьемыхьәлҕәкІыу, кьехьәлҕәкІыпәми, закьримыггәщІәу абы махуә псом псы кьихьащ, льәпсылтәр кьахурихьәкІащ. Уәбләмә Іәнә шаштәкІә, псы кьихьын хуәмеймә, еувалтәурә хьарзынәу Іәнә ищтәрт. «Инал тхьәмьщкІә, кьызэрыщІәкІымыкІә, сә кьәслҕхуакъым жимыІәу, лы хуәдәу иггәсащ», егупсысырт Хьэбали адреихәри. ГьуәгулІ и ІәбәкІә ктудейми Хьэбалә хилтәггүәрт и адәм и хьәл. «И псәм ищІәу кьыщІәкІынт гьащІәшхуә зәримыІәр, здыхунәсым тәмәму хуиу-щиящ», – егупсысащ аргуәру гьунәгү лыр. Ахәр и гуапә хуәуәу, гүфІәрт ар.

Иналрә Хьэбаләрә зәггүнәггүхукІә кьуәшым хуәдәу зәбггәдәсат. Иджы Хьэбалә мурад быдә ищІат езыр псәухукІә кьәнахәм и нәІә ятриггәтыну, зэрылҕәкІәкІә защІиггәкьуәну. Ар и боршу ибжырт. Арат мэкьюауәри кьызыхәкІар. Иужьрей махуэм, мэкьюр кьыщрашыжым, Хьэбалә ГьуәгулІ арәфыпсыр ириггәубыдащ, щІалә цыкІум и эфІәкІыр здынәсыр иггәунәхуну. ГьуәгулІ арәфыпсыр иггәпкІакъым. Адыгә псалҕәжыым утетмә, ГьуәгулІ лы хуәт. «Алыхьым и шыкуркІә, мыбы и щхьә бадзә трихужыфынущ», – жиІащ Хьэбалә игукІә, икІи унәм кьәкІуәжа нәужь, щІалә цыкІум дилтәггүахәр и гуапәу и щхьәггүсәм жриІэжащ. Абы Гуащәпси щымыгүфІыкІыу кьәнакъым.

Думәсарә и мэкьюр и пІә ириггәзәггәуә, Хьэбалә езым и мэкьюр кьышәжыну пщІантІәм кьыщыдәкІым, Гуащәпс псы пәгунитІ телтәу кьыдыхьәжырт. И фызыр хуабжью зэрызәхәуар щилтәггүм, гум кьыкІри еупщІащ:

– Сыт, кьэхуаІа, хьәмәрә?..

– Алыхь, кьэхуну псор кьэхуауә си гуггәмә...

Гуащәпс кьыхуиІуәтгәжащ псы кьыггәхуәапІәм деж Фаризәт зэрыщыхуәзари абы кьыжриІахәри. Фаризәт Гуащәпс псыхьә зэрыкІуәм гу щылытәм, езыми зы пәгун кьыпхуәтәри, псы кьихьын хуәдә, псынәм

зылуигъэхуаш. Сэлами-чэлами хэмыту, и нэгу кыыхуигъазэуи кьемып-
льу, Фаризэт жиІаш:

– Уэ слІо, нысашІэ, зыри кыыбгурымыІуэу ара, хьэмэрэ дауэ уи
Іуэхур зэрыщытыр? СлІо а уи щхьэгъусэм си нысэгъуу щытам апхуэди-
зу зыщІригъэлІалІуэу уи гугъэр?

– А сэ сылІуэу сызэгъэжамэ нэхыфІт абы нэхърэ, жыпІэ хьэдэ-
гъуэдахэр сыт, Фаризэт? – псэ хэмытыжым хуэдэу зэщІэдиящ Гуащэпс.

Фаризэт, дыхъэшх нэпщІ зищІри, и псалъэхэм кыыпищаш:

– Ар жызыІэр сэракъым, си псэм хуэдэ, зэрыжылэу жаІэ, плъэкІмэ,
жумыгъэІэ!

АдэкІэ нысашІэм кыыпидзынум пэмыпльэу, Фаризэт псы кьри-
гъахъуэри кІэбгъуу зищІаш. Гуащэпс и мурадащ а псалъэмакъыр и лым
жримиІэжыну, арщхьэкІэ нэгъуэщІхэм ягъэхъыбару зэхихыж нэхърэ,
езым кыыбгъэдэкІуэу зэхихмэ нэхъ фІэтэмэмащ.

– Я сэ си тхъэу сэ сипщ, мы уафэмрэ мы щІылгэмрэ зэлъэмыІэсу
зэтэзыІыгъэ ди Алыхышхуэ, сыт мыгъуэу пІэрэ мы зэлІзэфызым мы
цІыхубз насыпыншэм кыыпахыну зыхуейр? Алыхъри динри ямыщІэжу,
апхуэдизу щхьэ хыйм икІа мыгъуэ а тІур? – гынэнащ Гуащэпс.

Хьэбалэ, зыкъомрэ зыри жимыІуэу хэпльэу щыта нэужь, щІэуп-
щІаш:

– Сыт-тІэ жепІар?

– Сыт жесІэн, езыр зыхуейр кыызжиІэри, си жьэр схузэщІэмыхыжу
сыщыту, екъури ежьэжаш.

– А сэ зи хыбар зэхэсхам ягъэпсэунукъым Думэсарэ тхъэмыщкІэр.
Алыхышхуэм гущІэгъуу кыыхуищІ!

– Алыхыым псоми кыытхуищІ, – щІигъуащ Гуащэпси.

Абы кыыфІимыгъэкІуэу, Хьэбалэ гум итІысхъэжри, губгъуэмкІэ
иунэтІаш.

Гуащэпс кІэщІидзамкІэ зэфІигъэкІакъым а махуэм Фаризэт и
Іуэхур. Думэсарэ фІыщэу кьэзымыльагъуу цІыхубз гуэрым зыхуигъазэ-
ри, кыызыфІимыгъэІуэхуурэ ириІуэкІаш:

– А-а, Иналыжь тхъэмыщкІэ мыгъуэ, сэ жысІэм кьедалуэу, уэ
укъишами нэхыфІти... И лІыр щІильхъэну хущІэмыхъэ щІыкІэ, джэду
гъунэгъурыпщу мо Хьэбалэжыым зыкІэрищІаш си нысэгъуу щыта нэ-
жэсым. Ара мыгъуэщ ди хьэблэм псалъэмакъыу дэлъыжыр!

Абы нэхъ кыыфІимыгъэкІуэу, кыызэрызэтеувыІагъэшхуи щымыІэу
ежьэжаш Фаризэт. Абы фІы дыдэу ищІэрт ар зыжриІа цІыхубзым
нэхърэ нэхъ бзэ лалэ жылэ кІыхыым зэрыдэмысыр. А зым и мы-
закъуэу, зэшыпхъухэр псори апхуэдэт. АбыкІэт жылэ кІыхыым ахэр
зэрыщыцІэрыІуэри. КъищынэмыщІауэ, Инал кыыщишэнум щыгъуэ
жылэм зэрахъэу щытащ абы къишэнур Фаризэт нобэ ар зыжриІа
цІыхубзыр арауэ. А хыбарыр зыгъэІуари езы зэшыпхъухэрат. Фаризэт
ищІэрт а цІыхубзым жриІахэр зы сыхъэт нэхъ дэмыкІуэу, езыр зыхуей
тІэкІуи щІыгъужауэ, къуажэм дэз зэрыхъунур. Апхуэдэ дыдэуи хъуащ:
шэджагъуи нэсатэкъым а хыбарыр Дисэрэ Радымхъанрэ я деж кыы-
щысыжам. Зэхэзыхахэми а псалъэмакъыр зэхуэдэу къащыхъуакъым.

– Хэт, зиунагъуэрэ, апхуэдэ хьэдэгъуэдахэхэр кьезыхъэкІыр?

– Азалыхъ, зыгуэр щыжаІэм зыгуэр щыщыІэм! НэгъуэщІ зыгуэрым
щхьэкІэ сыту жамыІэрэ-тІэ?

– Хэт и гугъэнт Думэсарэ апхуэдэу кыыщІэкІыну!

– «Нэдым и щхэр умытIатэу, хьэ илэрэ ху илэрэ кьэпщIэну-кьым», – жиIащ пасэрейм.

– Азалыхь, Думэсарэ нэхрэ зы мастэкIэ мынэхьыфI а Хьэбалэжь-ри. Сыт, на, ар зищIысыр? Инал тхэмыщкIэм шынэхьыщIэм хуэдэу илэгьуащ псэухукIэ. Ара-тIэ шыгьупIастэм кьиубыдыжыр?

Псалгэр зэ ежамэ, зэфIэкIащ, псом хуэмыдэу ар щыпщIым деж. Абы кьэгъазэ иIэкьым. Апхуэдэу хьуащ Думэсарэ и Iуэхури. Дисэ, псалгэмакьыр щызэхихым, нэгьуэщI хузэфIэкIынутэкьыми, тIысри гьащ и гу бампIэр игьэтIысыхукIэ, Радымхъан шыуаныжьым хуэдэу зэщIэуфIыцIащ, икIи мурад ищIащ, и Iэпэ кыпекIуэкIыххэмэ, ар Фаризэт хуимыгьэгьуну, псалгэмакьыр кыщцежыар, апхуэдэ делегьэ зигу кьэкIынур хэтми кыгурыIуати. Ауэ, хьэблэ фызыр зэгурыIуам хуэдэу, а кьекIуэкIхэр Думэсарэ шабзыщIырт. АрщхьэкIэ, зым ибзыщIщ, тIум ябзыщIщ, псоми ябзыщIын? Псалгэмакьыр Думэсарэ дежи кьэсащ. Кьэзыхьари ГьуэгулIщ. ГьуэгулIи ар щызэхихар цIыкIу джэгурщ. Бжэпэм здытетым, абы зы щIалэжь цIыкIу кьеупщIащ щэхуу:

– Фи нанэ лIы зыхигьэхьэжа?

– Сыт абы кыкIырт? – щIэупщIащ ГьуэгулI щтэIэщтаблэу.

– Абы кыкIырт умыщIэу ара? – дыхьэшхащ адреири ину, ауан мащIи и псалгэхэм щIэлъу.

– СщIэркьым, – и щхэр игьэсысащ ГьуэгулI, абы фIы льэпкь кьызэримыкIырт гукIи псэкIи зыхищIауэ.

– Мо фи гьунэгьу Хьэбалэ кыыхьэхьэжауэ аращ ягьэхьыбарыр. Фи дадэ и пIэкIэ Хьэбалэ фи деж щыпсэуну аращ.

ГьуэгулI зэуэ зэхэуащ. Ар гьыуэ кьэкIуэжри, псори и анэм жриIэжащ. Думэсарэ кьиIэта хьэдагьэм хьэблэ фызыр ду-у жиIэу кы-зэхуишэсащ. Ар щыст, зэкуэфуэрэ пыхьэу, и щхьэгьусэр дунейм щехь-жам нэхрэ нэхь Iейуэ игьеижу.

– Сыт мыгьуэ кьэхьуар, си хьыджэбз цIыкIу, мыпхуэдизу уи гур хэзыгьэщIар сыт? – жиIэу Дисэ тIэурэ-щэрэ Думэсарэ еупщIа щхьэкIэ, абы жэуап кьитыжыфьыртэкьым. Сытми, зызэман зэ Думэсарэ кьэпсэлящ:

– А, Дисэ, сэ сыщIэпсэужын щыIэкьым, зэ лIэгьуэ сщIэлыщи, сылIэрэ сызэгьэжмэ нэхьыфIщ.

Радымхъан гурыщхьуэ ищIри, бжэ кьуагьым гьыуэ кьуэт ГьуэгулI еупщIащ:

– Сыт, си псэ тIэкIу, кьэхьуар, уэри уи анэри мыпхуэдизу щхьэ фыгьрэ?

ГьуэгулI псори жиIэжащ. Дисэ гьырт, Думэсарэ бгьэдэтIысхьауэ, ауэ Радымхъан, апхуэдизкIэ кьэгубжьати, гьынуи кьару иIэжтэкьым.

– Мы псалгэмакьыр ди деж кьызэрысрэ махуэ зыщыплI хьуащ, – жиIащ Iуащэпс, – кьэса щхьэкIэ, зэадээкьуэм, Думэсарэ яфIэ-псэкIуэдщи, жалэнури ящIэнури ямыщIэу щысу аращ. Апхуэдэ делегьэ дьдэ жалэуи яIуатэуи зэхэсахьым иджы фIэкIа! Си тхьэмадэр мы-зыгьуэгу Iейуэ кьэгубжьащи, зы бэлыхь имыщIащэрэт, жызоIэри согу-завэ.

– Имани дини сиIэкьым, сэ ар Фаризэт хуэзгьэгьуу щытмэ! – кы-ыхьащ псалгэмакьым Радымхъан. – Сэри, мыбдеж щыс тхьэмыщкIэм зэхихмэ жысIэу, си дзэ шыуэ арат, армыхьумэ махуэ зытIуц мэхьу а псалгэмакьыр зэрызэхэсхрэ. НэгьуэщI схузэфIэмыкIмэ, и щхьэ-цыр кьизмыфыщIыкIмэ, Алыхь сиIэкьым! Зэ щигьэтыж хьуну мы

цІыхубз нэжэсым!.. Хьэмэрэ мыр дауэ Іуэху, сымыгьуэээрабг! – УвыІэжыртэкьым Радымхьан.

– Абы Іиман иІэ мыгьуэкьым, Іиманыншэр шынагьуэщ! – и нэпсыр щІилгьэщІыкІыурэ жиІащ Дисэ.

Шэджагьуэ нэужь нэблаггьэхукІэ зэхэсащ фызхэр. Думэсарэ яфІэхьэлгьэти, Радымхьан абы кьыбгьэдэнэри, адреїхэр зэбгрыкІыжащ. Дисэ жиІащ, нэхъ пщыхьэщхьэ хьумэ, зэ кьытригьэээжыну. Гуашэпс и щхьэгьусэ Хьэбалэ дэсу шрихьэлІэжым, Іуэхур зытетыр жриІэжащ. Хьэбали, куэдрэ мыгупсысэу, и адэм деж щІыхьэри ечэнджэщ. И кьуэм жиІар щызэхихым, Кьетмырзэ Есэнкьулхэ я лгьэпкьым и нэхьыжь дыдэ Аслгьэмырзэ деж кІуащ. Кьетмырзэ пщІантІэм кьыдыхьэу щилгьагьум, Аслгьэмырзэ кьыпежыащ.

– Уэ еблаггьэ, Кьетмырзэ, еблаггьэ, хьэщІэ ихьэгьуэ дыдэу тхьэ пхуэсІуэнщ.

– ФІыкІэ диблаггьэ, Аслгьэмырзэ... – мащІэу Іэнкун хьуащ хьэщІэр.

Абы нэхьрэ Аслгьэмырзэ фІыуэ нэхьыжьти, щхьэтэч ищІу зытекІухьа Іуэхур кьыхуемыгьэжьэну шэч кьытрихьэжауэ арат Кьетмырзэ.

– Неблаггьэ, уэ Іуэху уимыІэу укьэкІуакьым, – тригьэчыныхьащ бысымым.

– Пэжщ, сиІэщ Іуэху, Іуэхушхуэ! – жиІэри, Кьетмырзэ и гур нэхъ кьызырэгыуэтыжауэ гуэщ жьауэмкІэ щіунэтІым, Аслгьэмырзэ идакьым.

– УнэмкІэ ныщІыхьэ, а уэ укьыщІэкІуам сэри зыгуэр хьызощІыкІ... НакІуэ унэмкІэ.

ЛыжытІыр куэдрэ щысащ, жылэм дээ хьуа, фызабэм и напэр зыгьуэлгьый псалгьэмакь мыфэмыщым тепсэлгьыхьу. ТІуми зэрылгьэжыну хуэдэу ящІэрт ар зэрыщІри, Думэсарэ цейнэпейкІэ игьэІуну Фаризэт зэриутІыпщари. ТІуми, я гум щІыхьауэ, я жагьуэ хьуат ар.

– Мыбы хэкІыпІэу иІэр зыщ, Кьетмырзэ, – хуэм дыдэу кьригьэжыащ Аслгьэмырзэ, – зэман дэкІын хуейуэ аращ. Зэман дэкІынщи, зэрыщІыр ялгьагьунщ. Мыдрейуэ, а Іимани дини зимыІэж ди кьуэшми абы и щхьэгьусэми сэ быдэу сепсэлгьэну укьызогьэгугьэ, дяпэкІэ апхуэдэ псалгьэмакь дунейм кьытемыхьэн щхьэкІэ!

– Тхьэр арэзы кьыпхухьу, Аслгьэмырзэ, пэжщ жыпІэр, ауэ, сэ тхьэ соІуэ, лгьэпкьитІми ди напэр трихауэ!

– Трихынкьым, Кьетмырзэ, зы щхьэлгьащІэ щхьэ куцІыншэ трихын напэкьым дэ диІэр. Делэ кьызыхэмыкІ щыІэкьым. Делэщ, сыт епщІэн?

– Пэж мыгьуэм, уэлэхьи, пэж дыдэ!

Псалгьэмакьыр зэкІэ абдежым шаухащ. Ауэ лгьыжытІми я пщІыхьэпІэ кьыхэхуакьым куэд дыдэ дэмыкІыу ар нэхъ иныжу кьаІэтыжыну.

Думэсарэ сымаджэ щыхьуам и еІуанэ махуэм абы я деж шыгу кьыдыхьащ. Шыгум кьыкІа лІитІыр цІыхубзхэм яцІыхуртэкьым. Ауэ ахэр зэрыхьэщІэр кьыщІат Дисе, лІитІыр кьыщІыхьэнми пэмыпльэу, я гьунэгьу хьыджэбзыр Аслгьэмырзэ деж игьэжащ. Аслгьэмырзи куэдрэ зыпигьэплгьакьым. Ар кьэсынми ирамыгьажьэу, езы Дисэрэ Радымхьанрэ щІэкІри лІитІыр хьэщІэщымкІэ щІашащ. ЖраІащ Думэсарэ

сымаджэу зэрыхэлъыр, иджыпсту лъэпкъым я нэхъыжьыр кърагъэшэну зэрагъэкIуар. ХьэщIэхэри, жаIэшхуэ щымыIэу, еблэгъащ. ЛлитIыр ЕсэнкIул Инал фIыуэ илъягъуу шыта и ныбжьэгъухэрт: гъунэгъу къуажэм къикIа Астемыррэ балъкъэр Мэштайрэт. Ахэр зэгурыIуэри къэкIуат Инал тхэмыщкIэм и унагъуэм и Iуэху зытет зрагъэщIэну, я щIалэ цIыкIу ГъуэгулI къыщIэупщIэну, IэнэщIуи къэкIуатэкъым ахэр, Мэштай гъэгъуауэ зы шыкIуалтыр бэлыхъ къыздишат, Астемыри псэууэ зы гъэлгъэхуэ и гупкIэм ист.

ХьэщIэр я закъуэу шамыгъэсын щхъэкIэ, ГъуэгулI абыхэм я деж игъэкIуат Дисэ. ЩIалэ цIыкIу щIыхъар зэуэ къацIыхуакъым Мэштайрэ Астемыррэ.

– Фишхэр щIэстIыкIыну? – еупщIащ хьэщIэхэм ГъуэгулI, щэныфIэ дыдэу, хабзэ хэлъу.

ЛлитIыр зэплъыжащ. Абыхэм ящIэрт Инал и пщIантIэм цIыхухъу балигъ зэрыдэмысыр, ефэ-ешхуэ щысынуй мурад яIатэкъым, ауэ Инал и щхъэгъусэр сымаджэу хэлъу къызэрырихьэлIам абыхэм я Iуэхур нэхъ гугъу къищIат зыкъомкIэ. ЯщIэнур ямыщIэу здэщысым, ЕсэнкIулхэ я нэхъыжьыр хьэщIэщым къыщIыхъащ. ХьэщIэхэр щилъягъум, лIыжьыр тIэкIуи къэуIэбжьащ, тIэкIуи Iэнкун къэхъуащ.

– Мыр сытым фыкIыхъа, Астемыр? Мы Мэштай дэнэ къипха? – гуапэу сэлам абыхэм ярихаш Аслъэмырзэ.

– Сыт уи узыншагъэ, Аслъэмырзэ, сыт фи псэукIэ? – япэу къэпсэлящ Астемыр. – Тхэ дыгъэIэ, Инал тхэмыщкIэр дунейм зэрыхъжрэ сыхъокIуэ-сыкъокIуэри сыхъэмыс. Иджы, зымахуэ Балъкъэр сыхъокIуэуэ, Мэштай сыхуэзати, фIыгъуэр Тхэм кыхуищIэ, сигу къоуэ, мы ди ныбжьэгъужьым и унагъуэм зэ дибгъэхъэфарэ дащIэбгъэупщIамэ, жиIати, къытеддзэри дыкъэкIуащ. ДыкъэкIуа щхъэкIэ, ди нысэ цIыкIур сымаджэу къыджаIати, ди жагъуэ хъуауэ дыщысу арат.

– Ину берычэт бесын, си хьэщIэ лъапIэхэ, хабзэщ я ныбжьэгъуу шытам и унагъуэми щIэупщIэу. ПщIэ фщIащи, ди Тхэшхуэм пщIэ къыфхуищI! Ди нысэ цIыкIуми зегъэгукъыдэмыж. Абыи, Алыхъым жиIэмэ, и узыншагъэр зэфIэувэжынщ.

– Тхэм псынщIэу зэфIигъэувэж! – кыхыхъащ псалъэмакъым Мэштай.

– Дотэ, хьэщIэхэм яшхэр щIэстIыкIын? – еупщIащ ГъуэгулI лъэпкъым я нэхъыжьым.

– Iэу, ПытIыкъ, услъагъуртэкъыми, уэри ущIэси, – къыпыгуфIыкIащ Аслъэмырзэ, ГъуэгулI щилъягъум. Аслъэмырзэ сыт шыгъуи и гуапэ хъурт езым щхъэкIэ щIалэ цIыкIум Дотэ зэрыжиIэр. Апхуэдэут и адэри къеджэу зэрыщытар, и анэри къызэреджэр.

– ТIэ, сэ сыхъуэнщи шыхэр щIэстIыкIынщ, – жиIэу ГъуэгулI къыщыщIэкIым, Астемыр идакъым.

– Зэ умыпIащIэ, ПытIыкъ.

Астемыр, мащIэу хэгупсысыхъри, Мэштай зыхуигъэзаш:

– ТIэ, Мэштай, дыкIызыхуэкIуахэр апхуэдэу дыкIыщрихьэлIакIэ, щIэттIыкIынкъым дышхэри. НысащIэм дыщIэупщIэнщи, дежьэжынщ.

– ФыщIэупщIэнщ нысащIэми, ауэ фежьэжынкъым, – идакъым Аслъэмырзэ. – ФыкъыщыкIуакIэ, тIэкIу дыщысынщ. Моуэ си дежкIэ дыкIуэнщи, дызэбгъэдэсынщ. Апхуэдэу фезгъэжэжынукъым. Елдари къеддженщи, дызэхэсынщ.

– Сыт и узыншагъэ Елдари? Сыт щлауэ сымылъэгъуарэ!.. Инал тхъэмышкIэр зэрыщымыIэжрэ си адыгэ ныбжьэгъухэри нэклуэ-жыркъым щакIуэ, – къэпсэлъащ Мэштай. – Си щхъэкIэ си гуапэ дыдэ хъунт, мыбы дыкъыщыкIуакIэ, Елдари слъэгъуамэ.

– Дэгъуэщ, Мэштай, – арэзы хъуащ Астемыри.

– ТIэ, ПытIыкъ, уэ кIуэи, Елдар ди дежкIэ нэклуэну жеIэ, дэ дыкIуэжынщ, – жиIэу Аслъэмырзэ щIалэ цIыкIум зыщыхуигъазэм, Астемыр ней-нейуэ ГъуэгулI еплъащ:

– Уа, Аслъэмырзэ, емыкIу сыкъыгумыщI, мы щIалэ цIыкIур Инал и щIалэ закъуэр армырауэ пIэрэ? Аращ жысIэнуи тIэкIу сфIэинщ, аракъым жысIэнуи...

– Аращ, Астемыр, ара дыдэщ! Ди ПытIыкъ иныжь хэхъуэкIэ ещI, иныжь хэхъуэкIэ! – щIалэ цIыкIум и щхъэм Iэ дилъащ лъэпкъым я нэхъыжьым.

– Тобэ ярэби, тобэ! – хуабжыу игъэщIэгъуащ Астемыр. – Гурыщхъуэ сщлауэ соплтыр дыкъызэрыщIыхъэрэ. ЕI, Иналыжь мыгъуэ, Иналыжь мыгъуэ, сыт нэхърэ нэхъ къищтэнт мыр мыпхуэдэу лIы хъуауэ илъягъуну! – Астемыр зригъээзэкIри, ГъуэгулI гу зылърымыгъатэу, и нэпсыр щилъэщIыкIащ. – Хуабжыу и нэ кыыхуикIырт сабийм, нэрылъагъут и насып зэрыхэмылтыр.

– Егъэлеищауэ кыыхуикIырт, – и щхъэр ищIащ МэштаикI.

– Сыт мыгъуэр пщIэн-тIэ, а псори Алыхъ унафэщ, – арэзы хъуащ Аслъэмырзи.

ХьэщIэщым кыщIэкIыжри, лIищыр Думэсарэ дежкIэ щIыхъащ, щIэупщIэну. Ахэр щыщIыхъэм, Думэсарэ кыызэфIэтIысхъэну и мурада щхъэкIэ къехъулIакъым.

– Хэль, нысащIэ, хэль! – идакъым Астемыр. – Сыт ухуэдэ, тхъэм жиIэмэ?

– Тхъэр арэзы кыфхухъу, – и щхъэр ищIащ Думэсарэ.

Думэсарэ хьэщIэхэр япэхэм зэрэ-тIэурэ игъэхъэщIауэ щытати, гугъуши демыхъу къищIыхужащ.

– ТщIакъым усымаджэуи, нысащIэ, мы ди ныбжьэгъужь мыгъуэм и унагъуэм сыт я псэукIэу пIэрэ, жытIэри арагъ фитлъагъуну, – жиIэри Мэштай гумащIэу, нысащIэм и узыншагъэр игу зэрыримыхъыр игъэпщIкIумэ нэхъ къищтэу, къэпсэлъащ.

Думэсари, «Тхъэр арэзы кыфхухъу» жыхуиIэу, аргуэру и щхъэр ищIащ. ХьэщIэхэр куэдрэ щIэтакъым сымаджэм деж. Ахэр нэщхъейуэ кыдыхъэжащ пщIантIэм. Дисэ сымэ кыщIашыжати, Астемыр шыгум илI шыкIульгыр гъэгъуар кърихри Дисэ еупщIащ:

– Мыр дэнэ тхъымэ нэхъыфIу пIэрэ, Дисэ? Мыр мы ди ныбжьэгъу къуэщхъэ щIалэм къахуишащ, сэри зы гъэлъэхъу кыздэсшащи, ар модэ чэтымкIэ сшэнщ.

– Абыхэми фыхэтын хуеякъым, Астемыр, – жиIэу Аслъэмырзэ кыщригъажьэм, Мэштай идакъым:

– Щхъэ дыхэмыту, зиунагъуэрэ, апхуэдэ хабзэкъэ!

– ХабзэкIэ хабзэщ, Мэштай, ауэ гугъу зевмыгъэхъами ягъэ кIынтэкъым.

Диси хьэщIэхэм ину фIыщIэ яхуищIырт, я ныбжьэгъу мыпсэужым и унагъуэм апхуэдэ гулгытэ кызырыхуащIам щхъэкIэ. Ар кызырыкIауэ икIи къэгумэщIауэ хъуахъуэрт, псалъэ IэфIу ищIэхэм я нэхъыфIыр кыыхищыпыкIыурэ. Диси Радымхъани гуапэу сэлам ира-

хыжри, хьэцІэхэр щІантІэм кыдэкІыжащ. Щыхубзхэр имыльагъуж щыхьум, Астемыр хьэлъэу щатэри, Аслъэмырзэ зыхуигъэзащ:

– Алыхьым и къарур инщ, Аслъэмырзэ, ауэ а сэ слъэгъуа нысащІэм ишх мы дунейм телъыжу кыщІэкІынукъым.

– Нихъэсащ, – хуабжьу нэщхъейуэ хьэцІэм и псалъэр диІыгъащ Аслъэмырзи.

ЗытэлайкІэ псори щым хъуащ.

– Исмел дауэ щыт, сыт и узыншагъэ? – щІэупщІащ Астемыр.

Аслъэмырзэ къригъажьэри, Исмел и Іуэхур зыІутыр хьэцІэхэм яжриІащ.

– ЩІалэ цІыкІур кызыэрихьарщ ямыдэр. Езы Инал тхъэмыщкІэр щыпсэуми ираудэкІащ зэлІэфызым, иджы нысащІэр щІым ирахуж. Мы дунейм теткъым дызэрыпэлъэщ.

– Уэлэхьыр Алыхьым и цІэщ, ар нэхъыкІэм! – хьэлъэу щэтащ Астемыр. – ТІэ, а нысащІэм нобэ зыгуэр кыщыщІ хъужыкъуэмэ, щІалэ цІыкІур дауэ зэрыхъунур?

– Аракъэ Іуэхушхуэр, Астемыр. Ауэ – дылъэпкъщ, ди шынэхъыщІэм бын щищІакІэ, щІалэ цІыкІури ди лъэпкъ хъуащ, зыгуэр кы-хуэдгупсысынщ.

– Алыхьыр арэзы кышхухъу...

– ТІэ, ди лъэпкъ напэр зытетхыжын? Къамылъхуами, мес, япліащ, щІалэшхуэ цІыкІу хъуащ. Ар сытым хуэдэу щІалэ ахьырзэман цІыкІу езыр.

Мэштай, жаІэм едаІуэу, щымт. Ар хуабжьу хэплъэрт. И нэгү кыщІигъэхъэжырт япэ дыдэу Инал щыхуэза махуэр, гузэвэгъуэм къришауэ зэрыщытар, абы и ужькІэ ныбжьэгъу-къуэш зэрызэхуэхъуар. ИпэжыплэкІэ жыплэмэ, Мэштай ахэр зэи щыгъупщэртэкъым.

Мэштай а зэрыщыму, модрей тІур уэршэрурэ, нэсахэщ Аслъэмырзэхэ я деж. Куэбжэпэм Елдаррэ ГъуэгулІрэ къапэплъэу щытт. Мэштайрэ Астемыррэ гум къеувэхри, я ныбжьэгъум гуапэу ІэплІэ хуащІащ. Нэрыльагъут ахэр зэрызэхуэзэшар, гукІи псэкІи фІыуэ зэрызэрыльагъур. Апхуэдэ цІыхухъу лъагъуныгъэ зыкъом щІауэ ильагъужатэкъым езы Аслъэмырзэ дадэ. Арагъэнт зы дакыкыэкІэ абыхэм мащІауэ щІехъуэпсари.

Елдар хьэцІэхэр игъэкІуэжакъым а жэщым, и ныбжьэгъухэр къриджэри, псори Аслъэмырзэ и хьэцІэщым щызэхэсащ. Пщэдджыжьым, къульшыкъушхуэхэм деж, Аслъэмырзэ хыбар кърагъэщІащ Думэсарэ зэрыщымыІэжымкІэ. Мэштайрэ Астемыррэ къанэри, Думэсарэ и дыуэщІ махуищми хэтащ.

Думэсарэ и хуэІухуэщІэхэр зэфІэкІа нэужь, Есэнкъул Аслъэмырзэ лъэпкъым нэхъыжьу исыр зэхуишэсащ, зеиншэу къэна щІалэ цІыкІум, ГъуэгулІ, и унафэ ящІыну. ХьэдэщІэлъхьэм къэмыкІуа щхьэкІэ, нэхъыжьхэм ягъакІуэри, зэІуцІэм Исмел кърагъэшаш, хуабжьу фІэмыфІу. Ауэ ар и закъуэу къэкІуакъым. Нэхъыжьхэр и лІым кыщІыхуейр и тхьэкІумэм щидырхъэм, и щхьэгъусэми гъусэ зыкыыхуищІащ.

Езым фІэкІа нэгъуэщІ цІыхубз зэрыщымыІэр щилъагъум, Фаризэт нэхъыжьхэм кІуэуэ яхэтІысхьэнт? ЖаІэхэр зэхихын хуэдэу, кІэлындорым зы плІанэпэ зыщыдигъээзэгъащ. Абы пэмыжыжьэу мыдрей плІанэпэм ГъуэгулІ къуэст, гырнэІурэ гукъыдэж лъэпкъ имыІэу. ЩІалэ цІыкІур и фэм итыжтэкъым. Мы махуэ зытІушым и ужькІэ нэпс кыщІэкІыни иІэжтэкъым абы, щыст зэщыджэу, зэээмызи хьэлъэу

хэцэтыкыу. Фаризэт абы еплъырт, зылуригьэлгьэдэну хьэзыррэ теплы ильагьуи зэрымыхьур и фэми кыбжилау.

Исмел кышцыхьэу и пЛэм цизагьэм, Аслъэмырзэ хуэму, нэщхьейрэ и псалгэхэр ерагькИэ кыдришеиф кьудейуэ, кьригьэжьаш:

– ТЛэ, си шынэхьыщцИэфИхэ, лъэпкъ щыхьукИэ, сыт тцИэн, мыпхуэдэ гузэвэгьуи кылылыкьуокИ. Нобэ кьытлыкьуэкИа гузэвэгьуэр псоми ди зэхуэдэщи, дызэгьусэу зы унафэ тедмыщцыхьу хьунукьым. Аращ фыкьыщцезджар. Мыбы кьегьэкьуэкИ-негьэкьуэкИ куэд щыхьалыни щылажьым. Мы зейншэу кьэна сабийм зы щхьэегьэзыпИэ кыхуэдмыгьуэту хьунукьым. Сэ сыкьапштэмэ, мыпхуэдэу тцИымэ тэмэмц жыслэну пыухькИауэ зыгуэри сиЛэжьым. Зыми схутеубыдэжьым. Фэ сыт жыфИэн, зы щхьэ нэхьрэ щхьитИ, жиЛаш пасэрейм.

Псори щыму зэхэст. Зыми ищцЛэртэжьым жиЛэнур. АтЛэми, ахэр фИуэ щыгьуазэт Инал щцалэ цыкьлур ипИну кызэрихь махуэ лъандэрэ и шынэхьыжьымрэ абы и щхьэегьусэмрэ ар ямыдэу кьагьэхьея псалгэмажьым, зэкьуэшитИыр дахэ-дахэу зэлымыхьэу, нэхьыщцЛэрдунейм зэрехьжам, иджы Думэсарэ тхьэмыщцкЛэр щылЛам тлури зэрыдэмыхьам, а псори кызэрыкыу нобэ зи унафэ ящцИну щыызэхуэсар щцалэ цыкьлур зэрыарам. ТЛэ, сыт а кьомым и ужькИэ жыпИэнур?..

Сыт хуэдиз псалгэмажь нэхьапэм кьемыкьуэжькИами, Думэсарэ псэут, сабийр губгьуэжьым кьинатэжьым. Иджы-щэ? Арат псори зэгупсысыр. Есэнкьулхэ икьукИэ зэрыИыгь лъэпкъыу, я мэ зыщыуа ямыгьэгуащэу, яку псалгэмажь кыдэмыхьэуэ кьекьуэжькИащ игьащцИэ лъандэрэ. Ауэ, гьуэгум телуэ кьагьуэта сабийр ипИну и шынэхьыщцЛэм кызэрихьар ямыдэу, Исмелрэ Фаризэтрэ кьалэта хьэргьэшыржьэм Есэнкьулхэ я лъэпкъ льягьуныгьэри зэрыИыгыныгьэри хуабжьу кыгьэцЛэсхьат. Езы Исмел зыгуэрурэ пэльэщынкИи хьунт, ауэ Лэмали гьуэгуи зыхуамыгьуэтыр Фаризэтт. Апхуэдэ цыхьубз инат дыдэ нобэр кыздэсым Есэнкьулхэ я лъапсэ зэи кьихьатэжьым. Мы иджыпсту зэхэхэм ящыцу зыри хуейтэжьым ар псалгэгу ищцИну. Е, нэхь тэмэму жыпИэмэ, цыхьухьухэм я щхьэ тральхьэртэжьым мо цыхьубз кьанлым и жьэр кьатЛэщцИну.

– СлЮ, зыри жыфЛэркьыми? – щцЛэупщцЛаш Аслъэмырзэ, щысхэр зырызыхьхэу кызэхиплгыхьурэ. – Кьимыльхуами, мы щцалэ цыкьлур ди шынэхьыщцЛэм кьуэ ищцЛаш, ди унэцЛэр иритащ. ИпЛаш ерэ-фИэрэ кыгыруылуэ хьухукИэ. ТЛэ, иджы дыдымей тцИыж хьуну ар? – жиЛэу нэхьыжьым кыхьу щришажьэм, абы и псалгэр Исмел пиупщцЛаш:

– Ар сэ зэи сыбжакьым дыдейуэ, ноби сыбжынужьым, Аслъэмырзэ! Мыбдей физэхуэсахэми ар ди лъэпкъ фхуэщцИну кышцЛэжьымкьым. Тхэзэгьэнужьым ар дэ. Ди закьуэжьым, хэт и лъэпкъи аращ, ящымыщ яхэзагьэжьым. Ар хабзэу игьащцЛэми кьокьуэжькИ, ди деж щыпэублэжьым, ди дежи щыкьлэухькьым. Абы щхьэкИэ гугьу зыщцЛэвгьэхьын сльягьуркьым сэ.

– Ди деж щыпэублэжьым, ди дежи щыкьлэухькьым бын зимыЛэ Лым бын кьихьрэ ипИу! – икьуэтыркьым Аслъэмырзэ. – Уэращ хэт нэхьри мы сабийм щхьэкИэ нэхь зил узын хуея. Уи шынэхьыщцЛэщ мыр зыпИну кьэзыхар! Лъэпкъыр лъэпкъ щхьэкИэ, уи анэ кьильхуар уи анэ кьильхуащ!

– Къызгурылуэркъым сә фә къомыр фыкъезыхьәкI уейсейр! Сә диным сыщIкIри жысIәхәр щIыжысIәри сощIәж, Аслъәмырзә. Мы псалъәмакъыр къыщежъа япә махуә лъандәрә зы мәскъалкIи шәч сиIакъым си лъэныкъуә фымыхъуну. Си шынәхьыщIәм ищIа длагъәм хуәдә тIысу цIыху къыхуәгупсысынтәкъым. АтIә, си адәжь-си анәжьым игъащIә лъандәрә зәхуахьәса мылькур мо щIаләжь цIыкIум къыхуәзгәнән хуейуә, хьэмәрә си адәжь-си анәжьыр зыщIәлIыкIа унәм ар къыщIәзнәнү ара? Ара къыспәвубыдыр? Си шынәхьыщIәр бын хуейуә щытамә, си бынхәм ящыщI кьыщтә хъунутәкъә? Фә фи щхьәм хузәфIәмыкIын сә къыспәвмыубыд!

– Дәнә-тIә иджи мо сабийр здәтхыну къытхуәбгъәувыр?

– Абы сә си Iуәху зыкIи хәлкъкъым!

– Ар мыхъунщ, Исмел. Мыхъун жумыIә.

– Сә мыхъун лъәпкъ жысIәркъым, фәращ мыхъун жызыIәр!

Исмел кьәтәджыжри пәшым щIәкIыжыну бжәм щынәсым, Есэн-къулхә я лъәпкъым и нәхьыжъ дьдәм къыкIәлтыкIуә Нащхъуә кьәп-сальәри пхъашәрә хуабжъу дьджу жиIащ:

– Къәгъази тIысыт, щIалә! Мыр слIо, вы е шы кIуәдауә кьәт-лтыхъуәжыну дызәхуәса уфIәщIрә уә?! ЦIыху гъащIә, ухуей-ухуәмей-ми, ди лъәпкъ хъуа щIалә цIыкIу и унафә тцIыну аращ нәхьыжъым дыкъыщIриджар. Мы уә кьәбгъәкIуәкIхәр кьезәгъыркъым. Уи адәм укыщыхәкIым къыплысыпхъәр къыуитри, хабзәм тету дахә цIыкIуу унагъуәу уигъәтIысыжащ. Уи адә-анәр зыщIәлIыкIа унәми, абы щIәлI мылькуми уи Iуәху лъәпкъ хәлтыжкъым. Хәлтыжкъым цIыхугъәкIи, хабзәкIи, шәрихьәткIи. Иджышту а псори цIыхугъәкIи, хабзәкIи, шәрихьәткIи зейр мис а уи шынәхьыщIәм ипIыну къыхъа сабийрщ. Ар фIыуә зыгурыгъаIуә!

Лъәпкъым ис нәхьыжытIыр къызәрыгубжъар щалъагъум, щысхәр зыуә Исмел тегуплIащ:

– Уа, Исмел, ипәжыпIәкIә, мы дыщIызәхуәса Iуәхур икьукIә Iуәхушхуәщ икIи Iуәху хьәлгәщ. Мо сабийр пхәә дакъәжъкъым, зы махуәм къапшәу, етIуанә махуәм, ухуәмеймә, дәпшу хыфIәбдзәжыну!

– Тәмәм дыдәу жыпIакIә, тхә пхуәсIуәнщ! Мы псалъәмакъыр кьәб-гъәхьейн хуеякъым япә махуә дьдәм щыщIәдзәуә. ЦIыхум ямыщIәрә ямыләжрә ищIатәкъым икIи иләжьатәкъым Инал тхәмыщIкIәм.

– Псалъәмакъ кьәпIәтын и пIәкIә, уи шынәхьыщIәм и гуфIәгъуәр дәпIәтамә, арат нәхь екIури, нәхь дахәри. Иджи сыт, зы махуә дәкIыркъым мыхъун гуәрхәр, емыкIухәр уәрамым къыдәвмыхьәу!

– ТIә, мо щIаләжь цIыкIум си адәм и мылькур щэфтыным, сә сыкъәвмышәу щхьә евмытарә? Сыт сә мыбы сыкъыщIәфшар? – зыкьритIащ Исмел.

– УкъыщIедджар, си псәм хуәдә, иджыри кьәс екIуәкIа псалъәмакъым кIә иIән хуейуә аращ, – къыхыхьащ Нащхъуә гуәрыр Iуәхум. – ДыкъәзыгъәщIауә дызыгъәлIәжыну Алыхьым и цIәкIә тхә пхузоIуә, нобә и ужькIә мы сабийм теухуәуә уә псалъәмакъ кьәпIәту щытмә, лъәпкъым ущымыш! СылIәмә, си напIәр къызәтепхыжыну щытми, абы и ужькIә узыбгъәдзәмыгъәхьән! Ар быдәу зыгурыгъаIуә! Мыбдежым щысхәм ящыщу къыббгъәдыхьәри си хьәрәмкIә! Аращ сә жысIәнур, Аслъәмырзә.

Цыхухуу куэд яхэттэкъым Есэнкьулхэ лы шабэщ яхужыпІэну, ауэ Нащхуэ егъэлеяуэ пхъашэт. ЗэрыжаІэжымкІэ, ар и анэшымкІэ нэхъ кІуат, и анэ дэлъхум нэхъ ещхыт Есэнкьулхэ нэхърэ. НэхъыжьыгъэкІэ Аслъэмырзэ щІІэ хуашІми, Есэнкьулхэ я цыхухуэхэр Нащхуэ нэхъ шышынэрт икІи нэхъ фІэлІыкІырт. Ар куэдрэ къопсэлъэнутэкъым, куэдри къолІэлІэнутэкъым. Абы и хьэлыр мызэрэ-мытІэу ягъэунэхуат Есэнкьулхэ я нэхъыжьы я нэхъыщІи.

Апхуэдэу лы пхъашэ щхъэкІэ, Нащхуэ икьукІэ цыхуу зепІэзэрытт, жимыІэпхы жиІэнутэкъым, жиІами ещІыжынутэкъым. Исмел и гугъаш ар езым и телъхуэ, жиІэр фІэкъабылу. Апхуэдэу щІигугъар екІи фІыкІи нобэр къыздэсым зэкьуэшитІым я Іуэхум зэрыхэмыІэ-барт. Ауэ мис иджы къыгурыІуаш, адреј я унэкьуэщхэми хуэдэу, Нащхуэ зэрымыарэзыр Исмел ищІэхэмкІэ. Абы нэхъ игъэшынащ зэлІзэфызыр. Нащхуэ и псалъэхэр шызэхихым, нэхъыжьхэм я псалъэм япидзыжынІауэ дзыхъ имыщІу, Фаризэт кІэбгъу зищІри, Аслъэмырзэхэ къыщІэкІуэсыкІыжащ, игукІэ гыбзэу шыІэр зэрылъэкьыу яхуигъэшу. Исмел нэхъ еупІэхауэ гу шылытэм, Аслъэмырзэ и псалъэхэм пищащ:

– ТІэ, щІалэ цІыкІур афІэкІа имыгъепІейтеину дыщызэгурьІуакІэ, иджыри зы унафэ тщІын хуейщ. Ар и закьуэ унэ нэщІым къыщІэбнэну гуэныхъщ. Ар хъэкъщ. Апхуэдэу шыщыткІэ, хэт зришалІэми, зыгуэрым зримышалІэу хьунукъым. «Сабийр зешалІэ», – жытІэу дэ Исмел жетІэфынкъым, зришалІапэми, ар абы и деж псэуа цыхуунукъым. Сыт тщІэнур? Хэт деж екІуалІэмэ нэхъ зыхуей шы-хуэзэну?

Ари Іуэху тынштэкъым, уеблэмэ арагъэнут нэхъ хьэлъэр. Абыи зыкъомрэ тепсэлъыхъа нэужь, Есэнкьулхэ ящыщу лІитІ арэзы хуащ щІалэр зрашэлІэну. ИпэжыпІэкІэ уегупсысыпэмэ, а унагъуитІырт сабийр нэхъ зыхуэфашэри, зыхуей цыхуэзэнури. ИужькІэ ГьуэгулІ ираджэри къеупщІащ:

– Уэ, ШытІыкь, иджыри уцІыкІуш, уи закьуэ ущІэсыфынкъым унэм. Хэтхэ я деж укІуэмэ нэхъ къэпщтэну? Мис, Нащхуэ арэзыщ я деж уишэну, уэр нэхърэ куэдкІэ мынэхъыжьыу щІалэ цІыкІу яІэщ, ар дэджэгугъуи ныбжьэгъуи пхуэхъунуш. Хьэруни и жагъуэкъым я деж укІуэмэ. Пэжу, абыхэм щІалэ цІыкІу яІэкъым, хьыджэбз цІыкІуш, Хьэрун и къуэрылъхуу. Ари уи шыпхуу цІыкІуш, фызэрыгъэзэшынкъым.

ГьуэгулІ зыри жимыІэу шытт, и фэр пыкІарэ и нэпсхэр къыщІэжу. Абы къанэ шымыІэу зэхихат нобэ Есэнкьулхэ я нэхъыжьхэм жаІа псори. Зэхихати, и щхъэ мыгъуагъэ хуихыжьырт. Нобэт абы пэжыр къыщищІар, ар Есэнкьулхэ зэрамейр, ипэжыпІэкІэ «гьуэгулІ телъу къызэрагъуэтар». Ар зыкІи мынэхъ мащІэу къехьэлъэкІат и адэ-анэр зэрыфІэкІуэдэм нэхърэ. Псо дыдэр къыхуэмыубыдами, и сабий акъылымкІэ абы зыхищІат зэрыекІуэлІапІэншэр, лъэпкъи нэгъуэщІи зэримыІэр. Абы игъэундэрэщхуати, ГьуэгулІ къыжраІэхэми тэмэм дыдэу егупсысыфьртэкъым. Абы гукІи псэкІи зыхищІэрт мыбдеж шыс псори езым зэрихамэр, гушІэгъу къыхуащІ кьудейуэ зэрыарар, ари и адэ тхъэмыщкІэ дунейм ехыжам и хьэтыркІэ. ЕкІуэкІ псори абы апхуэдизкІэ гушІыхъэ цыхуэати, зы закьуэт зыхуейри, хьуэпсапІэу иІэри: иджыпсту къыте-

хуэу езыри лЭнырт, и адэ-анэм хуэдэу. Ар куэдкІэ нэхьыфІу кыльы-тэрт и ныбжьэгьу щІалэжь цыкІухэм «кьягьуэта» жаІэу кьрахьуэн нэхьрэ.

– Зыри жыпІэркьыми-тІэ, ШытІыкь? – щабэу щІэупщІащ Аслэьмырзэ.

ГьуэгулІ зыгуэрхэр жиІэну хэта щхьэкІэ, и Іупэхэр пІэжьэжьа мыхьумэ, зы псалэ закьуи кьыхудэшеякьым. Дунейм теттэкьым а дакьыкьэм ар ээщхь зи дамэхэр мыжэпхьыу абгьуэм кьихуа бзу шырым фІэкІа. Аслэьмырзэ щІалэ цыкІур зришалІэри, и щхьэм щабэу Іэ дильэурэ, жриІащ:

– Уэ лы ухьуащ, ШытІыкь, апхуэдэу уигу махэу, ар дауэ? Дэ догуфІэ, щІалэшхуэ хьуащ, жьдоІэри, уэ пщІэр сыт? Ей, ар хьункІэ Іэмал закьуэ зимыІэщ, ШытІыкь. Щыгьэт, умыгь, си псэ тІэкІу.

Аслэьмырзэ зригьээкІри, щІалэ цыкІум гу зыльримыгьатэу, и нэпсыр и ІэщхьэмкІэ щІилыэщІыкІащ.

Зыэман зэ, кьарууэ кьыхуэнэжа тІэкІур зэхуихьэсри, ГьуэгулІ ерагькІэ кьыдришеящ:

– Хьэуэ, Дотэ, сыкІуэнукьым зыщІыпІи. Дадэрэ Нанэрэ я унэм сыщІэсыжмэ нэхь кьэсщтэнущ. Фымыгузавэ, сыщІэсыфынущ си закьуэу...

Щысхэм иджыри зыри жаІэфыртэкьым. Ахэр ихьэхуат сабийм хэлъ фІэщхьуныгьэ инымрэ и адэ-анэр щыпсэуа унэр кьыгьэнэн зэри-мьдэмрэ. Ауэ, сыт хуэдэу щымытми, Нащхьуэ кьэпсэльащ:

– Ар хьункьым, ШытІыкь, ущІэсыфынкьым уи закьуэу. Хэти пхуэпщІэфІэн, хэти пхуэжьыщІэн? Ахэрщ дызэгупсысыр, армышьумэ уэ ушынэнщ жытІэу аракьым дэ. Сыт ущІэшынэнури, пэж дьдэу уэ лы ухьуащ! Ди деж унэкІуэнщ, мис мыбдеж унэ зыхьыблщ ди зэхуакури, ухуеихукІэ укьэкІуэжурэ фи унэми укьэплээнщ...

– Ди деж сыщІэсыжу, сыхуеихукІэ фи деж сынакІуэмэ... нэхь кьэсщтэнущ...

Щысхэр зэпльыжащ. Зыкьомрэ мамыра нэужь, Аслэьмырзэ кьэпсэльэжащ:

– Апхуэдэу щыхьукІэ, щІресыж зэкІэ я унэ. И закьуэу зэрымыпсэуфынур кьыгурыІуэмэ, псалэмакьым кьытедгьэээжынщ.

ГьуэгулІ мызэкІэ и унэм кьыщІэнэжащ, ауэ Хьэрун и пщэ быдэу иральхьащ щІалэ цыкІум кІэлыплыны. АбыкІэ абы и унагьуэм нэхь Іэмал яІэт.

МызэкІэ абдеж щызэфІэкІащ Есэнкьулхэ я нэхьыжьхэм я зэІущІэр. Абы щащІа унафэр а махуэ дьдэм хьэблэми жылэми зэльащІысащ. Ар хэт зэхихами и гуапэ хьурт, зэрыльэпкьыуи фІыщІэ хуащІырт. ЩІалэ цыкІур Есэнкьулу кьызэралытар, лы хьухукІэ япІыну я пщэ зэры-далъхьэжар цІыхугьэ нэст. ЗэІущІэм и пэкІэ зэрыжылэу яхущІэплырт Есэнкьулхэ. Абы и щхьэусыгьуэри зыт: зэрыжылэу ящІэрт Исмел ар уэрамым дихуэжыну, унэри мылькури кьытрихыжыну и ужь зэри-три, абыкІэ тхьэ Іуа зэриІэри. Абы щыгьуазэхэми ар зэхуэмыдэу кьащыхьурт:

– ТІэ, апхуэдэу делэ хьужащ, жи, Есэнкьулхэ, зы сабий щхьэкІэ игьащІэ льандэрэ яхьума я напэр зытрахыжыну!

– Уэлэхыи, умыщІэну кьэхьуну псор. Зы лъэныкьуэкІэ уегупсысмэ, а Исмели бгьэкьуаншэ мыхьуну!

– Дауэ зэрымышьунур бгьэкьуаншэ? И шынэхьыщІэмрэ езымрэ зэрызэхэкІрэ сыт и жыл щІа? ТІэ, мо сабийр дауэ уэрамышьым зэрыдэпхуэжыну?

Іэджэуи ягьэхьыбарырт ар. Иджы, мис, Есэнкьулхэ я лъэпкь унафэр щызэхыхым, куэдым я псэр псэхужат. Ауэ Исмел абыкІэ имыкІуэтыну жызыІэ зырыхэри щыІэт.

Хэти хуэмыдэжу Есэнкьулхэ я унафэм щыгуфІыкІар ГьуэгулІ зыдэс хьэблэжырт: Дисэ, Радымхъан, Гуащэпс сымэт. Ахэр пщыхьэщхьэм щІалэ цыкІум деж кьакІуэхэри кьэхьуэхьуащ икІи кьыжраІащ езыхэри лъэныкьуэкІэ зэрыщымытыну, яхузэфІэкІ псори кьызэрыхуащІэну.

– Азалыхь лъапІэу лъэщ, мастэм и кьумэт кьызэмышьэпкьІыну, сыкьакІуэрэ сыхуэпщэфІэну, сыхуэльэсэнум, – жиІэрт Дисэ-нанэ, гуфІэщарэ и Іупэхэр зэтемышьэжу.

– Дэри зыкІи кьыдэхьэпкьІыну кьым, Дисэ. Сыт щхьэкІэ кьыдэхьэпкьІыны, сымыгуэ, игьащІэ лъандэрэ мыбдежым дызэбгьэдэщ, и анэ тхьэмышькІэм хуэдэу сыкьэзылгьэгуа щыІэкьым. Азалыхь, си анэ кьильхуа си шыпхьум дзыхь хуэщІу щымыта, Думэсарэ мыгуэм зэрыхуэщІам хуэдэу, – дежурт фызыжыым Радымхъани.

– ТІэ, сэ кьызэхьэпкьІыны кьыффІэщІу ара? Сэ сыгунэгьу кьудейкьым – си быдзышэ ефащ щІалэ цыкІур, – мэгуфІэ Гуащэпси.

– Тхьэ, нанэ, сэри сыхуэпщэфІэну мэ си дэлъхум, – кьыхохьэ псалъмакьым Дахэлини, хуабжыу зыгьэхьыдэжэбзышхуэрэ хуэмышьІэрэ хузэфІэмыкІрэ щымыІэ хуэдэ.

Ар щызэхакІэ, цыхубзхэр мащІэу мэдыхьэшх. Дисэ хьыдэжэбз цыкІум и щхьэм Іэ дильэурэ щотхьу. ГьуэгулІ мэгуфІэ и шыпхьум апхуэдэ гулгытэ кьызэрыхуищІым щхьэкІэ. Апхуэдэу ахэр ГьуэгулІ деж щызэхэсащ хэкІуэтэхукІэ.

Ілгьэс зыкьом лъандэрэ кьэмышьуауэ, мы гьэ щІымахуэр пасэу кьэкІуащ, егьэлеяуи щыІэщ. Нэхьыжьхэми фІы дыдэу кьахуэгубзыгьыжыркьым иджы хуэдэу щІымахуэр уаеу щыщытар сыт щыгьуэми. Уэсыр куууэ кьытрильхьати, зы тхьэмахуэм щІигьуауэ Іэщри хьупІэм ягьэкІуэжыртэкьым. Уеблэмэ псыхэри зэщІэщтхьащи, былымым кьыхуахурэ псы ирагьафэ мыхьумэ, нэгьуэщІ Іэмал яІэжкьым.

ЩІымахуэр, уаеми, дахэт, махуэхэри дыгьэпст. Аддэ жыжэу кьыщыт кьуршыжьхэр узэрамышьэплъу дыгьэм полыд. ЩІымахуэм ахэр куэдкІэ нэхь гьунэгьу кьыщІауэ кьыпщохьу. ГьуэгулІ фІуэ илгьагуртэкьым ди кьурш абрагьуэхэр: абыхэм яІуплэхукІэ, и адэр игу кьэкІ зэпытт. И нэгу кьыщІыхьэжырт и адэр щакІуэ кьыкІыжу кьыщыкІуэжкІэ кьыхуиухь шыкьультыр бжыакьуэшхуэхэр. А бжыакьуэхэм ящыщ зыкьом я блыным фІэлыт, и адэм дыжынкІэ игьэщІэрэщІэжауэ, имыгьэщІэращІэу кьэнахэри я пкІэунэм илыт. И адэм кьыщІэнахэм ящыщы ГьуэгулІ нэхь зэрыгушхуэри нэхь зыхуэсакьри уанапхьэхэмрэ кьамышы ищІыну игьэхьэзыра фэ кІапэхэмрэт. Иджы езыри щэхуу абыхэм йолэжь. Зымахуэ ищІа кьамышыр езым хуабжыу игу ирохьыж.

Сыхьэт кьэс кьиштэм игьэтЫлбыжурэ сыт хуэдизрэ зэпишльыхьа а кьамышыр. «Мыхэр дадэ ильэгьуамэ, сытым хуэдэу гуфІанут», – жиІэрт игукІэ.

Зы тхьэмахуэ и пэкІэ щІидзауэ уанэ ещІ. Дауи, уанэр кьамышы-кьым, нэхь кьытохьэлъэ. Ауэ, нэхьыщхьэращи, и анэм кьызэрыри-гьэлъэгьуауэ щытам хуэдэу ещІ, зыри щыгьупщэжакьым. Аращи, щІымахуэ жэщ кІыхьым щысщ, уанэ ещІри. Инал зэрихабзэу щытам хуэдэу, пэшыр фІыуэ гьэплъауэ, дзапэ уэрэд тІэкІуи жиІэурэ, дэтхэнэ фэ кІапэми игури и псэри етауэ йопэщэщ.

Хуумыгьэфэщэну, щхьэзакьуэ гьащІэм зэуэ балигь ищІащ щІалэ цІыкІур. Нэхьапэхэм емьщхьыжу, зихьуэжащ и зекІуэкІэкІи и псалъэкІэкІи. НэгьуэщІ хьуащ и гупсысэкІэри, дуней еплъыкІэри. А псоми щыгуфІыкІырт Дисэрэ Радымхьанрэ. Фызыжьым, Іэмал игьуэ-ту, зэи кьигьанэртэкьым щІалэр зыгуэрхэм хуимыуцийуэ, зыгуэрхэм щІимыгьэдэІуу. Ауэ, сыт жримыІами, зыхуиунэтІыр зыт: цІыху хуэ-дэу дунейм тет, уи адэ-анэм яхуэфашэу щыт, жыхуиІэт. А псор езы ГьуэгулІи ищІэрт, апхуэдэут и адэ-анэ тхьэмыщкІэхэми зэрагьасэу щы-тар, ауэ, итІани, ар Дисэ-нанэм сыт щыгьуи шыІэ хэлъу едаІуэрт, икІи абы жиІэм тетт, япэм кьыгурымыІуэу щытари иджы кьыгурыІуэжу.

Зыпщэдджыжь, щІымахуэри и кІэм нэблэгьэпауэ, уэсышхуэ кьеса-уэ нэху кьекІащ. Аслъэмырзэрэ Нащхьуэрэ жьы дыдэу ежьат уэтэрым кІуэнэу.

66

ГьуэгулІхэ щыблэкІым, Нащхьуэ и шыр кьыжьэдикьуэри, и шы-нэхьыжьым жриІащ:

– Тхьэ пхузоІуэ, Дотэ, мы щІалэр дэ дыщыгугьам щыщымыІэу, – и щхьэр пщІантІэмкІэ ищІащ.

– Ар сыту? – кьыгурыІуакьым Аслъэмырзэ.

– А зиунагьуэрэ, нэху щакьым, сыт щыгьуэ мыр щыхунэсар уэсыр итхьуну?

Аслъэмырзэ и шыр бжыхьым нэхь ирихулІэри, и щхьэр игьэ-кІэрэхьуащ:

– Лы хьуауэ, тхьэ пхузоІуэ!

ГьуэгулІ пщІантІэри куэбжэпэри итхьуат, зыщигьэгьупщатэ-кьым бэкхьми псыунэми узэрыкІуэнэу лъагьуэхэр.

– Аращ-тІэ, мылІэ лы мэхьу жыхуаІэр! – жиІащ Нащхьуэ икІи, гушыІэрэ и фІэщрэ кьыпхуэмыщІэну, и псалъэм пищащ: – Ярэби, Дотэ, кьедгьашэрэ дгьэтІысыжмэ, дауэ уеплърэ?

Аслъэмырзэ, ней-нейуэ шынэхьыщІэм еплъри, и пашІэкІэ щІэгуфІыкІащ:

– Кьедгьашэмэ... жоІэ-тІэ!

Абы кьыфІигьэкІакьым Аслъэмырзэ.

– СІо, зыри жыпІэркьыми? – щІэупщІащ Нащхьуэ зытэлай дэкІауэ.

– Сытым теухуауэ?

– ПшытІыкь щхьэкІэ зыгуэр бжесІати...

– ЩІалашэ мыгьуэщІ! Кьедгьэшэнкьэ, моуэ илъэс зытІуш дэкІмэ! Тхьэ соІуэ, лышхуэм хуэдэу и Іэщри зэрехьэри и джэдкьазри хьарзы-нэмэ. Уэзгьэлъэгьуащэрэт Инал тхьэмыщкІэм и шыр! И цыпэр цІуужу, езы мыгьуэр щыпсэуам хуэдэ дыдэу зэрехьэкІэ, тхьэ соІуэ.

- Ямылейуэ сыщыгуфЫкІащ, зымахуэ псафэ ишэу срихьэлІати.
- Иналыжь мыгъуэм, куэдрэ зэрымпысэунур и псэм ищІа хуэдэ, па-сэу зыкъомым хуигъэІушат щІалэ цЫкІур.
- Губзыгъагъэ дыдэу ищІат тхьэмышцкІэм.
- Къимыльхуами, зришэлІащ. Ди къуэшым къимыгъэщІар тхьэм къыхупищэ!
- Іэмин!

Лъэпкъым я нэхьыжьытІыр щІалэ цЫкІумкІэ хуабжьу арэзыт. Куэдри ящІащ абы и хьыбар. Ауэ тІуми я гум гуауэу илът Исмел мо щІалэм апхуэдэу зэрыхуэдыджыр, и бынхэри ар ялгъагъу мыхьуу къызэригъэтэджыр. Лъэпкъым я нэхьыжьхэм я зэІушцІэ екІуэкІыгъам и ужькІи, Исмел къызэпхигъэІукІами, Фаризэт уэрамым щигъэхьыбарами, аргуэру псалъэмакъ гуэрхэр ялгъэІэсыжати, арат иджыпсту яхуэмыгъэу зытепсэлыхьыр Аслгъэмырзэрэ Нащхьуэрэ.

ГъуэгулІ и псэукІэр жылэ псом яфІэтельдыджэт. Ар ягъэхьыбарырт, Инал тхьэмышцкІэм и Іуэху зыгуэркІэ къэхъеямэ. Зыгъэхьыбархэри щыгуфЫкІырт. Ауэ, щІалэ цЫкІум и фЫщІэ къэІухукІэ, Исмелрэ Фаризэтрэ шэуэ ятехуэрт. Псыхьэ щыкІуэкІэ е къыщыкІуэжкІэ, цІыху зэрильагъуу, Фаризэт къэувыІэрти гыуэ, бжэуэ щытт:

– А, си тхьэмадэжь мыгъуэ, кІуэдыкІей мыгъуэти уи мылгъкуи уи лъапси. Хьэдрыхэ хабзэщыІэмэ, уи щхьэр бэным ебудэкІыу къыщІэкІын мыгъуэщ! ИгъащІэ псом зэбгъэпэщар хэт и хьэулей къызыхуэнар?!

Мызэ-мытІэу апхуэдэу абы ирихьэлІат хьэблэм щыщ Іэджэ. Иныкьуэхэр, Фаризэт ямыльагъу нэпцІ защІырти, блэкІырт, адреи нэхъ жьэ нахуэ зырызхэм яхуэмышчэу фыз къанлым зыгуэрхэр ирадзырт. Фаризэти зэи щІыхуэ къызытринэртэкъым: я нэщІыбагъкІэ хуабжьу якІалыбгэрт. Апхуэдэу Фаризэт ирихьэлІамрэ Исмел къызэпхигъэутІыпщыкІхэр зэхэзыххэмрэ жаІэрт, дапщэщми, зэлІэ-фызым аргуэру къээуат къызэралэгынур. Ахэр зэхихьхукІэ, Дисэ и щхьэфэцым зрисэрт.

Іур зэрыгъум дыгъур ирожэ, жыхуаІэр арати, гьатхэм, цІыхум и гуащІэгъуэу хадэ ящІэу, хьэблэм хьэлэбэлыкъышхуэ къыдэхьуащ. Махуэ псом хадэм ита щІалэ цЫкІур, ешарэ мэжэлІауэ, унэм къыщІы-хьэжа къудейуэ, Исмел и къуэ Едыдж къыщІыхьащ, къэгубжьбарэ зилыгъуэжу. Абы, и нэщхьыр зэхэукІауэ ГъуэгулІ къеплъри, дыджу жиІащ:

- Хадэ уошІэ-тІэ?
- СощІэ... Сыт абы щхьэкІэ?..
- Мэ-тІэ, пщІэмэ! – зишэщІри, и тхьэ къызэрихькІэ ІэштІымкІэ ГъуэгулІ къеуащ. – Мэ иджыри... иджыри!..

Мо щІалэ пІащэшхуэм гушцІэгъуэ лъэпкъ имыІэу ГъуэгулІ къыкІуэцІикъухьащ. Зыкъомрэ къиубэрэжъа нэужь, и нэхэр шынагъуэ гуэру къригъэжри, аргуэру зэ лъакъуэкІэ къыкІуэцІыпкІэжащ:

– КъызжиІакъым жумыІэж, гъуэгужьым къыщагъуэта, афІэкІа хадэм уихьауэ услъагъумэ, зэшэзэпІэу уизукІыхьынщ! Ар зы. ЕтІуанэу, гува-щІэхами, мы лъапсэм уизгъэсынукъым, нэхъ щІэх лъэныкъуэ зэбгъэзыхукІэ нэхъ уи фейдэщ. Нэхьыжьхэм ящІа унафэм сэ си Іуэху хэлъкъым, лъэныкъуэ зегъэз! ДэкІ мы жылэм, упсэуну ухуейуэ щытмэ!

Мыдрейуэ, ныщхьэбэ кьэхуар зыгуэрым жепІәу шытмэ, укьызылы-
нукьым! Уэ у-Есэнкьулкьым, Есэнкьули ухьунукьым!

НэгьуэщІ жимыІәу, Едыдж зигьэбзэхьыжащ. ГьуэгулІ и пэм кьиж
льым и щыгыныр хьэлэч зэтрищІат. И наклә щІәудари хуабжьу
бжьыбжьырт. ЗэшэзепІәу кьэхьуа Іуэхур абы и щхьэм щызэригьэзэ-
хуэнуи хунэсатэкьым, Дисэ шхын иыгыуу кьыщыщІыхам. Фызы-
жьыр, щІалә цыкІур щилъагьум, кьару лъапкь хэмылгыжу, а здэщы-
тым деж щетІысэхаш. ГьуэгулІ гьырт, гьырт щэхуу, и щхьэр итІкІә
фІиубыдыкІыжауэ.

– А-а, гуІәгьуэжь мыгьуэт, си псэ тІәкІу! Сыт кьыпщыщІар? –
ерагыуу кьыдришеящ Дисэ.

– ЗырикІ, нанэ, – хуэм дыдәу жиІащ ГьуэгулІ, – хадэм
сыкьыщикІыжым сылгьэпэрапэри сьджэлащ.

– Хьәуэ, си щІалә цыкІу, улгьэпэрапәу уджэлакІә апхуэдә удын
бгьуэтыркьым! АбыкІә сэ сыкьэбгьэпцІәну ухэмыт!

– Пэжщ, нанэ, сьджэлауэ аращ...

– АтІә щхьэ угьрә?

ГьуэгулІ, «сщІәркьым», жыхуиІәу, и дамэр дришеящ.

– Хэт кьоуар? – щІәупщІащ Дисэ, езыми и нэпсыр кьыщІәжу.

– Зыри, нанэ, сьджэлауэ аращ... пэж дыдәу...

Дисэ фІуэу гьыщ, бжәри, нэгьуэщІкІә щІәмыупщІәу щІәкІыжащ,
ГьуэгулІ кьәтәджу шхәну унафә хуищІри. АрщхьәкІә, сыт хуәдизу
мымәжәлами, щІалә цыкІур кьәтәджыфакьым. Ар Едыдж льякьуәкІә
зәуа и джабәм игьәбауэртэкьым, зригьәгьазэртэкьым, уебләмә щыпсчә
кьудейкІә игьәлІәну хуэдәу узырт. Куэд дәмькІыу Дисэ кьигьэзә-
жащ, Радымхьанрә Гуащәспрә щІыгыуу. Ахәри куэдрә хэтащ кьэхуар
кьащІәну, арщхьәкІә ГьуэгулІ заригьәумысакьым. Жәщыр хәкІуәтәху
щысри, цыхубзхәр щІәкІыжащ. Нәху щыхукІә ГьуэгулІ и наплә кьә-
хакьым, гурыму хәлъящ.

ЕтІуанә махуэм, нәхь жьыІуәу, былымыр дигьәкІри, Хьәбалә
кьыщІыхьащ ГьуэгулІ деж. ЩІалә цыкІум хуәмьшәчу абы жриІащ и
дзәжәр кьызэрезауәр. Хьәбали хэтащ ГьуэгулІ кьыщыщІар кьищІәну,
ауэ, сыт имыщІами, щІалә цыкІур кьыхуәумысакьым. Сымаджәм и
щытыкІәр игу иримыхьу, Хьәбалә кьуажапщәм дәкІуейри кьупщхьәкІә
Іәзәу лы гуәр дәсти кьришәхаш. Іәзәм, кьепльщ ГьуэгулИ, жиІащ:

– ЩІаләм и дзәжәналгытІ кьутащ.

Мазә псокІә хәлъящ ГьуэгулІ. Мазә нәужьми щІәх дыдәу зыкьы-
хуәужьыжакьым. Ар куәдкІә нәхь гьури фагыи хьуат, япәхәм хуә-
мыдәжу, икІи нәщхьеириләт. Хьәбләм дәсхәм гурыщхьуә гуәрхәр
ящІырт кьэхуамкІә, арщхьәкІә щІалә цыкІум заригьәумысыртә-
кьым. ГьуэгулІ сымаджә кІыхь щыхьум, хьәбләр ежәри и хадә тІәкІури
хуащІат. АрщхьәкІә абыи щыгуфІыкІыртэкьым: зәпымычу егупсы-
сырт адәкІә псәуа зәрыхунум, Едыдж кьыжриІахәм. «Сә мыр псәупІә
схуәхьуну кьыщІәкІынукуьым, сыцагьәпсәунукуьым, – егупсысырт
ГьуэгулІ. – Ауэ дәнә сыздәкІуәнур, дәнәкІә згьэзәну? Хәти дзыхь
хуәсщІыну си Іуәху зытетыр? ХуәсщІыпәми, сыт кьикІынур?»

Зәми игу кьихьәрт Дотә бгьәдәтІысхьәу псори кьызэрекІуәкІар
жриІәжыну, ауэ щегьуәжырт. ЖреІә, адәкІә-щә? Лыжьым хьәргьә-
шыргьә кьәләт. ИкІәм-икІәжым, сыт хуэдәу мыхьәбыршыбырами, сыт

хуэдиз лей къримыхами, Едыдж абы илщ, и кьупщхьэщ. «Сэ-щэ? Сэ сыхамэщ, гьуэгужьым телгьу кьагьуэта сызеиншэщ... Сыт си зэрэнкIэ лъэпкъым псалгьэмакъ кьыщIыхэслъхьэн хуейр? Пэжщ, сьзэзышэлIар псэужамэ, ахэри кьэхьунтэкьым... Е, нэгьуэщI мыхьуми, си анэр сиIэжамэ...»

«Анэ» псалгьэр и щхьэм кьызэрихьэу, и гур кьиузыкIащ щIалэ цIыкIум.

«Си анэ... Хэт сэ си анэр? Щхьэ мыгьуэ сыкьильхуагьэххэт, гьуэгужьым сыщытридзэжыном? Е... зыгьуэркIэ сыфIэкIуэда мыгьуэу пIэрэ-тIэ? СыфIэкIуэдами, щхьэ кьыслъымыхьуарэ?...»

ГьуэгулI, кьеузри IэщIыб щыхьуауэ, гупсысэ тIуащIэм зэщIи-убыдащ. Абы кьыхуэгьуэтыртэкьым и щхьэр здихьынур, ауэ фIы дьдэу ищIэрт афIэкIа мы жылэм дэсыж зэрымышьунур, гува-щIэхами, зэры-дамыгьэсынур, нэхь тэмэму жыпIэмэ, мы лъапсэм зэрырамыгьэсынур. Ар хьэкьыпIэкIэ пхыкIат.

Нэхуш нэблэгьэпауэ, мащIэу хилгьэфащ ГьуэгулI. Дыгьэр фIыуэ кьыдэкIуэтеяуэ, ар Iэуэлгьауэ гуэрым кьигьэушащ.

– Дахэлине! – кьыпыгуфIыкIащ ар, и нэхэр кьызэтрихьу кьыщIыхьар щилгьагьум. – Дахэлине, си шыпхьу цIыкIу, сыту сыпхуей дьдэу укьэкIуа!

– Уи мыхабзэххэу, иджыри кьэскIэ щхьэ ухэлъ? – кьыщыгуфIыкIащ абы хьыджэбз цIыкIур. – КьоузIарэ?

– Хьэуэ, си шыпхьу цIыкIу, сьзэрынэхьыфIщ, Алыхьым и шыкуркIэ. Ауэ гувауэ сыгьуэлгьыжауэ аращ.

– Сыт апхуэдиэрэ пщIар?

А ущIэр щызэхихьым, ГьуэгулI, кьызэхэуауэ, жиIащ:

– ПщIэн бгьуэтынкьэ!

– Уанэ пщIа хьунщ, тхьэ!

– КьэпщIащ, – кьыпыгуфIыкIащ ГьуэгулI, икIи и шыпхьу цIыкIум и щхьэм Iэ дилгьащ, щабэу, игуми и псэми кьызэрыбгьэдэкIыр езы хьыджэбз цIыкIуми зыхищIэу.

ГьуэгулI сыт щыгьуи хуэгумащIэт и шыпхьум, ауэ, зэи хуэмыдэу, ар нышэдибэ зэрыгумащIэм, зэрыбзэрабзэм гу лъумытэнкIэ Iэмал иIэтэкьым. Дахэлини абы гу лъитати, ар зыхуихьынур ищIэртэкьым. Ауэ хьыджэбз цIыкIур иригуфIэрт ГьуэгулI нышэдибэ ямылейуэ зэрынэфIэгуфIэм. Абы фIэфIтэкьым и дэлъхур нэщхьейуэ илгьагьуну. Зээмызэххэт ар, нышэдибэ хуэдэу, гуфIэжу абы щилгьагьур. ГьуэгулI и нэщхьыфIагьым и лъабжьэм щIэлъ псор хьыджэбзым и пщIыхьэпIи кьыхэхуэртэкьым, и гуи кьэкIыртэкьым дакыкьэ зытхух нэхь дэмыкIыу абы нэпс щIыIэ уэр зэрыщIигьэжынури.

– Дахэлине, си шыпхьу цIыкIу, сэ си гьащIэ псокIэ уэ зэи усщы-гьупщэнукьым. Сэ дэнэ сыщымыIами, си гум уизгьэхунукьым. Уэри, Тхьэм щхьэкIэ, си шыпхьу цIыкIу, зэи сызыщумыгьэгьупщэ, – зи ныбжь ирикьуа лIым хуэдэу псалгьэрт ГьуэгулI. – Сэ мы дунегьэм щызиIэр уэ зы закьуэрщ, быдзышэкIэ сыпыщIауэ. Быдзышэм куэд дьдэ кьеу-быд. Сэ нанэ кьызжиIэу щытащ зэпымычу: «Си псэ тIэкIу, Дахэлине цIыкIур уи шыпхьуш, фэ зы быдзышэ фефащ, зы быдзышэ фыщефакIэ, зы анэм фыкьилгьуа хуэдэщ». Сэ ар зэи сщыгьупщэжынукуьым, уэри зыщумыгьэгьупщэ!

ГьуэгулI, и псалъэхэр зэпигъэури, хуабжьу хэгупсысыхъащ, адэкIэ жиIэнур зэригъэзахуэу. Дахэлинэ жиIащ:

– ГьуэгулI, фIы дьдэу слъагъу си дэльхуфI, уэ сыбогъэшынэ, уэ урещхьщ уэсят къэзыщIыж лIыжьым! Сыт мы жыпIэхэм кыикIыр? СынолъэIу, апхуэдэу къызжумыIэ...

Апхуэдэу щIэхъуар езы цIыкIуми къыгурымыIуэжу, Дахэлинэ и нэпсым къызэпихъащ. ЩIыIэ техъэгъуэ къытехъам ещхъу, хъыджэбз цIыкIур кIэзыбгъэ.

– Хьэуэ, Дахэлинэ, сэ уэсят пхуэщIу аракъым, ауэ сэ мыгъуэу сежьэнуш. Сыкъызэрытынур зыхуэдизыр сцIэркъым. Ауэ, иджыри бжызоIэри, сэ дэнэ сыщымыIами, уэ сыкъыплъыгъуээнщ.

– Дэнэ уздэкIуэнур, уцIежьэнури сыт? – щтIэщтаблэу цIэупщIащ Дахэлинэ, и Iупэхэр мащIэу кIэзызу.

– Сэ сишхъу мы жылэм дэлъыжкъым, сыцагъэпсэунукъым мы лъапсэм. Сежьэнуш... Сежьэнурэ къэслъыхъуэнущ сыщыпсэун, ауэ, си шыпхъу цIыкIу, дызэфа быдзышэм и хьэтыркIэ мыр зыми жумыIэ. Сыкъэгъэгугъэ абыкIэ. Зэ щхьэгъэзыпIэ къэзгъуэртмэ, сэ хьыбар къозгъэщIэнщ, услъагъунщ сыкъакIуэурэ. АпщIондэхукIэ си щэхур дунейм къытумыгъэхъэ.

Дахэлинэ, зыри жимыIэу, къыщиудри гъащ. ЖиIэпэнуми, абы ищIэртэкъым ГьуэгулI жэуапур иритынур.

– Сыт-тIэ уцIэгъыр, умыгъ, уэ хъыджэбзышхуэ ухъуащ, – зэгъуэ езым Есэнкъулхэ я нэхъыжхэр къызэрепсэлым ещхъу, ар и шыпхъум епсалъэрт. АрщхьэкIэ Дахэлинэ зыри зэхихьртэкъым, щыст, нэпс щIигъэкIыу. Хъыджэбз цIыкIур, зыкъомрэ щысри, жиIэшхуи щымыIэу, щIэкIыжащ. Ауэ щIэкIыжын ипэ къыхуэу жиIащ ГьуэгулI и щэхур зэрихъумэнур.

А махуэ дьдэм ГьуэгулI гъуэгу зэрытеувэнум зыхуигъэхъэзыру щIидзащ. Абы къыздищтащ и адэм и фочымрэ и щIакIуэмрэ, унапхъэр, къамышы ищIыну фэ кIапэхэр, и адэм и къамэр, кIуэ жыпIэнур аракъэ, гъуэгум къыщыхуэщхьэпэжыну фэ зриплъ нэгъуэщI зыгуэрхэри. Зэригъэпэщтащ махуэ зытIущкIэ хурикъун гъуэмыли. Игъэхъэзыра-хэм аргуэру зэ фIуэ хэплъэжри, зыхуэарэзыжу, игукIэ жиIащ: «Мыбы зыщIыпIэ сытридзэнщ, адэкIи Алыхъым жыхуиIар хъунщ. Си натIэм къритхам сыхуээнщ».

ЕтIуанэ пщэдджыжьым жьыуэ ГьуэгулI и шы-уанэр зэтрильхъэри гъуэгу теуващ, здэкIуэри здигъээнур имышIэу.

ГьуэгулI зэрыщIэмысыр шэджагъуэ мыхъуу къищIащ Дисэ. Ауэ ар зэкIэ уэим ищIакъым фызыжьым. ЩIалэм и хьэлт шым шэсрэ губгъуэхэр къызэхикIухъу, мэххэм тIэкIу щыщакIуэу. Ауэ, жэщым къыщемыкIуэлэжым, нанэм гузавэ къищтащ. Апхуэдэ зэи къэхъуатэкъым. Нэху щыхукIэ жеякъым Дисэ. Мызэ-мытIэу къэтэдджыжурэ ар ГьуэгулI и унэмкIэ плъат, ауэ, щхьэгъубжэм нэху къыдидзу щимылъагъукIэ, щIыхъэжырти щыст, и напIэр къыхуемыхуэ.

ЩIалэр къыщымыкIуэжым, Дисэ пщэдджыжьым Радымхъан дежкIэ екIуэкIри жриIащ ГьуэгулI жэщым къызэрытар. Радымхъани къэгъуэващ. ТIури зэгъусэу ГьуэгулI и унэм къэкIуащ. Унэбжэр Iухат, хьэпшыпхэм щыщ гуэрхэри мащIэу къетхъужьат. А махуэми, къыкIэлъыкIуэхэми щIалэр къыщымыкIуэжым, гузэвэгъуэр яIэу,

хьэблэр кызэрехьэжыащ. Хьыбарыр Есэнкьулхэ шалгьэIэсым, ахэри кьэгүзэващ. Аслгьэмырзи, щIыIэ-щIыIэу зыгуэрхэр игу кьэкIри, шыуаныжьым хуэдэу уфIыщIащ. Сыт хуэдизкIэ заримыгьэумысами, ГьуэгулI зэрымыджэлэр, атIэ Iуэхум зыгуэр зэрыхэлгыр иджы абы хьэкьыу пхыкIащ. И пэшым щIэсхэр щIигьэкIри, Аслгьэмырзэ и закьуэу щысащ куэдрэ, щысащ, кьэлыбарэ и фэм имытыжу. ИужькIэ, зыкьом дэкIауэ, Нащхьуэ кьриджащ. Нащхьуи куэдрэ зыпигьэп-лякьым ар, ауэ шынэхьыщIэми и теплгьэр щIагьуэтэкьым. Аслгьэмырзэ фэ зэрырипльамкIэ, ари щыгьуазэт кьэхьуам. Нэхьыжьым кIыхь зригьэщIакьым:

– Мыр слIо, шынэхьыщIэ, Есэнкьулхэ ди тетыгьуэр щэщэжу ара? Хьэмэрэ кьэхьуар сыт? Нобэр кьыздэсым тхьума ди лгьэпкь напэр мо щIалэгьэ цIыкIухэм трахыну ара? Сыт лгьэпкьым кьытщыщIар? Е сэ зыгуэрхэр кьызгурымыIуэу ара?

Нэхьыжьым и псалгьэуэр тэмэм дыдэу зэкIэлгыгьэкIуэфыртэкьым. Арщилгьагьум, Нащхьуэ, абы и гум емыуэу, кьэхьуар дахэкIэ гуригьэIуэн мурад иIэу, кьригьэжыащ:

– Пльагьуэрэ, ди нэхьыжьыфI, дунейми гьащIэми зехьуэж. Дэри жьы дыхьуауэ кьыщIэкIынущ. Сэ сщIэрт сыкьызэрэбджэнур. ФIыуэ сщIэрт. Дэ кьуэш тщIа ГьуэгулI ежьэжащ. Ар здэкIуар зыми ищIэркьым. Ауэ аракьым нэхьыщхьэр. Нэхьыщхьэр уэ ущIэгүзавэрщ. ЩIалэгьуалэр, сыт хуэдэу пщIэ кьытхуащIу фэ зытрамыгьауэми, кьыдэдэIуэжыркьым. Ахэр хуейщ езыхэм я хабзэкIэ псэужыну. Абыхэм я щхьэм зыгуэрхэр иральхьащи, абы пхутекIынукуьым. ЛгьэщIыгьуэр и кIэм ноблагьэ, Дотэ, лгьэщIыгьуэ зэхьуэкIыгьуэ кьэскIэ хабзэщIэ кьэу-нэхуу жалэ, щIалэгьуалэм езым я хабзэ ягьэувыж.

– Уэ, Нащхьуэ, апхуэдэу щыжыпIэкIэ, сэ абы пэздзыжын щыIэкьым. Нэхьыжьхэм ди псалгьэ кIуэщIрымыкIыж нэхьэрэ дылIэрэ дызэгьэжмэ нэхьыфIщ. Апхуэдэу щыхьуакIэ, моуэ тщIымэ нэхь тэмэму кьыщIэкIынущ. ЩIалэр, ГьуэгулIщ жыхуэслэр, кьыкьуэкIыжу Iуэхум и тэмэмыпIэр кьатщIэмэ, ди нэхьыжь напэр зыми тредгьэхынкьым. Сыт хуэдэ лгьэщIыгьуэ кьэмыунэхуами, лгьэпкьыр лгьэпкьыщ, абы и напэр сыт щыгьуи ихьумэжын хуейщ, и хабзэр зэрихьумэжым ещхьыркьабзэу. Ар щIалэгьуалэми кьагурыIуэнщ, хуейми, хуэмейми! Аращ сэ жьыслэнур.

ГьуэгулI зэрэжьэрэ мазэм щIигьу дэкIауэ, абы и хьыбар псори Да-хэлине и адэ-анэм яжриIэжащ, адэкIэ ар хьэблэ псом зэлящIысащ. АдэкIэ жылэми Iуэхум и пэжыпIэр кьащIащ.

Дисэ фIыуэ гьащ, гьыри, нэмэз ищIыну тетIысхьауэ щIалэ цIыкIум тхьэ хуелгьэIуу щIидзащ, Азалыхьгалэм абы гущIэгьу кьыхуищIыну. ГьуэгулI «зэрыкIуэдар» щызэхахым, Исмел и кьуэ нэхьыщIэ Едыдж кьагьакIуэри, Инал и унэм кьыщIагьэтIысхьащ.

Абы и ужькIэ а унагьуэр Iыхьлыми благьэми ябгынащ.

КьыкIэлгыкIуэнущ

МЫКЪУЭЖЬ Анатола

*Адэжь лъахэм, адыгагъэм, анэдэлъхубзэм
теухуа усэхэр*

72

СИ ЛЪЭПКЪЭГЪУХЭМ Я ДЕЖ

Адэжьхэм напэр я гъащIэ гъуазэу,
ЛэщIыгъуэ гугъухэр къызэпачащ.
Бий гуартэ я щIым къыщизэрыгуэм,
Дунейр я лыгъэм игъээджызджащ.

Адэжь щIэиныр гугъэм и закъуэ?!
ДэщIыгъуэ а гугъэм беигъэ нэс:
Ди хабзэ екIухэр дыщэзэрылэщ,
Ди псалъэжь Iуцхэр налкътналмэсщ.

А хъугъуэфIыгъуэр ныбжькIэрэ тыгъэ
КъытхуэзыщIахэм уралэужыщ,
Адэжьхэм я псэр щыгуфIыкIыну
Къытенэ щIыльэм уэри лъэужь.

Ди лъэпкъ щэджацэм и дыщэ пхъуантэм
Къыдумынэфми тыгъэ бэлыхь,

А пхуантэдэлхэр щлэблэм хуэхумэ,
Хуэху ди лэпкь мащлэм кьэрэггул бжыхь.

Ныбэизыггэм зэщхэщихуауэ,
КьытхокI лэпкь напэр кьизымыдзэж,
Анэдэлхубзэр, шахауэ пэлъыгтэу,
ПхъэнкIий идзыпIэм ныхэзыдзэж.

Кьуэпсыбэу щIыльэм хэмыкIа жыгыр
Кьыкьуэумэ жьапцэ — тыншу кьреч.
ГукьуэпскIэ лэпкьым пымышIа щIыхур,
Жьуджалэм ецхуэ, жьым кьрехьэкI.

Щэнхабзэр, тхыдэр, анэдэлхубзэр —
Лэпкь ЖыгкIэ зэджем и кьудамищц.
Зытес кьудамэр пызыупщIыжыр
Тхэр зытебгахэм мэхур ящыщ.

Теплэ кьудейкIэ фIэкI уадыгэу
УкьамыщIэжмэ — сыт урищIыс?
Зи лэужьыггуэр мыгурыуэггуэ
Жыг кумылэншэм урещхьыркьэпсц.

Адыгэу щыIэр кхъузанэ тIуащIэ
Хуейщ мы зэманым дэ щIэдггэкIын,
КуэнсапIэу кьинэр — лэпкь жылэ хьункьым,
Апхуэдэм хуейщ дэ дакьыпыкIын.

И лэпкьым папщIэ зы щай и уасэ
Зымылэжбахэм захузоггызэ:
Адэжь и щIыхьым фримыуэркь,
А щIыхьым хэлкьым фи фIыщIэ лэпкь.

* * *

Сэ сылуплвам
Адыгэ лыжь,
ЗыхэсщIэу сохур
Нэхь лыхьужь.
Кьысцохуэ зэхэсхуэ
Уэрэдыжь,

Къысцохъу зэхэсхуу
Хъыбарыжь.

Адыгэ тхыдэр
Эи нэгү къицц
А лыжьхэм
СыткИи задызощІ:
Я хъыбарыжьым
Сегъэлущ,
Я уэрэдыжьым
Сегъэльэщ.

Ауэ зы лыжь
Щым ехыжыху,
Нэрымылгагъуу
Нэпс слэщІоху:
Клуэдыжу сфІощІ
Эы уэрэдыжь,
Клуэдыжу сфІощІ
Эы хъыбарыжь.

* * *

Пщэдей сэ си бзэр клуэдыжынуу,
Сыллэну нобэ сыхъэзырщ.

Гамзатов Р.

Тэтрокъуэ Астемыр хузотх

Си нанэу си нанэ дыщэ,
СыщІалэу си фэр мэкІуэд.
Гупсысэу сыхэзыгъащІэр
Сщхъэщихрэ псэм къедэхащІэу,
Къызжелэт, кхъылэ, уэрэд.

Си лъэпкъыу сэ си лъэпкъ машІэм
И блэкІа гъащІэр гуузт.
Бий куэдым куэдрэ яфыщІми,
И лыгъэм яхухэмыщІу,
И джатэ Іэпщэр ихузт.

Залымыгъэу залымыгъэ бзаджэт.
 Схуегъэхкъым тэмакъым ар:
 Сабийхэр балигъхэм еджэу,
 Балигъхэр макъкIэ зэщыджэу
 Я лъахэм зэрырашар.

СпэлэщIэу псэу си лъэпкъэгъухэр
 ХэмыкIыу сохьыр си щIыхь.
 ХамэщIыр хэку зэрымыхъур
 КъиIуатэу я нэпс шыугъэм,
 Хэтщ ноби ахэр бэлыхь.

Си Хэку и дыгъэр гуапашэщ,
 ЩымыIэ фIыгъэу зыпэсщI,
 ИтIани сехьыр гухэщIым:
 Адыгэр щIым щыхэпхъащи,
 Хэпхъауэ шэпхъ си гум сфIощI.

А псом ищIыIукIэ си лъахэм
 Анэдэльхубзэр цокIуэщI.
 КIуэдыжмэ си адыгэбзэр,
 ХэкIынуц си адыгэпсэр —
 Лъэпкъ бзэншэм и гъащIэр кIэщIщ.

Си нанэу си нанэ дыщэ,
 Си сабиигъуэр зи куэщI,
 Уэрэдым уэрэд схуыпщэу,
 ФIыр текIуэу ем хъэкъ къысщыпщIу,
 СощIэжыр, нэхухэр здэбгъэщт.

Дахашэу си адыгэбзэр
 Макъ щэхукIэ ноби схуэшэщI.
 Щхьэщыпхыу бэлыхьхэр си псэм,
 ПлъэщIыжу къысфIекIуэ нэпсхэр,
 Уи куэщIым щхьэр щезгъэгъэщI.

Уэрэд къыхэбдзэм, си нанэ,
 Хъурт фIуэу щыIэр си фIэщ.
 Си лъэпкъым зыкъищIэжыну,
 И щIыхьыр иIыгъыжыну
 Гугъэ IэфIыщэ сыгъэщI.

АДЫГЭ ГИМН

Ди нартыжь лъэпкъыу уардэ,
Уей, зи тхыдэжьыр къетхъухыпа,
Джатэпэ жанкIэ кършхэм
Зи хыбархэр тезытхэжа!

Ди лъэпкъыжь щэджащэурэ
Лыгъэри зи бащэ,
Уи гъыбзэжьхэр нобэми
Тхыдэм къыхолукIыр.

Ей, маржэ! Адэжь щIыхьыр лъагэу дывгъэлэт!

И щIыхь пхъумэжу Хэкум
«Шэрджэс» жебгъэлэу укъекIуэкIащ.
Къыхьэжщ уи дыгъэр уэгуми,
УищI дыгъэпскIэ зигъэнщIыжащ.

ІуэхущIафэ екIухэр ди бэу,
Зэш-зэльэпкъэгъухэр щIым дыщопсэу.
Ди хабзэ дахэр щапхъэщ,
Ди гурацэр фIым хуэгъэпсащ.

Мы щIым адыгэу тетыр
Ди Іуащхьэмахуэ къэсылIэжынщ.
ФIыгъуэ мылътгэщ Хэкур,
Дызэкъуэтмэ — лъэпкъыр дылъэщщ!
2001

* * *

Бзэ къэсыхукIэ — лъэпкъыци, сфIэфIщ щызэхуагъадэр,
Сэ итIани щыIэщ зылызгъэс щIлэ лей:
Си анэм и гукъеуэр кызырэсхуиІуатэ
Бзэм нэхъ лъапIэ теткъым сэркIэ мы дунейм.

* * *

Си бзэм сэрэ дызэтIолъхуэныкъуэу
Зы адыгэ анэ дыкIылъхуащ...

Здэнукъым сыкъэзылъхуар хаутэу,
Здэнукъым хаутэу къыздалъхуар!

* * *

Пхэмылъыж цыхугъи адыгагъи,
Къулыкъу шэнтхэм IульхъэкIэ уошэс.
Укыльхуат уи анэм сабий дыгъэу,
КъыпхэзыщIыкIар уэ хэт нэжэс?!

* * *

Къэхъуакъым цыхум сыщэфыгъуэ,
Зым си зэран езмыгъэкIа.
АтIэ, сыщIэуэу я нэм бжэгъуу,
Жагъуэгъу сэ дэнэ кыисхуикIа?

Псалъэ дыгъэлхэм сахэпльыхьрэ
Къахэзгъуэтамэ зы налкъут, —
Яхуемыгъэхьу я тэмакъым,
А псалъэ закъуэр сфIагъэпуд.

Аращ игъащIэми адыгэр, —
Фыгъуэ-ижэным егъэкIуэд.
Си лажьэр сыт сэ си жагъуэгъухэм
ЕфIэкIыу жысIэмэ уэрэд?!

ПхъэнкIийм хэпкухькIэ дыщэ кIанэм
И зэхэлыкIэр фIэмыкIуэд.
Уэшх къызэрешхьу, къыщIощыжри,
Аргуэру дыгъэм ныполыд.

Сэ зыслыгъэжкъым къурш абрагъуэу,
Уи дыгъи мази везмылът.
АрщхъэкIэ, Тхъэм къызипэсауэ,
Сащыщкъэ зиIэхэм хэльэт!

Шууейм хуаубыдми лъэрыгъыпсыр,
Шыдшум хуамыщI апхуэдэ щIыхь.
Сэ шу зыбжанэ итци си япэ, —
ЗахуэсщIыфынущ цхъэузыхь.

Шыгъажэм мызэу сыщылащ сэ, —
Вжеслэнщ гухэхуэу зыхэсщлар:
Къатежыхунклэ адыгэшыр,
Тежар сэрауэ кыисфлэщлащ.

Къэхуакъым цыхум сыщэфыгъуэ,
Зым си зэран езмыгъэкла.
Атлэ, сыщлэуэу я нэм бжэгъуу,
Жагъуэгъу сэ дэнэ кыисхуикла?!

* * *

Мы пшахуэщлым и дыгъэм укъес,
Мы пшахуэщлым жьыгъуркыр щофий.
Шэ фиижхэм ди гыбзэр яус,
Ди ныбжьэгъухэр ди куэщлым щодий.

Адыгэщл, адыгэщл, си псэм пэсщл,
Си насыпти уэ гъащлэр пщлэстам.
Зым щымышу соклуадэр хамэщл,
Хамэщл бзаджэу Афганистан.

Мы пшахуэщлым зы кыыр е зы жыг
Цызмылгагъу езгъэщхыну ууейм.
Уи псы уэрхэм я макъ зэхызох,
Уи къуршыжьхэм сопщлыхь, Къэбэрдей.

Къыщыслыхуэу зэуаплэм гущлэгъу
Къэмыхъуа — бгырыс хьэлтэкъым ар.
Зи гуэныххэм тхьэм къахурегъэгъу,
Си мыягъэу, цыхупсэу згъэнар.

Сыныбжьыщлэт сэ — сыткли сыхейт,
Щхьэ мы гъащлэм кыисщыхуэт и ней?..
Адэжь Хэку, псэр щыхэклмэ хамэщл,
Щыгъэфлэж си пкыи тлэклур уи куэщл.

Адыгэщл, адыгэщл, си псэм пэсщл,
Си насыпти уэ гъащлэр пщлэстам.
Зым щымышу соклуадэр хамэщл,
Хамэщл бзаджэу Афганистан.

1982

* * *

Ажал ябгэм джакIуэ кыизэрищIу,
ЩакIуэкIапэ дызэрытешэнуц.
А ныбжь фIыщIэу псэр зыгъэгумэщIым
И фокIэщIыр кыистриунэщIэнуц.

Фоч уэ макъым бзухэр игъэщтэнуц.
Фоч уэ макъым бгыхэр кыдэскIэнуц.
УкъэджакIи сыкъэмыскIэжыну
Сэ а макъым сигъээзэгъэжынуц.

Си хыбарыр игу щIыхъауэ, жьыбгъэм
АдыгэщIыр кыизэхижыхьынуц.
Си гурыгъухэр, тхъуэбзащхъуэмэм щIыгъуу,
Къэгъэзэншэу пшэхум хыхъэжынуц.

Си яужькIэ си уэрэди гыьбзи
Налкъут щыгъэу зэхуахъэсыжынуц.
Адэжь лъахэм хуэсщIа гухэль къабзэр
Джэрпэдджэжым кыфхуиIуэтэжынуц.

79

ГУIЭФIТЕЦIЭЖ

ГулэфIтецIэжыр — гур хэзыгъахъуэу
Псэхугъуэ IэфкIэ дьгезыгъэуц.
Гъуэлэжа гугъэр зьдэтIэпIыжу,
Темыуж гуауэр тщхъэщызыгъэуц.

Гухэхъуэр щIэщи, гухэщIыр жьыкъэ! —
ГулэфIтецIэжым псори щогугъ.
АрщхъэкIэ хъурэ узэрыхуейуэ? —
Щыгугъа куэдым йож я гурыгъ.

Къэхъуащ, ажалыр кыизигъэщтэжу,
Удын сэ гъащIэм кыщызидза.
Мы си гукъуэпсхэм, нэмысу игъуэ,
Аракъэ хагъуэ хезыгъэдзар.

Мы щIымрэ уэмрэ зэтэзыIыгъэу
ИгъащIэ лъандэм сызыхуэпэж!

Зи насып фалъэр ублэрэклахэм
ГүлэфІтещІэжкІэ къахуэгүэпэж.

Анэншэ гъащІэм дэжэщІ си бынхэм
А фЫгъуэр дыгъэу къахуегъэпсыж.
Си адэжъ лъахэм уэрэд зыбжанэ
ГүлэфІтещІэжу хуэзгъэусыж.

Иужьу напІэр щызэтеслъхъэжкІэ,
Уэ мы зы лъэлури схуэгъэзэщІэж:
Си псэгъу гумащІэр гүлэфІтещІэжу
ТэлайкІэ нэгум къыщІегъэдзэж.

... Мы дунеижьыр, уи жьыщхъэм къеплзу,
ЩыхущІегъуэжи щыІэщ къыуищІам.
ГүлэфІтещІэжкІэ къытхуэупсэжтэм,
Абы щымыІэт къытхуимыщІа.

УЭРКЪ ГУАЦЭ

Щэрдан Евгение (Хужьпагуэ) хузотх

«Уэркъ гуацэ» жалэу зэхэсхамэ,
Уэращ къыщІыхъэр сэ си нэгу.
Апхуэдэкъабзэу, услъэгъуамэ,
«Уэркъ гуацэ» псалъэр къокІыр сигу.

Хъэл-щэну щыІэм я нэхъ дахэр,
Я нэхъ курыхыр зи Іэпэгъу!
Щыхупсэ уардэм и зэфІэкІыр
Уэ къытщыбощІыр нэрылъагъу.

Дахагъэр куууэ зыхыбощІэ,
Гуапагъэм уи псэр хуэгъэпсащ.
Уи псалъэ къэс пэшачэу дыщэм
ІуцагъкІи Тхъэр къыпхуэупсащ.

УнэмысыфІэщ, ущІыкІафІэщ,
Пхэлыщ шыІэныгъэ, пхэлыщ гущІэгъу.
Иджырей куэдым я насыпти,
Япатэм пхуэдэ чэнджэщэгъу.

Уигъафлэу гъащлэр еклуэклакъым,
Къэхъуащ ар къыщопхъэшэкла:
Унафэ пхэнжхэм я зэранклэ
Лажьэншэу уи адэр пщхъэщачат.

Бынунагъуэшхуэр физэщлиплэу,
Бэлыхь фи анэр хэмыкла.
Щлэныгъэр фхуищлри гъащлэ гъуазэ,
Щыху нэсу фыкыгъэтэджащ.

Зэманьжъ ябгэу зэман бзаджэм
Къыплъыгъэсами и удын,
Уэркъыгъэр уи лъым хихыфакъым,
Лъэклакъым уигу ириудын.

Дунейм темыт уэркъ хабзэм хуэдэ,
Уэркъ хабзэрщ лъэпкъыр зыхъумар!
Щыхугъэ нэсым арщ и щлалъэр, —
Яхыбопщэж уи щлэблэм ар.

Уэ уздэщылэм, къуму щытми,
Къысфлощл удз дахэ къыщыкылын.
Уэркъ гуащэ нэсым урищапхъэщ,
Ухъу зи лэщлыгъуэр имыкылын!

* * *

Щоджэнцлыкыу Леонид хузотх

Сымыщлэххэу,
Сэри махуэ гуэрым,
Си мурадхэр бгъэм щызэпычынщ
Си гукъуэпсым щлыгъууи,
Дуней уэрым
И гуфлэгъуэ псоми
Сыпыкылынщ.

Сыдахынщи ди кхъэм
Сагъэплащлэу,
Мащэ кыфлым сэ срахъэхынщ,
Кхъэм и бжыхъым

БгукIэ зрагъэшIу,
ЦIыхухъуитI уэршэру
Дыхъэшхынц.

Си жагъуэгъуу
ДьуэщIым къэкIуахэр,
Нэщхъеифэ защIу, еплъыхынц,
Зауцэхуами,
ЯгукIэ гуфIэу ахэр,
Тхъэм сыщIэкIуэтэну елъэлунц.

Ди кършыжьхэм, мэзхэм,
ФIыуэ слъагъухэм
Я сурэту си нэм щIэжыхъар,
Си усэ нэхъыфIу
Сымытхэхэр,
Къызэмыхъула мураду хъуар —

Сигу щIэныкъуи,
СызыщIэхъуэпсаи
ЦIым си гъусэу
Сэ здыщIэсхъэжынц.
Си лъэпкъ мащIэу сызыхуэпсэуами —
Схуэдэр дапцэ? —
И гум сихужынц.

СощIэр фIыуэ,
СощIэ, си фIэщI мыхъуми,
Махуэ гуэрым
А псор къысщыщIынц.
И нэбжьыц хэхуауэ къыщымыхъуу
ЦIым, сэрыншэу,
И гъуэгу хигъэщIынц.

КъэфщIыжыным абдежым
Си гуапэ,
Си ныбжьэгъухэм
Эы лъэлу фхузилэжщI:
Фэеплъ сыну схуагъэувам и напэм
Сатыр тIуцI мыпхуэдэу
Схутефтхэж:

Шым тетац
Зы махуи игу мыпсэхуу,
Ем и бийуэ
Псалъэ кбилъыхъуащ,
Іуэху бэлыхъ хуимылэжьями,
Щэхуу
Щалъхуа Хэкур
Фыуэ илъэгъуащ.

АЖАЛЫМ

*Си Іыхълы, си нэхъыжьбыфІ, журналист Іэээ
Шырым СултІан и фэеплъу*

КъуэгъэнапІэм укъыкъуэукІащ,
ЛыукІ хъэлу, сэр кызыкъуэппхъуэтри.
Я нэхъыфІу, я нэхъ Іущу тхэтыр,
ДымышІэххэу, уэ тхэбукІыкІащ.

Бжьыхъэ махуэу гъащІэ гъуэгур икІут,
ИмышІэххэт укыызэрещакІуэр.
Зыхуэпсэур и адыгэ Хэкут, —
А насыпыр сытми тригъакІуэу.

КъарууфІэт, тэмаккъІыхът, бэшэчт,
И псэм нэхърэ напэр фІэнэхъапэт.
Ем и лыкІуэм, хэтуи кыщІрекІ,
Ныдытехъэфынут щІакІуэкІапэ.

Сэ сынодэуэнущ махуэ къэс,
КъептыхункІэ си упщІэм жэуап уэ:
Тету щІыльэм апхуэдиз нэжэс,
ЩІэпщІыр сыт щІыху хейр натІэрыуапІэ?

ПфІэмышІам адреихэм елъэгэкІыу,
Уахъты зиІэм щхъэ уефыгъуэжа?
Іумыгъаплъэу и гъуэгуанэм и кІэм,
ГъащІэ хъэхур щхъэ къеІыпхыжа?

Щыбгъэлыдри уи сэр и щІыбагъым,
Гъуэбжэгъуэщу зыбгъэбзэхыжащ.

Шхэ нумыкуфарэ укъялбагъуу,
Шэч уи лыгъэм кытумыхъэжам?!
1990

* * *

Сыт шIекIуэкIыр псори
Сызэрыхуэмейуэ?
Мурад ину сцIахэр
ШIэцэцэжыр жыгъейуэ?

Армыра мафIэншэу
Си гур сфIэужьыхауэ,
Армыра лыгъэнши
ГъащIэм сыщыхуауэ.

Псэклэ и гъунэгъуу
Ныбжьэгъу нэс зимыIэу
МащIэ дьдэщ шыIэр
ЛъэIэсауэ гугъэм.

Ар сэ кыызгуроIуэ,
Ар сэ зыхызощIэ.
Си псэр арщ шIэхьщIэр.
Си псэр арщ шIэгьуIэр.

Согъээж шIалэгъуэм
И блэкIа илъэсхэм,
Дызэхэст ныбжьэгъухэр
Мурад инхэр дгъэпсу.

Дигу гуапагъэу илбыр
ШIым удз дахэ жылэу
ШIытетсэнупсалъэ
Зэттырт тедмыгъалэу.

Иджы сыт? Ныбжьэгъухэм
Сашыгъупщэжауэ,
Я шхэ Iуэху зэрахуэу,
Мэпсэуж куэд шIауэ.

Зым хьуэпсапIэу иIэр
Щым тетынырщ бейуэ.
ЕщI кьулыкьур пIаапIэ
Адрейм нэпсейуэ.

Тхьэуэ зэхуэтIуахэр
Дэнэ фхьа, ныбжьэгьухэ?
Зыти дэ диIахэр
Зы зэман жагьуэгьухэу.

Ар фIы псор зыIахьэу,
ГьащIэм щхьуэ езыхьхэрт.
Я фейдэ кьалыхьхуэу
Жэщи махуи зыхьхэрт.

ЗыкьэфщIэж, ныбжьэгьухэ,
ФыщIегьуэжыт, кхьыIэ,
Дэ дызэрыIыгьмэ,
ТIээмькIын щымыIэ.

Дывгьэлэжь Iуэху щхьэпэ,
Зедвгьэпщыт Iуэхушхуэ,
Льэпкьыр ириIаапIэу,
Хэкур иригушхуэу.

... Си гугьэнт мышхуэдэу
Зэгуэр кьысщыщIыну?
Сэ си закьуэ дыдэу
Мы си гур хэщIыну?

ИрекIуэкI хуейм псори
Сызэрыхуэмейуэ,
Сэ си мурад инхэр
Искьухьынкьым жьгьейуэ.

УсакГуэ Кьаныкьгуэ Заринэ илгэс 50 ирокьу

ГУПСЫСЭМ ПСАЛЪЭХЭР ЕКІУУ ТЕЗЫШЭ

Кьаныкьгуэ Заринэ СэГэдүлэ и пхьур Бахгэсэн районьм щыц Кьызбрун III (Дыгульбгьуей) кьуажэм 1969 гэм кьыщальхуащ. 1986 гэм кьуажэ школыр, 1991 гэм Кьэбэрдей-Балкьэр кьэрал университетым и филологие факультетыр кьуухащ. «Адыгэ псалъэ» газетым и корреспонденту, «Гуащхэмахуэ» журналым и кьудамэм и унафэщГу лэжьащ, 2006 гэм кьыщыцГэдзауэ «Горянка» газетым и редактор нэхьыщхэщ.

Заринэ сабийхэми балигьхэми адыгэбзэ дахэкГэ яхуотхэ. И усэхэр щызэхуэххэса тхылых кьыдэкГащ: «Гьуэрыгьуащкьуэ» (1994), «Уафэ щыггэ» (1998), «Уэрэ сэрэ» (2008), «Тонкие связи» (2010), «Адыгэ хьэблэ» (2012), «Круговорот» (2017). Анхуэдэу нобэррей гьащГэм пэджэж пьесэ гьэщГэгьуэнхэри етх.

Урысейм и ТхакьГуэхэм я зэгухьэныггэм хэтиц, Кьэбэрдей-Балкьэрым и бзыльхуггэхэм я «Жан» жылагьуэ зэгухьэныггэм и кьызэггэпэщакьуэщ икГи и унафэщГу. «Круговорот поэзии» и фГэщыггэу илгэс куэд лъандэрэ лажьэ литературэ Гуэхум и зэхэублакьуэщ. Абы хьхьэу кьызэраггэпэщ «Адыгэ усэ пшыхь. Ггэм и теплэггьуэхэр», «Чегет усэ дыкьыщоджэ», «Усыггэр – гуэл Гуфэм» зэГуцГэ гьэщГэгьуэнхэр, илгэс кьэс ираггэкьуэкГ «Рифмы на Рице» абхьаз-адыгэ литературэ фестивалыр (Абхьаз Республикэ).

Заринэ кьызыхэкГа интеллигент унагьуэм хуэфациэ дьдэщ. Зоотехникьу еджа и адэр, литературэм дихьэхри, журналист хьуат, «Путь к коммунизму» район газетым и редактор нэхьыщхэу щытащ. «Ленинград кьикГа хьыджэбз» зыфГища и романыр урысыбзэкГи (Москва, «Детская литература» тхыль тедзанГэ, 1974 ггэ) адыгэбзэкГи (Налшык, «Эльбрус» тхыль тедзанГэ, 1971 ггэ) кьыдэкГащ. Тхыдэм дихьэхьу щыта и дэльху Нурхэлий и псэ кьабзэр Абхьазым и хуитыныггэм щГитащ. Ара кьыщГэкГыниц Заринэ и гур а республикэм щГыхуэмыггьуэр. И дэльху етГуанэр адэжэ лъапсэм ищ. Шьтхьуиц иГэци, тГур еггэджакьуэщ, ещанэр журналисту «Адыгэ псалъэ» газетым щылэжьащ. ЖьпГэнурамэ, гьащГэм лгэ быдэкГэ хэува лгэпкэ цГыху яггэсащ быным я гуфГэгьуэр кьэзлэжэ, я гузэвгьуэр зышэча СэГэдүлэрэ Гэминатрэ – жэнэтыр унапГэ Тхьэм яхуицГ!

Заринэ литературэми журналистикэми щызыГэриггэхьа ехьулГэныггэхэр мацГэкьым. Ар мьызэ-мьтГэу щытекьуащ урысейпсо зэпеуэхэм, Москваи нэгьуэщГ кьалэхэми кьыщызэраггэпэщ семинархэм, зэГуцГэхэм хэтащ, 2004 ггэм Урысей Федерациэм КультурэмкГэ и министерствэм и стипендие кьыхьауэ щытащ. Кьаныкьгуэр КьБР-м щГыхь зигэ и журналистщ.

* * *

Сэ, Гуэрыгуэтэж мыхьуу, фIы дыдэу сыщыгуазэщ тхакIуэ Нало Заур Къаныкьуэ Заринэ и гуащIэр илгытэу, абы пщIэ хуищIу зэрыщытам. Сыт хуэдэ ГуэхукIэ нэхъыжьыфIым и деж сыщIэмыхьами, зэи къанэртэкъым Заринэ и гугьу имыщIу, и IэдакьэщIэкIхэм кысхутемыпсэлтыхьу. Адыгэбзэр зыгьIу дэтхэнэри и нэмрэ и псэмрэ хуихьырт Заур, ауэ кыыхигьэщхьэхукI закьуэтIакьуэм Заринэ ящыщт. Зыбжанэри тетыхьащ Налор Заринэ и гуащIэм, и тхылъми пэублэ псалъэ хуитхыгьащ. Ар щыгьупщакъым езы Зарини: Налор псэуху гулгытэншэ ищIакъым. Псалъэм папщIэ, абы кыдыгьэкIыжащ Заур и новеллэхэр зэрыт «Къру закьуэ» тхылгыр. Дунейм ехыжа иужь, абы и фэеплгу хузэфIэкIари машIэкъым. «Бадзэуэгьуэр Нало Заур и мазэщ» фIищауэ ильэс кьэс а мазэм къриубыдэу тхакIуэм и IэдакьэщIэкIхэр интернетым щытредзэ. ЩхьэусыгьуэкIэрэ Заур и щхьэгьусэ Нусэ льогьуазэ, зыхуэфI-зыхуэныкьуэхэр зрегьащIэ.

Зэлэжьэгьухэм яку зэгурыгуэ, зэхуэгьэкIуатэ, творческэ зэпыщIэныгьэ дэлъыныр ехуэлIэныгьэм и хэкIыпIэщ, жьсIэкIэ зымыщIэ гуэр кыыхузэлусхьну кыщIэкIынкъым. Къаныкьуэмрэ «Iуащхьэмахуэ» журналым и редактор нэхъыщхьэу щыта тхакIуэ, драматург IутIыж Борисрэ ильэс зыбжанэкIэ зэдэлэжьащ пщIэ зэхуащIу, зым и IэдакьэщIэкIым адреир щыгуфIыкIыу. Абы и щыхьэтщ Заринэ и «Уэрэ сэрэ» усэ тхылъым Борис хуищIауэ щыта пэублэ псалъэр. «Усэрэ усакIуэрэ мы дунейм тетыхункIэ цыхухэр иризэдэуэну кыщIэкIынущ мыбы: Поэзием и бзэм дежкIэ нэхъыщхьэр гурыгуэгьуафIу щытыныра, хьэмэ удэзыхьэх гьэпсыкIэ иIэныра?.. Цыхум я нэхъыбэм задэзыщIыну хуейр, дауи, япэм теIэбэнущ... – щитхащ Борис тхыгьэм. – Сэ кызырэсщыхьумкIэ, Поэзие кызырагьэщI бзэ гьэпсыкIэр ар кызыхашIыкI гурыщIэхэм ещхьыжу щытын хуейщ... УмышIэххэу кыпщIихуа акьужь гуапэ. Зи кIапэр кыпхуэмыгьуэтыж пщIыхьэпIэ дахэ. НэкьыфIэщIу кьэунэхурэ, а кызырэунэхуам ещхьыркьэпсу, зэуэ бзэжых тхьэлухуд гьуэбжэгьуэщ. Уи гур зыщIэхьуэпсу зэи узыльэмыIэс нэхунэ телъыджэ... Мис апхуэдэ зыгуэрхэщ Поэзием и хьуаскIэр цIыхупсэм «кыщыпIэнкIыным» щхьэусыгьуэ дахэ хуэхьур... Апхуэдэ гурыщIэр дауэ бзэм и къарукIэ кызырэыбгьэлыгьуэну? Алыфбейм иратхэ шапхьэхэм ещхьу, «ущызэкIэщIэплърэ» кызырэыгуэжI дыдэу мытхэ усакIуэм бзэр кыыхуэмыгьэIурыщIэу, и зэфIэкIыр абы хуримыкьуу кыщытщыхьу куэдрэ кытхуохуэ дэ. ИкIи ардыдэмкIэ зыщыдогьауэ. ЩыIэу кыщIэкIыныщ, дауи, апхуэдэ гуэрхэри: я усэхэм зэрыщымытыфэ кытрагьуэун мурадкIэ, е зэрыхуэмыIэрыхуэм кыыхэкIыу бзэр нэхь зэхэтхьауэ, зэблэшауэ кьэзыгьэсэбэпхэр. АтIэми, гурыщIэм я нэхь «зэхэIуэнтIар» кыщыбгьэлыгьагьуэм дежи, «бзэм и лынтхуэхэр» кьэнэн хуейщ «зэпычыпIи» гупсысэр зэрымыкIуэфын «зэрыдзапIи» имыIэу (лингвистхэр «языковой вывихкIэ» йоджэ апхуэдэм)... Мы дызытепсэлтыхь усэхэм кыыхагьуэтэну си фIэщ хьуркьым ди бзэм апхуэдэ «лей кыщытехьауэ» зы сатыри. Ахэр зытхам хьарзынэу кьехьулIауэ сэ кызолъытэ и гурыщIэ, гупсысэ гьэщIэгьуэнхэм псалъэхэр IэкIуэлъакуэу тришэныр...

*«Зыгуэр жьсIэну кысщогьупищэ,
Пщэдей псалъэнышэм кыиспекIухь.
Гухэлъ щхьэхуещэхэм я ныбжьым
Гупсысэ кIапэхэр яшыхь.»*

*Зыгуэр аргуэру кызогъанэ,
Гурыщхьуэ лейр IэщIыб схуэмьщI.
Ицэдейм хузохьыр си «итIанэр»,
ИтIани нобэм сремьщхь...»*

Куэд щIащ Къаныкьуэ Заринэ ди Поэзием хэлъхьэныгъэфIхэр хуищIын зэрыщIидзэрэ, тхылъи кыдэкIахэщ, – кыпещэ адэкIэ IутIыжым, Заринэ и творчествэм хуэфэщэн уасэ хуигъуэву. – Ди литературэм кыщыхьу-кыщыщIэхэр кызыфIэIуэху, абыхэм набдзэгубдзаплъэу кIэлъыплъ, убгъуауэ тетхыхь гуэрхэр, япэм ещхьу, щыIэжамэ, шэч хэмылбу, нэхъри наIуэ икIи IупщI хьуну кыщIэкIынт щIэщыгъуэу гупсысэ, щIэщыгъуэу тхэ, дунейпсо Поэзием куууэ хэзыщIыкI, адыгэбзэр екIуу зыгъэшэрэщэ усакIуэ ди литературэм кыщIэхьуауэ зыкьом лъандэрэ зэрыхэтыр».

УсакIуэм, тхакIуэм и дежкIэ мыхьэнэ ин иIэщ и IэдакьэщIэкIхэр нэгъуэщIыбзэкIэ зэрадзэкIыным. Апхуэдэ кьайхьулIамэ, кызыхэкIа лъэпкъым и мызакьуэу, нэгъуэщIхэми абы и гуащIэр кьалъытауэ, пщIэ хуащIауэ убж хьунуш. Заринэ и усэхэм щыщ куэд урысыбзэм иригъээзгъащ зэдзэкIакIуэ Iэээ Яропольский Георгий, IэщIагъэлI куэд щыхьэт зэрытехьуэщ, езы Зарини кызэрилъытэщи, фIы дыдэу. «Усэ тхылъым ит тхыгъэхэр щызээдзэкIым сэ згъэнэхъэпар псэ гурыгъуазэкIэ абыхэм сриплъэу урысыбзэ фащэ екIу ящыстIэгъэнырщ, – щыжиIауэ щытащ Яропольскэм Къаныкьуэм и гуащIэм триухуа «Не там, где тонко, рвётся» тхыгъэ купщIафIэм. – Абы щыгъуэми, тхыгъэм наIуэу кыхэщ гупсысэмрэ абы щIэгъэпщIкIуамрэ языхэзми зыдезмыгъэшэхьу я зэхуаку зыщызэтесIыгъэныр Iэмал зимыIуэ згъэуваг. КызэхьулIарэ кызэмыхьулIарэ зыхужыIэнур усэпсэр зыхэзыщIэ щIэджыкIакIуэхэмрэ абы телажьэ IэщIагъэлIхэмрэщ. Сэ си зэдзэкIыкIэр актёр IэщIагъэм зыкьомкIэ изогъэщхь. Ар зы лъэныкьуэкIэ нэхъ тынщ (зы хуитыныгъэ гуэр кызэрыуитым папщIэ), зы лъэныкьуэкIи нэхъ гугъуш (зи лэжыгъэ уелэжь цIыхум и гьащIэм ухэпсэукIын, и псэр зыхэпщIэн хуейщи). Пэжыр жыпIэмэ, мы тхылъым сэ Къаныкьуэ Заринэ и ролыр щызгъээщIащ, сызыхуэсакьыу схьумэхэм языхэзу ар щIыщытри арагъэнщ».

Зэман зэхуэмыдэхэм кыдэкIа тхылъ цхьэхуэ кьэс хужаIа псалъэхэм хэтщ езы Зарини и IэдакьэщIэкIхэми ехьэлIа гупсысэ пэжхэр, куэдым гу зылытатэу мащIэ фIэкIа зытемыпсэлъыхьэхэри, нэгъуэщI зыгуэрым кыхуэмылгъэуахэри. Арагъэнщ усакIуэм и гуащIэр джыныр, абы куууэ тетхыхьыныр зэманым кьигъэуэв Iуэху цхьэлэпэу щIыщытыр.

«Адыгэхэм яIэщ зы нэщэнэ: уэ зыщIэлъ уэшхышхуэ кьешха иужь щIыльгэм кыщыбгъуэтыфыну уафэ щыгъэхэм ящыщ зы нэхъ мыхьуми кьээыгъуэтым абы насыпшышхуэ кыхуихьынуш, – щетх филологии щIэныгъэхэм я доктор ЩоджэнцIыкIу Нинэ «Уафэ щыгъэ» тхылъым хуищIа пэублэ псалъэм. – И усэхэр щызэхуэхьэса тхылъым апхуэдэу фIэзыща адыгэ усакIуэ Къаныкьуэ Заринэ и IэдакьэщIэкIхэр си дежкIэ насыпым и хэкIыпIэ уафэ щыгъэхэщ».

ЩоджэнцIыкIур набдзэгубдзаплъэу пхоплъ Заринэ и усэхэм. Абы кыщыгъэлъэгъуа лIыхьужым дуней псор кызэрегъэщIыллари, гьащIэм кыщыхьухэр абы кызэрыхуштыри (езыр зэрыхуштырыкьым игъэнэхъапэр), жэщым, уэшхым, таурыхьым кьешхь куэд зэры-

хилъагьуэри, вагьуэхэр кьызэрыхуэзэшри, здэщыIэр бжьыхьэм зэрищIэри фIэгьэщIэгьуэнщ.

Нинэ и гупсысэм пищэми ярейщ филологии щIэныгьэхэм я доктор, Къэбэрдей-Балъкъэрым Гуманитар къэхутэныгьэхэмкIэ и къэрал институтым адыгэ литературэмкIэ и къудамэм и щIэныгьэрылажьэ нэхьыжь Къэжэр Иннэ. «Заринэ куэдрэ кьегьэсэбэп дуней щыIэцIэмрэ, къэщIэн глаголырэ. Лирикэ лIыхьужьу усэхэм кьыхэщ бзылхугьэм упщIэ и куэдщ, абы и жэуапхэри и IэдакъэщIэкIхэм кьызэрыщи-гьэлыгьуэным иужь итщ. Езым и псэм и зэхэлъыкIэр нэхь куууэ кьыгурыIуэжыныр, дунейр зыхищIэныр Iэмал зимыIэу япэщIыкIэ кьыпщыхьуми, абыхэм я жэуапыр пшагьуэм хэгьэпщкIуащ, я кIапэлъапэм дытригьаплъэ кьудейщ. Заринэ и творческэ кьэлы-хьуэныгьэхэр гьэщIэгьуэнщ, кьыгьэщI гупсысэр кьызэрыгуэкIыу кьыIуэтэнырэ кьызэрыгуэкIыу кьыпщыхьур усэбзэ кьулейкIэ цIыхухэм я деж нихьэсынырэ Заринэ нэхь пэгьунэгьур зэманым кьыгьэлыгьуэну кьыщIэкIынщ», – етх Иннэ.

Бзылхугьэ усакIуэпсэр нэхьыфIу зыхэзыщIэнур езым хуэдэ бзылхугьэ кьыщIэкIынщ, жыпIэу урегьэгупсыс, Гугьуэт Заремэ Заринэ и усэхэр зэрызэпкьрихым укIэлъыплъа иужь. Гу зылымьтэрэ Iуэху щхьэхуэр кьызэрыгьэлыгьуа псалъэу имыгьэщIагьуэрэ кьэмынэу IэдакъэщIэкIхэм пхоплъ, хилъагьуэхэри абыхэм зрагьэгупсысхэри егьэнаIуэ.

«ЗыкьыхэзыгьэщхьэхукIыу, зи фIэщыгьэр тхылъым и гущIыIум кьытехута усэр кьыщIэзгьэщри япэу сыкъеджащ, – щетх Заремэ 2012 гьэм кьыдэкIа «Адыгэ хьэблэ» усэ тхылъым теухуа и тхыгьэм.

*Адыгэ хьэблэ, адыгэ кьуажэ,
Псыкъуийм кьыщ вагьуэр щыгьэу зыгьажэ.*

Нэхьыби сыкъемыджэ щIыкIэ усакIуэпсэм кьыпкьрыкIа псалъэхэм сызэщIаубыдащ. Адыгэ гупсысэр дунейм, щIыуэпсым хьэлэмэт гуэру ирипхащ. «Вагьуэр щыгьэу зыгьажэ» псалъэхэр нэм кьыфIонэ, адэкIэ кьыкIэлъыкIуэну сатырхэм а псалъыщым ухуагьэхьэзыр хуэдэщ. ЗыхьыбощIэ кьуажэр, хьэблэр гупсысэ хьэлъэ гуэрым зэриIыгьыр. Абы щIэлъ гухэщIыр адэкIэ гурыIуэгьуэ мэхьу:

*Мыжеижыфу кьэна уи щэхухэм
Хьы Iуфэ жьыжьэр ноби я плъапIэщ
НахуапIэу плъагьум хуоцIыр гукбанэ,
Кьэнар уи мащIэщ, кьэкIуэжыр хамэ?
Мэщатэ уафэр, вагьуэр щибжыжкIэ,
Сыныжьэ кIуэддыжхэм ящIэткьым зы жьы.
Жэуап кьалъыхьуэу, псэхэр зэроцIэ.
ЩIым кьыхуеплъыхьу, жэщ уафэм хопцIэ».*

Зи гьэпсыкIэки, ящIэлъ гупсысэки зэпэща усэхэр и мащIэкьым Къаныкьуэм. Ахэр адыгэ литературэм и хэлъхьэныгьэ нэсщ. Зи гуащIэр, зи лэжьыгьэр наIуэ кьэхьуа усакIуэ бзылхугьэм и творчествэм куэд тратхыхьащ, дяпэки нэхьыбэж зэрыхужалэну шэч хэлъкьым. Уи гьуэгу кIыхь хьуну, Заринэ!

ПСЭРЫУСЭ

УсакIуэм я нэхьыбэр акьыл логикэкIэ мэгупсысэ, куууэ кьыщIагьальэрэ нэрыльагьухэри кьызэрагьэдзэкIыу. УсакIуэм я нэхь мащIэр псэ логикэкIэ мэгупсысэ, нэхь куужу кьыщIагьальэрэ нэрымыльагьури уи гум кьрагьаштэу. Мы иужьрейхэраш сэ нэхь кьэгьэщIакIуэ щыпкьэу кьысщыхьур. Япэрейхэр щхьэрыусэмэ, етIуанэрейхэр псэрыусэщ. Нэхь зэхэщIыкIыгьуэу тхужьIэну пIэрэ? Мы дунейм кьамышы щытемыта зэманым щIопщыр япэу зыщIа фащIэр кьэгьэщIакIуэт; япэрей щIопщым кьытрищIыкIыу кьамышы зыщIар кьэгьэщIакIуэкьым – зыпэщIыжакIуэщ. Япэрей авторщ, етIуанэрей имитаторщ. Иджы усагьэм кьэдгьээжмэ, мы псалъэм кьыкIын хуейраш: щхьэрыусэу зэхалъхам хуэдэ дапщэ ухуейми пхуэгьэпсынуш, ауэ авторым и псэр зыхилъхьа усэм хуэдэ пхуэусынукьым, минрэ зыпэщIыжами. Сэ псэкIэ сызэджэр гум зэрихуэ лъыракьым, сэ псэ зыфIэсщыр Тхьэм кьыуита зэхэщIыкIыраши, мы дунейм цIыхупсэу тет миллиардиблым зэщхьыркьабзэу тIу яхэткьым – дэтхэнэри зейм ещхьыжу апхуэдэщ.

Мы си пащхьэм иль «Адыгэ хьэблэр» зи гуащIэ Кьаныкьуэ Заринэ псэрыусэ дьдэщ, нобэрей ди усакIуэ нэхьыфIхэм яхуэдэу. Заринэ и псэр адыгэ пшынем ещхьщ, дэтхэнэ пшыне Iэпэм еIусэми, зэIусам и макьыр кьэIуу – зы Iэпэм уэрэд кьегьэIу, адрейм – усэ, кьыкIэлъыкIуэм театрыр кьегьэуш, адэкIэ Iэбэмэ – кIэзетыр кьегьэпсалъэ, аргуэру Iэбэмэ – журналыр егьэгупсысэ... Адрей Iэпэхэми щхьэж и макь иIэжщ. И кIэщIыраши, псэр кьулеймэ, Iэм и зэфIэкIри мэбагьуэ.

Сэ нобэ нывжесIэн хуэдэу щIэркьым дяпэкIэ Заринэ и пшыне Iэпэхэм ягьэIункIэ хьуну Iуэхугьуэ щхьэпэхэр, ауэ шэч кьытесхьэркьым философием, тхьдэм, литературэм, музыкэм, живописым, театрым, кьафэм, щIэныгьэм, публицистикэм, кьинэмыщIхэм я лъэныкьуэкIэ абы игьуэта зэхэщIыкIыр, щэнхабзэр лъэпкьым зэрыхуигьэлэжьэфынум. Уи пшыне Iэпэхэм уащымысхь, ди шыпхьу цIыкIу!

Щхьэпэу адыгэм хуищIэ псори лъапIэщ лъэпкьым дежкIэ, ауэ сэ иджыпсту абыхэм кьахэсIэтыкIыр Заринэ литературэм щилэ зэфIэкIыраш. Псалъэр гьэлэжьэнымкIэ абы Тхьэм кьрита лъэкIыныгьэр дигьэлэгьуаш «ГьуэрыгьуапщкIуэ» (1994), «Уафэ щыгьэ» (1998), «Уэрэ сэрэ» (2008) тхьлгьхэм дыкьыщеджам, «Нагьуэ и унагьуэр» (2008) спектаклым дыщеплъам. Дэ мыбыхэм дызэрагьэугьар «Адыгэ хьэблэм» дегьэлъагьупэ.

Купкьыр кьокIыкIри, щIым кьыхож аби, тхьэмпэ кьыпокIэ – ар удзи, гьурци, жыги? КьыдокIуэтейри, мэгьагьэ – ар нэрыльагьуу жыгщ. КьапщIийхэр полъэлыжри, пхьэщхьэмыщхьэ кьыпокIэ, мэз кьызэрыкIын жылэхэр я курылгу – ар жыг балигьщ. УсакIуэр кьэкIыгьэм хуэбгьадэ хьунумэ – Кьаныкьуэ Заринэ кьэгьэщIакIуэ балигьщ, и усэхэм икьугьэрэ щIэблэкIи уащыгугь хьун хуэдэу: я гурыщIэ кууагькIи, я гупсысэ кьарукIи, авторыр зыгьэгузавэ IуэхугьуэхэмкIи, дыгьуасэм зэрыплэкIи, пщэдейм зэрыщыгугькIи, и IэзагьэкIи, и адыгэбзэкIи мы Iэрамэхэр йолгьэгэки ипэрейхэм. Абы зыIэпигьэхуркьым нэхьапэм иришэжьа тематикэр, ауэ абы лъэщу кьыбгьуоуэ лъэпкьыр зыгьэпIейтей ушщIэхэр: адыгэм кьытпэщыль гужьейгьуэхэр,

тхыдэм лъэщыгьэкIэ хэхэс ищIа ди кьуэшхэр хамэм зэрахэшпысыхьыр, ди благьэ абхъазхэм я дунейр, кьинэмышIхэри. А проблемэшхуэр зыгъэв ди шьшхьу гу пцIанэм и унагьуэри игу ихуркьым.

ЗыгъэщIагьуэ хэмышьхуэ кьызырыгуэкI дыдэу гьэпсащ сатырипщI фIэкIа мыхьу «Си анэ» усэ цIыкIур. ПщэфIапIэм е пырхьуэм щекIуэкI псалъэмакь хуэдэу укьоджэ, купщIэр куууи кьыщIимыгьалъэу, лъагащэуи имыIэгьу – итIани, уи гум кьошхыдыкI, уи псэр усакIуэм игьэпсалъэ нэхьей. Зэанэзэпхьум я уэршэрыр бгьэлъатэмэ, Бэчмырзэ имыдам хуэдэу, «пшыналъэр мэбгьунлъэ». Усыгьэм и эстетикэр кьызыгурыIуэ пхьур лъэпэрэпакьым:

*Къызбгъэдэс, си анэ, къызбгъэдэс,
Уи Iэгу щабэр къыслъэгъэлэс,
Сабшигьуэм сыхьуемыгьэкI,
Сыхуэмей фIыгьуэ лъэпкь абы фIэкI.
Сэ гукьеуэу сиIар мэбзэхьж,
КъызэпхьэлIэр сьмыщIэу сохьуж.
КъызощIэж сьщисар уэ уи куэщI.
ШьмыIэну зэман ар зьтэщI...
Къызбгъэдэс, си анэ, къызбгъэдэс,
Балиейм и жьауэм дыщIэгъэс.*

Зи псэр Абхъазым и щхьэхуитыныгьэм щIэзыта и дэльху Нурхьэлий хуиуса уэрэдитIри апхуэдэу Iэдэбу, гурыщIэ пэжу зэхэльщ, афэрым яхуэфашцэу.

Гупсысэ Iэджэми ягьэхьэщыкь усакIуэм и гур, сэ абыхэм сахэщыпыхьу языр кьахэсIэтыкIыфынукьым, си зэхуэдэщи, Зарини а гупсысэхэм дызэрыщIигьэдэлур езым и гурыщIэ защIэуш. Арагьэнуш я дэтхэнэри ди зэхэщIыкIыым благьэ хуэзыщIыр.

Арами, ськьытеувыIэпхьэу кьызолъытэ лъэпкь Iуэхум ар зэригьэпIейтейм. Лъэпкьым кьыпэплъэ дунейм и гуащIагьэм еплъытмэ, лъагьуныгьэри, ныбжьэгьугьэри, лэжьыгьэри, мылкъури, узыншагьэри жьгьей щIохьукI. Абы ирогузавэ пщэдейм плъэ дэтхэнэри – политикхэри, щIэныгьэлIхэри, бизнесменхэри, тхакIуэхэри, адэ-анэхэри, лэжьакIуэхэри... Мы тхылъым цIэ езыта усэми псэ хуэхьуар а гуныкьуэгьуэраш: адыгэ хьэблэр лъэпкьым и нагьыщэу араш.

*Адыгэ хьэблэ, адыгэ къуажэ,
Псыкъуийм кьыщ вагьуэр щыгьэу зыгьажэ.
Мыжеижыфу кьэна уи щихухэм
Хьы Iуфэ жьжьээр ноби я плъапIэщ.
НахуапIэу плъагьум хуошIыр гукьанэ,
Кьэнар уи мащIэщ, кьэкIуэжьыр хамэ?
... Псыкъуий лъащIэхухэм нэса гукьанэр
Кьыхуибгьэхьуами, еффкьым нанэ.
Нэхуыщым ипэ хоушэ дадэ.
Адыгэ къуажэ, ухэмыкIуадэ!*

Усэр зэрыщIибгъэж псалгэр Тхьэм хуэгъэза лъэу хуэдэу зыхь-
зощIэ. ИтIани усэбзэ телъыджэм и псалъафэ шэрыуэхэм, псантхуэм
ентIэIуурэ, гур ягъэуз, гупсысэр кыызэщагъэу, псэр ягъэгулэз аби, те-
мэм и мыхьэнэр ягъэлыгэ.

Мыр «Си лъахэ» гуэрэным хигъэува пэтми, и купщIэмкIэ
«ИстамбылакIуэ» IэрамэмкIэ маплгэ.

«ИстамбылакIуэр» лирикэу гъэпса поэмэщ, кIуэцIрыкI фабулэр
хэмыукъуэдиярэ макъамэ зыбжанэу зэхэгъэпсауэ. Мыр икIи гыбзэщ,
Хэкум ирахуа лъэпкъым я гуауэр игъейуэ, икIи джакIуэщ, дунейм теп-
хъауэ кIуэдыж адыгэр Хэкум къриджэжу. Ар авторым и макъкIэ Iуми,
лъэпкъым ди зэхуэдэ лъэлуш. А лъэIум, мызэрэ-мытIэу кытригъэзэ-
журэ, кыыхохъуэпскIыкI поэмэр кыызэрыхидзэ усакIуэпсэр, нэхъри
игъэкъарууэ:

*Си Iэпкълэпкъым лъы щIэтыхукIэ,
Сэ сыадыгэнуш,
Сыадыгэу сытсэхукIэ,
Сэ ар сигу къеуэнуш.*

Апхуэдэ псалгэр кызымыдзэни щыIэу пIэрэ?

Ещанэ усэ гупым Заринэ фIищащ «Гупсэхугъуэ». Абы кыкIыр
сыт? Псалгальгэм «гум зыщигъэпсэхураш», – жи. Пэжу си гугъэщ. Ауэ
си гум соупщIыжри, идэркъым: «сэ зыщызгъэпсэхур усэфI дьдэ ды-
кыщеджэ-дыщедалуэраш!» – жи. Iэнкуну напэкIуэцIыр зызогъэ-
дзэкIри, япэ ит усэм дзыхьмыщIу къеджэн щIызодзэ, сытогушхуэжри
сатырийри кызощыпкI:

*ГъащIэ къэгъэщIыным сыт пьщIа?
НапIэ дэхъеигъуэр мэхъур пIалгэ...
Псэр зыгъэнищI насыт зыхэзыщIар
СыткIэ хуэныкъуэж зыгуэр и псалгэ?
Сэ псээтылгъэпIэ кызолгъыхуэ,
ЗыгъэнищIыну зэи кысщымыхъуу.
Гухэль сызыунэщIхэм сыхуэныкъуэщ,
Псалгэм языхэзыр – псы Iубыгъуэщ...*

Сатыр къэс кыкIэлгъыкIуэр узыпэмыплгъа щIэщыгъуэу кыпы-
увэурэ узыIэпешэри, умыщIэххэу, псынэпс Iубыгъуэ кыпIурекIэж,
«уэхухуху!» – жыуигъэIэу. Аракъэ гупсэхугъуэ хъужыр! Псэр апхуэдэ
щытыкIэм щихуэ напIэзыпIэхэр къэубыдын, ар зэхэщIыкIым кыызэры-
щыхур бэяну зыгъэнаIуэ псалъафэхэр, метафорэ жанхэр къэгъуэтын
хуейш. Нэхъ гугъужу кыщIэкIыныщI апхуэдэ усэр шэчыгъуей мыхъуу
гъэкIэщIыныр. Мардэмрэ щапхъэмрэ гъуазджэм и псэщ.

Мы ещанэрэи Iэрамэм хыхъа усэ плыщIри телъыджэ защIэщ,
усакIуэм и псэр кыгъаплгэрэ езыри кIэлгъыплгъыжу. Ар зыми емыщхь-
рэ езыр зэщхьыж къудейуэ кыгъэщIа Заринэпсэщ. «Псэм и налкъут-
хэм» нэхъ IупщIыж къащI зи гугъу сщIыр. Ар сытым хуэусэми, уэри
дэри дигъэлыгъур а зыхуэусэ дьдэракъым, атIэ а зыхуэусэр езым и

псэм кызыриштар ди нэгү кыщЦигъуэуэ, ди зэхэщЫкІми апхуэдэу кыригъащтэу аращ.

Сэ мы тхылъым си фІэш ищІащ зы хэкъ: Заринэ дэрэ зы хьарбыз дыушцІатэмэ, ІэфІ кызырытІурыхъуэнур зэмышцхуш; мо балией гъэгъам дызэдеплъми, зэхуэмыдэуш зэрытфІэдэхэнур; зы розэ дызэдепэмми, и мэр зэщхьэщыкІуш кызырытщІихьэнур; шыгъури зэмышцху шыугъэнущ, шыбжийри зэмышцху сырынущ... Аращ сэ Къаныкъуэ Заринэ псэурыусэ щІыфІэсщыр.

Мы тхылъым усыгъэхэм къакІэлыкІуэу гуэдзащ «Нагъуэ и унагъуэ» драмэри.

– Сыт зэмыльэпкъэгъухэр щІызэгуилъхьар? – жызыІэни щыІэнкІэ мэхъу.

Драмэмрэ усэмрэ гъэпсыкІэкІэ зэмыльэпкъэгъуми, псэкІэ зэблагъэщ. Зы авторым и тхыгъэ зэмылІэужыгъуэхэр (усэхэр, пьесэхэр, прозэхэр, эссехэр, щІэныгъэ статьяхэр...) зы тхылъу зэхэлъыныр куэд щІауэ культурэм игъэдурыса хабзэщ. Езы драмэр къапщтэмэ, абы дызригъэгупсыс конфликтыр иджырей унагъуэ Іэджэр зыгъэгузавэ дауэщи, театреплъхэр егъэгумэщІ, и сюжэтри гурыІуэгъуэрэ гъэщІэгъуэну ухуащи удехьэх. 2008 гъэм сентябрым и 17 пщыхьэщхьэу ар спектаклу цагъэлъагъуэм ЩоджэнцЫкІум и театрым сэри сыщІэсати, Іупхуэр зэрызэхуащІыжу, залым щІэмыхуэж театреплъхэр дызэщІэтаджэщ аби, ІэгуауэшхуэкІэ дыщыгуфЫкІащ Заринэ и ехьулІэныгъэм. Апхуэдэ тхыгъэхэр, спектаклхэр сэбэпышхуэ мэхъу конфликт зэхэлъэхьам и хэкІыпІэр къэбгъуэтынымкІэ.

Заринэ ныбжькІи псэкІи усакІуэщІэщ, лъэкІыныгъэшхуэ зэриІэри, гурыщІэ-гупсысэ зэрихьумэри дигъэльэгъуэрэ куэдкІи дигъэгугъэу. И къалэмри жумартщ, и псэм хуэдэу. Абы и зэфІэкІым и ныбжь Іэджэри дяпэкІэщ кыщыкъуэкІыну, хьэлэмэтагъэмкІэ уагъэІэнкуну, уеблэмэ, укыагъащтэу. ГъащІэ кЫхь ухъу!

НАЛО Заур,
КъБР-м и цІыхубэ тхакІуэ
2010

Усэхэр

КЪАНЫКЪУЭ Заринэ

* * *

Дейр мэгъагъэ, куэдым гу лъамытэу,
Тхьэмпэ Iувым къыхэмыщ гъэгъар.
Ар удзыфэщ... Си гур къыщIилъэтыр
Гъатхэр IушщIу къызэрыслъэгъуарщ.

ЩIыр мэгъагъэ, и къэхъугъэр лъапIэщ,
Узыхэплъэр зы тэлайми — нэхущ.
СиIэу пIэрэ сэри зы гугъапIэ?
Дейр мэгъагъэ, абы гу лъыштэху...

2008

* * *

94

Уэшхыр уэс хъужынущ.
Уэшхыр уэс хъужынущ.
УслэщIэхужынущ,
Ущыгъупщэжынущ.
Бжьыхъэ жэщ нэхухуэлIэр
БлэкIам хыхъэжынущ.
КъимыкIыж си макъыр
Пщэдей къихъэжынущ.
Уэсыр уэшх хъужынущ,
Уэ зыкъэпщIэжынущ.
ПIэщIэкIа насыпым
УкIэльыпхъуэжынущ...

2007

* * *

Пэшым хэлыщ щхъэгъубжэу щы,
Хъуреягъыр пшагъуэщ...

Сэ зыгуэрхэм согупсыс,
Зыгуэр мэхьу си жагъуэ...
Гъуэбжэгъуэщу кыщIыукI
Сызымыгъэтыншыр.
Дуней кIапэм поджэгукI
Си усэ макъыншэр.
Хэтми, сытми — зэфIэкIащ,
Хыхьэжынущ пшагъуэм.
Сэ зыгуэрым сыпыкIащ,
Зыми и мыягъэ.
2007

ГЪУЭГУ СЫЦЫТЕХЬЭКИЭ

Дыгъэ плъыжкым си къэхьугъэр егъэлапIэ,
И плъыжыгъэр кыизольагъу, зетельми напIэр.
Си къэхьугъэм сыхуеихукIэ сыроджэгур.
Сыкъельагъури, схуегъэдахэ щIэхэр уэгум.
ГъуэгурыкIуэу сыхэплъэнущ щIым щекIуэкIхэм.
ГъуэгубгъуитIым къепщIэкIахэм сахэтынущ.
Ауэ ахэр кыщыхьунур сыхьэт дэкIмэщ.
АпщIондэху сьумэзэхуэ сыщысынущ...
2007

* * *

Сызыхуейр фIэсщынущ зыхэсщIэм.
Сызэрыхуейуэ псалъэхэр зызогъэзахуэ.
Зэм факъырэ хьэфизу сокъуз,
Зэм кыизокIутри,
Къуалэбзум зэщIащыпэ...
Сыту сфIэфI!
Хьэрхуэрэгъу кысхуэхьуну хуейуэ
Утыкум къиджэразэ ныбжь закъуэтIакъуэхэм
Сахуэгъэзащ!
Гу ялыстэрэ сригузавэу

Шыщытар шылэжкъым.
Шылэр сэраш.
Зыхэсцлэмрэ къызэрысгуатэмрэ
Я кум къыдэнэ жьыбгъэм
Сошэри — макгуэ-мэльей!..
2006

* * *

Кхъужьей щхэклэр вагъуэм худоплъей,
Сэ мы жэщыр зыкли сысымей.
Гумрэ псэмрэ зэрахыжмэ лей,
Сыт итланэ щысцлэжын дунейм?

Сэ мы жэщым си цлэр щогъупщэж,
Пщыхэщхьищ езым къызегъэщлэж.
Языхэзми жилэр сфлэмыпэж,
Хъуаш а псор си гъащлэ джэрпэджэж.

Гумрэ псэмрэ къохъу щызэныкъуэкъу,
Къызагъащлэу гъащлэм и бэлутлэу.
Къызапэсу махуэ зэмыгуэгъу,
Дэгуу, зэхамыхыу си зы лъэлэу.

Уафэ цлэншэу сызыхудэплъейм,
Зэримыхъэу щыгтмэ нэфл-ней,
Къызигъащлэу гъащлэ зэрыхуейр
Къызитынщ хэхауэ зы уэшх лей!..
2009

* * *

Уафэ къащхъуэ, щыльэ щхъуантлэ!
Ди цлэщыгъуэ? Десэжа?
Гъащлэу хэтщ лэпкълэпкъыу лантлэм
Уэгум дыгъэ къыхъэжар.

Щылыгэ щхъуантIэ, къарууфIэ,
ФIы зигу илбым къыхуэфIыж.
Дызытетым сыт и плыфэ
ЖытIэу, дызэмыупщIыж.

Iэти напIэр, худэплъейт уэ!
Лъэгум щIэлбым хуеплбыхыж!
Уафэ къащхъуэ, щIылыгэ щхъуантIэ —
ГъащIэ IэфIыр мыгхыжщ!!!

2010

* * *

СыщIэгуфIэри,
СыщIэнэщхъейри,
Си гур щIыхэхъуэ-щIыхэщIри
ЗэхэзгъэкIыну сыхуэмеищэу
Къэзублащ.
ЩтапIэ ихъэжа си гухэлбыр
Къуалэбзум къыхадзэ уэрэдым
ИредаIуэ!
Нэхущым
Дамэдазэу къызэлукI дунейм
Къыдидз нэхур щилбагъукIэ,
Иджыри нэбэнэушэ акъылым
IэщIэкIыну хуапсэу
КъызэщIэушэ гухэлбыр
Хуит сымьщIыну мурад щIэсщIар
Сэ сощIэж...

2006

* * *

НэкъыфIэщIым я дунейм
Сытезышэ лбагъуэм
Ауэ сытми сыхуей!
ИкIи къысхуолбагъу ар.

ГукъэкI налъэхэм зашыхь,
 Я кум сраубыдэ,
 Си нахуапIэр щыхьур пщIыхь
 Зэи къысхуэмышщыгтэ.
 Дуней гьащIэм и щIагьщIэлъ
 Псэзэрыхьэм хэщIкъым.
 Пэж ерыщыр къызощIэж,
 КъысхудэкIуэу зэшыр.
 Дуней хуитым тобэмпыхь
 Си гурыщIэ нэхухэр.
 Пэжыр пщIыхьым хозэрыхь,
 Науэм зеущэхур.
 Нэрылъагьум зыщедзей
 Шыпсэ къэзылтыхьуэм.
 И нэщэнэхэр сысейщ
 ЗгъафIэ лъагьуныгьэм.
 Зызэхуешэ, зеукъуэдий
 СызрикIуа лъагьуэм,
 НэкъыфIэщIхэм я дунейм
 ЗыкъысхуегьэщIагьуэ.

* * *

Къытохуэри малIэ, къытохьэри къалъху.
 КуэнсапIэм здыхэлъым хьэрш къеплъым и къанщ.
 ЦIыхущIэр псынщIащэу къытохьэ — токIыж.
 КIэхур къежьапIэщ, къежьапIэр — ухыжщ.
 ХьуэпсапIэ, гугъапIэ, лэжьыгьэ, пщIэнтIэпс.
 ПщIыхьэпIэр нахуапIэщ, цIыху гьащIэр — Iэпслъэпсщ.
 Мэшына, мэхьуапсэ, мэхьуцIэ, мэпсэу...
 Доплъей-къоплъыхьжри — кIуащ гьащIэ псор.
 Жэщ-махуэр, илъэсыр, и сом — пыбжыкIащ.
 МыкIуэщI-мыкIуэдыжу зыгуэркIи кыкIащ.
 Зыгуэрыр — цIыхугьэр! ЦIыхугьэр — ар лъэщщ.
 ЗыхэщIэм — уи фIыгьуэщ, къарууэ зэпэщщ.
 Нэхугьэм узышэу хьэрш лъагьуэгьэнэхуц.
 Укъалъхурэ упсэумэ — ар уи псэгьэунэхуц...
 2018

* * *

И пIэм йокIри, и пIэм йоувэж,
Щхьэр зэтокIри, пкъыр зэтоувэж...
Нэгум щIэкIыр е мыпэж, мыщIыхь.
ЩымыIэжхэм япшыныж гуэныхь?
Нанэ пшынэ бзэншэ зэтрегъэж.
Нэгум щIокIри, зэу къыщIоувэж...
Нанэ пшынэ бзэншэр зэтреш,
Гум дэмышуэ бампIэр къысфIыдеш.
Си пIэм сокIри, щIыпIэ соувэж —
Сыхуеякъым сэ апхуэдэ пэж.
Гъуагъуэ пшынэ Iэпэр щIомэхыхь.
Уэ мы слъагъур зэ хъужарэт щIыхь!
Жьы Iурешэ — макъ къыхудэмыш!
И нэр пльызу нанэри емыш...
Бзэншэ лъэпкъыр бзэхыу, хамэ мэхъу...
Пшынэ Iэпэр нанэ егъэмэх...
Пшынэ Iэпэ щIэуа защIэр щымщ,
Сызыщыщым си псэр егъэдым —
Бзэншэ дыщыхъунур къызеIуэкI —
Я нэхь щIыхь шынагъуэр нэгум щIокI...
... Си пIэм сокIри, си пIэм соувэж...
Пкъым ситыхукIэ, щIыхьыр хъункъым пэж...
2018

* * *

ЩымыIэж гъащIэу си гум къилъыхъуэ,
Мыпсэуж щIыхуу си псэм къигъуэт.
Пщэдджыжь дэкIыгъуэм хэжея Iэхъуэу,
ЗэфIэмышьэфыр сытуи куэд.
Ди зэхэтыкIэм ди зэщхьэщыкIыр
Шабзэшэ къуаншэу ныкIуэщIрокI.
ДызэплъэкIыжрэ дызэлуплъыжмэ,
Къыхэщ дамыгъэм сэхури токI...
... И кIапэлъапэ сытрегъаплъэ,
ПсэлъэкIэ Iэзэу мазэ схуегъуэт.

Щымылэж жылэм ихъума гъуаплъэу,
Накъыгъэ мазэм дыгъэр схуегъэплъ.
2018

УЭ ИСТАМБЫЛ УКЪОКІ

Уэ уи дэуэкІэращ хышхуэр зыщІэдэлукІыр.
Уэ уи дэуэкІэращ.
Уэ уи бэуэкІэращ хыр зэрыхэбэукІыр,
Уэ уи бэуэкІэращ.
Уи зы цІыху гъащІэ кІуащ, абы гъащІищ кыпыгыту,
Ди зы лъэпкъ гъащІэ хъуащ...
Дауэм дэуэгъу кыльхуащ, гукъанэр кыытехъукІыжу,
Дауэм дэуэгъу кышащ.
ПщІыхьрэ пшэу щхьэщытщ хым и гущІылу джэ макъыр,
ПщІыхьрэ пшэу щхьэщокІ...
Зи псэ къэзыхь зэпыт, зи лъэ изыльхьэ вакъэ...
Уэ Истамбыл укъокІ...
2018

ЩЫГЪУЭЩІЭЖ

Пасэрейуэ,
Пасэм ейуэ зы жылэжь си нэгу кыщІоувэж...
Еуэ, дегъэжьэжи, дыгъэм ижба гъуэгум дытегъэувэж...
КъэдгъэщІэж!
Хэт и нэфІу,
Хэт и нейуэ а жылэжь дэсахэр кыызетещэхэжт...
Еуэ, хэплъи, зыщумыгъэгъупщэж!
Пасэу, хейуэ...
Ямылейуэ кыигъэщІа адыгэр пщІыхьхэм кыыхохьэж.
Еуэ, щыщ дыгъэхъуи, къэхъум дегъэхьэж.
КъэдгъэщІэж...
Псэм я лейуэ щІыгум тета лъэпкъыр токІри... кыытохьэж.
Еплъыт — къегъэээж!

Дыгъэр ди щхьэщыгуу дыкъытоувэж.

ЩыгъуэщIэж...

2018

* * *

Иджыри щыIэнущ уафэ,
Ипльагъуэу жэщкIэрэ вагъуэ.
Пэлыду дыгъэм и афэр
Иджыри къэхъунщ цIалэ нагъуэ.
Аргуэру хъуэпсэнущ пщашэр,
Псынэпсым ещхьу, къабзащэу.
Къехьынущ уэшхри уэсри,
ЗыхищIэу щыгум, зигъэнщIу.
Иджыри мэзыр итынущ,
Хуэсакъым къару щигъуэтынущ.
Иджыри щыIэнщ адыгэр,
ФIэмькIуэдамэ цIыхугъэр...

2018

* * *

ЗэрытемыгъакIуэу гъэмрэ щIымрэ
Я зэхуаку Хэкужъыр хожеикI.
ЗэхэгъэкIыгъуафIэ мыхъун Iуэхухэм,
ЖиIэ хуэдэщ, егупсыси пыкI.
Зэхэзэрыхъарэ зэхэджауэ
ЦIыхуу къикIэрахъуэр сыту куэд.
Къалэ кIуэщI къыщезъуэу щыхъурджауэу
Къуажэ щIыбым жьыбгъэм зыщелэт.
Зэхэшпыпсыхъащи лъэпкъи къупщхьы,
Адыгэбзэр сигу щызогъэфIэж.
Жея Хэкур дыгъэм къыщилыщIкIэ,
Ирихуэслуэтэну зы пщIыхь пэж...

2018

* * *

КъызыщIэдзыжи, дзапэ уэрэдкIэ
Къэунэху гъатхэм и гъунэ пыувэ.
Хъэсэгъэбатэу гупсысэ нэхукIэ
ГъэщIэ къэблагъэр зэщIэгъэувэ.
Уи зы мыгъуагъи гъэ щIэбгъэкIауэ
КъыумыгъэщIэххэ къуалэ кIыхьэжхэм.
БлэкIа щIымахуэм ифI къомыкIауэ
Хэт къыуиIуэкIами, желэ: ар пэжккъым!
КъызэщIэрыуэу, къызэрехъэжьбэу
Псыпи удзыпи узыхагъаплъэ.
Къэхъунур къэхъуу, пыувэр IуэхукIэ
Хэзэгъэпэнуцъ къэунэхуа гъатхэм.

2018

* * *

Зиудыгъуауэ щIымахуэр имыкI,
ЗыкъищIэжынуи гъатхэр мыпIащIэ.
ЗэрыгумащIэр телъу и напщIэ
МазэщIэ къаплъэр хызолбагъукI.
КъекIэрэхъуэкIым уздырехъэх.
Удэзыхъэхыр уи зы цIыху гъащIэу,
УщыльэлускIэ зэми и лъащIэм
КъэбгумэщIахэр гъуэрыгъуэ хъэхуцъ.
КъыхэнэхукIыу мы мазэр имыкI.
ИкIуэсыкIынуи гъащIэр мэпIащIэ.
Къызэрихъэнур гъатхэр къыуигъащIэу,
Уэс къэвыж пыткIум къэсыр пэбжыкI.

2018

* * *

Уафэр лъагэми, уэсыр делэщ.
Уэгур жыжьэми, псалъэр къелъэм

Уэ ар плъэкIмэ — къэубыд.
Быдэ дыдэу щIым утемыт...
Уафэр плъапIэмэ, махуэр лейкъэ?
Уанэгу нэщIымкIэ уи гур еIэу,
Хьэрш ихьэжымкIэ уэ усыт?
Быдэ дыдэу щIым утемыт.
Нэгум щIэкIымкIэ уэ ухамэщ,
Нэм ильагъумкIэ уэ удамэщ.
А псор, плъэкIмэ, зэхэгъэкI.
ЩIыр щытекIуэкIэ, къихьэр гъэщ...
2016

КЪАНЫКЪУЭ Заринэ

ЩЫАЩ, ПСЭУАЩ, ЩЫЭЩ...

Пьесэ
(Триптих)

Теплъэгъуэхэр мыхьэнэкIэ зэпыщIакъым, зытеухуар зыщ: цIыхугъэ, лъагъуныгъэ.

ХЭТХЭР:

Л I ы ж ь ы м р э ф ы з ы ж ь ы м р э.
А д э м р э к ь у э м р э.
Ц I ы х у х ь у м р э ц I ы х у б з ы м р э.

ЯПЭ ТЕПЛЬЭГЪУЭ

ЛЫЖЬЫМРЭ ФЫЗЫЖЬЫМРЭ

Къалэм дэт унэ зэтетхэм ящыщ зым, пэш цIыкIуитI ялэу, зэщхьэгъусэхэр щопсэу.
Махуэщ, мэуэршэрхэри щысщ, здэлпэщIэн ялэкъым.

104

Ф ы з ы ж ь ы м. НтIэ, щылащ-псэуащ зы лыжьь цIыкIурэ зы
фызыжьь цIыкIурэ...

Л I ы ж ь ы м. Хэт, жыпIа, псэуар?

Ф ы з ы ж ь ы м. Зы лыжьь цIыкIурэ зы фызыжьь цIыкIурэ.

Л I ы ж ь ы м. Дэнэ щыпсэуар?

Ф ы з ы ж ь ы м. Псысэм хэту псэуащ...

Л I ы ж ь ы м. Псысэм хэсу, жыIэ-тIэ!

Ф ы з ы ж ь ы м. Хъунщ, псысэм хэсу...

Л I ы ж ь ы м. Хэт псысэм хэсыр?

Ф ы з ы ж ь ы м. Зы лыжьь цIыкIурэ зы фызыжьь цIыкIурэ.

Л I ы ж ь ы м. Уэрэ сэрэ?

Ф ы з ы ж ь ы м. Дэ дэщхьт, ауэ ахэр... нэгъуэщI зыгуэрт. Ахэр
псысэм щыщт...

Л I ы ж ь ы м. Дэ дэнэ-тIэ дыщыщыщыр?

Ф ы з ы ж ь ы м. Дэ гъащIэм дыщыщыщ.

Л I ы ж ь ы м. ГъащIэм, жыпIа? ГъащIэм дыщыщуи?... Уэлэхьи,
дэ гъащIэм дыщымыщыж...

Ф ы з ы ж ь ы м. Ар сыт щхьэкIэ?

Л I ы ж ь ы м. Дунейм дытехьэжккъыми, цIыхум дахыхьэжккъы-
ми... Мыбдеж дыщIэубыдауэ, сабийм хуэдэу, псысэ сыбогъэдалуэри,
дыщIэсщ...

Ф ы з ы ж ь ы м. Жьы дыхъуащи аращ, тхулъэкIыху, цIыхуми дахэтай...

Л I ы ж ь ы м. Иджыри дахэгъэхьэ... Благгэ диIэщ, гъунэгъу диIэщ...

Ф ы з ы ж ь ы м. ДыкIуэнккъэ, дыкIуэнккъэ, тхьэм жиIэмэ...

Л I ы ж ь ы м. Дапщэщ дыщыкIуэнур?

Ф ы з ы ж ь ы м. ДыкIуэнщ, ахэр щыдэсыну махуэхэм тедгъахуэрэ дыкIуэнщ...

Л I ы ж ь ы м. Псори дэсщ, псори щIэсщ я унэ... Дапщэщи дыкIуэ хъунуц!

Ф ы з ы ж ь ы м. Хъунуц, хъунуц, тхьэ... НтIэ, адэкIэ пызоццэ. Къуажэ гуэрым дэсу щыIащ, псэуащ, жи...

Л I ы ж ь ы м. Сыт хуэдэ къуажэ? Сыт хуэдэ къуажэ щыпсэуар?

Ф ы з ы ж ь ы м. КъуажэкIэ зыщыщхэр Гъуэтыгъуейт...

Л I ы ж ь ы м. Апхуэдэ къуажэ щыIэкъым!

Ф ы з ы ж ь ы м. ЩыIэщ.

Л I ы ж ь ы м. ЩыIэкъым.

Ф ы з ы ж ь ы м. Псысэм хэтщ.

Л I ы ж ь ы м. Сэ псысэм хэт къуажэ сыхуейкъым, ди къуажэ дыгъэкIуэж. Бубэ дыщIэгъэуццIэ.

Ф ы з ы ж ь ы м. Бубэ, тхьэмыщкIэ, псэужккъым, куэд щIауэ...

Л I ы ж ь ы м. Бубэ псэужккъэ?! Дапщэщ щыIар?

Ф ы з ы ж ь ы м. Гъэмахуэ кIуам нэмышI адрей кIуам...

Л I ы ж ь ы м. Iэу... Бубэ псэужккъым... НтIэ, ар сэ щхьэ зэхэзмыхарэ?

Ф ы з ы ж ь ы м. Зэхэтхащ, къыджаIащ...

Л I ы ж ь ы м. Сэ къызжепIакъым!

Ф ы з ы ж ь ы м. БжесIащ, илъэситI дэкIати, пщыгъуццэжауэ аращ...

Л I ы ж ь ы м. Бубэ псэужккъым... адэкIэ-щэ?

Ф ы з ы ж ь ы м. АдэкIи? НтIэ, я закъуэу псэут лIыжьымрэ фызыжьымрэ... Еуэри, мэзым къыхэкIри, мыщэ гуэр къэкIуащ...

Л I ы ж ь ы м. Зэ, догуэ, адэкIэ... Таужан сымаджэу жаIатэккъэ? Хъужа? ДыщIэупщIакъым, дыкIуэу!

Ф ы з ы ж ь ы м. Уи адэ шыпхъум ипхъури? Тхьэ, мыхъужа, къэмытэджыжа... Тхьэ, ари мыпсэуж, лIыжь...

Л I ы ж ь ы м. Псэуцц, хъужащ, ар иджыри щIалэщ! ДумыгъэкIуэн щхьэкIэ жыпIэу аращ...

Ф ы з ы ж ь ы м. Псэужу щытами, тхьэ, дэ абы ди закъуэу дымыкIуэфынт, ауэ... Дэ дымыкIуэфми, псэужакIэщэрэт...

Л I ы ж ь ы м. Хэт иджыри мыпсэужыр?

Ф ы з ы ж ь ы м. А къомым сыткIэ ухуей?

Л I ы ж ь ы м. Сыхуейц, сыздэкIуэ хъунумрэ мыхъунумрэ сщIэн щхьэкIэ.

Ф ы з ы ж ь ы м. Уэ къыпхуэгъэзахэмкIэ къыщIэбдзэмэ, ТIушкIэ псэужкъым, Iэружан псэужкъым, Бэрэтинэ, Дахэуэс — ахэр зэкIэ-лъыкIуэжащ псори... Я ахърэт нэху ухъу! Идари лIащ, тхьэмышкIэ, адэкIэ... Нурбий, ар нэхъ пасэу...

Л I ы ж ь ы м. Лакъым! Зыри лакъым! ПцIы боупс! Шыпсэ защIэщ жыпIэр. Шыпсэ схубоусри, ущысщ мыбдеж!

Ф ы з ы ж ь ы м. Иджы укъысщыхъэну мурад пцIащ, лыжь... ДыгъакIуэ, жыпIэнуц, уи щыгъыныжьхэр къетлъэфэжьэнуц, усхуэ-пэнурэ, мо бжэм дыфIэмыкIыфу къэдгъээзэжынуц...

Л I ы ж ь ы м. ДыщIумыгъэкIыурэ, си лъакъуитIыр зэщIэнащ-тIэ!

Ф ы з ы ж ь ы м. Уи лъакъуитIыр зэщIэнащи, дыщIэмыкIыу аращ!

Л I ы ж ь ы м. Мо си гъуцI шыдыгужьыр зыщIэтым сынэсамэ, къуажэм сежэхыжынти, сэ езым къэсщIэнт хэт лIами, хэт псэуми! СитIысхъэнт, зэщIэзгъэнэнти, макIуэ-мэлъей! Уздэсшэххэнтэкъым!

Ф ы з ы ж ь ы м. Сыт сыщIыздумышэнур?

Л I ы ж ь ы м. Уэ зэи угуфIэркъым къуажэм дыщыкIуэжам деж...

Ф ы з ы ж ь ы м. Ара иджы къысхужыпIэжынуц? Тхьэ согуфIэм, ауэ уи дзэр хьэдрыхэ бжыхь хъуауэ, дауэ удыхьэшхын, Iей?

Л I ы ж ь ы м. Сэ укъыщIэсшар «нэфIэгуфIэц», жысIэри арат. Фызыжь напщIэуфэ ухъуну сщIамэ, укъэзмышэнт, уэлэхьи.

Ф ы з ы ж ь ы м. СынэфIэгуфIэц, тхьэ, иджыри! СыпхуэгуфIэу, сыббгъэдэси махуэ псом! (ГуфIэу, лыжьым и нэгум йоплъэ.)

Л I ы ж ь ы м (къоплъэкIри). IукI аддэ, умыгуфIи нэхьыфIщ...

Ф ы з ы ж ь ы м. Уи автомобилыжьри куэд щIащ узэримыIэжрэ!

Л I ы ж ь ы м. Iэу, дэнэ здэкIуар?

Ф ы з ы ж ь ы м. Ар зыщIэтар здэкIуам.

Л I ы ж ь ы м. ЗыщIэтар дэнэ здэкIуар?

Ф ы з ы ж ь ы м. Зэрацэжрэ куэд щIащ.

Л I ы ж ь ы м. Хэт зыщэжар?

Ф ы з ы ж ь ы м (зэхимых нэпцI зыщIауэ). Еуэри, мэзым къы-хэкIри, лыжь-фызыжьым я деж япэщIыкIэ мыщэр къэкIуащ... «СыкъэпцIыхужрэ, дадэ?» — жиIэри къеупщIащ мыщэр лыжьым. «Услъэгъуауэ къысщохъуж, ауэ укъысхуэцIыхужыркъым», — жиIащ лыжьым.

Л I ы ж ь ы м. Услъэгъуауэ къысщохъуж...

Ф ы з ы ж ь ы м. «СыкъэпцIыхужрэ, нанэ?» — къеупцIащ мыщэр фызыжъым. «Уи фэр пхъуэжами, сэ узоцIыхуж, ауэ лыжъым зэкIэ къедгъэщIэнкъым уэ уи цIэр, кIуэи, мо дурэшым зэкIэ дэувэ», — жиIащ фызыжъым,

Л I ы ж ь ы м. Мо дурэшым дэувэ... Ди къуэращ автомобилижъри ар зыщIэтари зыщэжар. КъэсцIакъэ? Сыт уэ ар къыщIызжумыIар?

Ф ы з ы ж ь ы м. БжезмыIамэ, дэнэ щыпцIэнт? Мис, къэпцIэжаи.

Л I ы ж ь ы м. КъэсцIэжащ! НтIэ, уэ пцIэуэ щхъэ ебгъэщэжа?

Ф ы з ы ж ь ы м. Сытыт-тIэ дэ ахэр зэрытцIыну? Дэ жьы ды-хъуащ...

Л I ы ж ь ы м. Зи мыхъу уи шыдыгужьыр къызэт, ди адэ, жиIэурэ, къыщIэлъадэу щытащ щIалэр...

Ф ы з ы ж ь ы м. Иджыри къыщIолъадэ ар, нысэри къокIуэ, са-бийхэри къагъакIуэ...

Л I ы ж ь ы м. КъакIуэрэ, пэжу?

Ф ы з ы ж ь ы м. КъокIуэ, уэ щIыхужкъыми аращ... Е пцогъуп-щэж къызэрыкIуар.

Л I ы ж ь ы м. Сэ псори сщыгъупщэжу жыболэ! Сщыгъупщэну-тэкъым икIи къэсцIыхужынут, къыщIыхъэу щытамэ...

Ф ы з ы ж ь ы м. Ушхэну?

Л I ы ж ь ы м. Сышхэнукъым икIи! Уэ къуажэм дебгъэхыжкъым! ЩIалэм укъеджэу къэбгъакIуэркъым, сабийхэр къебгъашэу дыб-гъэлъагъуркъым...

Ф ы з ы ж ь ы м. Къуажэми дехыжынкъэ, щIалэри къэкIуэнкъэ, хъыджэбзми къыгъэээжынкъэ...

Л I ы ж ь ы м. Дехыжыну къуажэм?

Ф ы з ы ж ь ы м. НтIэ, Iей.

Л I ы ж ь ы м. Буби дыщIэупщIэну?

Ф ы з ы ж ь ы м. Буби... дыщIэупщIэну.

Л I ы ж ь ы м. Дапщэц?

Ф ы з ы ж ь ы м. Мы къезгъэжъар зэ и кIэм нэзгъэсмэ...

Л I ы ж ь ы м. Нэгъэс-тIэ!

Ф ы з ы ж ь ы м. НтIэ, арати, зы лыжърэ зы фызыжърэ псэурт...

Л I ы ж ь ы м. Ар жыпIащ, и пэм къыщыщIумыдзэжыт!

Ф ы з ы ж ь ы м. Дэнэт сыздынэсар?

Л I ы ж ь ы м. Мыщэм адэкIэ къыпыщэ...

Ф ы з ы ж ь ы м. А-а, нтIэ. Мыщэр... Мыщэм и ужькIэ бажэр мэ-зым къыхэкIри къэкIуащ лыжъ-фызыжъым я деж. «СыкъэпцIыхужрэ, дадэ?» — жиIащ бажэм. «Услъэгъуауэ къысцохъуж, ауэ ущыслъэгъуар

кысхуэщIэжыркъым», — жиIащ лыжьым. «Уэ сыкъэпцIыхужрэ, на-
нэ?» — жиIащ бажэм. «Уи фэр пхъуэжами, сэ узоцIыхуж, ауэ лыжьым
къедгъэщIэнкъым ухэтми, зэкIэ, кIуэи мо дурэшым дэувэ», — жиIащ
фызыжьым. Бажэри кIуэри адреЙ дурэшым дэуващ...

Л I ы ж ь ы м. Бажэри дурэшым дэуващ... Дапщэщ хъыджэбзыр
кыщыкIуэжар иужь дыдэу?

Ф ы з ы ж ь ы м. Ари куэд щIакъым кыызэрыкIуэжрэ.

Л I ы ж ь ы м. Слъэгъуауэ сщIэжыркъыми-тIэ!

Ф ы з ы ж ь ы м. Ар иджы дауэ кыызэрозгъэщIэжынур? Иджыри
духакъым абы кыйтхуихъа мэлылыр! Мэлыл гъэвар пщIэжрэ?

Л I ы ж ь ы м. Мэлылыр сощIэж, IэфIщ. Ауэ ди пхъум и нэгур
щыслъэгъуар сщIэжыркъым...

Ф ы з ы ж ь ы м. Мэлылыр пщIэжмэ — ар хъыджэбзым кыихъат,
гуэгушылыр пщIэжмэ — ар нысэм ипщэфIарат. МыIэрысэ джабэплъ-
хэр къэзыхъар хъыджэбз цIыкIуращ. «Дадэ ифIэфIым хуэдэ», —
жиIэурэ, тIэурэ-щэрэ кыихъаи.

Л I ы ж ь ы м. КъэсщIэжащ!

Ф ы з ы ж ь ы м. КъэпщIэжа?

Л I ы ж ь ы м. КъэсщIэжащ! Бажэм и ужькIэ кIэпхъ цIыкIур
къэкIуащ!

Ф ы з ы ж ь ы м. Ар сыту фIыуэ къэпщIэжа! НтIэ-э-э, мэ-
зым кыыхэкIри, кIэпхъ цIыкIур къэкIуащ лыжь-фызыжьым я деж.
«СыкъэпцIыхужрэ, дадэ?» — жиIащ кIэпхъ цIыкIум. «Услъэгъуащ
мызэ-мытIэу, ауэ уи цIэр кысхуэщIэжыркъым», — лыжьым
щыжиIэм, кIэпхъ цIыкIум фызыжьым дежкIэ зигъэзати, «Сэ
узоцIыхуж, ауэ лыжьым къедгъэщIэнкъым уи цIэр, зэкIэ кIуэи, мо
дурэшым дэувэ», — жиIащ фызыжьым. КIэпхъ цIыкIур кIуэри еща-
нэ дурэшым дэуващ...

Л I ы ж ь ы м. ПщIэрэ а мыIэрысэ джабэплъхэр нэхъыфIу
щIэслъагъур?

Ф ы з ы ж ь ы м. Бубэрэ уэрэ фыщIалэ цIыкIуу зэдэфшхыу щытащ
апхуэдэ.

Л I ы ж ь ы м. Бубэхэ я хадэм мыIэрысэ джабэплъ кызыпыкIэу
а зы жыг закъуэрат итыр. УщедзакъэкIэ, и фэр Iууу кыыпщыхъуми, и
кур щабабзэт, фоупсым ещхъу IэфIыр кыыпщIэжу...

Ф ы з ы ж ь ы м. Уэстын зы мыIэрысэ?

Л I ы ж ь ы м. Хъэуэ, сыхуейкъым... и фэкIэ ещхъми, KIуэ зы-
махуэ кыихъар апхуэдэкъым.

Ф ы з ы ж ь ы м. КъэпщIэжа иджы хъыджэбз цIыкIур кыызэ-
рыкIуар?

Л I ы ж ь ы м. Сщыгъупщэжатэкъым сэ ар! Си зы къуэрылъху игъащIэм сщыгъупщакъым сэ! Нэхъыжьыр... щIалэр... еджапIэ нэхъыщхьэм щIэсщ. Андрейм мы гъэм курыт еджапIэр къеух, хъыджэбз цIыкIур ебгъуанэ, епщIанэ зыщIэсыр?

Ф ы з ы ж ь ы м. Алыхь, сэ езым сымьщIэж ар щеджэ классыр. Ауэ и закъуэ къожэкIыфри, ари Iэджэ и уасэщ...

Л I ы ж ь ы м. КIэпхь цIыкIур дурэшым дэувэри, зигъэдымащ, жышIа?

Ф ы з ы ж ь ы м. Загъэдымащ псэуцхьэхэм. Лыжьымрэ фызыжьымрэ жеижыну гъуэлъыжащ. Ахэр зэрылурихыу, мыщэр щIэкIри пхьэ икъутащ, псы къыхьащ. Бажэ цIыкIур хьэкум кIэрыувэри пщэфIащ, лыжь-фызыжьым я щыгъыныр игъэкъэбзащ... КIэпхь цIыкIум унэ лъэгум псы ириутхэри, къабзэу къипхьэнкIащ...

Л I ы ж ь ы м. Хьэуэ, дыбогъэху. КIэпхь цIыкIум унэ лъэгум псы ириутхэри, и кIэ бацэ дахэ цIыкIумкIэ унэ лъэгур къипхьэнкIащ...

Ф ы з ы ж ь ы м (*къещхьэукъуэхыу*). НтIэ, нтIэ, и кIэ бацэмкIэ унэ лъэгур къипхьэнкIащ...

Л I ы ж ь ы м. Iуэхуу унэм щIэлъри, лъапсэм илъри ящIэри, лыжь-фызыжьыр къамыгъэушу, зэбгрыкIыжахэщ...

Ф ы з ы ж ь ы м. ... Къамыгъэушу, зэбгрыкIыжахэщ...

Л I ы ж ь ы м. Мыщэм и мыщэфэр къыгъэнат, бажэм и бажафэр къыщыгъупщат, кIэпхь цIыкIум и кIэ баринэр унэкум илт...

Ф ы з ы ж ь ы м. ... къамыгъэушу, зэбгрыкIыжахэщ...

Л I ы ж ь ы м. Буби псэужкъым, Iэружани, TушкIи... Дахэуэси...

Ф ы з ы ж ь ы м. Ццэху цIыкIуу псори зэбгрыкIыжахэщ...

Л I ы ж ь ы м (*фызыжь Iурихам и нэгум йоплгэ*). ЩIалэри къэкIуэнуц, нысэри къытхуэIэбэнуц... зыми дыхуэныкъуэкъым... ауэ къуажэм дегъэхыж моуэ зэ... сигу къэкIащ псори... Бубэ дыщIэгъэупщIэ...

Ф ы з ы ж ь ы м (*къызэщоужри*). Сылурихат? Дэнэ сынэсат?

Л I ы ж ь ы м. Уэи, фызыжь, зыщIыпIэ дынэсам...

Ф ы з ы ж ь ы м. Ццылащ-псэуащ... ццылащ-псэуащ...

Л I ы ж ь ы м. Дынэсащ...

Ф ы з ы ж ь ы м. Дэнэ?

Л I ы ж ь ы м. Бубэ сыхуэзэн и пэ сэ зыгуэр бжесIэнуц.

Ф ы з ы ж ь ы м. Сыт къызжепIэнур?

Л I ы ж ь ы м щэхуу зыгуэр къыжрелэри, фызыжьыр къыпогуфIыкI.

Ф ы з ы ж ь ы м. Жьы ухъужащ уэ, узэрыделэм хуэдэурэ...

Л I ы ж ь ы м. НтIэ, пэжкбэ?! Уэлэхь, уэр нэхъ дахэ яхэмыта ди къуажэ хъыджэбзым... иджыпстуи а уи нэгум кърих нэхур плъагъу-жарэт...

Ф ы з ы ж ь ы м. Уи нэгури си нэгури сфIызэхэзэрыхьыжащ, тхьэ, сыноплъурэ... Ушхэну?

Л I ы ж ь ы м. Хьэуэ, тIэкIу дыгъэжей...

Ф ы з ы ж ь ы м. Жей-тIэ... жей... Сэри жей кыстеуащ...

Тпури, а зэрызэфIэсым хуэдэу, IэплIэ зэхуащIауэ, Iурехри мэжей...

ЕТИУАНЭ ТЕПЛЪЭГЪУЭ

АДЭМРЭ КЪУЭМРЭ

Мы тпури щыпсэур квалэм дэт унэ зэтетхэм ящыщ зыщ. ПэшитIщ яIэр зэрыхъур.
А д э м щIэкIыну зегъэхъэзыр, зехуапэ.

А д э м (*зихуапэурэ*). Мы си кIэстумыжьри зейм ещхьыжщ. Я жагъуэ ирамышI, ауэ, сэ джанэ хужь сиIэкъым. Уи анэр зэрымыпсэужрэ зесхьэжккъым. Нобэ хуэдэ махуэ гуэр си гъащIэм кыыхэ-хуэну сщIатэмэ, кбэсщэхункIи хъунт!

К ь у э м. Нобэ хуэдэу, угуфIэу, куэд щIауэ услъэгъуакъым.

А д э м. Уэр щхьэкIэ нэхъ согуфIэ. МазитI мэхъу нобэ... Апхуэдиз щыдэпха кбэхъуакъым иджыри кыыздэсым...

К ь у э м. Кбэмыхъуамэ, ари кбэхъуащ. Мис, уэри грамотэ кбэуа-тынущ, зыкыкIэрумыгъэху, ахэр лъэIуащ укыкIэрымыхуу укIуэну...

А д э м. Сэ грамотэ си куэдщ, грамотэкъым нобэ кыызатынур. Транспортым щIыхь зилэ и лэжбакIуэ цIэр кыисфIащынуц! Аращ-тIэ, апхуэдиз илбэскIэ рулым ущыдэскIэ. Мис, сокIуэ иджы, ауэ сывгбэIаплэ, жысIэу, дауэ сазэрыхьыхънур?

К ь у э м. Зы дакыкбэм зэфIэкIынуц ар — удэкIынщ, грамотэр кыуатынщи, утIысыжынщ. ЗыкыкIэрумыгъэхуу, кIуэи нэхъыфIщ.

А д э м. СокIуэ, сокIуэ... Зыгуэр кыитеслхьэн? ЩIыIэ щIыбыр? УщыщIэкIам щIыIэтэкбэ?

К ь у э м. Хьэуэ... НтIэ! Хьэуэ, апхуэдэуи щIыIэкъым, ауэ кыи-тельхьэ, уэ кбощIыIэкIынкIэ хъунщ.

А д э м. Сыхуей си гугъэкъым...

К ь у э м. ЩытIагъэ уэ, щытIагъэ! (*Щыгъын фIэдзапIэмкIэ зедз, щIыIутелъ гуэр кыифIехри, кыыхуеший.*)

А д э м. Мыр кIагуэжьыращ... КIагуэ ящыгъкъым иджыпсту.

К ь у э м. Хьунущ а узэрыщытым хуэдэу! Сэ сыкбэщIэнтIат сыкбэщыкIуэжым! Мэ, мис, машинащIэ, мыбы урикъунущ... НетIэ кыызэптам кыигъэзэжащ...

А д э м. ЗэрыщIалэфI мыр! ЩIакхъуи къищэхури, къигъээжари къихьыжащ.

Къ у э м. КхъыIэ, сабийм хуэдэу укъызэмыпсалъэ иджы...

А д э м. СогуфIэри аращ... Къару къызыкъуэпхащ, а къыппыщIа гупыр зыкIэрыбгъэхуащ... «МазитIыр дэкIмэ, адэкIэ нэхъ тынш хъунуц», — жиIат врачым... ДяпэкIэ, зыкъэбужьыжынщ, тхъэм жиIэмэ...

Къ у э м. Врачи щхъэр егъэуэ.

А д э м. Уэлэхьы, абы имылажъэ уэ гугъу узэрехьыр...

Къ у э м. Сэрац, сэрац псори зи лажъэр! Сэ сынывэдэIуакъым! Сэ ди анэр згъэлIащ! Сэ сыхъэбыршыбырщ!

А д э м. УкъызэрымыкIыт иджы! Врачым и лажьыгъэм хещIыкI, абы уи Iей зэрихуэркъым, жыхуэсIэщ.

Къ у э м. Сэ си Iей зыми зэрихуэркъым, ауэ си хъурегъкIэ зыри фIы щыслъагъуркъым...

А д э м. Дэ абы куэдрэ дьтепсэлъыхьащ...

Къ у э м. Фэрац куэдрэ псэлъар, фыкъызэпсалъэурэ, си щхъэ куцIыр гъуанэ фщIащ.

А д э м. Уи анэм сыт жиIами, гузавэти жиIащ, сэри сыкъэгубжурэ сынопсэлъащ. Сыт-тIэ абы щхъэкIэ? Дэрац уэ узибыныр. НэгъуэщI къакIуэу утхуигъэсэнутэкъым, укъихъумэнутэкъым...

Къ у э м. Мис-тIэ иджы, сыпхъумэу си гъащIэр сохь.

А д э м. Усхъумэу, си гъащIэр сохь! СыббгъэдэкIрэ укъээзгъанэмэ, мо бжэм къытетIыркъэнурэ ущIашынуц, а гупым уахыхъэжмэ... АдэкIэ къэхъунури уэри сэри дощIэ...

Къ у э м. Къыумыгъажъэ иджы! КIуэ, уэ укъыкIэроху.

А д э м. СыщIэкIын хуейщ... НтIэ, мохэри къызожъэ... Нышэдибэ хъарзынэу нэху укъекIащ. Уи закъуэуи ущIэзгъэкIат. СыгуфIат... СыщIэгуфIари уэрац, си къуэ, си щхъэракъым... Сэ цIыхум сахэтыжкъым, мы нобэ къысхуагъэфэщами сызэрыхуеижи щыIэкъым... НэхъапэлукIэ къызатамэ, уи анэм тIэкIу зыхуэзгъэщIэгъуэнт... Ауэ, мис, хъуакъым...

Къ у э м. Уи ныбжьэгъухэм ялъагъумэ, къыпхуагъэщIэгъуэнщ.

А д э м. Уа, сыту фIуэу сигу къэбгъэкIыжа! Ахэр къызэхъуэхъуну нокIуэ! Щызмыгъэсу дауэ?... (И къуэм дежкIэ къоплэкIри.) Си вакъэжытIыр къабзэу пIэрэ? Еплъыт...

Къ у э р япэ узынуцIэ пэш цIыкIумкIэ щIобэкъукI, а д э м, абы зыкъримыгъэ-лъагъуу, зыгуэр къелъыхъуэ. Къилъыхъуэр игъуэттыжкъым, и Iепэлъапэр кIэзызу къелъыхъуэ, и фэм зехъуэж.

Мыдэ къакIуэт. Мыбдеж дэлы ахьшэр плъэгъуа? Пенсэм щыщу къэна сом минищыр... къэпщта?

Щалэр пэшым къыщIобэкъуэжри, къызэреупщIыр щызэхихкIэ,
щегъэзыкIыжри, ваннэм щIохъэ.

Къ у э м (и макъыр ваннэм къыщIоIуки). Папэ, щIэкI!

А д э м. Ахьшэр къэпщта уэ?!

Къ у э м. ЩэкI, зо! Уэ уи ныбжьэгъухэр къожьэ!

А д э м. Уэри къожьэрэ уи ныбжьэгъухэр? Уахуэзауэ ара? КъыIух мы бжэр!

Къ у э м. ЩIэкI, зо!

А д э м. Епта абыхэм ахьшэр? КъэпщэхуаIа?

Къ у э м. ЩIэкI, жысIа!

А д э м. КъыIух мы бжэр!

Бжэр икътэну иужь итщ. ЗэрифIэцкIэ йоуэ, йоныкъуэкъу,
и къарур иухыхубжэм кIэрытщ.

(Ешауэ). КъыIух мы бжэр дахэкIэ! МазитI жыхьэнмэр уфIэмашIэ?! Илъэсищыр уфIэмашIэ?! ЦIыхум уремышхьыжу удэтащ... Узэблэшауэ унэм ущIэлъащ. Iух мы бжэр! Унэр щIэпщыкIри, къэбгъуэтащ ахьшэр! МазитI дэпхащ, делэ мыгъуэ! МазитIыр нэхъ гугъу дыдэт... Уэ уи пкъыр къозауэу, сэ си псэр дзапэкIэ сIыгъыу дгъэкIуащ а мазитIыр... Иджы пщIэнур сыт? ЗыхэпIуну аргуэру? Къэбгъуэта асыхьэту? Е, делэ мыгъуэ... Къуаргъыжхэм уахыхьэжа? УзэрыщIэкIыу, укъауфэрэзыхьа? Нобэризэм сыпкIэлъыплъатэкъыми... Сехуэхри, сыщысат. (ЕтIысэхашц.) Куэд сигу къэкIыжащ... СигукIэ уи анэм сепсалъэрт... Мо сыздепсалъэм, ар си пащхьэ къиувам хуэдэу къысцыхьуащ... МазитI зэрыдэпхари ищIэрт... Къысхуагъэфэща тIэкIум щхьэкIи гуфIэрт... Уэр щхьэкIэ гуфIэрт, сэр щхьэкIэ... зигъэпагэрт... Апхуэдэу къысцыхьуащ. И набдзэр моуэ машIэу хишырт абы, дришейрт, зыщигъэщIагъуэхэм деж... Нобэ къызатынур мыращ, щыжысIэм, и набдзэр хишу, къызэплъащ! ЗигъэщIагъуэу арагъэнт сэркIэ! ИтIанэ зы псалъэ закъуэ къызжилащ. ЯпэщIыкIэ къызгурыIуатэкъым, иужькIэ «щыбгъэкIащ», жиIауэ къысфIэщIащ. Сэ уэ ущызгъэкIауи? Псэуху, зэи жиIакъым абы апхуэдэу. «ТкIийуэ ухушытщ сабийм» щыжила къэхьуащ, ауэ ущызыгъэкIыр езырат... «ЩIалэ цIыкIум уемыубзэ, уемыдэхащIэ апхуэдизу», — жесIэрт... Иджы нобэ езыр хьэршым къыхэкIри къэувауэ, «щыбгъэкIащ», жи... Арат жиIэр? Хьэуэ, аратэкъым! Мис иджы къызгурыIуащ! «ЩIэбгъэкIащ», жиIауэ арат абы... УщIэзгъэкIын хуеятэкъым уи закъуэу! Иджыри пасэт! Уакъы-

хэсшыжа кьудейт кьуаргьыжь зэтэхьуа гупым. Я ныбжьыр илбэс тлощым нэмысу зэтеуфьщлахэщ! Кьуаргь кьэзыльэтыхьхэр кьонэри, мыхэр зэтолэ... Лэжлейуэ маллэ... Абыхэми адэ-анэ ялэщ... я гуцхьэр зэтеуфьщлауэ... Абыхэми ла ялэщ, я псэр гузавэу хьэршым хэту... Ауэ сэ... зым щхьэкИ сыгузавэркьым... Сэ гу склуэцфьлбыжкьым... Си бгьэр мафлэм кьрисыкьурэ, узыр зыхэзмышцлэжыху, исаш... Зыри теслэгъуэжыркьым мы дунейм... Благьы, ныбжьэгъуи, гьунэгъуи... Зыми сахуэзэркьым... Сахуеижкьым... Уэ зыр узохьумэри сыщлэсщ... Уи анэм уэсят ищлат: «Гьэхьуж... хьужынуц... хьужынуц... гьэхьуж... апхуэдэу дунейм кьыгумынэ...» Нобэ кьызжилащ: «Щлэбгьэклэщ... щлэбгьэклэщ... мыр тхьэрыкьуэ шырщ, мыр кьуаргьыжьхэм кьашхынуц...» «Сэ мыр цлыху хьужыну кьысщыхьури... езыми зигъуэнэхунц, сэри дзых зэрыхуэсщфьр кьыгурылуэнц», — жыслэри, арат щлэщлэзгьэклар... Щлакхьуэ кьищэхуащ, ахьшэм кьигьэээжар кьихьыжри кьыщлыхьэжащ...» (И щхьэр флеубыдыкI.) Щыбгьэклэщ... щыбгьэклэщ... щлэзгьэклэщ... щлэзгьэклэщ...

Зыкьещлэжри, кьыщолээт.

Бжэр кьыгьэбыдауэ, зыхелуиджы! Зэтеуфьщлэнуц иджыпсту! Кьылух мы бжэр! Кьылух мыр! (Бжэм йозауэ, и кьару кьызэрихькIэ, ауэ пэлгэщыркьым.) Кьылух, си щлалэ, кьылух, кьылух, зыгумыгьаклуэ а кьуаргьыжьхэр! Моуэ зэ бжэр кьылухи, псори льэтэжынуц. Зумыгьэшх а фьщлэжьхэм! «Си тхьэрыкьуэ шыр», жи уи анэм... Зэхэпхрэ? Нобэризэм зыхуэгьэшэч, мы зы сыхьэтым... зыхуэгьэшэчи, укьикьынуц, адэклэ нэхь тынш хьунуц... Уэ дапхуэдиз пшэчар мы мазитфьм! Уэ кьарууэ кьыпкьуэклар! Лищ я кьару бгьэлэгъуащ уэ! Кьылух, си псэ тлэку. Кьылух мы бжэр... Щлумыдзэж аргуэрыжбу... Ухэмыхьэж кьыфьыгьэм... Гьащлэр кьыхэх! Псэуныгьэр кьыхэх, кьэбгьэщлэнур кьэгьащлэ, лэфлу кьэгьащлэ, ухэмыхьэ а жыхьэнмэм, псэжь нэщлахэр кьожэнурэ, уашхынуц аргуэру... Сэ слэгъуащ уэ уи фэм дэклар... слэгъуащ... си флэщ хьунтэжымы апхуэдиз зы цлыхум и фэмрэ и псэмрэ дэхуэну... Кьылух, си щлалэ цьыкьлу...

Бжэр кьылуехри, кь у э р кьыщлоукьуриикI. А д э м абы зыщлэгьакьуэри, хуэмылгыбу, тьури льэгум деж щотгысэх.

Кь у э м. Аращ уэ игьащлэми... Мис мы бжэм хуэдэу, сыпкьутэну сяужь укьохьэри, укьыстекьуэркьым... итланэ укьызолэбу...

А д э м. Сыт-тлэ сыбгьэщлэнур?..

К ь у э м. Сэ мамэ згъэлӀауэ сыбогъэкъуаншэ! Уэращ ар гугъуэ езыгъэхьар — уэ къэплъхуауэ къуэ уиӀэну ухуейти, сабий зэримыгъуэ-тым щхьэкӀэ ебудэкӀащ!

А д э м. Сэ уэ къуэ усщӀащ. Уэри «адэкӀэ» укъызэджащ...

К ь у э м. Сыноджащ... Ауэ уэ зэи къуэм хуэдэу фӀыуэ сыкъэплъэгъуакъым... Си анэм сыкъызэрилыагъур уигу техникуакъым...

А д э м. Мис ар пэжкъым... Пэжкъым!.. Услъэгъуащ икӀи узольагъу. Узмылыагъуу щытамэ, сыпкӀэрысыфынутэкъым апхуэдизрэ...

К ь у э м. Уэсят къыпхуищӀащи, укъызолӀалэ... Мамэ плъэгъуащ фӀыуэ, ауэ сэ укъысхуеякъым...

А д э м. Уэ ... зыри зэпхьэлӀакъым иджыпсту... Мьпхуэдизу узэридзэнутэкъым, зэпхьэлӀауэ щытамэ...

К ь у э м. Уэ сэ зэи фӀыуэ сыкъэплъэгъуакъым... Сыкъэбгъэ-шыну сяужь укъохьэри, укъыстекӀуэркъым... итӀанэ укъызолъӀу... УолъӀуэри ущысщ...

А д э м (*щӀалэр зэщӀикъуэзэну хэтщ*). СылӀауэми, ягъэ кӀынкъым... СызэлӀауам сызэхихащ...

К ь у э м. Уэ ... сэ зэи... фӀыуэ сыкъэплъэгъуакъым...

А д э м. Мыдэ къэдаӀуэт... Мыдэ къэдаӀуэт... Сэ уэ узмылыагъупӀэ сиӀэтэкъым... Илъэситху ухъуу арат «си адэ», жыпӀэу, си пщэр щыфӀӀепкъузыкӀам... Уэр хуэдэ щӀалэ дыгъэт фӀыуэ ямылыагъур? Сэ сыщыфызкъэмышшэм, гъунэгъу щӀалэ цӀыкӀухэр си пщэдыкъым дэсу къесхьэкӀырт, зейм естыжыну сигу пымыкӀыу... АтӀэ, «си адэ» къызжезыӀа сабийр дауэт фӀыуэ зэрызмылыагъунур?! Уи анэм япэу сыщыхуэзам уэ уригъусащ! Убгъурыту укъажэрт, щхьэ баринэ ухъужауэ... Сэ уи анэшым зэи ущызгъэлӀакъым — щыри дызэгъусащ сыт щыгъуи! ... Зэи езудэкӀакъым сысейуэ бын зэбгъэгъуэтакъым жысӀэу... Си нэ къыхуикӀащ... Езыри ехъуапсэрт зы дзадзу цӀыкӀу зэдэдгъуэтыну, ауэ сэ абы и узыншагъэр сфӀэнэхъапэт... ПщӀэжрэ? Уэ абы щыгъуэ щӀалэшхуэ ухъуат, пщӀэжын хуейщ, ар кӀыхьӀыхьу сымаджэщым щыщӀӀэлар? Мис абы и ужькӀэ сэращ пызыухькӀар афӀӀӀа сабийӀуэху зэримыхуэну. Дэ дыунагъуэт, щӀалэ закъуэр зэдэтпӀыжу... Уэ балигъ узэрыхъум дыщыгуфӀыкӀыу... дыпсэуащ... Сэ уэ узикъуэщ. НэгъуэщӀуи зэи сегупсысакъым. Уэри уигу къыумыгъэкӀыхьхэ... Уэ лыгъэ пхэлъщ, сэ схэмылынкӀэ хъунщ апхуэдиз лыгъэ... Нэхъ гугъуэ дьдэм укъелащ... мазитӀыр блэкӀащ... мыри... пщхьэщыкӀынущ...

К ь у э м. Сыту куэд жыпӀэрэ... Ди анэр щыпсэум щыгъуэ, уэ зэи укъызэпсалъэу щытакъым...

А д э м. Ӏэу, абы щыгъуэ махуэ псом сылэжьауэ, сешауэ сыкъэкӀуэжырт. Уэлэхьы, псэлъапӀи димыӀа...

Къуэм. Мис ахьшэр... КIуэ... УкыкIэрыхуами, кIуэ... Бжэр къэгъэбыди аращ...

А д э м (ахьшэр къещтэжри). Уахуэза?

Къуэм. Сахуэзащ... Асыхьэту ялыгътэкъыми, ахьшэр еста-
къым... Мыбы кыгуахьэнуц... Ауэ бжэр Iусхынукъым... Уэ кIуэ...
ахьшэри къэщтэжамэ, бжэр къэгъэбыди аращ...

Бжэм зыгуэр кытоуIуэ.

А д э м. Къэсахэщ асыхьэту. Сэ абы я хьэдэр яхуизгъэхуэнц...
(МакIуэри, бжэр Iуех, псалтэмакъ гуэр йокIуэкI... Зы тхылъым Iэрэ
бгъэхэIу медалрэ илыгъыу, а д э р кыщIохъэж. ЦI I а л э м и
щхьэр хьэлъэу квэлэтри, кэоплэ.) Си ныбжьэгъухэрац кыIухьар...
Псори екIуэкIащ, зэфIэкIащ... Мис, си пIэкIэ дэкIри къраIыхати...
кыисхуIуахьэжащ...

Къуэм. УщIэмыкIыурэ, зыкыкIэрыбгъэхуащ...

А д э м. СыщIэкIамэ... сыхэкIыжыпэнкIэ хъунт...

Бжэм аргуэру зыгуэр кытоуIуэ. Къуэми а д э ми я щхьэ квалэтыркъым,
бжэ теуIуэ макъыр нэхъ ин мэхъу, нэхъ иныж... Гу кьеуэкIэм ещхьщ... ГуитI къоуэ,
зыр нэхъ ину, нэхъ лъэщу, адрейр нэхъ щэхуу... Зэадзэкъуэр зэрыщымц, щысц,
къэмыхьейуэ... А д э р тIэкIу погуфIыкI, къуэм и щхьэм Iэ дельэ. Къратахэр,
еплэри игъэтIылыжауэ, тельщ стIольщхьэм...

ЕЩАНЭ ТЕПЛЪЭГЪУЭ

ЦIЫХУБЗЫМРЭ ЦIЫХУХЪУМРЭ

ЦIыхухъум и унэрац. И бжэр Iуехри, цIыхубзыр кыщегъэхьэ. Iэпллэ зэрашэкI.

ЦIы х у х ъ у м (макъ цабэкIэ). Нобэ зыщIыпIэ дыкIуэну, тIэкIу
дыщысыну тедухуати?

ЦIы х у б з ы м. СыкыбгъэдэкI хъуакъым, иджыпстуи згъээ-
жын хуейщ занщIэу... кыизэлыхьащ...

ЦIы х у х ъ у м. Нобэ...

ЦIы х у б з ы м. Нобэ!

ЦIы х у х ъ у м. Нобэризэм укыбгъэдэкI хъунутэкъым...

ЦIы х у б з ы м. Ноби, дыгъуаси... пщэдеи...

ЦIы х у х ъ у м. Нобэр — нобэщ. Дыгъуасэр — дыгъуасэщ.

ЦIы х у б з ы м. Ноби, дыгъуаси, пщэдеи — зыщ. Псори зэщхьщ.

ЦIы х у х ъ у м. Зэщхьыну ухуеймэ — зэщхь мэхъу.

ЦIы х у б з ы м. Сэ сыхуейуэ аракъым — езы махуэхэр зэщхьщ.

ЦIы х у х ъ у м. Махуэр зыгъэпсыр цIыхурац.

ЦI ы х у б з ы м. Сэ...

ЦI ы х у х ь у м. Уэ!..

ЦI ы х у б з ы м. Сэракъым...

ЦI ы х у х ь у м. Уэ упсэуну утегушхуэркъым.

ЦI ы х у б з ы м. Сэ си Iуэхур адреихэм ещхькъым.

ЦI ы х у х ь у м. Дэ нобэ рестораным дыкIуэну дызэгурьIуат.

ЦI ы х у б з ы м. Нобэ!

ЦI ы х у х ь у м. Нобэ.

ЦI ы х у б з ы м. Ноби?

ЦI ы х у х ь у м. Нобэ!

ЦI ы х у б з ы м. Нобэ си анэр нэхъ сымаджэж хъуащ, жыслэри кышхуэстхаш.

ЦI ы х у х ь у м. Ар пщэдджыжь щIагъуэ дэмыкIыу кыызэIыхъауэ нэху кьокIри, итIанэ нэхьыфI кьохъуж... Сэ нобэ уэ сыножьащ. Дэ дызэгурьIуат зыщIыпIэ дыкIуэну, тIэкIу дыщысыну. Ар уи анэм жепIэри, кыызэIыбгъэхъапаш е уэ езыр ущIэщтэжри, укьэкIуакъым.

ЦI ы х у б з ы м. Ноби?

ЦI ы х у х ь у м. Нобэ!

ЦI ы х у б з ы м. Сыт «кыызэIыбгъэхъам» кыибгъэкIыр?

ЦI ы х у х ь у м. Сэ уэ узэрысцIыхурэ илъэситI мэхъу.

ЦI ы х у б з ы м. ИлъэситI мэхъу.

ЦI ы х у х ь у м. УзэрысцIыхурэ уи анэр зыбохъэ... Япэу ущыс-лъэгъуар хушхъуэ щапIэращ...

ЦI ы х у б з ы м. Зызохъэ, ар сымаджэщ, кьэтэджыфыркъым... Хушхъуэ зэпымыуэ хуей мэхъу...

ЦI ы х у х ь у м. Ар сымаджэщ, кьэтэджыфыркъым... Уэ абы уб-гъэдэсщ. Зэзэмызэ уэрэ сэрэ дызэхуозэ.

ЦI ы х у б з ы м. Зэзэмызэ дызэхуозэ... Зэрыхъум хуэдэу...

ЦI ы х у х ь у м. Илъэс и пэкIэ кыыздэкIуэ бжесIати, уи анэр кыызэIыхъэри, мазэ псокIэ укьыбгъэдэкIыххакъым... Ди зэрышэн Iуэхур зыщыдгъэгъупщэжри, хушхъуэмрэ мастэмрэ я ужь дитащ... Уи анэр нэхьыфI кьэхъужауэ екIуэкIырт. Иджы аргуэру кыыздэкIуэ бжесIэнурати, уи анэм ар и псэм кыищIауэ ара кыищIызэIыхъар?

ЦI ы х у б з ы м. Сэ кьэсщIащ... КьызгурыIуащ кыызжепIэнур. Мамэ зыри жесIакъым... КьызэIыхъауэ нэху кьекIащ-тIэ... нобэ.

ЦI ы х у х ь у м (щэхуу). Ар аргуэру кыызэIыхъами, нэхьыфI кьэхъужами, укIуэжмэ пIагъунщ, ауэ нобэ, ущIэмыкIыж щIыкIэ, укьыздэкIуэнрэ укьыздэмыкIуэнрэ кыызжеIэ.

ЦI ы х у б з ы м. Мамэ... нэхъ хьэлъэ кьэхъуащ...

ЦI ы х у х ь у м (и макъыр а зэрыщэхуу). «Уи анэр дауэ щыт?» —

жыслэри, сэ нышэдибэ сыщIэупщIащ, иджы сызыщIэупщIэр уэращ.

ЦI I ы х у б з ы м. Ар нэхъыфI мыхъужауэ, зыри схужыIэнукъым.

ЦI I ы х у х ь у м. Нэгъаби аращ къызжепIар. Иджы къыбгу-рылуэрэ, ар нэхъыфI къэхъужым, нэхъ Iей техъуэжурэ, илъэс куэд зэрыкIуэфыну? *(И макъыр а зэрыщэху дьдэм хуэдэу.)* Сэ уэ къыздэкIуэ жыслэри бжеслащи, е «хъунщ» е «сыхуейкъым», «хъэуэ» е «нтIэ», «ыы» е «ыIы» жумыIауэ, мыбы ущIэкIыжынукукъым.

ЦI I ы х у б з ы м. Сэ нобэ зыри бжесIэфынукукъым!

ЦI I ы х у х ь у м. Сэри нобэм сикIыгу щэдейм сыбэкъуэфы-нукъым, уи жэуапыр сымьщIэу... ТIыс мыбдеж! *(Шэнтжэейм ирегъэтIысэхри).* ЦIыс, умыхъейуэ.

ЦI I ы х у б з ы м. Сыт щхъэкIэ?

ЦI I ы х у х ь у м. Уи сурэтыр сщIынущ.

ЦI I ы х у б з ы м. Сэ зэи сурэт стращIыкIакъым... Уэ сурэт пхуэщIрэ-тIэ?

ЦI I ы х у х ь у м. Зэи сщIакъым цIыху сурэт, ауэ уэ птесщIыкIыну сыхуейщ. Сэ ар стыхукIэ, егупсыси, къызжеIэ укъыздэкIуэнрэ укъыздэмыкIуэнрэ. Аращ зэману диIэр.

ЦI I ы х у б з ы м. Сэ си анэм деж згъээжын хуейщ! СопIащIэ!

ЦI I ы х у х ь у м. Сэри сопIащIэ... Сыпсэуну! *(ТхылъымIэ, къэрэндащ къыззэрегъэпэщри, цIыхубзым и пащхъэ къотIысхъэ, сурэт ищIыну.)*

ЦI I ы х у б з ы м. Тхъэ, си сурэтипщI пщIами, нобэ зыри бжезмы-Iэфыну... ДэкIуэн Iуэху сэ дауэ зэрызезхуэнур, мамэ... лъэрымыхъщ!

ЦI I ы х у х ь у м. «Хъэуэ» е «нтIэ»!

ЦI I ы х у б з ы м. УгъэщIэгъуэнщ уэ! Уэ Iэджэ къытхуэщIащ мамэрэ сэрэ... Уэри ар пфIэгъуэныхъ мэхъу... Уи деж дыщыбгъэпсэуну уигу зэрилъари... сэ фIыщIэ сымьщI уи гугъэрэ? Ауэ мамэ зыщIыпIи кIуэфынукукъым, а и пэшым къыщIэкIыфынукукъым...

ЦI I ы х у х ь у м. «Ыы» е «ыIы»!

ЦI I ы х у б з ы м. УгъэщIэгъуэныщэщ уэ! Сыт абы жезбгъэIэнур?

ЦI I ы х у х ь у м. ЖепIэнур? «Си анэ, си ныбжьыр здынэсар бощIэ... Зыгуэр сяужь къитщ илъэситI мэхъури, мис а хуцхъуэ зэпы-мыуэ къыпхуэзыщэхур... ФIыуэ сыкIылъагъуу жеIэ! Сэри фIыуэ со-лъагъури, дызэрышэну дызэгурыIуащ», — жыбоIэ. Нобэ. УокIуэжри! ФIыуэ сыкъэплъагъур пэжмэ...

ЦI I ы х у б з ы м. Пэжщ... Узолъагъу...

ЦI I ы х у х ь у м. Нобэ уокIуэжри, жыбоIэ.

ЦI I ы х у б з ы м. Ноби?

ЦI I ы х у х ь у м. Нобэ. Мис мы уи сурэтыр зэрызухыу.

ЦI ы х у б з ы м. Нобэ... Куэдрэ пщIыну сурэтыр?

ЦI ы х у х ь у м. Уэри уопIащIэ, сэри сысурэтыщI Iэзэ дыдэкъыми, згъэгувэну къыщIэкIынкъым...

ЦI ы х у б з ы м. УгъэщIэгъуэнщ уэ. Сэ сыхуэмей уи гугъэ дызэ-рышэну?

ЦI ы х у х ь у м. «Сыпхуейщ» е «сыпхуейкъым».

ЦI ы х у б з ы м. УгъэщIэгъуэнщ уэ... апхуэдэу занщIэу...

ЦI ы х у х ь у м (*и IэпхъуамбитIыр къреггэлъагъу, и макъыр а зэрыщэхуш, езыр зэпIэзэрытщ*). ИлъэситI мэхъу...

ЦI ы х у б з ы м. ИлъэситI... Илъэсибл мэхъу мамэ зэрысыма-джэрэ... Нэхъ Iей хъу фIэкIа, нэхъыфI къэхъужыркъым... Зээмызэ тIэкIу нэхъыфI къохъу... Сэр фIэкIа бын иIэкъым-тIэ абы... Папэ псэужкъым куэд щIауэ...

ЦI ы х у х ь у м. Моуэ, тIэкIунитIэ лъэныкъуэкIэ еплъэкIыт...

ЦI ы х у б з ы м (*лъэныкъуэкIэ еплъэкIыу*). Папэ псэужкъым... зыри нэгъуэщI къыкIэлъыплъын иIэкъым, сэр нэмыщI... Сэ дауэ ар къызэрызгъэнэнур? (*КъоплъэкIыж цIыхухъум дежкIэ.*)

ЦI ы х у х ь у м. Моуэ, мобыкIэ еплъэкIыт...

ЦI ы х у б з ы м. Сэ ар дауэ къызэрызгъэнэнур?

ЦI ы х у х ь у м (*щэхубзэу*). Сэ уэ ар къэгъанэ бжесIакъым... Моуэ, тIэкIу лъэныкъуабэ щIыт уи щхъэр.

ЦI ы х у б з ы м. УгъэщIэгъуэнщ уэ... Сэ ар уи унэ къысхуэшэ-нукъым. Ар езым и унэ щыпсэужыну хуейщ...

ЦI ы х у х ь у м. «ЦIыIэжыну хуейщ», жыпIэмэ нэхъ пэжщ... Уи анэр псэуну къеIэу гу лъыстакъым...

ЦI ы х у б з ы м. Си анэр псэунуш! Лэнукъым! Ар лэну щхъэ жыпIа?! Ар лэну щхъэ уегупсысрэ уэ?! Мыбы и анэр зэ лэмэ, къыздэкIуэнт жыпIэу ара?! (*И гум цIыхъэу мэпсалгэ.*)

ЦI ы х у х ь у м (*сурэт цIыныр зэпеггэури*). Зэ, зэ умыгъ. Умыгъ... Сэ уи анэр лэну си нэ къыхуикIыу щытамэ, апхуэдизрэ дохутыр ныхуэсшэнт? Ныхуэсшэнтэкъым. ЦIагъэхъужыфын сымаджэщ къыджаламэ, сшэнутэкъэ? Сшэну сыхъэзырт... Фи унэм сыщIэбгъэхъэу щытамэ, сыныщIыхъэурэ сыщIэупщIэнут, ауэ, «ифIэфIынукъым» жыпIащи, сыныщIыхъэркъым, укъыщIызошри, хушхъуэ хуейми, зыгуэр хуейми, узот... Мыбы фыкъэIэпхъуэми, зыми фыщызгъэщIэнукъым...

ЦI ы х у б з ы м. Сэ ар мыбы зэи къысхуэIэпхъуэнукъым...

ЦI ы х у х ь у м. Сэ... уи сурэтыр и кIэм нэзгъэсынуш.

ЦI ы х у б з ы м. Сыт ар зэрыпщIыну?

Ц I ы х у х ь у м. УкъыздэкIуэн умыдэу уцIэкIыжмэ, уи фэеплэу къысхуэнэнцI зи мыхъуами.

Ц I ы х у б з ы м. Сыхуейкъым сэ апхуэдэ сурэт!

Ц I ы х у х ь у м. КхъыIэ, уи цхьэр тIэкIу лъэныкъуабэ щIыт. (Сурэт тхыным и ужь ихъэжащ.)

Ц I ы х у б з ы м. Сэ сыхуейкъым...

Ц I ы х у х ь у м. Уи анэм убгъэдэсу уи гъащIэ псор пхьыфынуцI, сэ уи сурэтыр нэзгъэсыху укъызбгъэдэсыфыну?

Ц I ы х у б з ы м. Апхуэдэу сыт щIыжыпIэр?

Ц I ы х у х ь у м. Умыгъ... Угъыу сыхуейкъым уи сурэт...

Ц I ы х у б з ы м. Сыгъкъым сэ...

Ц I ы х у х ь у м. Сэ сыгъынкIи хъунцI, уэ уцIэкIыжауэ, уи сурэтым сеплэыжу сыщысмэ... (Гукъыдэж хэлъу, тIэкIуи цIэфиежу, сурэтыр ещI.)

Ц I ы х у б з ы м. КхъыIэ, апхуэдэу жумыIэ... Сэ... сцIэнур сцIэркъыми аращ... Уэ ар плээгъуакъым... Ар цIыкIунитIэ хъужащ, бзу шыр цIыкIум ещхьщ, и жьэм жьэдэплэхьэр иригъэхьу, къэбгъэтIысмэ, щысу, бгъэгъуэлъмэ, щылъу...

Ц I ы х у х ь у м. Езыр къотэдж, жыпIати...

Ц I ы х у б з ы м. Къыщытэджи щыIэщ... Ауэ удэмыIэпыкъуу къэтэджыфынукъым. ИтIанэ, джалэмэ-щэ? Абы и ныбжъым ар джалэрэ и къупщхьэ гуэр къутэмэ, адыдыд... дыщихъумэ!

Ц I ы х у х ь у м. КхъыIэ, нетIэ узэреплъэкIам хуэдэу, бгъукIэ еплээкIыт иджыри...

Ц I ы х у б з ы м. Сэ жысIэр уи фIэщ мыхъуу ара? Ар и ваннэм есащ, абы хызогъэтIысхьэри, согъэпскI, езым нэхьыфIу ильагъу напэлъэщIымыкIэ сольэщIыжри, пIэм согъэгъуэлъыж...

Ц I ы х у х ь у м. Уи цхьэр тIэкIу мащIэу... лъэныкъуабэ щIыжыт...

Ц I ы х у б з ы м. Абы и гъуэлъыпIэр зэгүэтцI! ГъуэлъыпIэшхуэщI! Ар нэгъуэщI пхуигъуэлъхьэнукъым!

Ц I ы х у х ь у м. ЦIыкIунитIэ хъужар гъуэлъыпIэшхуэм цхьэ хэлъ? Ари Iуэхукъым — гъуэлъыпIэм зэрилъу, къэдгъэлэпхуэнцI!

Ц I ы х у б з ы м. Хъэуэ! Хъунукъым! ГъуэлъыпIэр пэшым деж щызэпкъралъхьауэ щытацI! ИнышхуэщI! Бжэм къыдэхуэнукъым... Зэпкърыпхмэ, пхузэпкърылъхьэжынукъым! ГъуэлъыпIэр имыIэжмэ, сэ мамэ дэнэ здэзгъэгъуэлъынуэр?!

Ц I ы х у х ь у м. Уэлэхьы, гъуэлъыпIэр мыIуэхут... ЦIыхум фахэмыхьэурэ, тIуми фи цхьэр зэIыхьауэ пIэрэ, жызоIэ...

Ц I ы х у б з ы м. Ар си анэщ. КъыбгурыIуэрэ?

Ц I ы х у х ь у м. Сэри анэ сиIащ... ФIыгъуэ слъагъуу, сыкъылъа-
гъуу...

Ц I ы х у б з ы м. Уэ ар сьмаджэу убгъэдэсакъым.

Ц I ы х у х ь у м. Сыбгъэдэсакъым. Сыбгъэдэсами, уэ пхуэдэу
сыхуцъытыфыну къыщIэкIынтэкъым... Сэ абы анэу сыхуцъытынут...

Ц I ы х у б з ы м. Сэ анэукъэ-тIэ абы сызэрыхуцъытыр?

Ц I ы х у х ь у м. Хъэуэ... Фэ тIум лъэныкъуэ зыфIцIри,
щIыIубнэфым хуэдэу зыщIэвубыдэжауэ, фыщIэсщ, хэт анэми, хэт
бынми зэхэвгъээзэрыхъыжауэ... Зэзэмызэ сыныIухъэурэ укъыщIэсщ
щымытамэ, уэшх къызэрешхри дыгъэ къызэрэпсри плъагъунутэкъым
уэ...

Ц I ы х у б з ы м. Ар си анэщ...

Ц I ы х у х ь у м. Уи анэ, хъэмэрэ уи бын пэлытэ хъуа?... Уи анэу
къэнэжамэ, уи гум къыщIитхъми, ар уи япэ зэрищынур къыбгурыIуэ-
нут... Ар уэ уи быным хуэдэу къыпщохъу...

Ц I ы х у б з ы м. Ар сабийм хуэдэу къарууншэщи!

Ц I ы х у х ь у м. Къарууншэми, ар уи анэщ...

Ц I ы х у б з ы м. Ар псоми ябгынащ, и къуэми, ипхъуми, сэ зыращ
абы къыхуэнар!

Ц I ы х у х ь у м (*сурэт зэрищIыр Iэпоху*). Сыт жыIа? Уэр
нэмыщI, къуэи пхъуи иIэу ара? Уэ... шыпхъурэ дэIхурэ уиIэуи?!

Ц I ы х у б з ы м. Ахэр къыбгъэдыхъэжыркъым ди анэм!

Ц I ы х у х ь у м. Уэ шыпхъуи дэIхуи уиIэу къыщIокI... Ар дауэ?
Уэ ар къысщубзыщIащ-тIэ илъэситIкIэ!

Ц I ы х у б з ы м. Дэ абыхэм депсалъэркъым...

Ц I ы х у х ь у м. Фэ фызэпсалъэми, фызэмыпсалъэми, фызэ-
кIэлъыжэми, фызэкIэлъымыкIуэми, аракъым иджыпсту зи гугъу
сщIыр! Сэ уэ узихамэкъым! Цхъэгъусэ усхуэхъуну сынолэIури,
илъэситI хъуауэ уи яужь ситщ! Уэ сэ... сыкъэбгъэпщIащ.

Ц I ы х у б з ы м. УкъээзгъэпщIакъым, сэ абыхэм я гугъу сымыщIауэ
аращ...

Ц I ы х у х ь у м. Хэт а фи гъуэлъыпIэ зэгуэтышхуэм и щIагъым
иджыри щIэсыр?

Ц I ы х у б з ы м. КхъыIэ, апхуэдэу жумыIэ... А гъуэлъыпIэм папэ
мыгъуэр хэIащ...

Ц I ы х у х ь у м. Уэ... цIыхухъу и гъусэу япэу уздэгъуэлъар си
гъуэлъыпIэр армырауэ щытамэ... лъыи уиIэу си гугъэнт!

Ц I ы х у б з ы м. Сэ нэгъуэщI зыкIи укъээзгъэпщIакъым... Сэ
сыпщIыупскъым... Мамэ зэи идэу щытакъым пщIы супсу... дупсу...

Ц I ы х у х ь у м. Иджыпсту-щэ?

ЦI ы х у б з ы м. Сыт — иджыпсту?

ЦI ы х у х ь у м. Иджыпсту идэрэ щIы бупсу?

ЦI ы х у б з ы м. Иджыпстуи сыкъещIэ занщIэу. Уэ сызэрып-хуэзэр къезмыгъэщIэн си гугъэ щхьэкIэ, занщIэу сыкъищIат... С-с-сыкIуэжынщ сэ... кьызожьэ...

ЦI ы х у х ь у м. КIуэж... КIуэж...

ЦI ы х у б з ы м. УкъызэупщIынукъэ?

ЦI ы х у х ь у м. СыткIэ? А-а, хьэуэ...

ЦI ы х у б з ы м. Сыт щхьэкIэ? Укъысхуеижкъэ?

ЦI ы х у х ь у м. Сыту?

ЦI ы х у б з ы м. Уэ сэ... кьыздэкIуэ кьызжепIати...

ЦI ы х у х ь у м. ДапщэщI?

ЦI ы х у б з ы м. Нобэ.

ЦI ы х у х ь у м. Ноби?

ЦI ы х у б з ы м. Ноби, абы ипэкли... «Уи сурэтыр сщIыху, егуп-сыс», — жыпIати...

ЦI ы х у х ь у м. Сурэтыр зэрысщIар сощIэж, ауэ уэ «къыздэкIуэ» бжесIауэ сщIэжыркъым... Сурэтри мис...

ЦI ы х у б з ы м (*сурэтыр къещтэри зепелъыхь*). Мыр сыту дахэ... Уэ узыхэмызагъэ щыIэ? Сурэти пхуощI.

ЦI ы х у х ь у м. Уигу ирихьрэ?

ЦI ы х у б з ы м. НтIэ.

ЦI ы х у х ь у м. Къащтэ, узот.

ЦI ы х у б з ы м. Мыр сэ кьызэптыжыну аратэкъым щIэпщIар! Уэ... мыбы уеплэу ущысынурат, сэ сыкIуэжмэ.

ЦI ы х у х ь у м. Къащти, кIуэж. Уи сурэтми сеплъынукъым, кIуэж, уи анэм деж... Уэ сымаджэр къождэ... (*ЦIыхубзыр щIокIыж. ЦIыхухъум бжэр егъэбыдэж. Тэлай докIри, цIыхубзым къегъээзэж.*)

ЦI ы х у б з ы м. ТIэкIу сыпIащIэми... кьэзмыгъээжу хьуакъым...

ЦI ы х у х ь у м. Зыгуэр кьыпщыгъупщIауэ ара?

ЦI ы х у б з ы м. КъысщыгъупщIат... бжесIэну аращ. А иужьым мамэ кьыхуэпхьа хущхьуэр... хущхьуэфI дьдэт ар... (*ТIури щымщ, тэлайкIэ зоплъыж... ЦIыхухъум цIыхубзым гуапэу IэплIэ ирешэкI.*)

ЦI ы х у х ь у м. Умыгузавэ! Сэ фэ зэи фыхыфIэздзэнукъым... Уэр хуэдэ хыфIадзэр?! Уэр хуэдэщ кьалъыхьуэу ямыгъуэтыр... Ауэ нобэ... мис нобэ фIэмыкIыу, фи унэ сыщIэпшэнурэ, уи анэм сыкъебгъэщIыхунуц...

ЦI ы х у б з ы м. Ноби?

ЦI ы х у х ь у м. Нобэ...

2018

ЛЪЭПКЪЫМ И ДЖАКІУЭ

Ди журналистикэм и мызакъуэу, цыхубэ зыужыныгъэм дежкІи тхыбзэм иІэ мыхъэнэм, абы игъэзащІэ къалэным я инагъыр къызэршлгытэ хъунщалгэ щыІэкъым. Абы педзых мыхуну абрагъуэщ «Адыгэ псалгэ» газетым адыгэхэм яхуищІар. Ар лъэпкъым и гъуазэщ, и блэкІари и нобэрей гъащІэри ІушщІу къэзыгъэлъэгъуэж гъуджэщ. Газет напэкІуэцІхэм ильэс 95-рэ хъуауэ къощ зыхуэлажгэ цыхухэм я ІуэхущІафэхэр – я гуфІэгъуи гукъеуи.

Газетым и япэ номерхэр къыдэзыгъэкІахэр гугъуехъ куэдым хэтащ – абы хуэщІа Іэмэпсыми, зи щІэныгъэкІа ІуэхущІэм пэлъэщын цыхухэри

ди щІыналгэм щыІэтэкъым. Ауэ сыт щыгъуэ зэмани цыхубэм нэхъ къахожэпхыкІ зи акъылкІэ, зэфІэкІкІэ адрејхэм ефІэкІхэр, лъэпкъ Іуэхур куууэ зыхэзыщІэхэр, абы нэхъ хуэгумащІэхэр. Дызэрыгушхуэ хъунщ апхуэдэ лыгъэ къызыкъуэкІахэр адыгэхэми мымащІэу къызэрытхэкІар. А ІуэхущІэм зрапщытри, 1924 гъэм мэкъуауэгъуэм и 1-м «Къэрэхъэлъкъ» цІэр зиІэ газетым и япэ номерыр дунейм къытехъащ.

КъыкІуа гъуэгуанэм кІэщІу дриплъэжмэ, гу лыботэ цыхубэм я гъащІэм, къэрал ухуэкІэм къыщыхъуа зэхуэкІыныгъэхэм я лъэужь газетым и цІэми къызэрытенам – 1931 гъэм абы «Ленин гъуэгу» фІащ, 1937 гъэм – «Социалистическэ Къэбэрдей-Балъкъэр», 1944 гъэм – «Къэбэрдей пэж», 1957 гъэм – аргуэру «Ленин гъуэгу», 1991 гъэм къыщыщІэдзауэ – «Адыгэ псалгэ».

Адыгэ лъэпкъым тхыбзэ щигъуэта лъэхъэнэм зэфІэува газетым къалэнышхуэ и пщэ дэлъащ цыхубэр щІэныгъэншагъэм къыхэшынымкІэ, гъащІэщІэм хэшэнымкІэ, абы и зэхэщІыкІым хэгъэхъуэнымкІэ. Газетыжхэм уриплъэжмэ, Іыхъэ цыкІу-цыкІуурэ зэпыбгъэувэжыфынущ иужьрей ильэс 95-м ди республикэм, лъэпкъым къакІуа гъуэгуанэр. Абы и лэжыакІуэхэм ягъэващ къэралыр зыхэта гугъуехъ псори, ауэ сыт щыгъуи ди газетыр щытащ икІи къонэж адыгэхэм я макъыу, я псалгэу, лъэпкъым и Іуэху дэкІыным хьэлэлу хуэлажгэ гупщызэгъэуІауа ІуэхущІапІэу.

Лъэпкъ газетым иригъэкІуэкІ лэжыгъэшхуэм и унэтІакІуэу щытащ абы и къыдэгъэкІыным и хьэлъэр нэхъ зытещІэ редактор нэхъыщхьэхэр. А къалэн гугъур зэман зэхуэмыдэхэм ирахъэкІащ Хъуран Батий, Бейтокъу Мыхъэмэтмырзэ, Срыхъу Хъэгущырэ, Щомахуэ Амырхъан, Фэнзий Исмел, Къущхъэ БетІал, Дал Іэуес, Ерыжокъуэ Хъээрэталлий, Дол Батырбий, Махуэ Анатола, Хъэжу Ахъмэд, Сэхъу Къэрэщей, Лыбекъуэ Хъэбас, ТІажь Пётр, Мэзыхъэ Борис сымэ.

Хэку зауэшхуэм и зэманырауэ жыпІэ хъунуш газетым и лэжбакІуэхэр щытыкІэ нэхъ гугъу дыдэм щитар. Бийм и кхъухьлътэхэр къащхьэщыту номерхэр къыщыдагъэкІа къахуихуаш абыхэм. Хэкур яхъумэну журналист куэд зауэм кІуаш, къэзымыгъээжахэри мащІэкъым. Абыхэм ящыщ Абыдэ Залымхъан, Бжъэдыгъу Шэмсэдин, КъардэнгъушІ Хъалид, Къушхъэ БетІал, Шыд Ибрэхъим, Шыгъушэ Пшыкъан сымэ, нэгъуэщІхэри. Ахэр газетми лъэпкъми я тхыдэм къыхэнащ.

Нобэ фІыщІэ яхуэтщІу дигу къыдогъэкІыж газетым зэман зэхуэмыдэхэм щылэжбэ журналист Іэээхуэ Апажэ Назир, Бекъан Чыланий, Бекъул Токъан, Брай Адэлбий, Джаурджий Іэбисал, Джэлэс Таужид, Емыш Хъэдис, Елгъэр Кашиф, Къамбийхэ Зуфаррэ Джэфаррэ, Журт Биберд, КІэшт Мухъэз, Къэрмокъуэхэ Мухъэмэдрэ Хъэмидрэ, КхъуэІуфэ Хъэчим, Мырзэкъан Суфян, Мамбэт СэІэдулэ, Сэбаншы Мэстафэ, Теувэжыкъуэ Анатолэ, Тэрчокъуэ Исуф, Хъэх Сэфарбий, ТІымыж Хъэмышэ, Увыж Хъусен, ШэджыхъэщІэ Хъэмышэ, Шыбзыхъуэ Мухъэдин, Шырытхэ Хъэтызэрэ СултІанрэ, Щхъэумэж БетІал, Щоджэн Абдул, Уэрыш Нурхъэлий, Тхъэмокъуэ Барэсбий сымэ, нэгъуэщІ куэди. Ди жагъуэ зэрыхъуши, абыхэм я нэхъыбэр дунейм ехыжаш.

НэгъуэщІ лъэпкъхэм дахэзымыгъэгъуашэ ди хабзэ дахэр, ди щІыналгэм зыплъыхъакІуэ кхихъахэм яфІэтельдыджэ ди зэхэтыкІэ-зэхушытыкІэ екІур хъумэным теухуа лэжыгъэми гурэ псэкІэ хэтащ газетым и лэжбакІуэхэр. Дунейпсо утыкум ихъа, и зэфІэкІкІэ зызыужбэ къэралышхуэхэм ефІэкІ щІэныгъэ, щэнхабзэ, гъуазджэ, спорт щы-зэригъэпэщми лъэпкъымырэ газетымырэ зэкъуэтащ.

Дэ дрогушхуэ ди тхакІуэ, усакІуэ щэджащэхуэ ЩоджэнцІыкІу Алий, КІыщокъуэ Алим, КІуаш БетІал, Теунэ Хъэчим, Къашыргъэ ХъэпащІэ, Шортэн Аскэрбий, Тхъэгъэзит Зубер, Елгъэр Кашиф, Къагъырмэс Борис сымэ, нэгъуэщІ адыгэлІ щыпкъэ куэди адыгэ газетым зэрыщылэжбам. Лъэпкъ щэнхабзэм и дыщэ пхъуантэу къыщІэплъытэн нэгъуэщІ шапхъэ дахэхэри и куэдщ «Адыгэ псалъэм».

Нэхъыжхэм я хабзэфІхэм къыпещэ газетым: анэдэльхубзэм, лъэпкъ журналистикэм зегъэужынымкІэ Іуэхушхуэ елэж. Илъэс куэд хъуауэ и кыхуеджэныгъэ «ФифІ фымыгъэпуд, фи Іей фымыгъэпщІу» жыхуиІэр егъэпэж «Адыгэ псалъэм»: и бын пажэ куэд республикэми, хамэ хэкухэми цІэрыІуэ щичІащ; и лъэпкъым зызыщыхъумэн хуей хьэл-щэнхэри ибзыщІыркъым.

«Адыгэ псалъэм» и лэжбакІуэхэр нобэ я ІэнагІэхэм пэрытщ, газетым и къыдэкІыгъуэхэр нэхъ щІэщыгъуэ, еджэгъуафІэ зэращІыным егугъуу. Абыхэм нэсу зыхащІэ лъэпкъым и пащхъэ къалэнышхуэ зэрыщаІэр. Мыбдежым а псоми я цІэ къыщисІуэну сыхуейщ. Ахэр редактор нэхъыщхъэм и къуэдзэхуэ ЖьэкІэмыхъу Маринэ, Ширдий Маринэ, Жыласэ Заурбэч, жэуап зыхъ секретарь Къаншокъуэ Эллэ, абы и къуэдзэхуэ ДыщэкІ Соня, Джатокъуэ Залинэ, къудамэхэм я унафэщІхэу Уэрдокъуэ Женя, Жыласэ Маритэ, Лъостэн Музэ, Къумахуэ Аслъэн, ЩхъэщэмышІ Изэ, Истэпан Залинэ, НэщІэпыджэ Замирэ, эдзэкІакІуэ Тэнащ Анатолэ, обозревателхуэ Шал Мухъэмэд, Чэрим

Марьянэ, корреспондентхэу Къармэ Иэсият, ТекIужь Заретэ, Жылокъуэ Лусанэ, Багъэтыр Луизэ, Щоджэн Иэминэ, Хьэрэдурэ Аллэ, Щомахуэ Залинэ, Табыщ Динарэ, Фырэ Анфисэ, НафIэдз Мухьэмэд, сурэттех Къарей Элинэ сымэщ. Газетыр зыхуей хуэзауэ кьыдэкIыным я къару мымащIэ ирахьэлIэ корректорхэу Афэ Тамарэ, Щоджэн Иннэ, Щоджэн Заирэ, абыхэм я дэIэпыкъуэгъу Нэужьокъуэ Заирэ, компьютер IэнатIэм и лэжыакIуэхуэ Дол Маринэ, Ныр Саидэ, Къуэдзокъуэ Анжелэ, Щомахуэ Марианнэ, Бешто Оксанэ, тхыгъэхэр тезыдзэ Дэхъу Эммэ, Интернет-центрым и унафэщI Бицу Жаннэ, секретарь Ашраф Каринэ сымэ.

... ЛъэпкъыIл щэджащэ, зи гупсысэ Iушхэр ноби гъуэгугъэлыагъуэ тхуэхуэ Къэзанокъуэ Жэбагы жиIащ: «Дэтхэнэ зы Iуэхуми зэрышхуэIэт и инагыщ». Iуэхушхуэщ ди анэдэлъхубзэкIэ кьыдэкI газетым, дунейм адыгэу тетым зэдаим, и нэхъыжьыфIхэр, абыхэм я щапхъэм ирикIуа щIэблэр тIэтыныр, дгъэлыэпIэныр.

ХЪЭФЫЦIЭ Мухьэмэд,

«Адыгэ псалъэ» газетым и редактор нэхъыщхъэ

ЦЫХУБЭМ Я УЗЭЩАКIУЭ

Илъэс 95-рэ. Зыхуэлажъэ цыхубэм я пащхъэ апхуэдиз зэманкIэ ихьащ лъэпкъым, лъахэм, цыху минхэм я гъащIэ зэхуэмыдэхэм я тхы-дэтх адыгэ газетыр. Бжыгъэ дахэщ: псалъэншэу куэд кьыбжезыIэщ, нэхъыбэжми уезыгъэгупсысщ. Ауэ нэхъыщхъэр, дауи, дахагъэркъым, атIэ а бжыгъэм и щIыб гъащIэ псо кьызэрыдэтырщ, «XX лэщIыгъуэм адыгэ лъэпкъым и псэукIар» цIэр иIэу.

«ФифI фымыгъэпуд, фи Iей фымыгъэпщIу». Адыгэ философ, цыхубэ лэжыакIуэшхуэ Къэзанокъуэ Жэбагы а и псалъэ Iушхэм лъэпкъыр кыхуриджэу нобэ кьыдэкI «Адыгэ псалъэр» кьызыдэбжэр 1924 гъэм мэкуауэгъуэм и 1-м дунейм кытехьа «Къэрэхьэлькъ» газетым и япэ номерырщ. Абы кьежыапIэ хуэхуащ 1924 гъэм мазаем и 23-м Къэбэрдей-Балъкъэр Автономнэ областым и ЦИК-м и Президиумым къишца унафэр. Абы ипкъ иткIэ илъэс ещанэ хъуауэ Къэбэрдей-Балъкъэрым кышщыдэкI «Красная Кабарда» газетым и цIэр «Къэрэхьэлькъ. Карахалк» жиIэу зэбгъурыту адыгэбзэрэ урысыбзэкIэ зытетхамкIэ зэрахуэкIащ. И кьыдэкIыкIэкIи, и зэхэлъхьэкIэкIи, кыпэщыт къалэнхэмкIи газетыщIэ къэунэхуат. Ар зэхэту урысыбзэрэ адыгэбзэкIэ кьыдэкIырт, ауэ редакцэхэр зырызт, зым и унафэ адреир щIэмыту, щхъэж и напэкуэцIым кытехуэ тхыгъэхэр зыкIи зэпымыщIауэ ягъэхъэзырыжу.

«Къэрэхьэлькъым» и япэ кьыдэкIыгъуэм кьыдыщIидза бжыгъэщ нобэ дригушхуэу дгъэлыагъуэр. Ауэ а газетри щIыIэнэщIым къитэджыкIакъым - адыгэ лъэпкъым хэхауэ хуэлажъэ печатым нэхъ ныбжьышхуэ иIэщ, «Къэрэхьэлькъыр» дунейм кытехьэным хуигъэхъэзырауэ...

Насып джэшу къэбэрдей адыгэхэм Тхьэм къаритыжат а зэныбжьэгъуитыр – Каир дэт аз-Азхар университет хэлэтыклар къэзыуха Дым Іэдэмрэ Цагъуэ Нурийрэ. 1913 гъэм Іэдэм хэрып хэрфхэр къыггэсэбэпурэ зэхилгъа адыгэ алыфбейр Темырхъан-Шурэ (Буйнакск) къыщыдиггэкІащ. А гъэ дьдэм зэныбжьэгъуитым, Іэдэм и адэр къагъэдаІуэри, Къэзан типографие Іэмэпсымэхэр къыщраггэщэхуащ икІи тхыль тедзапІэ Бахъсэн цагъэуващ. 1917 гъэм и дыггэгъазэ мазэм а тхыль тедзапІэм дунейм къыщытехъащ Къэбэрдейм и япэ газетыр – «Адыгэ макъыр». Ар тхьэмахуэм тІэу-щэ къыдэкІырт. Газетыр зи цІэкІэ щытри, абы къытехуэ тхыггэхэм я нэхьыбапІэр зытхри, ахэр хэрф зырызурэ къэзыщыпыжри, ззыггэггэхуэжри Дым Іэдэмт. «ЩІэныггэншэу» ялытэу щыта Къэбэрдейм газетыр псынщІэу цІэрыІуэ щыхъуат.

«Адыгэ макъыр» къэрал, парт е нэгъуэщІ зыгуэрым и тепщэныггэм щІэмьт газетт. Ар къыщхьэщыжырт мэкъумэшыщІэм, цІыхубэм яфІ зыхэлгхэм я пхыггэкІакІуэт, Іейр, зэманым къемызэггыж хабзэжхэр, диным халгхьэ еггэлейныггэхэр къыщІэзыггэщт, апхуэдэхэр я гъащІэм хаггэкІыну лгэпкъыр къыхуезыджэт, цІыху дэхуэхахэм, темылг тралгхьэу яггэпудахэм я уэчылт. Газетыр быдэу япыщІат хамэщІ щыпсэу ди хэкуэггухэми.

Абы ипэ ита газетхэу ди хэкуэггухэм хамэ щІыналггэхэм къыщыдэкІахэми хуэдэу, «Адыгэ макъми» гъащІэ кІыхькІэ Тхьэр къыхуэупсатэкъым – мази 8 къудейщ ар къызэрыдэкІар. Сыт щыгъуи Урысейр зыхэмыкІ зэхуэкІыныггэхэм ящыщ зым – «пльыжхэмрэ» «хужьхэмрэ» я зэныкъуэкъум – здихъащ ари. 1918 гъэм Даутокъуэ-Серебряков Заурбэч зи пашэ хужьыдзэм Къэбэрдейр иубыда нэужь, кІэдэтхэм типографиер Налшык яггэлэпхъуащ, газетыр къыдэкІынири зэпыуащ. Ауэ ар къызэрыдэкІа зэман кІэщІми адыгэ лгэпкъыр къэггэушыным, щІэныггэм хэшэным хуэунэтІауэ «Адыгэ макъым» зэфІиггэкІар къыпхуэмьлытэным хуэдизу инщ. ФІыщІэ жыг лгэпкъым щІыхухасэн лэжыггэ къызэранэкІащ щІэныггэлІ гуащІафІэхэм – Дым Іэдэмрэ Цагъуэ Нурийрэ.

... Тхьдэдджхэм ди къэралым къыкІуа гъуэгуанэр зэрагуэш лгэхъэнэхэм ящыщ зыр иухырт. Адрейр – адыгэм гуфІэгъуи гузэвэгъуи мымащІэу къыхуэзыхьынур – гъуэжькуийуэ ди унэм къыщІэзэрыгуат, бжэр Іуиудри. Лгэпкъым гъэунэхуныггэщІэхэр къыпэллэрт...

Псалгэм, печатым и къарур фІыуэ къызыгурыІуа большевикхэм 1918 гъэм гъатхэпэ мазэм ираггэкІуэкІа VII съездым унафэ къыщащтащ партым и гупсысэхэр, и ІуэхущІафэ нэхьыщхьэхэр къэралым и цІыху псоми я деж нрахъсын папщІэ, абы щыпсэу лгэпкъхэм я бзэхэмкІэ газет къыдэггэкІын хуейуэ. Ар щІыналггэ псоми щыдаІыггаш, Къэбэрдейри яхэгт.

1918 гъэм дыггэггэзэм и 7-м Налшык окружной Советым ириггэкІуэкІа и зэІущІэм унафэ къыщащтащ лгэхэм щыпсэу лгэпкъхэм я бзэхэмкІэ газет къыдаггэкІыну. Газетым и унафэщІу щытынухэри яубзыхуат: бгырыс лгэпкъхэм я цІэкІэ Фэнзий Мэжид, урысхэм – Лобанов Яков. АрщхьэкІэ граждэн зауэр екІуэкІырт, Кавказ Ищхьэрэр лгэпкъ-министрацэ щІыналггэкІэ гуэшатэкъыми, газет къыдэггэкІыным и Іуэхур палгэкІэ ямыггэтІылыжы хуакъым.

Цыхубэр зэщIэгъуIуэнымкIэ, уи лъэныкъуэ къэщIынымкIэ газетыр къаруушхуэ зэрыщытыр къыгъэлъагъуэу, 1920 гъэм и накъыгъэ мазэм Налшык революционнэ комитетым а Iуэхур щIэрыщIэу къиIэтыжаш икIи лъэIукIэ зыхуигъэзащ Тэрч областной ревкомым:

«Къэбэрдейм и гуащIэрытсэхэр цэнхабзэм, цIыхухэр егъэджэным пшыцIа IуэхуцIапIэхэм, Владикавказ, Псыхуабэ хуэдэ центрхэм зэралэщIэIэм къыхэкIыу Совет властым и IуэхуцIафэхэм, псэукIэщIэIэр ухуэныр зэрелуэкIым цымыгъуазэу мэпсэу, абыхэм яIэрыхьэркъым дунейм къыщыхьухэм теухуа хьыбархэри.

... Абы къыхэкIыу Налшык къыщызэIухын хуейцI КавРОСТА-м и къудамэ, цIыхубэм къагурыIуэн бзэкIэ газет цIыкIу махуэ къэс къыдигъэкIыу».

Налшык и ревкомыр зыщIэлъэIуар къыхуащIащ икIи а мазэ дьдэм и кIэм Урысей Телеграф Агентствэм и къудамэ ди къалащхьэм къыщызэIуахаш. ЕгъэджакIуитIрэ зы сурэтыщIрэт абы щылажьхэр, ауэ «Кавказская коммуна» зыфIаща блын газетыр къыдагъэкIыурэ езыхэм зэбграгъэхьжу Iуэхур яублат.

Газетым тет тхыгъэхэр зы нэкIубгъуэрт зытрадзэр, ар цIыху зэхуэсыпIэхэм деж къыщыфIадзэрт. ЕджэгъуафIэ хъун щхьэкIэ, тхыгъэхэри псалъащхьэхэри хьэрф пIащэкIэ къащыпырт. «Кавказская коммуна» газетым нэхьыбэу къытехуэр Урысейм и щыпIэ зэмылIэужьыгъуэхэм къыкIыу РОСТА-м къытхэрт. Газетым и щыщIэныгъэ нэхьыщхьэщ щыпIэм къыщыхьу-къыщыщIэхэм теухуауэ куэд итхыу зэрыщымытар. Ауэ а мащIэми хэтт хьэрыпыбзэ хьэрфхэр къагъэсэбэпурэ адыгэбзэкIэ ятха тхыгъэхэри.

Граждан зауэри иухаш, 1921 гъэм щIышылэм и 20-м лъэпкъ округи 6 зыхыхьэ Горскэ Автономнэ Советскэ Социалистическэ Республикэри къызэрагъэпэщаш. Абы къалэныщIэхэр къыгъэувырт Коммунист партымер цIыхубэмрэ я зэпыщIэныгъэр егъэфIэкIуэным, республикэщIэм и унафэхэр щыпIэхэм щыпхыгъэкIыным хуэунэтIауэ. Ахэр зэрызэбгъэхьулIэну Iэмал гъэунэхуауэ щыIэр печатырт. Коммунистхэм я унэтIакIуэхэм абы гулгытэ хэха хуащIырт: сыт хуэдизу къэралыр мыкъулейсызми, газет къыдэгъэкIын, цIыхубэр егъэджэн Iуэхум трагъэкIуэдэн мылъку къагъуэтырт. Ихьурегъыр зэхэкьута, цIыхухэр фаджэладжэ пэтрэ, щIэныгъэншагъэр гъэкIуэдыным зэрыкъэралу къыхузэщIалэтат.

РКП (б)-м и Къэбэрдей окружкомырэ Окружной гъээщIакIуэ комитетымрэ я унафэкIэ 1921 гъэм мэкъуауэгъуэм и 1-м дунейм къытехаш «Красная Кабарда» газетыр. Ар тхьэмахуэм тIэу къыдэкIырт, экземпляр 600 хьууэ. А газетым щыгъуу адыгэбзэкIэ щхьэхуэу къыдэкIын хуейуэ щытащ «Къэрэхьэлъкъэри». Iуэхур къызэтригъэувылащ Къэбэрдейр Горскэ Республикэм къыхэкIыжыну мурад зэрищIам. Къэбэрдей адыгэхэр къэуващ, ущIи-уси хэмылбу, я щIым пачурэ къуэкIыпIэмкIи къухьэпIэмкIи къабгъурыс лъэпкъхэм Горскэ Республикэм и унафэщIэхэм зэрыхуагуэшыр ямыдэу, адыгэхэм я щыкIапэхэр зэтемыхьэж ящIу.

ЩыIэт нэгъуэщI щхьэусыгъуэхэри. 1921 гъэм мэкъуауэгъуэм и 15-м къыдэкIа «Красная Кабарда» газетым тридзащ РКП (б)-м и областной комитетым и зэлуцIэм и унафэр, Къэбэрдейр автономнэ об-

ласть щхьэхуэу Горскэ Республикэм кыхагъэкIыну РСФСР-м и кьэрал унафэщIхэм лгьэIукIэ зэрызыхуагъэзам теухуар. ШыщхьэуIу мазэм и 3-м а газетыр кьыдэкIащ №1/24-м тету. Иджы ар зи газетри кьыдэзыгъэкIри партым и областной бюромрэ окрисполкомымрэт.

1921 гьэм фокладэм и 1-м ВЦИК-м и унафэ кьыдэкIащ Къэбэрдей Автономнэ областыр кьызэрызэрагъэпэщым теухуауэ. А хьыбарыр цIыхухэм япэу езыгъэщIари кьэралыгъуэ зыгъуэта лгьэпкъым и гуфIэгъуэшхуэм убгъуауэ тетхьхари «Красная Кабарда» газетырщ. ЗэрыжытIащи, газетыр урысыбзэрэ адыгэбзэкIэ кьыдэкIырт. Газетым адыгэбзэкIэ кьытехуэ тхыгъэхэр зэрыт напэкIуэцIым еджэжу, зэригъээхуэжу 1922 гьэм абы шылэжыащ къэбэрдей адыгэ литературэм и классик ЩоджэнцIыкIу Алий. Абы и пэкIэ (1920 гьэ) Алий «Налькавстрой» газетыр кьыдэзыгъэкIахэм ядэлэжыати, а Iуэхум фIыуэ хищIыкIырт. А зэманым Алий кьыдэлэжыащ корреспондент Шынахьуэ Ибрэхьым, зэдэкIагIуэу Елмэс Мату, тхыгъэхэр кьэзыщып Къаздэхуэ Мэжид сымэ. Хьэрып хьэрфхэмкIэ тха тхыгъэхэр кьэщыпыгъуейт, типографием литерэхэр яхурикьуртэкъыми, адыгэбзэкIэ напэкIуэцIыр кьыдэгъэкIыныр пIальэкIэ зэпагъэуауэ шытащ. Ауэ «Красная Кабарда» газетым адыгэбзэкIэ тхыгъэхэр иужькIи тридзащ.

БлэкIа лгьэщIыгъуэм и 20 гьэхэм я пэщIэдзэхэм газетым кьалэнышхуэ игъээщIащ цIыхубэр кьэрал ухуэкIэщIэм кьыгъэувхэм шыгъуазэ хуэщIыным хуэунэтIауэ. Ауэ и мурад псори кьехьулIакъым, ар кьызыхудагъэкIхэм я нэхьыбэм урысыбзэр зэрамышIэм кьыхэкIыу. Газетым мыхьэнэшхуэ зиIэ унафэ е тхыгъэ кьытехуэмэ, ар кьуажэдэхэм яхузэзыдзэкIын тэрмэш ягъэкIуэн хуей хьурт. Абы гугъу ищIырт лэжыгъэр. А ныкъусаныгъэр ягъээкIуэжыну, икIэщIыпIэкIэ лгьэпкъхэм я бзэхэмкIэ газет кьыдагъэкIыну 1921 гьэм ткIийуэ ВЦИК-м кьахуигъэуващ щIыналгьэ унафэщIхэм.

АдыгэбзэкIэ газет кьыдэгъэкIыныр тыншу зэтраублэжыфынут, Лопатинскэм е Дымырэ Цагъуэмрэ я алыфбейхэр къащтамэ, ауэ политикэщIэм кьыгъэувхэр нэгъуэщIт – мусльымэн диным и фэ зраплъ хьэрфхэр зэманыщIэ къэунэхуам «езэгъынутагъым». ИтIанэ областым и унафэщIхэр, дэ дызэрэплъымкIэ, тэмэм дыдэу егупсысырт адыгэ, абазэ псори ирыреджэ, иритхэ хьууэ зы алыфбей яIэн зэрыхуейм.

Арати, урыс еджагъэшхуэ Н. Ф. Яковлевыр Налшык кьрагъэблагъэри, щIэныгъэлIхэу Хьуран Батий, ЩэрэлIокъуэ Тальостэн, Борькьуей ТутIэ, Цагъуэ Нурий, Елбэд Хьэсэн сымэ латин хьэрфхэр я лгьабжэу адыгэ псоми зэдай алыфбей зэхалгъэ. 1923 гьэм ар «Красная Кабарда» газетым къытрадзащ. 1924 гьэм и пэщIэдзэм а алыфбейр Хьураным иригъэфIэкIуэжащ Яковлевым и чэнджэщкIэ. КьыкIэлыкIуэ ильэсми, 1930 гьэми зэхьуэкIыныгъэ гуэрхэр абы хильхьэжащ Борькьуей ТутIэ. Хьураным и алыфбейщIэр хьэзырт, адыгэ псоми кьагъэсэбэп хьун хуэдэу.

1924 гьэм мэкъуауэгъуэ мазэм, дунейм и дахэгъуэм, кьыдэкIащ «Къэрэхьэлъкъ» газетым и япэ номерыр. Ар адыгэ лгьэпкъым зыужьыныгъэм хуэкIуэу ича лгьэбакъуэшхуэт. Газетыр бзитIкIэ – адыгэбзэрэ урысыбзэкIэ зэхэту – кьыдэкIырт, и бжыгъэр мини 2 хьууэ.

ГазетыщІэм, алыфбеищІэм шыгуфІыкІар, гуапэу пежбар Къэбэрдейм и цІыхухэм я закъуэтэкъым. Абы и хыбарыр нэсат Кавказ Ищхэрэм ис адыгэ псоми я деж, Тыркуми, Сириями, Иорданиями.

«Къэрэхьэлъкыыр» кыдэгъэкІыным гугъуехъ куэд пыщІат: газет лэжыакІуэхэр яхурикъуртэкъым, тхыгъэхэр адыгэбзэкІэ къэзыщыпыфыр мащІэт. Куэдрэ къэхурт тхыгъэр зейр типографиие кассэм (хьэрфхэр зэрыгуэшам) бгъэдэуэурэ итхар кыщищыпыж. Арат газетыр мазэм тІэу фІэкІа къащІыхудэмыгъэкІыр. Ауэ «Къэрэхьэлъкыыр» ипэжыпІэкІэ цІыхубэ газет хуат. 1926 гъэм абы Іэ традзат цІыху мини 2-м щІигъум. «Къэрэхьэлъкыыр» зыІэрымыхъэ зы къуажи, жыли, станицы Къэбэрдей-Балъкъэрым щыІэтэкъым. Ар лъахэм щекІуэкІ зэхьуэкІыныгъэ инхэм я уэрэдпежьэт, сыт хуэдэ Іуэху къамыІэтми, абы жыджэру хыхьэрт.

«Къэрэхьэлъкыым» а ильэхэм игъэзэщІа къалэнхэр куэдщ, я мыхьэнэкІи зым адрейр педзых мыхьуну. Ауэ нэхьыщхъэ дыдэу дэ къэтлытэр лъэкъ щІэныгъэншэм егъэджакІуэ нэс ар зэрыхуэхуарщ. А газетым и фІыщІэкІэ я бзэкІэ еджэфу, тхэфу куэдым зрагъэсащ, анэдэльхубзэм и Іэфыр псэкІэ зыхащІащ. Дэ нобэ жытІэфынущ лъэкъ щэнхабзэми щІэныгъэми «Къэрэхьэлъкыыр» щІэдзапІэ яхуэхуауэ.

30 гъэхэм я пэщІэдзэм ирихьэлІэу областым и экономикэми щэнхабзэми зыкъыІэтащ, щІэныгъэ зиІэхэми я бжыгъэм куэдкІэ хэхуащ. Абыхэм Іэмал къатащ иджыри къэс зэхэту бзитІ-щыкІэ кыдэкІыу щыта «Къэрэхьэлъкыыр» газет щхьэхуэурэ зэгуагъэкІыжыну. 1930 гъэм абы кытехьукІыжащ «Ленинский путь» (иджырей «Кабардино-Балкарская правда»), «Ленин гъуэгу» («Адыгэ псалгэ») газетхэр.

«Ленин гъуэгу» газетым и лэжыакІуэхэр. 1974

ИужькIи зыбжанэрэ ихъуэжащ адыгэбзэкIэ кыдэкI газетым и фIэщыгъэр. 30 гъэхэм икухэм къэралымрэ партымрэ я политикэм тепщэ щыхъуат СССР-м щыпсэу лъэпкъхэм я алыфбейхэм кириллицэр лъабжьэ хуащIын хуейуэ. ВКП (б)-м и Къэбэрдей-Балъкъэр обкомми игъэгувакъым ищхъэкIэ кыкIа унафэр гъээщIэныр. 1936 гъэм накъыгъэм и 31-м партым и обкомым и бюромрэ Облисполкомым и Президиумымрэ къащта унафэм итт:

«Латин хъэрфхэм тету зэхалъхъа адыгэ алыфбейм ныкъусаныгъэ зыбжанэ иIэщ, Къэбэрдей-Балъкъэрым и щэнхабзэ псынцIэу зызыужьым лъахъэ хуэхъуу. Абы кыщымынауэ, къэбэрдей цIыхубэм урысыбзэмрэ урыс щэнхабзэмрэ ящIэныр, икIи урыс лъэпкъым щыщхэу ди лъахэм исхэм адыгэбзэрэ адыгэ щэнхабзэмрэ ящIэныр гугъу ещI...»

Къэбэрдей тхыбзэр зытет тхэкIэм кытегъэкIын икIи урыс алыфбейм, урысхэмрэ Къэбэрдей-Балъкъэрым и цIыхухэмрэ я щэнхабзэр гъунэгъу зэхуэхъуныр, ахэр зым адреир къулей ищIыныр кызыэфIэзыгъэкIыну урыс алыфбейм тегъэхъэн...»

Арати, хъарзынэу зэтеубла хъуауэ адыгэ псори зэреджэ, газет, тхыль кызырэдагъэкI я алыфбейр латин хъэрфхэм кытрагъэкIри, кириллицэм трагъэхъащ. А къалэн мытыншыр пIэщIэгъуэкIэ зэфIигъэкIащ Борыкъуей ТIутIэ зи унафэщI комиссэм. ИужькIэ, 1939 гъэм, профессор Н. Ф. Яковлевыр мащIэу хэлэжьыхъыжыгъащ а варианттым.

Иджы дызэрытхэ хъэрфхэмкIэ, газетым и цIэр «Социалистическэ Къэбэрдей-БалъкъэркIэ» ихъуэжауэ, 1936 гъэм ар дунейм кытехъащ. 1944 гъэм гъатхэпэ мазэм щегъэжьауэ илъэс 13-кIэ газетыр «Къэбэрдей пэжу» щытащ. 30 гъэхэм кызырэдыкIыу щыта «Ленин гъуэгу» цIэр 1957 гъэм аргуэру фIащыжащ, 1991 гъэ лъандэрэ «Адыгэ псалъэ» цIэр зэрехъэ.

АдыгэбзэкIэ ди деж кыщыдэкI газет закъуэм и цIэр апхуэдизрэ яхъуэжыныр щхъэзыфIэфIагъ Iуэхум кыхэкIакъым. Ар тешIыхъат а лъэхъэнэхэм къэралым кыщыхъуа зэхъуэкIыныгъэ инхэм. ИкIи и цIэр ихъуэжын хуей щыхъуа лъэхъэнэ къэс газетым и нэгъу щIэкIамрэ IуэхущIафэу иIамрэ теухуауэ щIэныгъэ лэжьыгъэ купщIафIэхэр тептхыхъ хъунуш. Ар лъэпкъ щIэныгъэм иджыри и Iэ-и лъэр здынэмыса IэнатIэщ. Ауэ сыт хуэдэ гугъуехъ Iумыуами, дапщэрэ и цIэр ихъуэжын хуей мыхъуами, ар зэи текIакъым и къалэн нэхъыщхъэм – лъэпкъым хуэлэжьэным.

ТIэунейрэ алыфбеищIэ зыIыгъ егъэджакIуэу ар адыгэхэм я пащхъэ ихъащ, Хъуран Батий и латин хъэрфхэр и лъабжьэу зэхилъхъамрэ Борыкъуей ТIутIэ кириллицэм тету зэхигъэувамрэ яригъэщIэн папщIэ. Къалэн кызырэгуэкIтэкъым ар – зи гъащIэр губгъуэм иту езыхъэкI мэкъумэшыщIэхэм, Iэщыхъуэхэм, абыхэм я бынхэм зэман кIэщIым къриубыдэу тIэунейрэ еджэкIэрэ тхэкIэрэ ебгъэщIэныр. Нобэ щIэныгъэм и лъагапIэ инхэм лъэIэса, зи псэукIэм зиужьа дэ, дыщошынэ ди тхыгъэхэр еджэгъуафIэ хъун щхъэкIэ, алыфбейм зэхъуэкIыныгъэ мащIэ хэтлъхъэн. Абы щыгъуэ адыгэ газетыр шынэу икIуэтыжакъым икIи гужьеякъым – пэлъэщащ абы и ерыщагъыр а гугъуехъхэм. Ар яхуэхъуат ди хэкуэгъу минхэм буквари, абыхэм я къэухъым зезыгъэубгъу зэреджэ тхыльи.

Нобэрей адыгэ (къэбэрдей) литературэр псылэрышэ цыкфуу езышэжыари, абы и бзэм зезыгъэуэщлары адыгэ газетыр зэрыарам шэ кыщцытепхъэн щылакьым.

Лъэпкъ литературэр адыгэ газетым и щлакфуэ щлагьым кызырэщцылакфам щыхъэт уритехуэну ирикъунщ 20 - 40 гъэхэм абы щылэжыа тхакфуэхэмрэ усакфуэхэмрэ ящыщ зыбжанэм я цлэхэр кыпфуэмэ: Цагъуэ Нурий, Щоджэнцыкфу Алий, Махъсидэ Залымхъан, Кларашэ Тембот, Теунэ Хъэчим, Щомахуэ Амырхъан, Кхъуэфуэ Хъэжбат, Мыз Нэфихь, Хъэхъуапцлэ Хъэжбэчыр, нэгъуэщцхэри.

Хэкужыым исхэри хэхэс адыгэхэри хуабжыу зыщыгуфцыкфла газетыр ефцакфуэным, адыгэ журналистикэм зиужьыным зэранышхуэ хуэхуащ 1927 - 1939 гъэхэм къэралым щекфуэцлэ репрессиехэр. А ильэсхэм журналисту улэжъэныр шынагъуэ хуат: зы мыхъэнэншэри я щхъэусыгъуэу газет лэжыакфуэхэр зэхэзехуэн ящцырт, ягъэтцысырт, аукцырт. Газет цыкфлэм и щэхухэм хуеджэн щлэзыдза къудейхэр зэрымыщцлэ къажьэдэлыгъа псалгэм щытекфуэдэжи щыцлэт. Ди жагъуэ зэрыхууци, иджыпстуклэ тццэркъым адыгэ журналист дащцэ залымыгъэм ихъами, ауэ абыхэм я цлэхэр къыдохутэж икци адыгэ газетыр гъуэгуанэ тезыгъэхъахэм я сатырхэм хыдотхэж.

Лей зылгысахэм яхэхуащ адыгэ алыфбей зэхилъхъуэ япэ абыкцлэ «Къэрэхъэлькъыр» къыдэжцыу езыгъэжыа Хуран Батий. Зэрыхуэдгъэфашэмкцлэ, ар зытекфуэдэжари апхуэдизу зэллэцлэ тхыбзэрщ. Абы ицлэ «щыщцлэныгъэхэм» мызэ-мытцлэу щытепсалъыхъат партым и обкомым и зэлущцлэхэм. 1928 гъэм, Батий Кавказ Ищхъэрэ крайисполкомым цыхубэр егъэдэжэнымкцлэ и къудамэм и унафэщцлэ лажьэу, Дон цыу Ростов щаубыдри ягъэтцысащ, куэд дэмыкцыуи тутнакъэщым илцыхъащ.

1963 гъэм Батий и щхъэгъусэм и лцым щхъэкцлэ пенсэ хуагъэувыну лъафуэу ита тхылъым мыпхуэдэу щетх:

«Си щхъэгъусэ Хуран Батий 1928 гъэм ягъэтцысащ, куэд мыщцлэуи тутнакъэщым илцыхъащ. Дэ къыджалакьым ар щлагъэкъуэншар, и кфуэдэцлэ хуаами щыгъуазэ зыхуэтццыну цэмал дгъуэтакьым. 1960 гъэм тхылъ къытхуагъэхъыжащ ар хей зэрэщцыжар, лажьэ имыцлэу ягъэтцысауэ зэрыщытар иту...»

Хуран Батий хей зыщцыжар, и цлэр къыдэзыхыжар къэралым и закфуэкьым. 2003 гъэм и щцышылэ мазэм «Адыгэ псалгэ» газетым и коллегиемрэ Журналистхэм я зэгухъэныгъэмрэ зэгъусэу ягъэуващ «Къэрэхъэлькъым» и япэ къыдэгъэкцлэуэ, и унафэщцлэ, щцлэныгъэлцлэ, цыхубэр лэжыакфуэ Хуран Батий Лэкъумэн и къуэм и цлэцлэ саугъэт. Абы лъандэрэ саугъэтыр ират лъахэм, лъэпкъым зауужьыным ехэлцлэуэ адыгэбзэкцлэ тхэхэм ящыщу ильэсым и журналист нэхъыфцлэу къалъытэм.

Лажьэншэу лей зытэхъахэм яхэхуащ «Социалистическэ Къэбэрдей-Балъкъэр» газетым и редактору щытахэу Бейтокъу Мыхъэмэтмырзэрэ Срыхуэ Хъэгуцырэрэ. А зэманым нэгъуэщцлэ куэдми хуащцлэу щыта щхъэусыгъуэрт ахэри щлагъэтцысар – цыхубэм я бий, троккист, националист. цуэхур зэхэгъэкцыным пымылъу а щцлалэхэм я судыр укцлэ ящцлэт. Редакцэм, лажьэу здэщысым, щцлэшурэ ягъэтцысауэ щытащ цлэрыпщэ Хъэжмусэ, Цыпцыныэ цлэубэчыр, Шэрджэс Хъэжчэл, нэгъуэщцлэхэри.

1927 - 1939 гъэхэм СССР-м щекIуэкIа политикэ залымыгъэм ихъа ди лэжьэгъу нэхъыжьхэр къанэ щымыIэу 1957 - 1960 гъэхэм хей ящIыжащ, а лъэхъанэм къэралым лей зэрызэрихъамкIи зиумысыжащ.

Залымыгъэм и ильгъэхэм цIырхъ ящIа редакцэм иджыри гъэунэхуныгъэ шынагъуэу къыпэплъэрт Хэку зауэшхуэр. Бийр къыщытгеуа япэ махуэхэм щегъэжьауэ абы тридзэрт Хэкур хъумэным зылI и быну цIыхухэр къыхузэщIэтэджену къыхуезыджэ тхыгъэхэр, усэхэр. Апхуэдэу абы ди цIыхухэм яхуиIуатэрт фронтым къратыкI хыбархэр, зэуапIэм Iутхэм дэлэпыкъуныгъэ хуезыгъашэхэм я псэемыблэж лэжьыгъэм теухуа тхыгъэхэр.

Хэкум шынагъуэ къыщылгысым къыщхъэщыжыну япэ Iэщэ къэзыщтахэм яхэтащ адыгэ редакцэм и лэжьакIуэхэри, куэдми я гъащIэр ятащ абы и щхъэхуитыныгъэм папцIэ. Абыхэм ящыщцI Абыдэ Залымхъан, КъардэнгъушI Хъалид, Бжьэдыгъу Шэмсэдин, Къушхъэ БетIал, Шыд Ибрэхым, Егъэн Хъэту, Алэкъей Хъэталий, Джэрыджэ Анатола, Шыгъушэ Пщыкъан, нэгъуэщIхэри. Пасэм щыгъуэ лъэпкъым и лIыхъужьхэм уэрэд хуаусу цытащ. Мыбыхэм яхэткъым апхуэдэ щцIэ зыхуэмыфащэ.

Зауэ гъуэгунэ хьэлъэр икIи кIыхьыр лIыгъэ яхэлъу зэпачри, орденыбгъуэ къагъэээжащ, иужькIи лъэпкъ газетым ильгъэс куэдкIэ щылэжьахэщ Агузар Мурадин, Батыр Сэид, Гумэ Джатэгъэжь, Гъубж Мухъэдин, Дал Iэуес, Дол Батырбий, Елмэс Iэбу, Жэмбэч Хъусен, Жэмбей Мухъэмэд, Иуаз Iэбубэчыр, Колесников Иван, КIэщт Iэниуар, Къэрмокъуэ Рэмэзан, КIумыхъу Iэмырбэч, Къумахуэ Башир, ЛIыбекъуэ Хъэбас, Махуэ Iэлисэхъ, Сэбаншы Мэстафэ, Сэхъу Къэрэщей, Тхэмокъуэ Мухъэмэд, Хъэжу Ахъмэд, Шэмпар Къэралбий, ЩоджэнцIыкIу Нурий сымэ, нэгъуэщIхэри.

«Адыгэ псалгэм» щылажьэхэр. 2004

1943 гъэм щышылэм и 11-м Къэбэрдей-Балъкъэрым и щыналъэр хуит къашцыжащ икIи республикэм и цыыхубэ хозяйствэр зэфIэгъэувэжыным ди цыыхухэр икIэшцыпIэкIэ яужь ихъащ.

Гугъуехъэм къахыхъэжат балъкъэрхэм къатехъа лейр. 1944 гъэм гъатхэпэм и 8-м ахэр я гъахэм ирашри, Азиэ Курытымрэ Къэзахъстанымрэ ягъэIэпхуат. Зи цыыху бжыгъэр арыншами репрессиехэмрэ зауэхэмрэ мащIэ ищIа республикэм тIуащIэу къытехъэлъэрт зэрыхуа щытыкIэ гугъур. Апхуэдэу «Къэбэрдей пэжым» и лэжыакIуэхэм ягъэващ зауэ нэужь ильэс хъэлъэхэм ди цыыхухэр зыхэта хъэзаб псори – ахэр щыгыныджэт, я ныбэ изу шхэ яхэттэкъым, зыщыпсэункIи лэжыапIэкIи гугъу ехъхэрт. Ауэ зэкъуэтхэт, зым адрейм зыщIигъакъуэрти, гугъэр яфIэкIуэдыртэкъым. Аращ я пщIэр, я нэмысыр лъэныкъуабэ ямышцIу, лъэпкъ газетым и лэжыакIуэхэр а лъэхъэнэ гугъум къыщIыхэкIыфари...

1957 гъэм балъкъэрхэм къагъэзэжа нэужь, балъкъэрыбзэкIэ къыдэкIыу иригъэжыжащ «Коммунизмге жол» газетым.

Лъэпкъ журналистикэм и тхыдэм игъащIэкIэ хэтыну я цIэхэр къыхэнащ Хэку зауэшхуэм, абы иужь ильэс гугъухэм редакцэм щылэжыахэм, зи акъылырэ Iэзагърэ газетыр къыдэгъэкIыным, егъэфIэкIуэным хэзылъхъахэм. Ахэр: Апажэ Назир, Дудар Хъэутий, Дол Тобий, Дыджэ Зулькъарней, Джырандокъуэ Умар, Егъэн Хъэту, Журт Тыгъуэн, Къардэн Хъэсэн, Къумыкъу Хъэутий, Къумахуэ Хъэутий, Мыз Нэфихь, Тэтэр Мухъэмэд, Теунэ Хъэчим, Теувэжыкъуэ Анатола, ТхъэщIокъуэ Мурадин, Тыхъужь Зэмахъ, Хъэжыкъарэ ТIалэ, Хъэмгъуокъу Хъэсит, ХъутIэ Хъэмидбий, Шэвлукъуэ Пётр, Шорэ Чэруан, IутIхэ Баширрэ Исмэхилрэ сымэщ, нэгъуэщIхэрщ. Абыхэм я IэдакъэщIэкIхэр зэрыбкIэ традзэу, газетыр щыуагъэншэу къыдэгъэкIыным елэжъхэу а зэманым редакцэм щыIащ адыгэ цыыхубз щыпкъэхэу Алъэскыр Хужь, Ашэбокъуэ Таужан, Амщокъуэ ШэIибэт, Бэрэгъун Пагуэ, Брай ТэIибэт, Брай Зое, Дол Жанпагуэ, Къардэн Цоцэ, КIуэкIуэ Къэрэжан, КIуэкIуэ Женя, Куэт Цоцэ, Сасыкъ Марусэ, Щоджэн Хъэцацэ, Iулыдж ТIатIэ, нэгъуэщIхэри.

Щхъэхуэу я цIэ къыIуапхъэщ газетым и къыдэгъэкIыным и хъэлъэр нэхъ ятещIэу, яхъ жэуапри нэхъ ину щыт редакторхэм: Хъуран Батий, Бейтокъуэ Мухъэмэтмырзэ, Срыхъу Хъэгуцырэ, Щомахуэ Амырхъан, Тау Борис, Фэнзий Исмел, Къушхъэ БетIал, Дал Iэуес, Ерыжокъуэ Хъэзрэтэлий, Дол Батырбий, Махуэ Анатола, Хъэжу Ахъмэд, Сэхъу Къэрэщей, Лыбекъуэ Хъэбас, ТIажь Пётр, Мэзыхъэ Борис сымэ, иджыпсту а IэнатIэм пэрытщ ХъэфIыцIэ Мухъэмэд. Ахэращ лъэхъэнэ хъэлъэхэм я толькъунхэр зэран къыхуамыгъэхуэу, зытет гъуэгум трамыгъэщхъэрыукIыу лъэпкъ газетыр а ильэсхэм къыпхрызышар.

Лэжыгъэ инкIэ гъэнщIауэ щытащ 60-80 гъэхэр. Ди цыыхухэр лэжыгъэ текIуэныгъэщIэхэм хуэшэным жыджэру я къалэмыр а ильэсхэм хуагъэлэжыащ журналист Iэээхэу Ахуэмгъуэт Башир, Багъэтыр Аркадий, Бекъан Чыланый, Бекъул Токъан, Брай Адэлбий, Джаурджий Iэбисал, Джэлэс Таужид, Емыш Хъэдис, Елгъэр Кашиф, Журт Биберд, Къамбийхэ Зуфаррэ Джэфаррэ, КIэшт Мухъэз, Къээджэрий Iэуес, Къэрмокъуэхэ Мухъэмэдрэ Хъэмидрэ, Къуэдзокъуэ Нурбий, КхъуэIуфэ Хъэчим, Лэмырдон Хъэсэнбий, Мамбэт СэIэдулэ, Мэджэ СултIан, Мырзэкъан Суфян, Теувэжыкъуэ Анатола, Тэнащ Анатола,

Тэрчокъуэ Исуф, Тхьэмокъуэ Барэсбий, ТЫмыщ Тимур, Хьэх Сэфарбий, Увыж Хьусен, ШэджыхьэщІэ Хьэмыщэ, Шыбзыхьуэ Мухьэдин, ШыкІэбахьуэ Хьэсэн, Шырытхэ Хьэтызэрэ СулыГанрэ, Щхьэумэжь БетІал, Щоджэн Абдул, Уэрыш Нурхьэлий, Щомахуэ Владимир сымэ, ныбжькІэ нэхь щІалэхэу Гьубжокъуэ МуІед, Шал Мухьэмэд, ГьущІо Зариф, Жыгун Азимэ, Льостэн Музэ, Кьэмбэчокъуэ Іэдэм, Кьэзанш Людмилэ, Кьудей Владимир, Мыкьуэжь Анатолэ, Уэрэзей Афлик, Хьэту Пётр, нэгьуэщІхэми. А цыху гуащІафІэхэм я фыщІэ куэд хэлыщ ипэкІи иужькІи кьэмыхьуауэ «Ленин гьуэгум» и тиражыр а ильгэсхэм мин 25-м щІигьуауэ зэрыщытам.

Зэманыр и Пэм иткъым, гьащІэми кьалэныщІэхэр зэпымыуэ редакцэм и лэжьакІуэхэм я пащхьэ кьрегьэувэ. Ахэр зыгьээщІэфынур нобэрей махуэм и кьэхьукьащІэхэм куууэ пхрыпльыф, зэманым дэбэкуэф цыху гуащІафІэхэрщ. Апхуэдэхэр и мащІэкьым редакцэм. ГьащІэ зылгэгьуа, лэжыгьэм ипсыхьа лэжьакІуэфІхэм я фыгьэкІэ «Адыгэ псалгэм» и псалгэр лэныкьуабэ яхуэщІакьым апхуэдэ мурадкІэ 1992-1993 гьэхэм газетым иужь кьыхьа зэщІэгьэстакІуэхэм. Ар щахузэфІэмыкІым лэпкь газетым и цэр ягьэульиину хуежьат, ауэ абыи зыри кьыкІакьым. Нэхь гьэунэхуныгьэ ткІийхэми ар кьыхьэ-кІащ и щІэми, и нэмысми ІэпапІэ бжыгьэ тримыгьэдзауэ.

Редакцэм и лэжьакІуэ гупыр. 2014

Псом хуэмыдэу ефІэкІуащ «Адыгэ псалгэр» иужьрей ильгэсхэм. Зэманыр гугьу хьуами, ар зи унэ езыгьэхьхэм я бжыгьэр мащІэкьым. Абы кьыкІыраши, адыгэ газетыр гьуэгу пэжым тетщ. Дэ ар хьдолгьагьуэ щІэджыкІакІуэхэмрэ «Адыгэ псалгэм» щылажьэхэмрэ яку дэль зэпыщІэныгьэфІхэм, газетым хужаІэ псалгэ гуапэхэм. Абыхэм жур-

налистхэр я лэжьыгъэ мытыншым трагъэгущуэ, лъэпкъым и пащхьэ щахь жэуапыр нэхъри зыхрагъащIэ.

«Адыгэ псалъэм» ехьэлIауэ къэдгъэлъэгъуа псори къризэщIап-къуэжу жыпIэ хъунуц:

ар сыт и лъэныкъуэкIи зызыужьа газетц: ефIэкIуащ къыщилIэт IуэхугъуэхэмкIи, и бзэкIи, и теплъэкIи;

ар лъэпкъым и фIэщ хъу, и дзыхь зригъээ, и чэнджэщ зрихьэлIэ уциякIуэщ;

ар дэтхэнэ щIэджыкIакIуэми (нэхь цIыкIу дыдэхэм къыщыщIэ-дзауэ зи ныбжь хэкIуэтахэм я деж нэсу) игу дыхьэ, дэзыхьэх тхыгъэхэр, хьыбархэр, литературэ лэжьыгъэхэр къыщигъуэт газетц;

ар ди хэкуэгу минхэм я гурыгъу-гурыщIэхэр къыщаIуатэ къэпсэлъапIэщ;

ар дяпэ ита ди нэхьыжьыфIхэм лъэхьэнэ гугъухэм хуэсакъыпэурэ къыпхраха лъэпкъ фащэщ;

ар адыгэхэм я хасэ махуэщ, и псалъэ-унафэ IуцхэмкIэ лъэпкъым и гъащIэ гъуэгуанэр тынш хуищIу, гъунапкъэщIэхэр къыхузэIуихрэ лъагапIэщIэхэм щIигъэхуэпсу;

ар жиIам тебгъуэтэж адыгэ псалъэщ – лъэпкъым и дунейщ.

Мыри щIызгъужынт. Илъэс 95-рэ ирокъу ди газетым и ныбжьыр. Дэ дыхуейщ газетым и ныбжьэгъухэм къахэхуэу, ехьулIэныгъэ и куэд, лъэпкъым и псалъэ абы и напэкIуэцIхэм сыт щыгъуи щыжиIэфу апхуэдэ махуэшхуэ куэд газетым игъэлъэпIэну.

ТЫМЫЖЬ Хьэмышцэ,

*«Адыгэ псалъэ» газетым и редактор
нэхьыщхьэм и къуэдзэу илъэс куэдкIэ лэжьыа,
Къэбэрдей-Балъкъэрым Гуманитар къэхутэныгъэхэмкIэ
и институтым и къудамэм и унафэщI,
филологие щIэныгъэхэм я доктор*

УЩЫЦХУКИИ – АДЫГЭР ПСЭУНЦ!

Прозэу тха усэ

1924 гэм, мэкъуауэгъуэу, мы дунейм и щІэрэщІэгъуэу, узей лъэпкъ гумашІэр къыпхуэхъуахъуэу, Уэ щыпчаш япэ лъэбакъуэр щІым.

НэхъыжьыфІхэм пхуащІри лъэтеувэ, уи лъэр нэхъри Уэ букъуэдиящ. Зы сыхъэтым зы ильэс къэбгъащІэу, ухъуц балигъи, гъащІэм ухыхъащ.

КъыпфІащазэ цІэ лей куэд, епхъэкІащ Уэ ильэс Іэджэ. Бгъуэ-тыжащ иужьым, тІэкІу гувами, уи цІэ дыдэр Уэ, «Адыгэ псалгэ»!

Сабиигъуэр тыншу епхъэкІакъым – зыбгъэфІэну ухущІэ-мыхъа, щІалэ гурэпкІырэу ущытакъым, балигъ нэсу, Уэ Іуэху епхъэжъащ.

Узей лъэпкъым Уэ уригугъапІэт, узей лъэпкъым Уэ урибын пэжт, си щхъэ Іуэху жумыІэу нэхъапэжщ, утетащ сыт щыгъуи Уэ зы хъэлым – ди бзэр, ди нэмысыр тхъумэжыным, ди лъэпкъ тхы-дэм и пэжыр дджыжыным теухуауэ укъимыкІуэта!

И гугъуехъыр лъэпкъым дэбгъэващ, и гүфІэгъуэр лъэпкъым дэпІэтащ. Напэр, лыгъэр Уэ уи гъуэгугъэлъагъуэу, лыгъи гъабли уакъыфІыпхыкІащ.

«Узыхъыну псым зыдегъэзых», – жызыІахэм Уэ уемыдэІуа – ди анэдэлъхубзэкІэ ерыщу пэжыр цІыхухэм Уэ яхэбгъэІуащ.

Уахуэхъуащ сабийм гущэкъу уэрэд! Зи щІалэгъуэхэм – гухэлъ уэрэд! Ухуэхъуащ лъэпкъ псом дзапэ уэрэд!

Адыгэ бзылхухгъэм уринабдзэу, адыгэлІым уринапщІэтелъу, мурадыфІхэм уанэ хузэщІэплхъэу укъогъуэгурькІуэ нобэ къэс!

УлІыжь Іущц икІи ужьыщхъэ махуэщ: ди блэкІар къэкІуэнум тхупыщІащ, щІэблэ Іущи тыгъэ къытхуэщІащ.

Узытет гъуэгу захуэм утемыкІыу, сытым щыгъуи дигу укъипсэлъыкІыу, фІым, нэмысым Уэ дыхуэбушийуэ, удидыгъэ-мазэу, удигъуазэу къыддекІуэкІ, къытхэт, «Адыгэ псалгэ»!

Упсэунц – щыІэхукІэ зы адыгэ, ущыІэхукІи – адыгэр псэунц!

МЫКЪУЭЖЬ Анатолә,

«Іуащхъэмахуэ» журналым и редактор нэхъыщхъэ

ЗЭГУРЫШУЭНЫГЪЭР ФЫМ И ШЭСЫПІЭЦ

Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и Х зэхуэсышхуэр накъыгъэм и 31-м Налшык къалэ щеклуэклэщ. Къэрал концерт гъэлъэгъуаплэм щы-зэхуэсат КъБР-м и Иэтащхъэм и Администрацэм, КъБР-м и Правительствэм, КъБР-м и Парламентым, министерствэхэм, КъБР-м и Жылагъуэ палатэм къыкIа хъэщIэхэр, КъАХ-м къалэхэмрэ щыналъэхэмрэ щилэ къудамэхэм я лыкIуэхэр, хасэм иригъэкIуэкI лэжыгъэхэм жыджэру хэтхэр, адыгэ Iуэхум хуэмыщхъэххэр.

ЗэIущIэр къыщызэIуихым КъАХ-м и тхъэмэдэ ХъэфIыцIэ Мухъэмэдэ жиIащ апхуэдэ зэхуэсышхуэр илъэситхум зэ зэрырагъэкIуэкIыр, ящIахэр къызэрыщапщытэжыр, къыкIэлъыкIуэ палэм лэжъэнухэр зэрыщыхахыр. Докладым щимыдзэ щыкIэ, Мухъэмэдэ я цIэ къриIуащ блэкIа илъэсхэм КъАХ-м хэтахэу, жыджэру къыдэлэжъахэу дунейм ехыжахэм я цIэхэр: Бахъсэн щыналъэ хасэм и тхъэмэдэ Шапсыгъ Хъэсэн, Абхъазым и цыхубэ, УФ-м щыгъэ зилэ я артист Мысостышхуэ Пщызэбий, ЩIДАА-м и Президент Нэхуш Iэдэм, тхакIуэ Тхъэмокъуэ Барэсбий, Дзэлыкъуэ щыналъэ хасэм и унафэщI Шэру Хъэбас, КъБР-м и цыхубэ тхакIуэ, Налшык къалэ Хасэм и тхъэмэдэу щыта IутIыж Борис, дин лэжыакIуэ ПщыхъэщIэ Iэнас, Джылахъстэней щыналъэ хасэм и тхъэмэдэу щытахэу Емкъуж Хъэсэнбийрэ Балъкъэр Борисрэ, егъэджакIуэ, усакIуэ Джэдгъэф Хъусен сымэ. Абыхэм къызэхуэсахэр дакъыкъэкIэ яхуэщыгъуащ.

Зэхуэсышхуэр езыгъэкIуэкIа, УФ-м и Жылагъуэ палатэм хэт Нэхуш Заурбий псалъэ иритащ КъАХ-м и тхъэмэдэ ХъэфIыцIэ Мухъэмэдэ. 2013 – 2018 гъэхэм Хасащхъэм иригъэкIуэкIа Iуэхутъуэхэм ар зэпкърыхауэ тепсэлъыхыжащ *(ХъэфIыцIэм и къэпсэлъэныгъэр щхъэхуэу тыдогъэ)*.

Дунейпсо Адыгэ Хасэм и тхъэмэдэ Сэхъурокъуэ Хъэутий жиIащ илъэс куэд щIауэ ХъэфIыцIэ Мухъэмэдэ хасэ Iуэхум гурэ псэкIэ зэрыщэрытыр, и къару, акъыл, зэман тригъэкIуэдэу, километр бжыгъэ куэд зэпичу лэжыгъэшхуэ зэрыригъэкIуэкIыр.

– Зэманым декIур лыфIщ, желэ адыгэм. Апхуэдэ цыхуш Мухъэмэдэ. Хамэ къэралхэми гъунэгъу хэгъэгухэми хасэм и лэжыэкIэм и щапхъэу щыдгъэлъагъуэу апхуэдэщ Къэбэрдей Адыгэ Хасэр, – къыхигъэщащ Сэхъурокъуэм. – ЗэманкIэ узэлэбэкIыжмэ, ХъэфIыцIэр хасэ лэжыгъэм щыпэрыхъар зэхъуэкIыныгъэшхуэхэр

ХъэфIыцIэ Мухъэмэдэ

щеклуэки лъэхъэнэт. Лъэпкъми къэралми я пщэ кыдэхуэ къалэнхэр яубзыхун хуейт, еклуэкихэр мыгурылуэгъуэу щыщыт зэманти. Мис абы щыгъуэ гугъу зезыгъэхуэ хасэр кызызэыгъэпэща Къалмыкъ Юрий деж щегъэжьауэ нобэр кыздэсым абы пэрытхэм фыщцлэшхуэ яхуэфашцэ. Мухъэмэд илгъэс куэд дыдэ цлауэ адыгэ лъэпкъым щхъэклэ кымыклуэтхэм яхызобжэ.

Блэклам дерс кыыхэтхыурэ ипэкилэ дыплъэн хуейщ нобэрей тхъэмадэхэри цлалэгъуалэри. Мыр жылагъуэ зэгухъэныгъэщ, лъэпкъым и къэклуэнум телэжьэн хуейуэ. Иджырей зэгухъэныгъэхэм дазэрыдэлажьэм тепщыхъмэ, гугъэфлхэр щыцлэщ дызэгурылуэу зы лъагъуэ хэтшыну. Иджыпстуклэ пщтыру кыттыцыхъу цлалэхэми еуциен хуейуэ кыдолыгъэ.

Дызэрыт зэманым дэ зэдгъэпэщым хэпсэуклынуур кыдэклуэтей цлэблэраш, — кыпищаш Хъэутий. — Ар зэи зыщыдгъэгъупщэ хъунукъым. Сыт хуэдэ лъэпкъми и луэху зыгъэклуатэр хэкупсэу щыт, мылкъу къэзылэжьыф, хэлъэт зилэ, адыгэм и пщэдэйм егупсысхэраши, мис апхуэдэхэр хасэм нэхъыбэу кыыхэшэн хуейщ. Итланэ ди луэхур нэхъ клуэтэну кысщохъу.

Сэхъурокъуэ Хъэутий

Джылахъстэней щыналгъэ хасэм и лыклуэ Ныбэжь Михаил тепсылыгъащ нобэрей адыгэ цлалэгъуалэм я шыфэлыфэм, хъэгъуэллыгъуэхэр зэрырагъэклуэки щыкклэм, анэдэлхубзэр зэзымышсыж адэ-анэхэр зэрыщыцлэм, нэгъуэцлэхэми. Абы кыыхилгъащ адыгэбзэр зыуэ щыт къэрал экзаменхэм хагъэхъэну.

«Къуажэхэм я цлэхэр адыгэбзэклэ щхъэ тедмытхэрэ? Щхъэ пасэм зэрэхъа цлэхэр ди сабийхэм яфлэдыщыжрэ? Адыгэ хабзэм ди цлэблэр щхъэ цлэдымышыкларэ? Ди ныса-

шэхэр хамэ шхаплэхэм тхын хуей? Лъэпкъ фащэр щхъэ цлалэгъуалэм ящымыгърэ?» Нобэрей гъащцлэм кыигъэуэ луэхугъуэ щхъэпэ куэд кыцлэтащ Ныбэжьым, хасэм унафэ трищыхъкларэ гъээклуэжа зэрыхъунум шэч кыытримыхъэу.

Аруан щыналгъэ хасэм и тхъэмадэ Къушхъэтлу Хъэутий лъэпкъым теухуауэ зэфлагъэки луэхухэм щытепсэлыхъым жилад цлыналгъэ администрацэхэм я унафэцлэхэри хъарзынэу сэбэп къазэрыхуэхъур.

— Дэ сыт хуэдэ луэхуми дыхуэнабдзэгубдзаплгъэщ. Псом хуэмыдэу ди нэлэ цлэтц кыдэклуэтей цлэблэр, ахэр зыщцлэс курыт еджаплэхэр. Абы кыыхэклиу, сыт щыгъуи мыхъумыщцлагъэхэм гу лъыдотэ, ар зи пщэ кыдэхуэ кыулыкъушцлэхэм я деж ныдогъэс, егъэджаклуэхэм дадолажьэ, — кыыхигъэщаш нэхъыжьыфлым.

Къэбэрдей Адэгъ Хасэм и зэгуырдæр йокъуæг.

Адэгъбзэм нобэ и гуыду зыгуыты, ар еджаплэхэм зэрыщрагъэдж щыккæм теухуауэ къэпсэлъащ егъэджакъуэ, Кæнжэ Щэнхабзæмккæ и унэм и унафæщымы и къуэдзэ Балэ Людмилэ:

— Еджаплэм сызэрыщлæсрæ «адэгъбзэр фымыдж» жалæу ззи къытпауыдауэ сщлæжыркъымы. Абы хухæха сыхъэт бжыгъэр нэхъ мащлæ щащлæи, нэхъыбэ щыхъужаи къэхъуащ, ауэ сытым дежи курыт школхэм щрагъэдж. Пæжыр зыщ: сыхъэт бжыгъэр ягъэмæщлæи, нэгъуэщлæи лæмалхэр щылæщ, адэгъбзэр фыгуэ ебгъэджы-нумэ. Анæдæлхубзэм щлæблæр дебгъэхъэхын, лъæпкъ хабзэм щлæбгъэджыккæи папщлæ сабийр къыдæпхъэхын, ебгъэджыр гъэщлæгуыну бгъэдæплъхъэн хуей къудейуэ аращ.

Дакъыккæ 40-ккæ, шæч хæмылæу, адэгъбзэр джаи хъумаи хъунукъымы. Ар школым щекъуæгккæ сыт хуэдæ дерсми хæллын хуейщ. Зи гугъу сщлæи и шапхæ дахæ куэд «Си бзæ — си псæ, си дуней» республикæпсо фестиваль-зæпеуэм шаггæлæгъуащ, физикæри, математикæри, нэгъуэщлæи предметхæри адэгъбзæккæ ятурæ. Мис апхуэдæурæ адэгъбзэр предмет псоми къыщыгъæсæбæпа хъумæ, цыккæуæри нэхъ дебгъэхъэхыфынущ. Тхыдæр щаджккæ, псалъэм къыдæккæуæ жыпкæмæ, а бджы лъэхъэнэм теухуа уэрæдыжъ, хъыбар къыхæплъхъыфынущ, иджырей технологиешлæхэр здынæсар къæплъытæмæ, езы сабийхæми къæбгъæгуытыфынущ гъэщлæгуыну гуэрхэр. Мæртзæй къуажæм дæс лъыжхæм я деж яшæурæ хъыбархæм зэрыщлæгъæдæлур слæгъуащ сæ, тхыдæ дерсхæм хæту.

Псори зæлытар методикæращ — егъэджæккæрщ. А методикæр сæ къыхуызгупсысрæ егъэджаккæуэм и пащхæ ислъхæккæ, сæбæп хъунукъымы, езым апхуэдæ зæчийрæ жæрдæмрæ бгъэдæмылæмæ, цыккæуæри къызæрыдихъэхын лæмалхэр къыгуытысыным хуæмыжыджæрмæ. Сыхъэт бжыгъæ къуатккæи, дакъыккæ бжыгъæ пхухахккæи, адэгъбзэр

пхуэхъумэнукъым, уэ езым уи къару, акъыл, зэчий иумыхьэлэмэ. Мис абы и лъэныкъуэкIэ егъэджакIуэм къалэнышхуэ и пщэ къыдохуэ. Фи фIэщ фщIы, дерсым нэхъыбэрэ адыгэбзэкIэ ущыпсалъэ щхьэкIэ, Москва къыкIыу тезыр къыптрамылхьэну. Дерс гъуцэ щату щытар щылэжкъым, иджы зэхэхуэнауэщ псори зэрырагъэкIуэкIыр. АтIэ щхьэ ар къэдгъэсэбэп мыхъурэ, ди лъэпкъым, ди анэдэлъхубзэм ифI едгъэкIыу?!

Людмилэ жиIащ Кэнжэ ЩэнхабзэмкIэ и унэр Къэбэрдей Адыгэ Хасэм жыджэру зэрыдэлажьэр, проект гъэщIэгъуэнхэр зэрызэдащIэр. «Лъэпкъым и Iуэху дэгъэкIынымкIэ, бзэмрэ хабзэмрэ хъумэнымкIэ сыт хуэдэ Iуэхуми дыхуэхьэзырщ, ди бжэхэр зэIухащ», – пищащ абы.

КъБР-м щылэ Адыгэ жылагъуэ зэгухьэныгъэхэм я лэжыгъэр зэзыгъуэIу советым и унафэщI Къалмыкъ Жылэбий къытеувылащ зы Iуэху зэрызэрахуэм и фIыгъэкIэ Мухьэмэдрэ абырэ куэдрэ зэрызэхуээм, илъэс Iэджэ щIауэ зэрызэныбжъэгъум.

– Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и тхьэмадэу зэрылажьэрэ куэд хузэфIэкIащ ХьэфIыцIэм, – къыхигъэщащ Жылэбий. – Абы щытхъуи, ар зыуби щылэщ. Ауэ сэ сызэреплъращ: МухьэмэдищIэм пылъ сэбэпынагыр къэдргъэлъыти, хузэфIэмыкIымкIэ зыщIэдргъэгъакъуэ, ар куэдкIэ нэхъ щхьэпэщ.

ЗэIуцIэм кърихьэлIахэр.

Хасэр къыщежъам щыгъуэ щэнхабзэ Iуэху фIэкIа зетхуэнукъым жаIэу щытащ, ауэ нобэ ар лъэныкъуэ псоми жьэхуэу. Жылагъуэ зэгухьэныгъэ жыпIэ щхьэкIэ, мы Iуэхур политикэм пымышIауэ щыткъым. Бзэр хъума хъун къудейр епхащ политикэм. Мухьэмэд сэрэ ди Iэ зыщIэлъ тхылькIэ, джэпсалъэкIэ, лъэлукIэ Урысей Федераци Къэбэрдей-Балъкъэрми я унафэщIхэм куэдрэ захудогъазэ. Зэи къэхъуакъым ХьэфIыцIэр икIуэту, шынэу. Лъэпкъым

ифI зыхэлъ сыт хуэдэ Iуэху къепхьэжьэми, япэу къыпкъуэувэну-хэм ящыщ ар. Нобэ зи гугъу тщIы Iуэхухэм, дигу зэрыгъу ныкъу-саныгъэхэм теухуауэ ХьэфIыщIэр зи редактор нэхъыщхьэ «Адыгэ псалъэ» газетми къалэнышхуэ егъэзащIэ. Ар хуабжыу Iэрыхуэу къегъэсэбэп Мухьэмэд.

Зэхьэзэхуэр мэунэри, зэижитIыр мэунэхъу, жи адыгэм. Ди цIыхубэр, жылагъуэр Iэмал имыIэу властым гурыIуэн, дэлэжьэн хуейщ. ДызэпэщIэувэкIэ, зыри къэтхьынукъым, ди къару зэхэтлхьэмэ, ехъулэныгъэ нэхъыбэ диIэну аращ, — апхуэдэу иухащ и къэпсэлэыныгъэр Къалмыкъ Жылэбий.

КъБР-м и Правитель-ствэм и УнафэщIым и къуэдзэ Къардэн Мурат жиIащ, сыт хуэдэ къу-лыкъу пэрытри гукIэ, псэкIэ адыгэмэ, ар сыт щыгъуи лъэпкъым сэбэп зэрыхуэхъуфынур. «Мухьэмэд хуабжыу лэжыгъэшхуэ ирегъэкIуэкI. Ар зэрымытыншыр псоми къыдгуролуэ, сыт щхьэкIэ жыпIэмэ, цIыхубэ гумызэгъэмрэ къулыкъущIэ гумызэгъэхэмрэ я зэхуаку удэту улэжьэныр гугъу дьдэщ. Мис ахэр зэгурыгъэIуэныр фIыуэ къохъулэ ХьэфIыщIэм. Ар къагъэлъэгъуащ блэкIа илхэсхэм», — игъэбеджылащ Къардэным.

— ХьэфIыщIэм адыгэм хуищIам хуэдиз зыщIаи дьпэкIэ зыщIэфыни куэд диIэу слъагъуркъым, — жиIащ УФ-м и Жылагъуэ палатэм хэт Нэхущ Заурбий. — Сэ къэрал къулыкъу сыщыпэ-рытами, Дунейпсо Адыгэ Хасэм и тхьэмадэу сыщыщытами, куэд къызэдэткIухьащ абырэ сэрэ, Iуэху куэд зэдэтIащ. Абы лъандэрэ блэкIа илхэсхэм Мухьэмэд зихъуэжакъым, нэхъ гуащIэмащIи хъуакъым. Тхьэм узыншэу куэдрэ игъэлажьэ.

КъБР-м и Iэтащхьэм и Администрацэм Къэрал кIуэцI политикэмкIэ и управленэм и унафэщI Къуэжей Артём жиIащ ХьэфIыщIэ Мухьэмэд зыпэрыт IуэхумкIэ и пщэм къыдэхуэ псори зыхуей хуэзэу зэригъэзащIэр.

— Нобэ Хасэм и лэжыгъэм и гугъу щащIым, бзэр, хабзэр, щэнхабзэр хъума зэрыхъунум куэд тепсэлъыхьащ. Анэдэлхуб-зэр кIуэдынущ, илхэс 20-30 дэкIмэ, щыIэжынукъым жалэуи зэхызох. «Адыгэбзэр кIуэдынущ» жытIэн хуейуэ аракъым, атIэ «адыгэбзэр дгъэкIуэдыжынкъым» жытIэурэ, щхьэж хузэфIэкI абы етхьэлэн хуейуэ аращ. Унагъуэм щIэс адэ-анэр, сабий гъэсапIэм щыIэ гъэсапIуэр, еджапIэм щылажьэ егъэджапIуэр егугъумэ, Хасэм къызэригъэпэщыпхьэхэр екIуэкIмэ, си фIэщ мэхъу гугъуехь дызэримыIэнур, — къыхигъэщащ Къуэжейм.

Къардэн Мурат

– Пэжщ, кьулыкьушцлэхэм нобэ куэд яхуошхыдэ, уеблэмэ, дицц кьулыкьу пэрытхэр мыадыгэу, адыгэнуи хуэмейуэ кьызыщыхьу щлалэгьуалэ, – кьыпищаш Артём. – Дунейпсо Адыгэ Хасэм и хэщлалэм зэлушцлэ щеклуэкьыу, а щлалэгьуалэ зэгухьэныгьэхэм ящыщ зым и пашэ щлалэм сеупщлаш: «Сытклэ уэ, адыгэ щлалэр, кьэрал кьулыкьу пэрыт адыгэ щлалэм укьызэрыщхьэщыкьыр?» Жэуап кьызитыфакьым. Зыщ кьызэрыщхьэщыкьыр: адыгэ зэгухьэныгьэм и пашэ щлалэр и лъэпкьым и закьуэщ зыхуэлажьэр, кьулыкьу гүэр пэрытыр республикэм лъэпкьыу исым яхуэлэжьэн, ахэр зэгурьгьэлэуэным и гуащлэ хилъхьэн хуейщ.

Кьуэжей Артём

Хасэ луэхум пэрыт нэхьыжьиуэхэми адреихэми ящлэ иджыпсту республикэм и лэ-тащхьэм и кьалэнхэр палъэ-клэ игьээщлэну кьытхуа-гьэклуэжа Клуэклуэ Казбек цыхухэм нэхь гьунэгьуу яб-гьэдэтын, мыпхуэдэ жылагьуэ зэгухьэныгьэхэм жалэхэм едэ-луэн, псэуклэр иригьэфлэ-клуэн, лъэпкьхэм я луэхухэр ядиыгьын мурадхэр зэрилэр. Псори фыкьыхуэоджэ абы дыкьуэувэну, дифл зыхэлъ луэхухэр зэгьусэу зэдэтцлэну.

Ди лъэпкьым, зэгурьлуэ кьудеймэ, шэч хэлъкьым адэ-клэ зэрызиужьыным. Дызэпэ-щлэувэжклэ зыри кьикьыну-кьым. Езыхэр зэгурьлуэмэщ

сыт хуэдэ лъэпкьми пщлэ щилэнуур, и луэху щыдэкьынуур, кьэралым мамырыгьэ щилынуур. Ар кьыдэхьулэнращ зытэлажьэр Кьэбэр-дей Адыгэ Хасэри кьэрал кьулыкьушлалэхэри.

Кьэбэрдей Адыгэ Хасэм и Х зэхуэсышхуэм Дунейпсо Адыгэ Ха-сэм и щыхь дамыгьэмрэ щыхь тхылъымрэ Сэхьуорокьуэ Хьэутий щритащ КьАХ-м и кьудамэхэм жыджэру щылажьэ, зи ныбжьыр ильэс 80 ирикьуа Кьушхьэтлу Хьэутийрэ (Аруан щыналъэ хасэм и тхьэмадэ) Ахьсор Хьэлымрэ (Джылахьстэней щыналъэ хасэм и тхьэмадэ). Апхуэдэуи ДАХ-м, КьАХ-м я тхьэмадэхэм я кьуэдзэ Щоджэн лэминат и ныбжьыр ильэс бжыгьэ дахэ зэрырикьуам и щыхькьлэ тыгьэ лъаплэр хуагьэфэщаш.

Адэклэ лэйтклэ хахаш Кьэбэрдей Адыгэ Хасэм и тхьэмадэр, КьАХ-м и Хасашхьэм, Гьээщлалэуэ гупым, Кьэзыпщытэ-кьэзыбж гупым щылэжьэнухэр.

КьАХ-м и тхьэмадэу кьыкьлэлыкьлуэ ильэситхум лэжьэну хахы-жащ Хьэфьыцлэ Мухьэмэ.

НЭЩІЭПЫДЖЭ Замирэ,
Адыгэ Республикэм щыхь зилэ и журналист

ЛЪЭПКЪЫМ И МЭІУХУЩ АДЫГЭ ХАСЭР

УэщІакІуэ телъыджэ, гупсысакІуэ цІэрыІуэ Къэзанокъуэ Жэбагъы и хэкуэгухэр сытым дежи къыхуриджэрт я къэкІуэнуи телэжьэнхэу. «Зи къэкІуэнуи емыгупсысыж лъэпкъым и кІэухыр къэблэгъауэ аращ», – жиІэрейт абы. АдыгэлІ щэджащэм цІыхухэр хуигъэІущырт лъэпкъ гупсысэр ямыгъэужьыхыну, ар къэзыгъэщІыж бзэмрэ хабзэмрэ, нэр напІэм зэрихъумэм хуэдэу, яхъумэну. АбыкІэ ІэмалыфІуи къилыгъэртэрт ижъ-ижыж лъандэрэ лъэпкъым къыдекІуэкІ жылагъуэ зэхэтыкІэ дахэр – Адыгэ Хасэр.

Нобэ зэманыр нэгъуэщІщ. Дунейпсо зэхэтыкІэм и лъапІэныгъэ нэхъыщхьэхэми къудамэбэу заубгъуащ, ауэ кІуэдакъым лъэпкъыр лъэпкъ зыщІыж и нэщэнэхэм, фащэхэм я мыхъэнэр. Уэблэмэ, ахэр къэгъэщІэрэщІэжыным нэхъ егугъу хъуащ блэкІа лІэщІыгъуэм и 90 гъэхэм къыщыщІэдзауэ. Арыншауи хъунукъым, утеплъэкъукІамэ, кІуэ пэтми нэхъ хуабжыу екІэрэхъуэкІ дуней шэрхъыжыым тхыдэм и дурэшыи удидзэныр зы бетэмалщ.

Дуней псом щикъухъа шэрджэс лъэпкъым апхуэдэ къыщымыщІыным и мэІухущ Адыгэ Хасэр.

Нартхэр зэхуэсрэ я лъэпкъ Іуэху щытепсэлъыхыу щыта Хасэм и мыхъэнэм зимыхъуэжауэ ди зэманым къэсащ. Адыгэхэм я хабзэ дахэр щалэщІэхужми, нэхъ тэмэму жыпІэмэ, щыІэщІагъэхужми, нэгъуэщІ лъэпкъхэм ар хэт ПарламенткІэ, хэти ДумэкІэ, МеджлискІэ, РадэкІэ, ХуралкІэ, н.к.б. зэрахъуэкІауэ къагъэсэбэп. Нарт эпосым илъэс мини 6-м нэблагъэ и ныбжыу щІэныгъэлІхэм къыщалыгъэкІэ, Хасэри апхуэдиз мэхъу.

Абы щыхъэт тохъуэ лъэпкъ ІуэрыІуатэмрэ тхыдэмрэ. Хасэр псом япэ лъэпкъыр зэкъуэзыгъэуэвэ, абы ифІ зыхэлъхэр пхызыгъэкІ, и къэкІуэнуи зыубзыху, и лъапІэныгъэхэр щІэзыгъэбыдэ зэхыхъэт. Хасэм щызэчэнджэщырт, щызэгурыІуэрти, лъэпкъым нэхъ къыхуэщхьэпэну унафэхэр къыщащтэрт. Ар зэхашэрт пщыхэр щыхахкІи, лъахэр бийм зэрыщахъумэну щІыкІэр цаубзыхукІи, гъаблэ е гъей къыщыхъукІи, фІыщІэ лей адыгэм къыхуэзыхъа лыхъужьыр цагъэлапІэкІи, нэгъуэщІхэм дежи.

Иджырей демократием и нэщэнэ апхуэдэ зэхыхъэм щызэраухылІэ псалъэр быдэт, хабзэ къалэн игъэзащІэу. Хабзэгъуэв Хасэ нэхъыщхьэм ХІХ лІэщІыгъуэм къэсыху кърагъэблагъауэ щытар цІэрэ щхьэрэ зиІэ пщыхэрт, я уэркъхэр я гъусэу. Ауэ а лІэщІыгъуэм и етІуанэ Іыхъэм къраджэу хуежыащ цІыхубэм я лыкІуэхэри. И зэхэтыкІэкІэ Адыгэ Хасэр инджылыз лордхэм я зэІущІэм хуэбгъадэ хъунут. Апхуэдэу екІуэкІащ урыс пащтыхьым и администрацэ хабзэхэр Къэбэрдей щІыналъэм цагъэувыху. Абы и ужькІэ хэку унафэ зыщІ, хеящІэ къалэн зыгъэзащІэ зэхыхъэу Хасэр щытыжакъым.

И теплгэм зихъуэжами, лъэпкъым къыщхьэщыжын, абы и бзэмрэ и хабзэмрэ хъумэн къалэн иІэу Хасэр къэщІэрэщІэжащ. КъыщыщІэрэщІэжари дэнэ жыпІэмэ, – хамэщІырщ. Кавказ зауэжыым и ужькІэ дунейм текъухъа хъуа шэрджэсхэр зэрыгъэгъуэтыжыным, зи

гур иуда лъэпкъым зыкъегъэщIэжыным хуэунэтIауэ жылагъуэ зэгухъэныгъэхэм лэжыгъэшхуэ зэфIагъэкIащ. Хэхэс адыгэхэм я япэ цэнхабзэ Хасэр 1899 гъэм Каир къыщызэрагъэпэщыгъащ, ал-Азхъэр университет цIэрыIуэм шеджэ, щезыгъаджэ адыгэ щIалэхэр хэту. «Шэрджэс зэгухъэныгъэ Хасэм» къалэн нэхъыщхъэу зыхуигъэувыжырт Мысырым щыпсэу ди лъэпкъэгъухэр зэшэлIэжыныр, я бзэр, я хабзэр яфIэмыкIуэдынымкIэ ядэлэпыкъуныр, щIэблэр гъэсэныр, Кавказым, Тыркум ис адыгэхэр зэпыщIэныр, нэгъуэщIхэри. А Iуэхугъуэхэм ящыщ гур а зэман гугъум лъэпкъым хуэблэжыным лIыгъэшхуэ пылгъ.

И зэфIэкIкIэ Каир Хасэм куэдкIэ щхъэпрыкIыжауэ щытащ Тыркум Iэпхъуа адыгэхэм 1908 гъэм Истамбыл къыщызэIуахауэ щыта «Черкес теаун джемиеи» ФIыщIэ Хасэр. Абы бзэр, хабзэр, лъэпкъ тхыдэр сабийхэм щрагъэджыну пэщIэдзэ еджапIи къыщызэIуахат. А Хасэращ «Гъуазэ» адыгэ газетыр япэу дунейм къытезыгъэхъари.

Истамбыл Хасэмрэ «Гъуазэм» и лэжыкIуэхэмрэ фIыщIэ жыг щIахухэпсэн лэжыгъэ зэфIагъэкIащ хэкур ябгынэу Тыркум адыгэхэр Iэпхъуэныр къызэтегъэувыIэным, лъэпкъыр щIэныгъэм хуэшэным хуэунэтIауэ. А Хасэм и «кIыщым» къыщIэкIащ цIыхубэ лэжыкIуэшхуэ, щIэныгъэлI, узэщIакIуэ цIэрыIуэхэр – Цагъуэ Нурийрэ НэгъушI СуIэдрэ.

Каиррэ Истамбылрэ дэс шэрджэсхэм я шапхэм тету Адыгэ ФIыщIэ Хасэхэр къыщызэIуахыгъащ Сириеме (1927 гъэм – КъунейтIрэ; 1948 гъэм – Дамаск), Иорданиеме (1932 гъэм – Амман), Израилми (1953 гъэм – Кфар-Камэ), ди лъэпкъэгъухэр нэхъыбэу щыпсэу нэгъуэщI къэралхэми. Хэхэс адыгэхэм я Iуэху дагъэкIыу, я бынхэр лъэпкъ хабзэхэм щIапIыкIыу, бзэм, тхыдэм щыхурагъэджэу Хасэхэр нобэ щолажы Тыркум, Сирием, Иорданием, Израилым, Германием, США-м, Голландием, Инджылызым, Эстонием, Франджым, Австралием, Хьэрып Эмиратхэм. Ахэр еунэтI зи IуэхущIапIэр Налшык дэт Дунейпсо Адыгэ Хасэм.

Дэ дызэреплъымкIэ, хэхэс адыгэхэм я Хасэхэм я шапхэм тету, абы ягъэзащIэ къалэным хуэдэ и пщэ дэлъуц блэкIа лIэщIыгъуэм и 90 гъэхэм я пэщIэдзэм Къэбэрдейми Хасэр къызэрыщыунэхужар.

Япэ илгъэсхэм апхуэдэуц зэрыщытари. Лъэпкъ интеллигенцэм щыщхэр зэхыхъэурэ дунейм и Iыхъэ ханэр зыIыгъ къэралыгъуэшхуэм къыщыхъу зэхъуэкIыныгъэхэм зэрахущыт щIыкIэр, я Iуэху еплъыкIэхэр къыщалауатэ зэIуцIэхэр ирагъэкIуэкIырт. ЩIэныгъэлIхэм, тхакIуэхэм, журналистхэм, студентхэм, къызэрыгуэкI къулыкъуцIэхэм утыку къралъхьэрт лъэпкъ тхыдэм, бзэм, хабзэм, щIыуэпсым пыщIауэ нэхъ зыгъэпIейтей Iуэхугъуэхэр, абыхэм я зэфIэхыкIэ хъунуми тепсэлъыхьырт. Лъэпкъым и фIыщIэ къэзылэжыа и цIыхухэр, хамэ хэгъэгу къыкIа хьэщIэхэр кърагъэблагъэрти, ягъэляпIэрт, я псалгъэ гуапэ зэрагъэхьырт, езыхэм едалуэрт.

Дэ зи гугъу тщIыр ЕгъэджакIуэм и унэу Налшык дэгым щекIуэкIыу щыта пшыхъхэрщ. Апхуэдэу ежыащ Къэбэрдей Адыгэ Хасэр, иужькIэ и хабзэри, и программэри къащтэу зэгухъэныгъэ теплгъэ зыгъуэтар. Къэбэрдей лъэпкъыр абы куэдкIэ щыгугъырт: ди тхыдэм и тэмэмыпIэр убзыхуным, лъэпкъ хабзэр къыдэхыжыным, адыгэбзэм хуэфащэ увыпIэ егъэгъуэтыжыным, зэманым къыздыхъа мыхъумыщIагъэхэм (фадэм, афияным, щIэпхъаджащIэ гупхэм) щIэблэр щыхъумэным теухуауэ.

Апхуэдэ щыкIэкIэ Адыгэ Хасэр кызыэфIэуаш. Абы и псалъэр пхигъэкIыф, цIыхухэр кыгъэдэуэф хуаш. Адыгэм и псэм щигъафIэ гурацэ дахэхэм хуэгъапса зэщIэхъееныгъэм зиубгъуурэ, ар ди жылагъуэ псоми нэсащ. Хасэм къару зэригъуэтыр зыльэгъуа цIыху зыбгъушщI абы щыгъуэ утыкуакIуэ хууэ хуежъащ. ЗэрыжаIэу, цIэи щхъэи ямыIэу, ауэ псори ягъэIушчыжыну, «гъуэгъу захуэ трагъэувыжыну» хэт гупым, укIытэрэ хабзэрэ зыхэль, зи гъащIэр лъэпкъ щIэныгъэмрэ щэнхабзэмрэ щхъэузыхъ хуэзыщIа нэхъыжхэр хуэм-хуэмурэ трагъэ-кIуэтри, бжыпэр зыIэрагъэхъащ.

КIэщIу жыпIэмэ, ижъ-ижыж лъандэрэ адыгэм кыдекIуэкI «Зыгъаси, хасэм кIуэ» псалъэжыр IэщIыб ящIащ. НэгъуэщIкIэ абы уеджэ хъуну дэ тщIэркъым. Хасэм и унафэщIу теувахэм я мурадър къэнэхуаш, абы и зэхуэсхэм ящыщ зым хабзэр (уставыр) щызэрахъуэкIыу политикэ Iуэхум зрата нэужь. Жылагъуэ зэгухъэныгъэр щIызэхаша лъэпкъ лъапIэныгъэхэр лъэныкъуэ ирагъэзри, къэрал унафэр зыIэрагъэхъэныр я мурад нэхъыщхъэу ягъэушат. ГъэщIэгъуэнракъэ, къулыкъушхуэ зэрызрагъэгуэтынури хэхыныгъэхэм хэмытут, абыхэм щытемыкIуэут.

Арати, пэкIухэр къежъащ, зэпэщIэуваныгъэмрэ зэщIэиныгъэмрэ заубгъуу хуежъащ. ЗымащIэт къэнэжар Шэшэныр насыпыншагъэ ин дьдэм хуэзыша гъуэгум дьтрашэным. Ауэ лъэпкъым псынщIэу зыкыщIэжаш, зэхигъэкIащ пэжымрэ пщIымрэ икIи, игъащIэми кыдекIуэкI Iушчыгъэм и фIыгъэкIэ, щыхупIэм дыкыбгъэдишыжаш. Цыхубэм даIыгъакъым лъэпкъ Iуэхум щхъэхуэшагъэ хэзылхъэну хушIэкъуахэр.

Абы щыгъуэщ лъэпкъыр зэрыукIыта пшыналгъэ бгъунлгар узэщIыжын хуейуэ къалэн кышчыдэкIар. Арыншауэ хъунутэкъым. А зэщIэхъееныгъэр кышщIежъа Iуэхугъуэхэр – лъэпкъ зэхэщIыкIыр къэлэтыжыныр, бзэм, щэнхабзэм зегъэужыныр, ижъ-ижыж лъандэрэ кыддекIуэкI хабзэхэр къэгъэщIэрэщIэжыныр, щIэблэр фIым хуэгъэсэныр – пхызыгъэкI къару адыгэхэр хуэныкъуэт. Абы кыыхэкIыу 2000 гъэм и бадзэуэгъуэ мазэм жылагъуэ зэгухъэныгъэм зимычэзу и зэхуэсышхуэ едгъэкIуэкIын хуей хуаш. Абы и лIыкIуэхэр хабзэм тету КъАХ-м и щIыналгъэ къудамэхэм я зэIушIэхэм IэIэткIэ щыхахат. Съездым унафэ зыбжанэ кышщIащ, и уставри Урысей Федерациэм щызекIуэ къэрал хабзэхэм езэгъ ищIащ. Нэхъ иужыIуэкIэ а псоми Дунейпсо Адыгэ Хасэм и V Конгрессри арэзы техъуаш.

Ауэ Iуэхур абыкIэ иухакъым. Суд хъэлэбэлыкъым дыхуэкIуаш. Дэ къытпэщIэтхэм ягу техуэртэкъым захуагъэр зэрызэфIэувэжар, КъАХ-м и къалэн нэхъыщхъэхэр зи гугъу тщIа лъэпкъ лъапIэныгъэхэм зэрытриухуэжар. Ауэ къаугъэ къэлэтыну сыт хуэдиз Iэмал къамыулгъэпхъэщами, зыри къыкIакъым. КъыщIикIын лъабжыи щыIэтэкъым. ИкIэм-икIэжым Iуэхур тэмэму зэфIэкIащ – Къэбэрдей-Балъкъэрым и Суд Нэхъыщхъэм диIыгъакъым абыхэм къагъэувахэр. Урысей Федерациэм и Суд Нэхъыщхъэм ахэр иужыкIэ щытхъэурыхэжат, ауэ абыи зэрышчыту кыгъэнэжаш Налшык щащIа унафэр.

Мы псор щIыжытIэр кIыхълIыхуэ екIуэкIа суд Iуэхухэм мазибгъум щигIыкIэ хуиту дызэримыгъэлэжъарщ.

ИтIани, Къэбэрдей Адыгэ Хасэм иригъэкIуэкI лэжыгъэм теухуауэ, иужьрей ильэс 19-м республикэм кышчыдэкI газетхэмрэ журнал-

хэмрэ кытрадзахэм, телевиденэмрэ радиомрэ кыатахэм ятепщылымэ, жыпшэфынкыым зыри дымышцлэу дыщысауэ.

Льэпкыым кыыхуэщхьэпэну сыт хуэдэ Гуэхуми жэуаплыныгыэр зыхэтщлэу дыбгыэдэхьэ. Кыыттралгыьа щылым дызэгуигьэпами, ар сэттей кыэщылымым зэман тедгыэкгуэдэн хуей хыуами, нэхышхьэраши, лгьэ быдэклэ кыэдгыэувыжащ Кьэбэрдей Адыгэ Хасэр. Дызэрылэжыа палгьэм, 2000 гыэ льяндэрэ, КьАХ-м Гуэхуфл куэд зэфлгыгьэклэащ, кыыпэщылыри нэхыбэжщ. Хасэм Гуэхум щлэрыщлэу хузэщлгыгьэулуэжащ лгьэпкыым и кыэкгуэнум егупсыс, абы игьэпшэтей и цылыху пэрытхэр. Кыуажэхэм, кыалэхэм, щынальгьэхэм (районхэм) щылажыэ кыуадамэхэри кыыгьэщлэрыщлэжащ. А Гуэхум кыыхишащ пщлэ зэхуащл нэхыжыфлхэр, егыэджакгуэ-гыэсакгуэхэр, хэкупсэ нэххэр, жылэ унафэщлхэр.

Щлэблэм гыэсэнгыгьэ тэмэм егыэгыуэтыным, я анэдэлгыхубзэр фылуэ ялыбагыу, кыабзэу ирыпсалгыэу кыэгьэтэджныным нэххэрэ нэхьапэ сыт щылэ? Аращ зыхуэлажыэр «Си бзэ – си псэ, си дуней» республикэ-псэ зэпеуэр. Кьэбэрдей Адыгэ Хасэмрэ «Адыгэ псалгьэ» газетымрэ я жэрдэмклэ, илгьэс 20 ипэклэ зи гугыу тщылы зэпеуэр ежыа хыуащ. 2008 гыэм а Гуэху дахэр кыыддащтащ КьШПР-м щылэ шэрджэс школхэм, мээдэгу кыэбэрдейхэм я еджаплэхэм. Ар хуабжыу сэбэп мэхыу адыгэбзэмрэ литературэмклэ егыэджакгуэхэм я лэзагыым хагыгьэхуэнымклэ, еджаплэхэм анэдэлгыхубзэм и пщлэры кыыщылытыжынымклэ, сабийхэр абы дегьэхьэхынымклэ. «Ди щхьэр лгьэагыу дывгьэлыбагыужащ, кыэралым, Кьэбэрдей-Балгыкыэрым щеклуэкл еплгыныгыгьэхэм зи зэфлэкл щызыгыгьэлыбагыуэ ди лэжыэгыуэхэм дехыуапсэрти, иджы дэри апхуэдэ лэмал дывгьэгыуэтащ», – кыыджалэрт адыгэбзэмрэ литературэмрэ езыгыэдджэхэм. Блэклэ илгьэсхэм «Си бзэ – си псэ, си дуней» зэпеуэм хэтащ еджапшэ 100-м щлгыгьэу, егыэджакгуэ, еджапгуэ мин бжыгыгьэхэр.

«Си бзэ – си псэ, си дуней» республикэпсэ фестиваль-зэпеуэм теклуэныгыгьэ кыыщызыгыьа егыэджакгуэхэр дгыэкгуащ Москва, Санкт-Петербург, Самарэ кыалэхэм щеклуэклэ зэхьээзэхуэхэм икшэ мызэмытлэу япэ увыплэхэр щызылэрагыгьэхьащ. Псалгьэм кыыдэкгуэу жыпшэмэ, КьАХ-м и Хасащхьэм хэт, Налшык кыалэм дэт 13-нэ гимназиэм и унафэщылым и кыуэдзэ Хур Мадинэ 2010 гыэм «Урысейпсэ мастер-класс» зэпеуэм и саугьэт нэхышхьэр – «Дыжыын кыабзийр» – кыыщыхуагыгьэфэщащ. Нэгьабэ адыгэбзэмрэ литературэмрэ езыгыэддж цылыхуи 153-рэ дгыгьэлыпшэащ, саугьэтхэр еттащ. Абы кыыкшэраши, анэдэлгыхубзэм, хабзэм, тхыдэм хуащл гулыгытэм хэхьуэ зэпытщ, ар лгьэпкыыры кыызырыщлэрыщлэжыым и нэщэнэфлщ.

Анэдэлгыхубзэм кыыгуэхыплэ имылуэ епхащ ар адреслэ лгьэпкыгьэхэм кыахэзыгыгьэщхьэхуекл гупсысэклэры, дуней еплгыкшэры. Дэ куэдрэ жыдошэ «адыгэр зы дыхьужын хуейуэ», ауэ, дэ дызэреплгыымклэ, япэу зы дызэрыхьужын хуейр щынальгьэкшэрыым, атлэ ди гупсысэклэмклэащ. Сыт щхьэклэ жыпшэмэ, кыэрал зэпэщхьэхуэ щыпсэу, идеологие зэтемыхуэхэм щлэпшэыкшэры щлэблэм я дуней еплгыкшэры кыэзыхуьуреихьэхэм хуалэ щытыкшэры зэщхьэщымыкшэрынкшэры лэмал илгьэрым. Дэнэ щлэпшэы щыпсэу адыгэхэм зы лгьэпкы гупсысэ ялэным, я Гуэху еплгыкшэры гыунагыу зэхуэщылыжыным ехьэлшэуэ Хасэм куэд елэжы.

Зи гугъу тшыр ДАХ-мрэ КъАХ-мрэ нэхъ дызэгугъухэм ящыщ зыщ. ХаситIри гуащIафIау ядолажьэ адэжь щIыналгэм къэзыгъээзжа ди лъэпкъэгъухэм. БлэкIа илъэситхум цIыху 400-м нэс Хасэм къытхуеблэгъащ, хамэ къэралхэм кыкIыжауэ. Ахэр ягъэпIейтей зыIууэ гугъуехъхэм, я бынхэм бзэр егъэджыным, IэцIагъэ щызрагъэгъуэт еджапIэхэм щIэгъэтIысхъэным, паспорт къахухъхыным, унагъуэ хъуахэм нэчыхъ яхуегъэтхыным, нэгъуэщIхэми. Зыкыгъухуэзыгъэзахэм ящыщу зы цIыху щIэдгъэкIыжакъым, гулгытэ имыгъуэтауэ. Абыхэми дадоIэпыкъуф, властхэм дадэлажьэу, дапыщIауэ щытщи, дызэгуроIуэри.

Дунейпсо Адыгэ Хасэм и лIыкIуэхэм драгъусэу дыщыIащ ди лъэпкъэгъухэр нэхъыбэу зэрыс къэралхэм – Тыркум, Сирием, Иорданием, Израилым, Германием, абыхэм щыпсэу адыгэхэм я псэукIэр зэдгъэ-лъэгъуащ. Ди хэкуэгъухэм я щэнхабзэ гъэлыгъуэныгъэхэм жыджэру дыхэтащ. Налшык, Мейкъуапэ, Черкесск къыщыдэкI тхылъхэр, газетхэр, журналхэр хэхэхэм яIэрыдогъэхъэ. Къэбэрдей-Балъкъэр, Адыгей, Къэрэшей-Шэрджэс телевиденэм абыхэм папщIэ игъэхъэзыр нэтынхэр къызыдогъэпэщ, «Нарт-ТВ» дунейпсо каналым (Иордание) идогъэхъ.

Сирием, Иорданием, Тыркум, Израилым я Адыгэ Хасэхэм я унафэщIхэм дазэрыгурыIуам тету, иужьрей илъэхэм а къэралхэм щыпсэу ди лъэпкъэгъухэм я сабийуэ 400-м щIигъу КъБР-м щылажьэ гъэмахуэ лагерхэм зыщедгъэгъэпсэхуащ. КъуэкIыпIэ Гъунэгъум, Мэздэгу кыкIа ныбжьыщIэхэм ядолажьэ адыгэбзэм, хабзэм, лъэпкъ тхыдэм хуезыгъаджэ IэцIагъэлIхэр, Къэбэрдей-Балъкъэрым и щыпIэ дахэхэр ядогъэлыгъу, цIыкIухэр адыгэ унагъуэхэм щыдогъэхъэщIэ. Ди хэкуэгъухэм я бынхэу Налшык и еджапIэ нэхъыщхъэхэм щIэхэхэм дакIэлъопль, я Iуэху зэтет зыдогъащIэ, ди лэжьыгъэм къыхыдошэ.

Фигу къэдгъэкIыжынщи, КъАХ-м и проект щхъэхуэу илъэс зыбжанэ хъуауэ хамэ къэралхэм щекIуэкI Iуэхугъуэхэм «Адыгэ псалгэм» и журналистхэр хэтщ, газетым ятхыжым и мызакъуэу, телевиденэмкIэ фильмхэр къыдогъэлыгъуэж. Апхуэдэу Тыркум, Израилым, Германием илъэс зэхуэмыдэхэм къитха нэтын гъэщIэгъуэнхэр «1 КБР» телеканалым къытыжащ, абы интернеткIи уеплъ хъунуш. ДяпэкIи апхуэдэ нэтынхэм къыпытщэн ди мурадщ.

Мы Iуэхум гуэпх хъунукъым пыщIэныгъэшхуэ яхудимыIуэрэ къекIуэкIа щIыналгэхэри. Дэ запытщIащ Краснодар крайм и Успен щIыналгэм хыхъэ Кургуокъуей, Бэчмырзей, Щхъэщэхуж къуажэхэм. А жылэхэм щопсэу беслъэнейхэр, къэбэрдейхэр, абазэхэхэр, бжьэдыгъухэр. Абыхэм хасэ IуэхукIэ Адыгейми Къэрэшей-Шэрджэсми икIыу зэи зыри яхуэIуатэкъым.

КъБР-м икIа лIыкIуэхэр (Нэхуш Заурбий, Сэхъурокуэ Хьэутий, КъБКъУ-м и проректор Шыбызыхъуэ Азэмэт, дэри дахэту) гуапэу драгъэблэгъащ. ХьэщIэхэм къаIушIащ Краснодар крайм и Хабзэгъэуэв Зэхуэсым и тхъэмэдэ Бекетов Владимир, район унафэщIхэр. Крайм и тхъэмэдэхэм ди лъэIукIэ IуэхуфIхэр зэфIагъэкIащ Щхъэщэхуж, Бэчмырзей, Кургуокъуей къуажэхэм я псэукIэр егъэфIэкIуэным хуэунэтIауэ. Япэм Хасэ гугъу шащIу цымыта жылыщым илъэс зыбжанэ хъуауэ щолажьэ цIыхубэ зэгухъэныгъэр.

Адыгэ мини 10 щыпсэу Осетие Ищхъэрэм и Мэздэгу, Ставрополем и Курской районхэм илъэс къэс тIэу-щэ дальбIас. Мэздэгу къэ-

бэрдейхэр щыналгыитымы игуэшами, ахэр быдэу экъуэтщ, я гуфлэгъуи гузэвэгъуи зэгъусэу дах. Мэздэгү Хасэм и тхылъхэр гъэхъэзырынмыкIэ, къэралым егъэтхынымкIэ дадэлэпыкъуаш, икIи ахэр 2018 гъэм ДАХ-м и зы къудамэ хъуаш. Иналхъэблэ (Аваловэ) щыпсэу ди къуэшхэм ягъэхъэзыра «ВакIуэдэкI» махуэшхуэми, нэгъуэщI гуфлэгъуэ зэхыхъэхэми илгъэс 18 хъуауэ дыхэтщ. Мэздэгү адыгэхэр ящыщц зи лъэпкъ хъугъуэфIыгъуэр нэхъ жыджэру зыхъумэжхэм. Абы ипкъ иткIэ, щIэх-щIэхыурэ фестивалхэр къызэрагъэпэщ, дэри зэи абыхэм дыхэныркъым. Псалгъэм къыдэкIуэу жыпIэмэ, «Мэздэгү адыгэхэм я Хасэ» лъэпкъ-щэнхабзэ жылагъуэ зэгухъэныгъэр къызэрызэрагъэпэщрэ илгъэс 25-рэ зэрырикъур нэгъабэ ягъэлгъэпIащ. КъБР-м икIа гупышхуи Мэздэгү дыкIуаш, артистхэр ди гъусэу, КъБР-м и Правительствэм и УнафэщIым и къуэдзэ Къардэн Муратрэ ДАХ-м и тхъэмэдэ Сэхъурукъуэ Хъэутийрэ ди пашэу.

Апхуэдэуи Нартсанэ щыIэ Адыгэ Хасэм и лэжыгъэми щыгъуазэ зытщIащ. Кисловодск дыщыкIуэм здэтшат «Нал цIыкIу» сабий къэфакIуэ гупымрэ «Пщэдджыжь вагъуэ» урысейпсо зэпеуэм щытекIуа уэрэдджыIакIуэ Апэнэс Астемыррэ.

«Фэтэр зырызым щIэгүэша хъуа» адыгэхэр зэрыгъэцIыхужынырщ, зэрыгъэубыдыжынырщ зытеухуауэ щытар Адыгэ Республикэм хыхъэ Блашэ-Псынэ, Куэшхъэблэ къуажэхэми дызэрыщыIар. Абы и пэ къыхуэу «Адыгэ псалгъэм» и лэжыкIуэхэмрэ Адыгейм щыщ журналист БрантIы Къазбэчрэ къэбэрдей жылагъуитIым ятеухуа щIэнгъуазэ тхыгъэхэр ягъэхъэзырри, Блашэ-Псынэрэ Куэшхъэблэрэ унагъуэу дэ-сым ди газет къыдэкIыгъуэ зырыз саугъэту хуашэжаш. Урысейм ис адыгэхэм я лъэпкъ-щэнхабзэ автономием и тхъэмэдэ Уэхъутэ Алек-сандр Блашэ-Псынэ дэт курыт еджапIэм сом мин 50 иритащ, школым и къэфакIуэхэм адыгэ фащэ къыхуращэхуну.

Къыхгъэщыпхъэщ Ставрополь дэт Адыгэ щэнхабзэ Хасэми дазэрыдэлэпыкъур. Крайм и щыхъэрым щыпсэу, щеджэ ди лъэпкъэгъуэр къызэщIэзыгъэуIуэ жылагъуэ зэгухъэныгъэр 2018 гъэм ДАХ-м къыхыхъащ. КъБР-м, КъШР-м, Адыгэ Республикэм лъэпкъ лъапIэныгъэу яIэр абы Ставрополь къалэм екIуу цагъэлгъагъуэ, дэри мызэ-мытIуэ а Iуэху дахэхэм дыхэтатщ. Иджыблагъэ ДАХ-м и президентымрэ Кавказ Ищхъэрэм щылажэ къудамэхэм я тхъэмэдэхэмрэ Шапсыгъ Хасэм и зэхуэсышхуэм дыщыIащ.

Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и Iуэхур сыт щыгъуи пыщIащ щIыналгъэ, къэрал, жылагъуэ, политикэ къулыкъуощIапIэхэмрэ IуэхущIапIэхэмрэ икIи республикэ унафэщIхэм ядолажэ, хабзэм къызэригъэувым тету. Абы и къалэн нэхъыщхъэхэм ящыщц лъэпкъ зэныбжыэгъугъэр гъэбыдэныр, зэныкъуэкъухэмрэ щIэпхъаджагъэхэмрэ къэмыгъэхъуным хэлIыфIыхыныр, жылагъуэр зэгурыгъэIуэныр.

Апхуэдэуи лъэпкъым ехъэлIа махуэшхуэхэр къызэрегъэпэщ, щэнхабзэм, бзэм, хабзэм, литературэм, политикэ, экономикэ гъащIэм хуэгъэпса зэIущIэхэр зэхешэ. КъАХ-м и нэлэ тригъэтщ ехъулIэныгъэшхуэ зыIэрызыгъэхъа адыгэ щэджащэхэм. Жылагъуэ зэгухъэныгъэм и лэжыгъэр къыщыгъэлгъэгуа, лъэпкъ гурыгъу-гурыщIэхэм теухуа газетхэр къыдегъэкI, тхыдэм, щэнхабзэм, литературэм, гъуазджэм ехъэлIа тхылъ гъэщIэгъуэнхэри егъэхъэзыр.

ЩэныгъэхэмкІэ Дунейпсо Адыгэ Академием хэт «Адыгэ Щэнгуазэ» институтым, КъАХ-м я жэрдэмкІэ, «Черкесика» сериер яухуаш. Илъэсыхым а къыдэкІыгуэм щыщу тхылъи 8 дунейм къытехьаш. Япэ томыр тепсэлъыхьырт ДАХ-м и япэ тхьэмадэ, лъэпкъыр зэрыгушхуэ адыгэлІ щыпккъэ Къалмыкъ Юрэ. ЕтІуанэм итщ Лермонтов Михаил Кавказым, шэрджэсхэм ятриухуа поэми 9-р. Адыгэбзэм ахэр къригъээзэгъаш КъБР-мрэ КъШР-мрэ я цІыхубэ усакІуэ Ацкъан Руслан. Ещанэ томыр хухахаш абхъаз тхакІуэ ШинкІубэ Бэгърат и «ЖылакІэ» романымрэ Лохвицкий Михаил и «Уафэгъуагуэ макъ» повестымрэ. УрысыбзэкІэщ къызэрыдэкІар Вэрокъуэ Владимир и «Амышц къуажэ» романыр, еплІанэ тхылъым ихуар. Етхуанэ къыдэкІыгуэр лъысащ дунейпсо литературэм и классик Хьэткъуэ Умар (Омер Сейфеддин). Новеллэ 34-р адыгэбзэм къригъээзэгъаш зэдэкІакІуэ Іэээ Къэрмокъуэ Хьэмид. Къаныкъуэ Анфисэ и «Хьэтхэр» тхыдэ романым хухэтхаш «Черкесика»-м и еханэ томыр. Ебланэ тхылъым Іэмал къыдет Лохвицкий Михаил (Аджыкъуэ Джэрий) и «Уафэгъуагуэ макъым» адыгэбзэкІэ дыкъеджэну. Ари зи фІыщІэр Къэрмокъуэ Хьэмидщ. Еянэ къыдэкІыгуэр хухэтхаш Къэшэж Иннэ. Абы ихуа усэхэр адыгэбзэкІэ зэридэкІашц Къармэ Іэсият.

«Черкесика»-м хэту зэман гъунэгъум къыдэдгъэкІыну ди мурадщ тхылъ 25-рэ хуэдиз.

Къэбэрдей Адыгэ Хасэм игъэхьэзыращ «Наши знаменитости» сериер хиубыда тхылъ зыбжани: адыгэр зэрыгушхуэ цІыху зэчиифІэхуэ КІыщокъуэ Алим, Къэшэж Иннэ, Шемякин Михаил, МэшбащІэ Исхьэкъ, Темыркъан Юрэ, ХьэфІыщІэ Мухъэмэд сымэ ятеухуахэр.

Ди проект нэхъ инхэм яхыдобжэ 2005 гъэм щегъэжьауэ къыдэдгъэкІ Адыгэ махуэгъэпс-щэнгуазэр. Ар лъапІэ зыщІыр ди лъэпкъэгъуэ цІэрыгуэхэр зэрыдигъэцІыхурщ, ахэр къыщальхуа махуэхэр зэригъэбелджылырщ. Къэбэрдей-Балькъэрым, Къэрэшей-Шэрджэсым, Адыгейм, Шапсыгъым, Москва, Санкт-Петербург, хамэ къэралхэм щыщ, ІэнатІэ зэмылІэужыгыгуэхэм ехьулІэныгъэфІхэр цызыІэрызыгъэхьа ди къуэшхэм, шыпхьухэм я цІэхэм ущрохьэлІэ зи гугъу тцІы мы махуэгъэпсым. Дуней псом щыцІэрыгуэ цІыхухэм адыгэхэм щхьэкІэ жалахэм, хэхэс шэрджэсхэм ящыщу зи цІэр жыжьэ Іуахэм, лъэпкъым и пщІэр зыІэта хэкурысхэм ятеухуауэ абы ит тхыгъэ кІэщІхэм ар нэхъри купщІафІэ, зыми емьщхь ящІ. Аращ махуэгъэпсым щэнгуазэкІэ щІеджэри.

Илъэс блэкІахэм КъАХ-м хэнейрэ къызэригъэпэщаш «Адыгэ хэхэсхэр», «Дэ куэд щІауэ шэрджэскІэ къыдоджэ» гьэлъэгъуэныгъэхэр. Ахэр Налшыки Черкесски я лъэпкъ музейхэм цагъэлъэгъуаш.

Къыхэгъэщыпхьэу къыдолгытэ: КъАХ-м къыхилъхьэурэ лъэпкъым и махуэшхуэ зыбжанэ Дунейпсо Адыгэ Хасэм, КъБР-м и УнафэщІым зэригъэувар. Ахэр мыращ: «Адыгэ ныпым и махуэр» (2010), «Адыгэ фащэм и махуэр» (2003), «Адыгэхэм (шэрджэсхэм) я махуэр» (2014), «Адыгэшым и махуэр» (2015), «Нарт эпосым и махуэр» (2018).

Къэбэрдей Адыгэ Хасэм иригъэкІуэкІ ІуэхуфІхэм ящыщц Кэнжэ къуажэм ЩэнхабзэмкІэ и унэм илъэситху хьуауэ къыщызэригъэпэщ «Адыгэ пщашцэ» республикэ зэпеуэр. А пІалгэм къриубыдэу хьыджэбз щІыкІафІэу 80 хуэдиз хэтащ а зэхьээзэхуэм. Пщашцэхэм утыку къра-

хьэ кызыхэкIа лъэпкъым, унагъуэм я ехъулIэныгъэхэм, хабзэм, тхы-
дэм, адыгэ Iэнэм ятеухуауэ яIэ щIэныгъэр. Я акъылым и жанагъыр, я
бзэм и шэрыуагъыр, я гупсысэкIэр, адыгэ щэнхабзэмрэ гъуазджэмрэ
хащIыкIыр, нэгъуэщIхэри абдеж наIуэ кыщохъу. ИкIи текIуа пщашэ-
хэри, зэпеуэм хэта дэтхэнэ зыри ди гуапэу доIэт. Дызэрыт илъэсым до-
гъэхъэзыр адыгэ щауэхэр утыку къитшэну.

Уи фIыр бгъэлыапIэмэ, лъэпкъыр бгъэгущуэу аращ. КъАХ-м кы-
хильхэри, «Кабардинка» къэрал академическэ ансамблыр кызыэры-
зэрагъэпэщрэ илъэс 80 щрикъум, «Адыгэ лъэпкъым и хъугъуэфIыгъуэ»
цIэ лыапIэр Дунейпсо Адыгэ Хасэм абы фIищаш. Илъэс дэкрIи,
апхуэдэ пщIэ лыагэ кылыгысащ «Налмэс» къэрал академическэ
къэфакIуэ гупым (Мейкъуапэ). КъАХ-м и жэрдэмкIэ 2013 – 2018
илъэсхэм Налшык щагъэлыэгъуащ продюсер Нэгъалпгъэ Аскэрбий три-
ха «Черкесия», «Черкесия. Адыгэ Хабзэ», «Черкесия. Чужбина», «Чер-
кесия. Возвращение», «Черкешенка» документальнэ фильмхэр икIи
абыхэм я презентациэхэм дыхэтащ.

Иужьрей илъэсхэм, ДАХ-м кыддиIыгъри, дэ дгъэлыэпIащ адыгэ
литературэм и классик КIыщокъуэ Алим (2014); Адыгэ, Къэбэрдей-
Балъкъэр, Къэрэшей-Шэрджэс республикэхэм я цIыхубэ тхакIуэ,
СССР-м, РСФСР-м я Къэрал саугъэтхэм я лауреат, Адыгейм и
ТхакIуэхэм я зэгухэныгъэм и тхэмадэ МэшбащIэ Исхъэкъ (2016),
СССР-м и цIыхубэ артист, дирижёр цIэрыIуэ Темыркъан Юрийрэ япэ
адыгэ усакIуэ, жылагъуэ лэжыакIуэ Къуэдзокъуэ Лэкъумэнрэ (2018) я
илъэсхэр. Иджы догъэлыапIэ Къалмыкъ Юрий, Къэшэж Иннэ, Бэчыжь
Лейлэ сымэ я илъэсхэр (2019).

КъАХ-м илэжь псори зэ къэпсэлъэгъуэкIэ е газет напэкIуэцIкIэ
къэбгъэлыэгъуэну гугъущ. ЗэфIэдгъэкIа Iуэхухэм я хыбархэр «Адыгэ
псалъэм» кызыэрытеддзэм кыхэкIыу, ди щIэдзыкIакIуэхэр ди
IуэхущIафэхэм щыгъуазэщ.

ХЪЭФЫЦIЭ Мухъэмэд,
Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и тхэмадэ,
«Адыгэ псалъэ» газетым и редактор нэхъыщхъэ

ИСКУССТВЭР ПСАЛЪЭ ХУЭНЫКЪУЭКЪЫМ

СурэтыцІ цІэрыІуэ Жылэ Анатола Тэри районым хыхгэ Акъбащ Ипицэ къуажэм 1953 гэм декабрым и 27-м къыщальхуащ, 1971 гэм курит школэр Тамбов къыщичухри, Къэрэшей-Шэрджэс Республикэм и къэрал пединститутым и художественно-графикэ факультетым щІэтІысхъащ. Сурэт щІынымкІэ щІэныггэ нэхъыщхгэ зэзыггэгъуэта щІалэм 1977-1978 гэхэм дзэм къулыкъу щичІащ.

1979 гэм къыщичІэдзауэ ар жьыджэру иролажгэ станковэ живопись, станковэ икІи тхыль графикэ, монументальнэ искусствэ унэтІыныггэхэм.

Абы къыдыггэкІащ альбомитІ, живопись лэжыггэхэмрэ графикэ ІэдакгэщІэкІхэмрэ щызэхуэхъэсауэ.

Дунейпсо Артийскэ комитетым и сауггэтым и лауреатщ, Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм и Правительствэм и ЩІыхъ тхыльыр къыухаггэфэщаш.

1976 гэм щеггэжъауэ КъБР-м и СурэтыцІхэм я зэгухэныггэм и художественнэ фондым щолажгэ. Анатола езым и выставкэу тху иІащ, ар хэтащ ди республикэм щраггэкІуэкІа ггэлгэгъуэныггэ пІыщІыгм щІыггум, гъунэгъу щІыналгэхэм къыщызггэІуахауэ хым, хамэ къэралхэм щачІауэ блым, иджырей искусствэм и ггэлгэгъуэныггэу Дон Іус Ростов, Москва, Санкт-Петербург ггалэхэм щыІахэм. СурэтыцІхэм я Унэ нэхъыщхгэм (Москва) зи лэжыггэхэр зэгъусэу щызыггэлгэгъуа художник зыбжанэм Жылэр яхэтащ.

Анатола и къару ирихгэлІащ, и зэфІэкІ циггэунэхуащ телевиденэмрэ театрхэмрэ, республикэми нэгъуэцІ щІыпІэхэми къыщра хгэжгэ Іуэхухэм, скульптурэ проектхэм. Псалгэм папщІэ, телевиденэм адыггбзэкІэ 1982-1987 гэхэм ириггэкІуэкІа «Дунейпсо сурэтыцІ гъуазджэ» нэтынхэр езыггэкІуэкІахэм ящ. Езым и студие иІэщ, Кавказ Ищхгэрэм ИскусствэхэмкІэ и къэрал институтым и студентхэм лекцэ къахуоджэ, ЩІыхубэ творчествэмкІэ цэнхабзэ методикэ центрэм и унафэщІу.

«КъБР-м и цІыхубэ сурэтыцІ» цІэ лъапІэр къызырыхуаггэфэщар ди цхгэусыггэу Анатола зыхуэдггэзаш, ди упицІэхэми и гуапгэу жгэуап къри-тащ.

– Щэнхабзэмрэ гъуазджэмрэ хуэщІа хэлхгэныггэм, илгэс куэд щІауэ псэемыблэжу узэрылажгэм папщІэ «КъБР-м и цІыхубэ сурэтыцІ» цІэ лъапІэр къыпхуаггэфэщаш, Анатола. АбыкІэ къыщІэддзэмэ си гуапгэщ ди зэпсэлгэныггэр. Уи творчествэм дихгэхэм я дежкІэ ар гуфІэггэуэшхуэщ, уэ уиггэггухуа?

– Цыхум уащыхэткІэ, Іыхылы-благгэ ущиІэкІэ, уи лэжыгыэр кызыралгыта гуэр кыбдалгагыну фІыщ. Псалгэм папціэ, кы- зэхуэхуахэм яхэтащ «уи закыуэкым ар зратар, дэри ди дамыггэщ» жызыІахэр. Пціыр сыткІэ щхьэпэ, си гуапэ хуащ, ауэ кызыэрыслы- тар авансущ. Сыту жыпІэмэ, цІэ льяпІэкІэ ущыхамыІэтыкІам деж уи лэжыгыэри кызыэрыгуэкІыу щыт хьунущ. «Цыхубэ сурэтыщІ» фІэщыггэм уи жэуаплыныггэм хэхуээн, щхьэх жыхуаІэр умыщІэу, узы- щымысхыжу улэжьэн хуейуэ щытыкІэ уреггэуэ. Кыпхуаггэфэщар бггэпэжын хуейщи, нэхъ зэщІэкыуауэ, куууэ, Іэдэбу, зэпэшэчауэ улэ- жьэну кыпхуеггэуэ. Арами, мыр кызыэхулащи, иджы тІэкІу зызггэп- сэхуми хьунущ, жысІэу апхуэдэ гупсысэ зэи сиІакыым сэ. АпхуэдизкІэ ухелгасэри, укызыэтеувыІэжыфыркыым. ИскусствэкІэ унаггэуэр пхуэггэпсэунукыыми, нэггэуэщІ зыгуэрым упэрыхьэн хуей мэхуэ, абы тебггэкІуадэ зэманыр уи гум кыщІитхъ пэтми. СурэтыщІым мыхэ- нэ зиІэу кылгытэр, сом кышпэмыкІуэми, а и щхьэ закыуэ Іуэхуращ. Искусствэр зэ уи ггэщІэм кыыхыхамэ зэфІэкІащ, дунейм теткыым ар зэрыпхухыфІэдзэжын. Сурэт цыкІу зытІущ фІэкІа зымыщІами, ар и ггэщІэ псом кыыхонэ.

– Уи ІэдакыэщІэкІхэм философиер, адыгэ тхыдэр, ІуэрыІуатэр я льябжыэу кыэплгытэ хьуну, абыхэм ятеухуа лэжыгыгэ куэд узэриІэм теппІыхы?

– Шэч хэмылгу. Сэ адыгэ хабзэр щытепщэ, нэхыжыым и псалгэм пщІэшхуэ щіІэ унаггэуэм сыкыщыхуащ. Анэшхуэ дыбггэдэсу, абы кыІуэтэж хыбарыжхэм дедаІуэу дыккэхуащ. Ди адэм ныбжыэггу куэд иІэти, еггэлеяуэ дыцІыху кІуапІэт. Шэшэным, Осетием, балъ- кьэр кыуажэхэм кыкІыу куэд кытхуеблаггэрт, ари махуэ бжыггэкІэ щыІэхэу, абыхэм кІэлгызэрахьэ хабзэхэр тІаггэрт. СыцІыкІу дыдэми, сащхьэщытт, сыггэуэлгыжыну сыхуэмейуэ. Лпы гупым я уэршэрыр хы- барыжхэмрэ таурыхьэхэмрэ техьа иужь, нэггэуэщІ дунейм сыкыщыху- тэрт. Абыхэм хэт шуеуейхэм я шы льямакыыр ІупщІу зэхэсхырт, щІакІуэ фІыщІэ ятеубггэуауэ езыхэри нэгум кыщІыхьэрт. Дунейм теттэкыым са- бий акыылым ар кэмыхуауэ, ІуэрыІуатэу, псысэу кызыэрибггэтІэсэн. Мис а лІыхужь хыжыэхэр щапхьэ тхуэхьурт, я лыггэм щІэпІыкІа дыхьурт.

Тэрч районым и цІыхухуэ цІэрыІуэхэм, бзылгхуггэ Іушхэм я хы- бархэм, кьанэ щымыІэу, сыщыггэуазэт. Си адэр гурыхуэ дыдэт. Си фІэщ хьуркыым апхуэдиз хыбар зыщІэ, иджыпсту узэрыримыхьэлІэном кыщымынэу, а зэманми щыІауэ. Ахэр езггэтхыну сыхуейуэ сыхунэ- мысурэ дунейм ехыжащи, нобэми си ІэфракІэм содзэккэж.

Си анэшхуэрати, Совет зэманым ипэкІэ Джылахьстэнейм кы- щыхуар Іэгум илгым хуэдэу ищІэжырт. Телевиденэ щыщымыІа а льяхьэнэм жьэгу пащхьэм деж щекІуэкІа хыбархэм я курыкупсэм хэпсэукІа щІэблэм сыщыщу кызолгытэ. Аращ, Залинэ, ищхьэкІэ зи гуггэу пщІа льябжыэр, си гуащІэр зэрыщыту «зытещІыхьар». Уи творче- ствэм а и теггэщІапІэр зыкІи зэран хуэхьуркыым дунейм кыщыху- кыщыщІэхэр иужькІэ зыхэщІэным. Шыгурэ мэкьурэ фІэкІа зэрызмыльэггэуэр, художественнэ школи сызэрыщемыджар льяпош- хьэпо хуакаым институт сыщІэтІысхьэнымкІи, щІэныггэ нэхыщхьэ зэзггэуэтынымкІи. Сурэт пщІы кьудейкІэ сурэтыщІ ухьунукыым, зэрыжысІащи, музыкэм уедэІуэфын, театрым хэщІыкІын, литерату-

рэм, тхыдэм ушыгъуээн, уи зэфІэкІым, акъылым кызырихъкІэ уи къэухым зэбгъэубгъун хуейщ.

Ижь-ижыж лъандэрэ къогъуэгурыкІуэ щІалэгъуалэм хуэшхыдэу, абыхэм я дуней тетыкІэмкІэ, я Іуэху зехъэкІэмкІэ мыарэзыуэ, иджыпстурей щІалэгъуалэм зыхащІыкІри къафІэІуэхури нэхъ мащІэу кызыщыхъхэр гъунэжщ. Сэри апхуэдэ гуэру зы лъэныкъуэкІи кысфІэщІ кыщІэкІынщ, нэхъыжъ дыхъуху дэри нэхъ шхыдэрей дохъу (*мэдыхъэшх*). Ауэ зэман къэс кыщІэхъуэ щІэблэм езым я гъащІэ цхъэхуэ, Іуэху еплъыкІэ, псэукІэ яІэжщ. Зи гугъу сщІа таурыхъхэр, ІуэрыІуатэр, хъэщІэщ хыбархэр ди нэхъыжъхэм нэхъыбэу, тІэкІу кІэрыхуами, дэри мымащІэу къытлъэІэсащ, къытщІэхъуэ щІэблэм мащІэ дыдэу е яжъэхуэуэханукъыми, ар я творчествэм хэлъынукъым, зэгуэр къытригъээжынуи фІэщІыгъуейщ. Ди ужь итхэр зэгупсысынури зытетхыхынури нэгъуэщІынущ, зыгуэркІэ дэ нэхърэ нэхъ лъэщынкІи мэхъу. НэхъыфІ-нэхъ Іейкъым жыхуэсІэр, зы гъэщІэгъуэн, цхъэхуэныгъэ гуэр кыыхэмыщынкІэ Іэмал иІэкъым абыхэм я ІэрыкІым. Ди Іэр, ди гупсысэр здынэмыса гуэр кыыхалъхъэну, си цхъэкІэ, сащогугъ. Урыс литературэр Толстой ЛевкІэ къэувылакъым икІи къэувыІэнукъым. Дунейм, лъэпкъым и псэм зыщигъэпсэху къэхъуми, талант къэмыунэхункІэ Іэмал иІэкъым, къэралми зэманми хузэтемыІыгъэу. Ар насыпышхуэщ.

Мы зыри кыыхэзгъэщыну сыхуейт. Ди республикэм и искусствэр, тІэкІу иджыри цІынэми, куууэ утетхыхъ хъуну зэман къэсауэ кызыолытэ сэ. Талант зыбгъэдэль нэхъыжыфІхэр диІащ, иджыпсту лажъэу искусствэ нэщІыса къэзыгъэщІхэр щыІэщ, сурэтыщІ ІэнатІэр зыІэтын щІалэгъуали ди мащІэкъым. Тхыгъэхэм къыщыдгъэлъэгъуэн хуейщ художникым и гуащІэр лъэпкъым и тхыдэм, литературэм, эпосым, ІуэрыІуатэм зэрэпхар.

– **Залымыгъэмрэ мамырыгъэмрэ, къулеигъэмрэ къулейсызыгъэмрэ, гуапэмрэ жагъуэмрэ, пэжымрэ щІымырэ – куэд къыщыгъэлъэгъуащ уи ІэдакъэщІэкІхэм. Сурэтыр зытеухуа апхуэдэ Іуэхугъуэхэр дэнэ кыыздикІыр? Дауэ ар гум кызырщыгушыр? Хъэмэрэ гъащІэм узыщрихъэлІэхэм елытауэ цхъэм кыихъэу ара?**

– Сыт хуэдэ искусствэми, ар театру, уэрэд жыІэнрауэ, е нэгъуэщІ зыгуэру щрырети, гъащІэр зэрыщыт дыдэу дигъэлъагъуркъым, абы щыщ Іыхъэ гуэр ди нэгу къыщІигъэхъэу аращ. Къэтщтэнщ натюрмортыр: сурэту тхауэ цхъэгъубжащхэм тет удз гъэгъа Іэрамэм хэгъэщкІуащ ди гъащІэм дызыщрихъэлІэ гуэр. НэкІэ умылбагъуу, ауэ сурэтым хэлъ къару щэху гуэрым къыпкъригъэхъэу. Апхуэдэ хэмытмэ, искусствэр цІыхум и деж нэсынукъым, гурыщІэ гуэри абы и псэм къыщигъэушынукъым.

Ди цхъэм дыщІэгупсысыжыну лІыгъэ къыщызыкъуэатхым и деж –

Дунейр шэрхъщ.

ар кышыцхур зээмызэххэщ – нэбэнэушагъэ флэкла зыхэмыль гупсысэ щэху гуэрхэм дыхуоклуэ. Мис а лъагапэм ульэмылэсу щыгмэ, щтырми селусэнкым, щылыэми сыхэлэбэнкым жыпэурэ убгъурыту уклуэмэ, кышхуэгъэщыныур псэншэщ. Ар щлагыбзэклэ кэпшэуэтэн хуейуэ аращ, кыуабэбжыабэ мыхъуным ухуэсакыурэ. Искусствэр дэни нос, ауэ абы щэлъ щлагыбзэм егупсысыну цыхум лэмал кышхуэгъэнапхэщ. Лэжыгъэр зыщамрэ абы еплтымрэ соавтор зыхуэмыхумэ, псори бгъэныщклуу и пащхэ иплхъэклэ флэгъэщлэгъуэнынкым.

– Сурэтыр зыщамрэ абы еплтымрэ я гупсысэклэклэ, еплыкклэклэ щызэгурымылуэ куэдрэ кэхъурэ? Сурэтыщымырэ цыхубэмрэ я зэпыщлэныгъэр, я «зэпсэлхэклэр» сфлэгъэщлэгъуэнщ.

– Лэжыгъэ кызыэрыгуэклэми арэзы кымыщлу художникыр куэдрэ щеллалэ щылэщ. Езым щилхъа псор еплтым зыхимыщлэнклэ мэхуэ, ауэ зэмыгупсысэ нэгъуэщл гуэр халхэгъуэнри зыхуэлуэ щылэккым. Ар зи гугъу пщла диалогращ. Сэ кызыэрысщыхуэращи, авторыр и лэдакхэщлэклымклэ куэдым я щхээфэ йолэбэ, ар зылъагунухэм я деж нигъэсынуи мэугъэ. Къохуэ кыщыгурымылуэ, абы щыгъуэм уигурэ уи щхэрэ тлэклу зобгъэж. Уеллэмэ искусствовед дыдэхэм кышхуэ-лъагъурккым сурэтыщым абы щлэгъэщклуа гурыщлэ псори, ауэ хуэар, мыхъуар, зыгуэр зыхуэчэмыр, яхужымылэми, гурыгуэазклэ зыхащлэ. Махуэ кхэс гъащлэм хэмыту, цыхум кыдэмыгъуэгурыклуэу, псалъэ хуэмыныкыуэу щэху гуэр хэлъщ искусствэм. Мис абы пэгъунэгъу хуэам лэжыгъэр кэххуэлуэу кызыолхытэ. Бэлыхуэ, нэм кыщлэуэу мытха зы этюд цыклым, хэуам хэгъэщклуа гуэр сурэтыщым хилхъэфамэ, ар искусствэ хуэащ. Арагъэнщ нэхыбэу зэлгытар цыхубэм кыащтэнымрэ кыамыщтэнымрэ.

Кхуэафэжый.

Къохуэ щыщам щыгъуэ яфлэгъэщлэгъуэну ялэ-тауэ, иужьклэ зэманым кы-хикъузыклахэм яхэмыхэу лъэныкыуэегъэз хуэуэ. Апхуэдэ дыдэуи уроххэлэ гулхытэ лъэпкъ имыгъуэ-тауэ, иужьклэ шедевр кы-лхытэжахэми. Фэрыщлагъ хэмылэу, и лэпэм кыщлэ-фыккылащ жыхуэлэм хуэдэ гуэр хэмыту, сурэтыщым езым игурэ и псэрэ хилхъамэ, сыт хуэдиз зэман дэмыккыми, а лэдакхэщлэ-кыр клуэдырккым. Псэм и кыарур зыхэлхым, гупсысэ

кыабзэм кыгъэщлэм, гува-щлэхэми, езым и дуней игъуэтыжынущ.

Псалъэм папщлэ, франджы студент цыккыуитлэ-щы Тбилиси дэтт. Шхалэ гуэрым сурэт щалхэгъуащ, блыным кыиудар ирищлэхуэмауэ. Зыгуэр хашыккы кыщлэккынти, зэрысурэт гъэщлэгъуэным гу лъатауэ арат. Нэгъуэщыпши апхуэдэ лэжыгъэ гуэр щалхэгъуащ, кыащэхунуи яужь иххэхэщ. Апхуэдэуц куржы сурэтыщлэ цлэрылуэ Пиросмани Нико и лэжыгъэхэр дунейм кыгъэхэуэ зэрыщытар. Куржы щыналхэм и

культурэр наІуэу нэгум кыщиґьэхьэн лъэкІащ абы, и жьауэм нобэр кыыздэсми щІэтщ. АгІэ ар зэрыпсэуами зэрылэжьами зыри щыґьуэ-закъым, уеблэмэ щыщІалъхьэжа щІыпІэр ящІэркъым, щыпсэуа зэманьыр мыжыжьэ дьдэми, СурэтыщІхэм я зэгухьэныґьэр абы щыґьуэ лэжьами.

– УсакІуэм, тхакІуэм и гукъэкІыр псалъэкІэ кыхуокІуэри тхылъымпІэм нехьэс. СурэтыщІым и ІадакъэщІэкІыр зы жыпхьэ пыухыкІам иту нэгум кыщІыхьэкІэ зэфІэкІыу си гукъэкІым... Сыщыгуэрэ?.. Нэгум кыщІыхьамрэ лэжыґьэм кыищІыкІамрэ зэтехуэрэ, щызэщхьэщыкІ кьэхьурэ?

– Ущыуэркъым. Гум кьэкІамрэ нэм кыфІащІымрэ куэдкІэ щызэщхьэщыкІ сурэт кыищІыкІынкІэ хьунуц зи ужь уитым. Узэрыщыгугам хуэдиз хыумылъяґьуэу, кьарууэ епхьэлІар психэкІуадэ хьуауэ кыпщыхьужу. ЗыбоґьэтІылъэкІ, адэкІэ нэгьуэщІым яужь уохьэ... Іупха сурэтыр зэман дэкІыу кьэпщтэжа иужь, нэгьуэщІ гурыщІэ кьозыт нэхугьэ гуэр кыпкьрыкІыу кыщІэкІыжынри хэлъщ. Лэжыґьэ кьэс зы мэґьу кьару гуэр ящІалъщы, сурэт нэщІысахэри и кІэм нэзмыґьэсахэри, сэ зэи я гупэр кьэґьэзауэ схьумэркъым, зыр адрейм зэран хуэмыхьун щхьэкІэ.

Узэджамрэ пщІамрэ, плъэгьуамрэ зэхэпхамрэ щІащыґьуэ кы-хэпхыу, ауэ езыр-езыру укьэнэнымкІэ зэран зыхуумыґьэхьуу улэжьэфын хуейщ. Абыхэми узэкьуачыныр, уи деж укьэзышэж ґьуэгур пфІаґьэкІуэдыныр зыхуэІуа щыІэкъым. Ныбжьэґьу тельдыжэ уиІэнри Іейккъым, ауэ ар апхуэдизу лъэщмэ, абы и гупсысэм утехьуэ уэ езым зыпфІэкІуэдыжынкІэ хьунуц. ЕґьэджакІуэ щэджащэм уигьасэмэ, пэжщ, илъэситІ-щыкІэ и мэхьэбым уиту упсэуфынуц, утыншынуц, уеблэмэ лъэщ ухьункІи хьунуц, ауэ зи хьэтІ щхьэхуэ зиІэж ІэщІаґьэлІ кыпхэкІынукъым. Зэгуэр абы укьыбґьэдэкІын хуейщ, ґьащІэм уи ґьуэгу щыпхыпшыжын, «дыґьэ кыпштепсэн» щхьэкІэ.

Лохвицкий Михаил и «Уафэгьуаґьуэ макъ» тхыдэ повестым хуищІа сурэтхэм ящыщ.

ІэфІыр кышкърохъери, сурэтхэр кьегъэщІ. ИщІыну образыр Іэмал имыІэу кыыхуэкІуэнуш, адэкІэ езыр-езыру иллюстрацэр хуэщІынуш.

Тхыгъэм фІыуэ зыщыбгъэгъуазэмэ, зыгуэр кызырыбулгъэпхъэщыфынум сэ шэч кытесхъэркъым. Псоми арэзы укъимыщІми, уи гум бгъэдыхъэ гуэр кыыхыбогъуатэ. Псалъэм папщІэ, утыку къисхъэн (театрым спектакль зыбжанэ щызгъэуващ) е сурэт зыхуэсщІын хуей тхыгъэм и закъуэкъым сызэджэр, авторыр нэхъ гъунэгъуу къэсщІыхун папщІэ абы и творчествэм зыщызогъэгъуазэ. Зы тхыгъэм кыкІыу адрейм кІуэ гуэр уримыхъэлэнкІэ Іэмал иІэкъым, ахэр зы гъэщІэгъуэн гуэркІэ зэпыщІащи.

Къуиикъуэ Налбий и «Бэчкъан шы бэлыхьыр» повестым теухуа триптих:

1. Псэ зыхэмьтыж лІыжъымрэ шымрэ псым ирехъэх. 2. Локъуэ тхылгъымІэ куэдым шы сурэт трищІыгъащ. 3. АдыгэлІымрэ адыгешымрэ я псэхэр зы чысэм илгъи.

– Уэ езым кыхэпхыу уээлэжыа тхыгэм епщылаахэм нэхрэ кыпхуагьэлэгуам ехьэлаа ІэдакьэщІэкІхэр нэхь фагьуэ хьурэ?

– Хьууэ схужыІэнукьым. Тхыгьэр гьунэгьу зэрыпхуэхьум елгытащ ар. Кыпкьрымыхьэн хуэдэмэ, лэжыгьэхэр щхьэкІэ мыхьуу Іэ закьуэхэм ящІынымэ, яужь уимыхьэххэмэ нэхьыфІщ. КыызжаІа закьуэкІэ сщІа сурэт сІэкьым сэ, ищхьэкІи зэрыщыжысІауэ, и тхыгьэхэм фІуэ сыхэмыджыхьауэ, и Іуэху еплькІэмрэ и дуней льягьукІэмрэ нэсу щыгьуазэ сыхьыуауэ зы иллюстраци сщІын щІээдзакьым. Апхуэдэу щыхьукІэ, ахэри уи псэм щыщ Іыхьэу дунейм кытохьэри, уи дежкІэ льяпІэщ.

– Уи мастерскойм живописьмрэ графикэмрэ нэмыщІ, скульптурэми ущрихьэлэнущ. Абы сыт хуэдэ увыпІэ щибудрэ уи творчествэм?

– Сызыхэмылэжыыхьа искусствэ лІэужыгьуэ щыІэкьым сэ, скульптурэми сыдихьэхри, абыи тІэкІу селэжыащ. Ауэ ар кьэралым епхаш, сурэтхэм ещхьу пщІуэ дапхэм тебгьэувэж хьуркьым. Япэрауэ, уэрамым фэепльу кьыдэбгьэувэн щхьэкІэ пщІыну уи пщэ кьыдалтьхьауэ щытын хуейщ. Абы ахьшэшхуэ ехь. ЕтІуанэрауэ, дэ дызэрылажьэр пкьыгьуэ щабэщ, ятІагьуэ, пластилин, гипс хуэдэхэраши, абыхэм гьущІхькІ требгьэбзэн хуейщ, абыи мылькьу мымащІэ токІуадэ. Ди щІыналгьэм апхуэдэ Іуэхутхьэбзэ зыщІэ ІуэхущІапІэ щілар Совет зэманращ. Осетием щІалэ гуэрым зэ-тІэу щезгьэщІащ, ауэ ари скульптурэ нэхь гугьухэм елэжыфыну фэ еспльакьым. Скульптурэр зи ІэщІагьэ нэхьыщхьэхэр Іуэхум зэрехьулІэр сщІэркьым, апхуэдизкІэ Іуэху кьийн куэд епхаци.

– Республикэм и сурэтыщІ гьуазджэм щыбубыд увыпІэр псом я дежкІи гурыІуэгьуэщ, Анатола, ди льяхэм и цІэмрэ и щэнхабзэмрэ нэгьуэщІ утыкухэм щипхьэри Іэджэрэщ. УздэщыІа, узыхэта гьэлэгуэныгьэхэм, ахэр кьызэрыпщыхьуам, нэхь уигу кьинэжахэм утезгьэпсэлъыхьынут.

– Гьэлэгуэныгьэ куэдым дыхэтащ, нэхьыбэжым дэ езыхэр дымыкІуэу ди лэжыгьэхэр едгьэшаш. Ди республикэм и сурэтыщІхэм я ІэдакьэщІэкІхэр нэгьуэщІыпІэ щытлыагьухэм кьыщхьэщокІ, я льягьуэ гуэр зэрыхашыжар наІуэ зэрыпщашымкІэ. Урысей, европей искусствэм нэхрэ зыкІи зэрымынэхь кьарууншэр и щхьэ течауэ схужыІэнущ. Кыпщтэмэ, искусствэр е щыІэщ, е щыІэкьым, нэгьуэщІ пщальэ ІузэкІэ ар кыпхуагьэлэгуэнукьым. Сэ кьызэрысщыхьумкІэ, утемыукІытыхьу дэни утыку кьыщипхьэ хьун искусствэ ди щІыналгьэм ильщ. Ди щІэблэм нэхьыбэж кьыхильхьэфыну тхьэм жиІэ.

Кавказ Ищхьэрэ кьудейм псори дыщызэщхьу нэгьуэщІхэм кьащыхьу щхьэкІэ, лэпкьэ кьэс езым и тепльэ гуэр иІэщ. Адыгэм и культурэми щхьэхуэныгьэ иІэжщ икІи ди щІыпІэм нэхь упыІукІуэтыху ар нэхь ІупщІ пщохьу. Ар цІыхубэ творчествэми профессиональнэ искусствэми щынэрылыагьуэщ. И щІыкІэкІэ нобэрей гьащІэм хозагьэ, ауэ лэпкьым зэрейр и купщІэм нэрылыагьу пщещІ, ди искусствэм и льябжьэр адыгэ гупсысэмрэ дуней еплькІэмрэши.

СурэтыщІыр, дэнэ щыпІэ щымыпсэуми, и лэпкьым хуэпэжу кьэнэн, ар и ІэдакьэщІэкІхэм Іэмал имыІэу кьыхэщын хуейуэ кьызолгытэ. Пикассо Паблэ дэнэ щыпІэ щымылэжыами, испан лэпкьым кьыхэмыкІа зэрыпхуэмыщІыным хуэдэу. Урыс сурэтыщІ

хьарзынэ куэдым щлэшхуэ къащыщлауэ шытащ къэралым и гьунапкъэр шызэлуахам. Щлэпхуащ, загъэевропей цыхуу хэкум иклащ, арщхэкIэ я Iуэхум кыикIа шыIэкъым. Ар зы. ЕтIуанэрауэ, дунейм курыкупсэ иIэкъым, цыхур шылажьэ, шыпсэу щыпIэращ курыхыр. Уи къуажэ, уи пщIантIэжь удэту иджы дуней псом уепсэлъэфынущ, уи IэдакъэщIэкIхэр дакъыкIэ бжыгъэкIэ дэнэ пIанэпи нэбгъэсыфынущ.

– **УзиунафэщI Цыхубэ творчествэмкIэ щэнхабзэ методикэ центрым и лэжыгъэм дыщыбгъэгъуэзамэ ди гуанэт.**

– Илгъэс зыбгъушщI мэхуэ центрым сызэрыщыIэрэ. Сом къызыпэкIуэн хуейуэ зэи къэзмышлыгыта искусствэмкIэ унагъуэ пхуэгъэпсэунутэкъыми, Iуэхум сыпэрыхъа хуащ. Си творчествэм тIэкIуэ зэран хуэхуу къысщыхъуми, сыхушцIегъуэжыркъым IэнатIэ зэрысхуэхуам, сыту жыпIэмэ цыхуэ гъэщIэгъуэн куэдым дыхуозэ, Iуэху дахэхэр къызыдогъэпэщ. Псалгъэм и хьэтыркIэ, Цыхубэ творчествэмкIэ щэнхабзэ методикэ центрым нэгъабэ иригъэкIуэкIащ адыгэ уэрэдыжхэм я фестиваль, КъардэнгъушщI Зырамыку и цIэр зэрихъэу. Куэд щIакъым Бахъсэн районым и «Ридадэ» уэрэджыIакIуэ гупыр «Горцы» фестивалым (Дагъыстэн республикэ) зэрыдгъакулэрэ. Абы прикладной искусствэмкIэ «Кавказ мастеровой» жыхуиIэ и гъэлъэгъуэныгъэм я IэдакъэщIэкIхэр утыку къыщрахъащ дыщцIэидэмкIэ IэпщIэлъапщIэхэу Тхьэгъэлэдж Агнессэрэ Мамбэт Анетэрэ. Республикэм къыщрахъэжьэ даудапщэхэм жыджэру дыхэтщ, самодеятельнэ театрхэм, ансамблхэм, сурэтыщIхэм, уэрэджыIакIуэхэм дадолажьэ. УнэтIыныгъэ къэс IэщIагъэлIхэр егъэбыдылIащи, район администрацэхэм щэнхабзэмкIэ я къудамэхэм, ЩэнхабзэмкIэ унэхэм дапыщIащ. IэщIагъэлIхэр макIуэ, я лэжыгъэхэм кIэлъопль, чэнджэщирахьэлIэ, я Iэр къызыпекIуэкIхэмкIэ ядоIэпыкъу.

СфIэгъэщIэгъуэну сакIэлъопль, а IэщIагъэм хуемыджамы, сурэт щыныр фIыуэ зылыагъухэм. Куэд щIакъым абыхэм я гъэлъэгъуэныгъэ СурэтыщI гъуазджэмкIэ музейм къызэрыщызэIутхрэ. Зи гъащIэ гъуэгур зыгуэркIэ зэпыуда хууэ нэгъуэщI унэтIыныгъэ зыгуээта, ауэ искусствэр IэщIыб зымыщIыфащ ахэр. Професионалхэм хуэдэукъым, дауикI, махуэ псом лэжьа, гугъу ехъа, уеblэмэ хуиту тIысу щытхэн щыпIэ зимыIэ цыхум сурэт зэрищIыр. И щхьэгъусэр зэрыхьурджауэми, унагъуэ Iуэхухэми, нэгъуэщIхэми гу лъымытэжу и псэр зыгъэгуфIэ е зыгъэнэщхьей гуэр етх. Ар щыжысIэращи, сыт хуэдэ IэщIагъэ имыIэми, сыт и мыныбжъми, цыхум и псэр зыгуэрым игъэхуэбэн хуейщ. Хэт уэрэд жеIэ, хэти къофэ, хэт сурэт ещI, хэт самодеятельнэ театр хэтщ. Ар тэмэмщ.

– **ДызэрыщыгъуазэмкIэ, театрым и декорацэхэр бгъэхъэзыру шытащ зы зэман. Иджыштуи уадэлажьэрэ театрхэм?**

– Театрхэм апхуэдэу садэлэжьэжыркъым, ауэ утыкухэм щхьэкIэ сурэтхэр щIэх-щIэхыгурэ сощI. Псалгъэм папщIэ, Адыгэхэм я шыгъуэ махуэм ехьэлIа пшыхьхэр щекIуэкIкIэ сценэм и щIыбагъым къыдэт хабзэ сурэтыр илгъэс зытIуш хуауэ зыщIыр сэращ. Монументальнэ, сценическэ жыпхъэм иту, инышхуэу щIа IэдакъэщIэкIыр сытIысу, дауикI, зы жэщ-махуэм къэзгупсысыркъым, а Iуэхум мызэ-мытIэу сытетхыхьыну къысхуихуащи, си лэжыгъэхэм пкъыгъуэ хьэзырхэр къыхызох.

– Мыщэхумэ, Анатолэ, уи мурадхэмрэ хьуэпсапІэхэмрэ я гугьу кьытхуэщІыну дыхуейт.

– Сыт хуэдэ творческэ лэжыгыгъами зы гукъеуэ ин хэлыщ: узыхуэ-мыарэзыжыныр. ПхузэфІэкІыну елгытауэ куэд къэнауэ кьыпщохьури, мис абы гугьу урегъэхь. Уи сурэтхэр музей нэхъ лъэрызехъэ дыдэхэм щІэлыми, уи гур здэщыІэр нэгъуэщІ лъагапІэщи, уи Іэзагъэм кьитІэсын зы бэлыхь гуэр кьыпфІэнэ уогугъэ. Сэри апхуэдэуц кьызэрысфІэщІыр: нэгъуэщІ лэжыгыгъэхэм си къару тезгъэкІуэдэн хуей хьууэ, си зэманьр нэсу, къанэ щымыІэу си щхъэ закъуэ лэжыгыгъэм тыхь хуэзмышщІыфу. Си щхъэм сызэрыхуэмыарэзыж куэд дыдэ щыІэщ. Си хьуэпсапІэщ, псори лъэныкъуэ езгъэзу, си гур гьэтІылыауэ илъэс бжыгыгъэкІэ искусствэм сыхуэлэжьэну. ЩыІащ апхуэдэ сурэтыщІхэр, псалъэм и хьэтыркІэ, франджы художник Гоген Польш. Абы сурэт ищІын щыщІидзар и ныбжыыр илъэс тхущІым щІигъуа иужыщ. ЩІыпІэ пхыдза кІуэри тхэн иригъэжыащ, и ІэдакъэщІэкІхэр апхуэдизкІэ купщІафІэт, къару ящІэлыги, дуней псом щызэлъащІысащ. Апхуэдэщ пащтыхьым и сурэтыщІу щыта испан художник Гойя Франсискэ. Илъэс зыбгъупщІкІэ фІэкІа мылэжыами, ІэдакъэщІэкІ телгыджэхэр кьызэзынэкІа Ван Гог Винсент, франджы сурэтыщІ Іээ Сезанн Польш, нэгъуэщІхэри. Зы бэлыхьлажьэ схузэфІэкІыну сыкъонэ жысІэу аракъым, ауэ къарууэ сиІэр есхьэлІэу сызэрылэжьэфыну илъэсхэр сэбэпынагышхуэ пылгу къээгъэщІэну сыхуейт.

– Мураду уиІэр кьохьулІэну ди гуапэщ, Анатолэ. Упсэу, зэман кьызэрытхуэбгъуэтам папщІэ.

Епсэлъар ИСТЭПАН Залинэщ

Кумыц Маринэ Малил и пхур Дзэлыкгуэ районым хыхъэ Каменно-мост кьуажэм 1985 гъэм кьыщальхуащ. Курыт еджапІэ нэужьым абы Къэбэрдей-Балъкъэр кърал мэкъумэщ академием (иджы аграрнэ университетц) щІэныгъэ нэхъыщхъэ щызригъэгъуэтащ – бухгалтерскэ учетымрэ аудитымкІэ факультетыр кьыуащ. Мы зэманым КъБР-м цІыхухэм Іуэхутхъэбзэ куэд щыхуащІэ и центрэм (ГБУ «МФЦ КБР») щолажъэ.

Маринэ ебгъуанэ классым зэрыщІэс лъандэрэ усэ етх. И ІэдакъэщІэкІхэр ди республикэм кьыщыдэкІ газетхэмрэ журналхэмрэ щІэхщІэхьурэ кьытохуэ. И усэ тхылбитІ дунейм кьытехъащ – «Псэм и щэху» (2016), «КъозгъэщІэнут...» (2018).

И гум илг дахагъэмкІэ адреихэм ядэгъуэшэнэ хуей хъыджэбзым и мурад псори къехъулІэнэ, литературэм и лъагапІэхэм нэсыну ди гуапэщ.

160

Усэхэр

КУМЫЦ Маринэ

СИ АНЭ

Кумыц Назирэт Назир и пхум хузотх

Си анэ лъапІэу дунейгъэдахэ,
 Си гъащІэ гъуэгур схуэзыгъэнэху.
 Къару мыкІуэщІхэр сэ кьысхэзылхъэ,
 Си гурыфІыгъуэ, си насып щэху.

Дунейм тетынкъым уи гум нэхъ хуабэ,
 Уи Іэм нэхъ щаби умыгъуэтын.
 ТхуэщІлащ уэ гъащІэр гъатхэм и плъыфэ –
 Ирехъу уи дыгъэр къуэмыхъэжын.

Си анэ дыщэу си анэ фІэрафІэ,
 Сыхуейщ ухъуну уэ жьыщхъэ махуэ,
 Жэнэт бзу цІыкІуу зыкытхуэбгъафІэу
 Тхухэпша лъагъуэр уэ пхуремахуэ.

* * *

КъыщІэплъэт си нитІым
Зэ закъуэ, —
Гукъеуэ нэпсым
Игъэгъуццам.
КъыщІэплъэт си нитІым
Зэ закъуэ, —
Дунейр уэ нобэ
КІыфІ зыщыщІам.

* * *

Мы си лъакъуитІыр, еш зыхамыщІэу,
Уэ уи лъэужьым сфІытеуащ.
СызэплъэкІыжмэ... къэскІур сфІэмащІэу,
СыпІуцІэн сфІэщІу сынрикІуащ.

Сыт уи гур, мывэу, сэ щІысхуэбыдэр?
ЩІысхыншэу си гур щхъэ хэбгъэщІа?
Уриджэгуну си лъагъуныгъэм,
КъызжеІэт, хэт уэ хуит узыщІар?

Псалъэ дыгъэлкІэ укъысхуэупсэурэ
НитІыр бгъэджэгуурэ зыбгъэкІуэдыжт.
Хъэрф зырызыххэу зэхэзгъэувэжурэ
ЖыпІахэр гукІэ сэ къыстхыкІыжт.

УщызмыщІыхум мамырт си гъащІэр,
Сыщихъ гухэщІым къысхуимыхуат.
Иджы гъэмахуэ пэтрэ — сопІыщІэ,
Си уэгум пшэхэр къытрихуащ.

Сыныпхуэныкъуэу, гум укъилъыхъуэу,
Гъуэгу зэхэкІыпІэм сыкъытебнащ...
Сыт лъагъуныгъэт псэ къысхэзылхъэу
ИкІи гуузу схэзыхыжар?!

* * *

Си адыгэбзэу си бзэ дахащэ,
Си лъагъуныгъэр къызыдэуш.

ГурыщІэ щэхукІэ сыноІуцащэ,
Узгъэпэжынущ си псэр пытыху.

* * *

СыщІэгъаплъэ а уи нитІым,
Нэ удзыфэу нэ дахитІым.
Гури псэри зыхъэху нитІым,
Дыщэ кІанэу къэлыд нитІым.

* * *

Ныбжь пэжым хуэдэу узигъусэу,
Уэ жэщи махуи сэ усщІыгъущ.
ИтІани, си псэр мэгузасэ:
КъысфІощІ хъужыну псори пщІыхь.

* * *

Уэ зырт мы си гур зыхъэхуар,
ФІыльагъуныгъэ зыхуэсщІар.
Уэ зырт сахэдэу къахэсхар,
Си гугъэ ІэфІхэр зыпысщІар.

Сэ куэдрэ, куэдрэ сыножьат,
Уэрыншэу махуэхэр схуэмыхьт.
Иджы дэ тІур дызэлущІащ,
Зы гъуэгу дьтету дыздежьащ.

НыпхуэсІуэтэну си гухэль,
Сыщытегушхуэ зэми къохъу.
АрщхъэкІэ бжесІэм сигу иль псор.
УсфІэкІуэдыну сэ къысщохъу.

* * *

Уи гухэльыр, дыгъэ бзийуэ,
Сэ къыстопсэ Іэджэ щІауэ.
СыкъэзыщІи щІым темьту,
Сыбдогъагъэ уэ гъэщкІуауэ.

ГУШЫІЭ КІЭЦІХЭР

* * *

Жэщыкум ебыркъ-ешыркъыу уэрамым ириклуэ лпыр мылицэм кьегъэувылэ:

- Уефауэ жэщыбгым дэнэ уздэклуэр?
- Лекцэ седэлуэну.
- Сыт лекцэ? Иджы хуэдэ зэманым лекцэ кьеджэр хэт?
- Си фызыр.

* * *

Дохутырым деж зылл клуаш зригъэплъыну.

- Сыт нэхъ кьоузыр?
- Къызэузи щылэкъым, ауэ си акъылыр тлэклэ зэлыхъа хуэдэу кьысфлощ.
- Сыту?
- Иужь зэманым си фызым жилэу хъуар пэжу кьысщохъу.

164

* * *

Щыхъэту кърагъэблэгъа щлалэм судыщлэр кьоупщл:

- Уэ пщлэрэ пщы бупсу щытмэ кьыппэплъэр?
- Сощлэ. Зы маршынэ щлэрыпсклэ сыкъагъэзугъаш.

* * *

Зи дээр луезыгъэчыну шэнтым итлысхъа щлалэм дохутырым кьыжрелэ:

- Уи дээр щылуэсчклэ узынукъым, ауэ уи макъ кьызэрихьклэ клий.
- Сыт щхъэклэ?
- Плъагъурэ, топджэгум щидзэным илэжыр сыхъэт ныкьуэщ. Мобдей сэ кьызэжъэу бжэм деж мащлэ щыс!

* * *

Еджаплэ нэхъыщхъэм и бжэлупэм гузавэу лут ллым и кьуэм экзаменыр езыгъэтыну профессорыр университетымклэ щыхъэу щилъагъум бгъэдохъэ:

- Уэлэхыи, уи предметыр си щлалэм апхуэдизклэ кьоугъуэклри, си флэщ мыхъу хуэтыну.
- Баз дызэпигъэхъэ сом мин 20-клэ – хуэтыну си гум желэ.

* * *

Директорым и кьуэдзэр кьреджэри жрелэ:
– Си шыкьу анэр хьэщлапIэ кьоклуэри, кхьыIэ, аэропортым схуэклуэ. Си машинэр кьутащ. Мэ, сом мин узотри, таксикIэ ди унэм схунэгъэс.

- Къэмылътэмэ-щэ?
- Абы щыгъуэ иджыри зы сом мин пхущызогъу.

* * *

Лпыр и ныбжьэгъум йоупщI:
– Фи унагъуэм хэт щыунафэщпыр? Уэра хьэмэрэ уи щхьэгъусэ-ра?

- Сэращ.
- НтIэ, уи фызымрэ уи шыкьу анэмрэ унэ хуабэм щIэлъу, уэ кIэлындор щыIэм щхьэ утель?
- Сэ сыунафэщIщ, сызыхуей дьдэм деж сыщожей.

* * *

– Си лым сыщигъэбампIэм деж «мамэ деж сыкIуэжынущ» жызоIэри тIэклу нэхъ Iичрам кьехьыж.

- Сэ аракьым сщIэр. Си анэр хьэщлапIэ кьэсшэнущ жызори зы-зогъэуцэхуж.

165

* * *

Мылицэм зы цыхубз мэпсалъэ:
– Алло, зэхэфхрэ, си лымрэ ди хьэмрэ махуищ хьуауэ кьыкьуэкIыжыркьым, согузавэ.

- И теплър сыт хуэдэ?
- Хьэ хужь дахэ дьдэ цыкIу, илътэс и ныбжьыну. И тхьэклумэр кIэщIу, и цым зы фыцIэ IэпапIэ хэсу, и лъапэ цыкIум...
- Хьэракьым жыхуэтIэр. Уи лым и теплър сыт хуэдэ?
- СщIэркьым. Лпы кьызэрыгукIщ...

* * *

ВЧК-м и Iэтащхьэ Дзержинскэр Лениным кьреджэ:
– Феликс Эдмундович, фIыуэ слъагъу си кьэрэндащыр бзэхаш. Зыгуэрым зыкIэщIимыупщIауэ си фIэщ хьуркьым.

- Умыгузавэ, кьэдгъуэтыжынкъэ.
- Зы сыхьэт дэклауэ Лениныр телефонкIэ мэпсалъэ Дзержинскэм деж:
- Феликс Эдмундович, кьэрэндащыр тхылъымпIэхэм хэзэрыхьауэ кьэзгъуэтыжаш.
- Пэжуи? Ар зэрадыгъуамкIэ цыхуитIым зауысыжат.

* * *

Пхъум деж зэманыфккэ хьэщлалэ щылауэ, ежьэжын хысэпккэ зи хьэпшыпхэр зэрызылхьэж фызыжым и малххэм зыхуегъазэ:

- Си мафлэгур къэсыным куэд илэжу плэрэ?
- Сыхьэтитлрэ дакъикъэ 15-рэ секунд 24-рэ, – жэуап къет щлалэм.

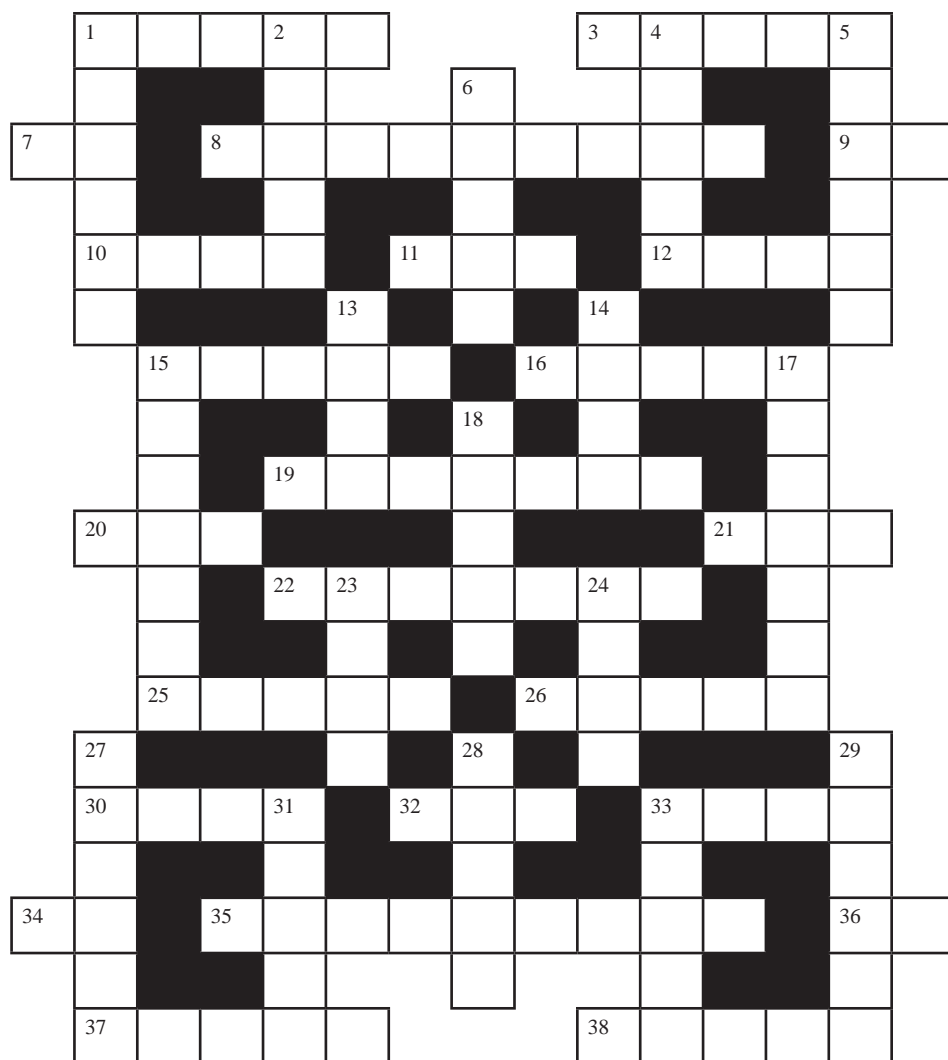
* * *

«Куэдщ епкыхар» жызылэу пивэ ефаплэм щлэс и лыр шхыдэу кыщлэзылхьэфыжа фызым лыр къохъурджауэ:

- Уа, кызгурылуэркъым, пивэ ефаплэхэм, кафехэм сыт щыгъуи щхьэ унаклуэрэ уэ? Музейхэм, театрхэм сыкыщыплхьыуэ хьунукъэ?

ПСАЛЪЭЗЭБЛЭДЭ

ЕкIуэжIу: **1.** Къуаргъ лъэпкъым цыщ къуалэбзу, и дамэхэр хужу. **3.** Цхъэусыгъуэ гуэркIэ зыщыщ цыхухэм къахэкларэ зациугъуейуэ губгъуэм ит цыхухъу. **7.** ... вы бжъакъуэм къокI (*псалъэжь*). **8.** Шортэн Аскэрбий и роман. **9.** Нартыху къыдачыжахэм я хъумапIэ. **10.** Нартыхум, къамылым къытекIэ тхэмпэ бгъузэ кIыхъ. **11.** Литературэ тхыгъэ. **12.** «... Мурат» – ПащIэ Бэчмырзэ и усэ. **15.** Жьэгу натIэм хэщIыхъауэ иIэ тегъэувапIэ. **16.** «Лъэужь е лэужь» повестыр

зи ІадакьэщІакІ тхакІуэ. 19. Адыгэ Республикэм и цІыхубэ усакІуэ. 20. Адыгэ шынауэ цІарыуэ. 21. КІыщокъуэ Алим и поэмэ. 22. Хьэлынашагъэ хэлъу, зыгуэрхэр Іумпэм зыщІ, зигу иримыхь цІыху. 25. Тхьэмахуэм щыщ махуэ. 26. Таурыхъхэм узыщрихьэлэ псэущхьэ шынагъуэ, щхьэ зыбжанэ фІэгу. 30. Іуэху щІэным хэмызагъэ цІыху, ІэмыкІуэльэмыкІуэ. 32. УэрэджылакІуэ, Урысей Федерациэм цІыхь зиІэ и артисткэ. 33. Мэз псэущхьэ. 34. Уафэм къех мыл тыкыр цІыкІу. 35. Сымаджэр къонэри, ... маллэ (псалъэжъ). 36. Ещанэ щхьэр къэзыгъэлабгъуэ цІэпашцІэ. 37. «Лъахэ ...» – Тхьэгъэзит Зубер и усэ. 38. ... зыщІэмыхьуэр лъэпкъ хьуркьым (псалъэжъ).

Къелыу: 1. Гьатхэм пасэу къэгъагъэ удэ лэужьыгъуэ. 2. Тхьэмпашхуэ зыпыт, зи пкыр быдэ жыг лъэпкъ, мышхумпІэ кыпыкІэу. 4. Нэм ... цІэуэн – фразеологизм. 5. Зи тхьэмпэхэр яхьэжу, шхынхэдзэ ящІ къэкІыгъэ, мэ дахэ нІэу. 6. Псэущхьэхэм итеухуа таурыхь. 13. Сызикагъуэм и мылкъур ... ухьу (псалъэжъ). 14. КъэкІыгъэ зытрасэ щІы Іыхьэ. 15. «Кабардинка» къэрал академическэ ансамблым и унафэщІу илэж зыбжанэкІэ шыта, КъБР-м и цІыхубэ артист. 17. Пхьэм кыыхэщыкІа кумбыгъэ ин. 18. Уэс зэратхьу Іэмэпсымэ. 23. ГьащІэр эдырахьэкІ цІыху; щхьэгъусэ. 24. ЩоджэнцІыкІу Алий и цІэр зезыхьэ Къэбэрдей драмтеатрым и джэгукІуэу шыта, РСФСР-м щІыхь зиІэ и артист. 27. Зи дамитыр дэшея. 28. Къуаргъ лъэпкъхэм ящыщ, щІымахуэм хуабэ щІыпІэхэм лъэтэж къуалэбэу. 29. ЦІэкІ лэужьыгъуэ. 31. Зэлыхьлы унагъуэхэр зыщыщ зы лъэпкъым фІэщауэ ижькІэ кыдекІуэкІ цІэ; лъэпкъыцІэ. 33. «Си сабиугъуэм и ...» – Журт Биберд и повесть.

Зэхэзылъхьар **МЫЗ Ахьмэдщ**

Ещанэ кыдэкІыгъуэм тета псалъэзэблэдым и жауанхэр

ЕкІуэкІу: 3. ЦІэхьщІ. 5. «Лъапсэ». 10. Баури. 11. Гьэриб. 13. Зэгъэщтокъуэ. 14. Азат. 15. Анал. 19. Сэбэп. 21. Псысэ. 23. ЗэлузэиэцІ. 24. Жейнадыр. 25. Гьэуна. 27. МащІэр. 34. БамцІ. 35. Духьэ. 36. Ухуэзэжыщ. 38. Хабзэ. 39. Адакьэ. 40. Дэбэч. 41. Инжыдж.

Къелыу: 1. Хьэфиз. 2. Усыгъэ. 4. ЩхьэгъафІэ. 6. Автобус. 7. «Сурэт». 8. Пащты. 9. Прунж. 10. Брат. 12. Балэ. 16. Къэрэгъэп. 17. ПсыщІэу. 18. Улэгъэ. 20. Пащхьэ. 21. Пэжым. 22. Гурыхуэ. 26. Нэджэлуджэ. 28. Аслыжан. 29. Убых. 30. ЦІыхубэ. 31. Унэлут. 32. Мурат. 33. Іэна. 36. Уэгэр. 37. ЦІащыху.

ІУАЩХЪЭМАХУЭ

№4

(Эльбрус)

Литературно-художественный
и общественно-политический журнал

На кабардинском языке

Учредитель:

Государственное казённое учреждение
Кабардино-Балкарской Республики «КБР-Медиа»
(360017, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5).

Главный редактор **А. Х. Мукожев**

Редакционная коллегия:

Руслан Ацканов, Хангери Баков, Борис Бижоев,
Адам Гутов, Хамид Кармоков, Хачим Кауфов,
Хамиша Тимижев, Людмила Хавжокова,
Истепанова Залина (ответственный секретарь)

Корректор – Марина Жекамухова
Компьютерный набор и верстка – Зарета Князева

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по Кабардино-Балкарской Республике

ПИ № ТУ07-00127 от 11.01.2018 г.

Подписной индекс: П5891

Подписано к печати 14.08.19. Выход в свет 30.08.19
Формат 70x108^{1/16}. Бумага офсетная №1. Печать офсетная.
Усл. п. л. 14,7. Уч-изд. л. 12,0. Тираж 1.811 экз. Заказ №184
Подписная цена на 2 месяца 31р. 87к.
Подписная цена на 6 месяцев 95р. 61к.

Адрес редакции: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5
Телефон: 40-04-51. Адрес электронной почты:
e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

Адрес издателя: 360017, КБР, г. Нальчик
пр. Ленина, 5. ГКУ «КБР-Медиа»

Отпечатано ООО «Печатный двор»
360000, КБР, г. Нальчик, ул. Калюжного, 1

Обложка художника **Юрия Алиева**

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленного электронного оригинал-макета

АВТОРХЭМ ПАПЦІЭ

Журналым кыйтехуэ тхыгъэхэм я пэжагъ-мыпэжагъымкІэ жэуап зыхьыр езы авторхэрщ.

Авторымрэ редакцэмрэ я Іуэху еплъыкІэхэр Іэмал имыІэу зэтехуэн хуейуэ щыткъым.

Редакцэм кыІэрыхъэ тхыгъэхэр компьютеркІэ тедзауэ, флешкэм е дискым тету щытын хуейщ.

Журналым кыйтехуа тхыгъэ нэгъуэщІыпІэ щытрадзэмэ, «Іуащхъэмахуэм» кызырэырахыжар кыагъэлъэгъуэн хуейщ.

Редакцэм и кълэнкъым Іэрытххэм рецензэ яритыну.

Тхыгъэхэр мы адресымкІэ къевгъэхъ хъунуц: 360000, Налшык кълэ, Лениным и цІэр зезыхъэ уэрам, 5, епщыкІузанэ къат, «Іуащхъэмахуэ» журналым и редакцэ.

Телефонхэр: 40-04-51 (редактор нэхъыщхъэ); 40-95-72 (жэуап зыхъ секретарь); 42-42-14 (прозэ, поэзіе, публицистикэ); 40-94-71 (оператор). e-mail: oshxamaho73@mail.ru

ЖУРНАЛЫР ЗЫПЭРЫХЪЭХЭМ ПАПЦІЭ

Журналыр зэрытедзам дагъуэ гуэр иІэу кыщцІэкІмэ, абы теухуауэ фыщыщІэупщІэ хъунуц: Калюжнэм и цІэр зезыхъэ уэрам, 1, ООО «Печатный двор».

АЦКЪАН Руслан

(1949)

СОНЕТ

Хэт шылар кыдэупщы дызыхуеймклэ,
дыкээзылхуа ди анэ закъуэм флэкл,
Абы тфлэфл псори зэклэ хузэфлэклктым,
а гуныкыуэгъуэр псэклэ кърехьэкл.

Йопщыхьыр жэщклэ дянэр кытпэщылтым,
блэклам шыщ лэджэ игуклэ егъэвыж.
Дэ, и шхын лэфым дыхэлэбэу шытмэ,
хуэтщлауэ луэхутхьэбзэшхуэ кытщохуж.

Дэ дыщиувэр, диувэххэnum, лыплэ
ди анэ закъуэр тлэщлэкла нэужьщ.
Паупщла бынжэр ильэс лэджэ ипэ,
кыриуэнтлыкыу, мис абдеж мэуэ.

Жьэгу мафлэм хуэдэщ анэ лъагъуныгъэр.
Щыиэм ущисым дежщ ар кыыщыплтыхуэр.

1997

